

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 36

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України категорії Б з політичних наук (052 – Політологія) відповідно до Наказу МОН України від 26.11.2020 № 1471 (додаток 3)

Головний редактор:

Палінчак М.М., доктор політичних наук, професор, професор кафедри міжнародної політики, декан факультету міжнародних економічних відносин, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Редакційна колегія:

Вегеш І.М., кандидат політичних наук, доцент кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Гайданка Є.І., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Івасечко О.Я., кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка»;

Музиченко Г.В., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського;

Остапець Ю.О., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології і державного управління, декан факультету суспільних наук, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Janas Karol, Associate Professor, Department of Political Science, Alexander Dubcek University in Trencin (Trencin, Slovakia);

Kucharcik Rudolf, Docent, Dean of the Faculty of International Relations, University of Economics (Bratislava, Slovakia);

Radoslav Štefančík, MPol., Ph.D., Assistant Professor, Department of Intercultural Communication, Faculty of Applied Languages, University of Economics (Bratislava, Slovakia);

Cirner Michal, PhD, Assistant Professor and Secretary of Institute of Political Sciences, Faculty of Arts, University of Presov (Presov, Slovakia);

Dudinska Irina, PhD., Associate Professor, Head of Institute of Political Science, Faculty of Arts, University of Presov (Presov, Slovakia).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 8 від 07.03.2024 р.**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 21016-10816Р,
видане Державною реєстраційною службою України 29.09.2014 р.

Офіційний сайт видання: regionalstudies.uzhnu.uz.ua

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Цурканова І.О., Радкевич Т.О. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА І КУЛЬТУРА ПОЛІТИКИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ.....	7
---	---

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Буркало В.В. ОЛІГАРХІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ, ЙОГО РОЗГОРТАННЯ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ КОНЦЕПТУ ПАТРОНАЛІЗМУ.....	14
Вонсович С.Г. ПОЛІТИЧНА МАНІПУЛЯЦІЯ У МІЖДИСЦИПЛІНАРНОМУ КОНТЕКСТІ: ОСНОВНІ ПІДХОДИ.....	22
Гулай В.В., Максимець В.Є. РЕЗУЛЬТАТИ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ У СЛОВАЧЧИНІ 2023 РОКУ ТА ДИЛЕМИ ГЕОПОЛІТИЧНОГО ПОЗИЦІОНУВАННЯ УРЯДУ Р. ФІЦО: БЕЗПЕКОВІ ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ.....	27
Згурьська В.Л. ВОЙОВНИЧА ДЕМОКРАТІЯ ЯК ІНСТИТУТ ПРОТИДІЇ ПОПУЛІЗМУ.....	32
Ляшенко Т.М. ЗОВНІШНЯ АГРЕСІЯ ЯК ТЕСТ ДЛЯ ПРАВЛЯЧОГО КЛАСУ УКРАЇНИ.....	36
Малик І.Р. ПЕРЕТВОРЕННЯ НА ЗБРОЮ НЕВІЙСЬКОВИХ ЗАХОДІВ У ГІБРИДНИХ ВІЙНАХ СУЧАСНОСТІ: СПРОБА ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ.....	42
Невинна Г.Я. ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: ДОСВІД ЛЮБЛІНСЬКОГО ТРИКУТНИКА.....	48
Опінко С.О. ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ ВИБОРЦІВ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ.....	53
Остапець Ю.О., Червенияк К.Т. ХАРАКТЕРИСТИКА АКТОРНОГО СКЛАДУ ТА КОНФІГУРАЦІЇ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2023 РОКУ.....	59
Шустер Б.Р. ПЕРСПЕКТИВА РОЗВИТКУ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ МІСЬКИХ АГЛОМЕРАЦІЙ В УКРАЇНІ.....	69

РОЗДІЛ 3

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Андрощук І.М. ДИПЛОМАТИЧНІ ЗУСИЛЛЯ ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ В РЕАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ФОРМУЛИ МИР.....	76
Климчук І.І. ОСОБЛИВОСТІ ПРОСУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ ТА РОЗШИРЕННЯ ПРАВ І МОЖЛИВОСТЕЙ ЖІНОК У КРАЇНАХ СХІДНОЇ АЗІЇ.....	82
Олійник М.П. АВАНГАРДНІ БОЇ «ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ» РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ (1991–2003 РР.).....	89
Постельжук О. П., Валюх Л. І., Постельжук Я. В. МЕТОДИКА СТУДІЮВАННЯ КУРСУ «АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОЇ ПОЛІТИКИ» У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ.....	94
Roslon D.T., Kruzhkova E.M., Syvulka U.I. EU AND NATO STRATEGY TO COUNTER AND PREVENT RUSSIAN PROPAGANDA.....	100
Турчин Я.Б., Івасечко О.Я., Цебенко О.О. ПРИНЦИПИ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ТА ВИКЛИКИ.....	106
Козюпа О.А. ФОРМИ УЧАСТІ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ РАДИ В ОРГАНІЗАЦІЇ ВІДСІЧІ РОСІЙСЬКИМ АГРЕСОРАМ.....	112

Хорішко Л.С. ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТІЯ ЯПОНІЇ У КОНТЕКСТІ
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ119

РОЗДІЛ 4
ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Garaschuk D.V. LEFT VS. RIGHT: THE FACES OF POPULISM IN CONTEMPORARY EUROPE
AND LATIN AMERICA.....124

CONTENTS

SECTION 1

POLITICAL CULTURE AND IDEOLOGY

Tsurkanova I.O., Radkeych T.O. POLITICAL CULTURE AND CULTURE OF POLITICS: COMPARATIVE ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF SOCIETY IN UKRAINE.....	7
---	---

SECTION 2

POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

Burkalo V.V. OLIGARCHIC POTENTIAL, ITS IN THE INTERPRETATION OF THE CONCEPT OF PATRONALISM.....	14
Vonsovych S.H. POLITICAL MANIPULATION IN AN INTERDISCIPLINARY CONTEXT: MAIN APPROACHES.....	22
Hulai V.V., Maksymets V.Ye. THE RESULTS OF THE PARLIAMENTARY ELECTIONS IN SLOVAKIA IN 2023 AND THE DILEMMA OF THE GEOPOLITICAL POSITIONING } OF THE GOVERNMENT OF R. FIZO: SECURITY CHALLENGES FOR UKRAINE.....	27
Zghurska V.L. MILITANT DEMOCRACY AS A TOOL TO COUNTER POPULISM.....	32
Liashenko T.M. EXTERNAL AGGRESSION AS A TEST FOR THE RULING CLASS OF UKRAINE.....	36
Malyk I.R. THE WEAPONIZATION OF NON-MILITARY MEASURES IN MODERN HYBRID WARS: A THEORETICAL ANALYSIS ATTEMPT.....	42
Nevynna H.Ya. INFORMATION SECURITY OF UKRAINE: THE EXPERIENCE OF THE LUBLIN TRIANGLE.....	48
Opinko S.O. THE FUNCTIONING OF THE STATE REGISTER OF VOTERS IN THE CONDITIONS OF THE MODERN CHALLENGES.....	53
Ostapets Yu.O., Chervenik K.T. CHARACTERISTICS OF THE ACTOR COMPOSITION AND CONFIGURATION OF PARTY SYSTEMS OF CENTRAL EUROPEAN COUNTRIES ACCORDING TO THE 2023 PARLIAMENTARY ELECTIONS RESULTS.....	59
Shuster B.R. PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT AND FUNCTIONING OF URBAN AGGLOMERATIONS IN UKRAINE.....	69

SECTION 3

POLITICAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL SYSTEMS AND GLOBAL DEVELOPMENT

Androshchuk I.M. DIPLOMATIC EFFORTS OF THE CZECH REPUBLIC IN THE IMPLEMENTATION OF THE UKRAINIAN PEACE FORMULA.....	76
Klymchuk I.I. PECULIARITIES OF PROMOTING GENDER EQUALITY AND WOMEN'S EMPOWERMENT IN EAST ASIA.....	82
Oliinyk M.P. VANGUARD FIGHTS OF RUSSIA'S "HYBRID WAR" AGAINST UKRAINE (1991–2003).....	89
Postelzhuk O.P., Valiukh L.I., Postelzhuk Ya.V. METHODOLOGY OF STUDYING THE COURSE "TOPICAL ISSUES OF INTERNATIONAL POLITICS" IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF UKRAINE.....	94
Roslon D.T., Kruzhkova E.M., Syvulka U.I. EU AND NATO STRATEGY TO COUNTER AND PREVENT RUSSIAN PROPAGANDA.....	100
Turchyn Ya.B., Ivasechko O.Ia., Tsebenko O.O. THE EUROPEAN UNION PRINCIPLES OF HUMANITARIAN AID: IMPLEMENTATION AND CHALLENGES.....	106
Koziupa O.A. FORMS OF PARTICIPATION OF VOLYN REGIONAL COUNCIL IN ORGANIZATION OF REBUFF TO RUSSIAN AGGRESSORS.....	112

Khorishko L.S. JAPAN'S PUBLIC DIPLOMACY IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR.....119

**SECTION 4
THEORY AND HISTORY OF POLITICAL SCIENCE**

Garaschuk D.V. LEFT VS. RIGHT: THE FACES OF POPULISM IN CONTEMPORARY EUROPE AND LATIN AMERICA.....124

РОЗДІЛ 1 ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

УДК 316.722:[323.1:355.271(477)]
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.36.1>

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА І КУЛЬТУРА ПОЛІТИКИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

POLITICAL CULTURE AND CULTURE OF POLITICS: COMPARATIVE ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF SOCIETY IN UKRAINE

Цурканова І.О.,

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародної економіки і соціально-гуманітарних дисциплін
Українського державного університету науки і технологій*

Радкевич Т.О.,

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри філософії та українознавства
Українського державного університету науки і технологій*

В даній статті було проведено дослідження щодо уточнення поняття «політична культура» та «культура політики» й доведено, що ці терміни, хоча і пов'язані, але не тотожні, і вони відрізняються між собою.

Авторами проаналізовано важливий аспект сучасного суспільства – політичну культуру, яка визначає сприйняття та участь громадян у політичних процесах. Особливу увагу приділено впливу російсько-української війни на політичну культуру та політичну свідомість громадян. Дослідження також охоплює зміни у культурі політики з боку влади, враховуючи важливі політичні рішення, що приймаються у військовий період.

З'ясовано, як українці сприймають та взаємодіють з політичними інститутами під час війни та проаналізовано рівень участі громадян у політичному процесі та яка їхня роль у формуванні політичної обстановки в сучасних умовах. У статті освітлюються аспекти соціально-політичної адаптації громадян у складних умовах воєнного конфлікту.

Підкреслюється значення політичної культури, як важливого чинника, що визначає політичне життя та взаємовідносини в суспільстві. Це дослідження спрямоване на розуміння та висвітлення важливих аспектів політичного ландшафту під час воєнного конфлікту та його впливу на сучасну політичну реальність в Україні.

Відмінність від інших досліджень полягає в тому, що дане дослідження фокусується на впливі політичної культури на розвиток суспільства в умовах воєнного стану. Висвітлюється специфіка українського політичного контексту та використовуються різноманітні методи дослідження.

Наукова новизна дослідження дає нове розуміння політичної культури та культури політики в сучасній Україні. Зазначено, що умови воєнного стану викликають необхідність витримки та взаємодії народу з владою для зміцнення політичної стабільності та консолідації суспільства.

Автори підкреслюють актуальність теми у зв'язку із складними викликами, перед якими опинилася Україна, і вбачають в розумінні впливу політичної культури на розвиток суспільства ключ до подальших політологічних та міждисциплінарних досліджень.

Ключові слова: політична культура, культура політики, влада, суспільство, демократія, війна.

In this article, a study was conducted to clarify the concepts of "political culture" and "politics culture" and it was proved that these terms, although related, are not identical, and they differ from each other.

The authors analyzed an important aspect of modern society – political culture, which determines the perception and participation of citizens in political processes. Special attention is paid to the impact of the Russian-Ukrainian war on the political culture and political consciousness of citizens. The study also covers changes in the culture of politics on the part of the authorities, given the important policy decisions made during the war period.

It is clarified how Ukrainians perceive and interact with political institutions during the war, and the level of participation of citizens in the political process and their role in shaping the political situation in modern conditions is analyzed. The article sheds light on the aspects of social and political adaptation of citizens in the difficult conditions of a military conflict.

The importance of political culture as an important factor determining political life and relations in society is emphasized. This study is aimed at understanding and highlighting important aspects of the political landscape during the military conflict and its impact on the current political reality in Ukraine.

The difference from other studies is that this study focuses on the influence of political culture on the development of society under martial law. The specifics of the Ukrainian political context are highlighted and various research methods are used.

The scientific novelty of the study provides a new understanding of political culture and the culture of politics in modern Ukraine. It is noted that the conditions of martial law call for the people's endurance and interaction with the authorities to strengthen political stability and consolidate society.

The authors emphasize the relevance of the topic in connection with the complex challenges facing Ukraine, and see the key to further political science and interdisciplinary research in the understanding of the influence of political culture on the development of society.

Key words: political culture, political culture, power, society, democracy, war.

Постановка проблеми. Проблематика статті визначає, як політична культура впливає на сприйняття політики та діяльності органів влади в період війни, як змінюється культура політики зі сторони влади водночас та яким чином українці беруть участь у політичному процесі в умовах воєнного стану.

Аналіз політичної культури України важливий для розуміння того, як розвиватися демократії, громадянському суспільству та політичній стабільності в країні. Деякі кроки в цьому напрямку вже зроблені багатьма науковцями, але політична культура повинна бути закріплена на рівні політичної свідомості громадян. Це означає, що люди повинні розуміти, що означає бути громадянином демократичної держави, і мати бажання брати участь у політичному житті.

Також важливо, щоб держава та громадянське суспільство взаємодіяли ефективно. Мається на увазі, що держава повинна бути відкритою для критики та пропозицій від громадянського суспільства, а громадянське суспільство повинно бути готовим співпрацювати з державою для розв'язання спільних проблем. Адже починаючи з 2022 року Україна переживає дуже сильні зміни у політичному процесі перетворення. Суспільство розділилося на тих, хто підтримує чинну владу у важкі часи для країни й тих, хто потребує змін, надаючи перевагу невідомому майбутньому.

Ми вважаємо, що питання взаємодії політичної культури та суспільства впливає на культуру політики та є важливим для подальших політологічних та міждисциплінарних досліджень. Вони допоможуть нам краще зрозуміти, як політична культура впливає на розвиток суспільства під час повномасштабного воєнного вторгнення росії на територію України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій: політична культура – це складне і багатогранне явище, яке виникло давно, але саме поняття оформилося ще з появою держави в часи Платона та Арістотеля. Протягом останніх 100 років «політична культура» вивчається більш детально вітчизняними та зарубіжними вченими. Перші серйозні наукові дослідження політичної культури були проведені в середині ХХ століття американськими вченими Г. Алмондом, С. Вербою та Л. Паєм. У СРСР поняття політичної культури почали активно вивчати лише у 80-х роках та зосереджувалися на таких аспектах, як: сутність політичної культури, домінуючі цінності політич-

ної культури, регіональні відмінності політичної культури, механізми й засоби формування політичної культури тощо.

В Україні політична культура є предметом дослідження багатьох вчених. Серед них В. Андрущенко, О. Бабкіна, В. Бебик, І. Варзар, М. Головатий, В. Горбатенко, М. Остапенко, І. Поліщук, В. Ребкел, Ф. Рудич, С. Рябов, С. Телешун, Л. Шкляр, П. Шляхтун та інші. Саме ці видатні вітчизняні науковці у своїх працях досліджують переважно політичну культуру, яка сприяє об'єднанню суспільства навколо спільних цінностей і норм, політичну культуру, яка забезпечує ефективну комунікацію між громадянами та політичними інститутами, а також визначає правила поведінки в політичному процесі.

Політична культура є важливим фактором, який впливає на розвиток суспільства. Вона визначає, як громадяни сприймають політику, як вони беруть участь у політичному процесі і як вони взаємодіють з політичними інститутами.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність теми дослідження полягає в тому, що вона висвітлює важливу проблему впливу політичної культури на розвиток суспільства в умовах воєнного стану. Ця проблема є особливо актуальною для України, яка вже два роки перебуває у стані війни з країною-терористом та агресором – росією.

Війна є серйозним випробуванням для політичної культури будь-якого суспільства. Вона може призвести до змін у політичних цінностях, нормах і поведінці людей.

Також важливо зрозуміти, як політична культура впливає на розвиток суспільства в умовах війни, щоб розробити ефективні заходи для зміцнення політичної стабільності та консолідації суспільства.

Стаття відповідає на актуальну потребу у дослідженні впливу політичної культури на розвиток суспільства в умовах воєнного стану та є важливою для розуміння сучасних політичних процесів в Україні та інших країнах, які перебувають у стані війни.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є: дослідити політичну культуру та культуру політики в Україні під час війни, а також уточнити самі поняття «політична культура» та «культура політики». Автори ставлять за мету довести, що політична культура має високий рівень патріотизму та національної ідентичності в сучасному українському суспільстві та

проаналізувати рівень довіри громадян до влади під час війни.

Виклад основного матеріалу досліджень.

Відома українська дослідниця М. Остапенко у своїх працях зазначає, що «існує багато дефініцій політичної культури, кілька підходів до розуміння її сутності. Необхідно зазначити, що у західних і вітчизняних науковців немає єдиного підходу як до самої категорії політичної культури, так і до її змісту, структурних компонентів, функцій. Складність у розумінні й тлумаченні політичної культури пов'язується з тлумаченням самого поняття «культура» в культурології. На сьогодні можна налічити більше 500 визначень цього поняття, що певним чином ускладнює пізнавальну ситуацію також з поняттям політична культура. У найзагальнішому вигляді її можна розглядати як суб'єктивний вимір суспільних основ політичної системи. Серед різноманітних інтерпретацій політичної культури і культури загальної визнається те, що політична культура є складовою, своєрідною підсистемою загальної культури суспільства, але водночас може виявляти себе як «самостійне», автономне явище» [1, с. 7].

Інший вітчизняний дослідник І. Поліщук у своїх працях дає наступне визначення, де зазначає, що «політична культура — це сукупність типових, відносно сталих знань, уявлень, настанов, переконань, цінностей, орієнтацій, зразків поведінки, символів, яка склалася внаслідок історичного досвіду попередніх генерацій національної (соціальної) спільноти, транслюється від покоління до покоління, але має істотний трансформаційний потенціал та виявляється в діяльності суб'єктів політичного процесу та у функціонуванні політичних інститутів» [2].

Ми вважаємо, що політична культура і культура політики є важливими аспектами функціонування суспільства і політичної системи. Адже політична культура – це ще сукупність соціально-психологічних настанов, цінностей і зразків поведінки соціальних верств, окремих громадян, які стосуються їх взаємодії з політичною владою. Політична культура охоплює рівень знань та уявлень про політику, емоційне ставлення до неї, що мотивує політичну поведінку громадян.

Тобто, політична культура впливає на поведінку людей і діяльність різних організацій, на їх сприйняття явищ внутрішньої й міжнародної політики, оцінку політичних систем і режимів, правлячих груп і окремих політичних лідерів, визначення людиною свого місця в політичному житті суспільства. Вона відкриває широкі перспективи для політичного прогнозування, розробки політичного курсу, прийняття і реалізації конкретних політико-управлінських рішень.

На думку М. Точицького «особливість політичної культури полягає в тому, що вона реалізується

в політичній діяльності в формі специфічних політичних цінностей і норм. Цінності – головна мотиваційна основа політичної культури. Йдеться насамперед про принципи, ідеали, поняття добра й зла, справедливості, щастя, якими керується соціум, група, людина. Саме в системі цінностей відбувається діяльно-зацікавлене ставлення людей до явищ соціальної та політичної дійсності. Натомість байдужість людей до громадських справ найчастіше й слугує зручним інструментом для розбудови гібридних форм політико-владних відносин» [3, с. 25].

Ми повністю погоджуємося з М. Точицьким, адже вважаємо, що цінності є головною мотиваційною основою політичної культури. Вони визначають, що саме люди вважають важливим у політичному житті, які цілі вони ставлять перед собою, якими засобами вони прагнуть їх досягти.

А ось байдужість людей до громадських справ є серйозною проблемою, яка може призвести до негативних наслідків, адже такі громадяни не беруть участі в політичному житті, не формують власні політичні погляди, не контролюють владу. Це створює сприятливі умови для розбудови гібридних форм політико-владних відносин, в яких влада спирається на обмежене коло людей, а інтереси більшості населення не враховуються.

На нашу думку, щоб подолати байдужість людей до громадських справ, необхідно формувати в суспільстві політичну культуру, яка базується на демократичних цінностях, а також навчати людей критично мислити, мати власні політичні погляди, брати участь у політичному житті.

І. Поліщук наголошує на тому, що поки Україна знаходилася у складі радянського союзу її «політична культура поневоленої нації дедалі більше характеризувалася конформізмом, забуттям власних традицій і символів, насиченням суспільної свідомості та суспільних відносин чужоземними цінностями й нормами, посиленням аморальних проявів та рабської психології. Тобто за цей період часу ментальність нації, яка тривалий час не мала власної державності і перебувала в неволі, серйозно деформувалася» [4, с. 139–140].

Ми вважаємо, що після здобуття Україною незалежності розпочався процес відродження української політичної культури. Однак він досі є тривалим і складним. Для того, щоб подолати деформації, які сформувалися за часів радянського союзу, необхідно формувати в суспільстві політичну культуру, яка базується на демократичних цінностях.

У своїх наукових працях видатний науковець Є. Головаха розрізняє такі поняття, як «політична культура українського народу» та «політична культура народу України». Перше поняття передбачає у ролі творця і носія політичної культури українську етнічну націю, а друге – всіх громадян укра-

їнської держави (держави Україна). Політична культура народу, підкреслює науковець: «є найбільш стабільним феноменом політичного життя того чи того етносу, незалежно від того, чи існує етнос як нація, що має розгорнуті форми соціально-економічної та політичної організації, або як населення регіону, що існує у межах держави, створеної іншим етносом» [5, с. 28].

Якщо ми говоримо про те, що політична культура українського народу – це політична культура етнічної української нації, яка склалася протягом її історії, то тут Є. Головаха робить акцент на тому, вона є найбільш стабільним феноменом політичного життя українського народу. А ось політична культура народу України – це політична культура всіх громадян української держави. Вона є менш стабільною, ніж політична культура українського народу, оскільки залежить від багатьох факторів, зокрема від політичної ситуації в країні, від діяльності політичних інститутів, від освітнього рівня населення тощо.

Варто зазначити, що, в цілому, політична культура українського народу характеризується такими рисами, як: високий рівень патріотизму та національної ідентичності; віра в необхідність демократичних перетворень; недовіра до політичних інститутів та політиків.

Своєю чергою, політична культура народу України розвивається та змінюється під впливом таких факторів, як: історія та культура українського народу; політичний режим та політична ситуація в країні; соціально-економічний розвиток країни тощо.

Кажучи про те, що політичні орієнтації не можуть охарактеризувати політичну культуру, як національну, Є. Головаха має на увазі, що вони не відображають усіх аспектів політичної культури. Політичну культуру також формують такі фактори, як: цінності, норми, традиції, менталітет тощо.

Наприклад, нам відомо, що політична культура українського народу характеризується такими цінностями, як свобода, справедливість, рівність, патріотизм. Ці цінності відображають національну ідею українського народу. Вони визначають ставлення людей до політики та політичного процесу.

Цілком очевидно, що політична культура також формується під впливом таких норм, як законність, демократія, соціальна справедливість. Ці норми регулюють політичну поведінку людей.

О. Рудакевич вважає, що треба зосередити свою увагу на тому, що «певними перешкодами на шляху дослідження національної політичної культури в Україні були відсутність ясності щодо моделі та стратегії формування модерної української нації та традиційне для радянського суспільствознавства дистанціювання від дослідження гострих національних проблем, яке про-

довжує проявлятися і в умовах суверенної держави» [6, с. 134].

Ми вважаємо, що традиції та менталітет також відіграють важливу роль у формуванні політичної культури. Наприклад, традиція соборності відображається у прагненні українського народу до об'єднання в єдину незалежну державу. Менталітет українців, який характеризується прагненням до свободи та справедливості, також впливає на їхню політичну поведінку.

Таким чином, політична культура народу України є складним і багатогранним феноменом, який формується під впливом різних факторів.

А. Дженусов у своїх наукових дослідженнях доводить, що «структура політичної культури суспільства багаторівнева: рівень освіти населення і можливість її отримання, гуманістична спрямованість політичної соціалізації; ефективність вирішення політичними інститутами, урядом питань задоволення потреб населення; свобода в розповсюдженні та отриманні різноманітної політичної інформації; ідеали і цілі суспільства, різних соціальних груп, уряду та їх узгодження; наявність реальної можливості для всіх громадян брати участь в політичному житті, наявність конкуруючих політичних партій з багаторічним досвідом роботи; захищеність населення від свавілля влади, зазіхань злочинців; наявність легальних можливостей для населення регулярно контролювати і змінювати владу шляхом виборів, якщо остання не реалізує належним чином суспільні інтереси; дотримання етики, моралі суб'єктами політики» [7, с. 116].

На наш погляд, виділені А. Дженусовим фактори є важливими для розуміння структури політичної культури суспільства. Вони відображають різні аспекти політичної культури суспільства, її особливості та характеристики.

О. Бабкіна та В. Горбатенко зазначають, що «політична культура громадянського суспільства характеризується єдністю громадянських прав і обов'язків та пріоритетом прав і свобод людини в державі. Основними її складовими є рівень політичної свідомості, політичної діяльності та поведінки соціальних суб'єктів» [8, с. 316].

Політична культура, як і загальна культура, складає систему, що в найменшій мірі піддається змінам. Завдяки цій невід'ємній властивості, культура виконує одну з найважливіших функцій – забезпечення соціальної спадкоємності, гарантуючи тим самим еволюційний хід суспільного розвитку історії. Нині спостерігається підвищений інтерес до проблем політичної культури, обумовлений соціокультурними та геополітичними зрушеннями, що відбуваються у світі, розширенням міжнародних зв'язків, зростанням ролі свідомого і відповідального вибору мети й засобів перетворювальної діяльності. На підвищення інтересу до

цієї проблематики вплинули військові зіткнення, загострення протиріч ідеологій, релігій, етносів тощо. А починаючи з 2022 року наша країна зіштовхнулася з новими викликами та загрозами з боку росії. Тепер Україна перебуває у нових реаліях війни.

Образ держави, її репутація у світі та міжнародний авторитет багато в чому формуються саме на основі культурних надбань, інтенсивності її культурних зв'язків з іншими державами, ступеня її участі в міжнародному культурному обміні, рівня культурного розвитку і вміння використовувати свій культурний потенціал на світовій арені. Саме культура має ті унікальні можливості, що пов'язані з формуванням позитивного образу народів, держав, який в кінцевому підсумку допомагає і у вирішенні політичних проблем.

Сьогодні питання про національну культурну політику, яка є одним з важливих елементів системної картини держави, для України набуває особливої актуальності і вимагає ретельного концептуального опрацювання.

Вивчення політичної культури суспільства дозволяє глибше усвідомити причини «збоїв» у роботі політичної системи, а також невдач деяких реформ та інших масштабних соціальних перетворень, дає можливість глибше зрозуміти мотиви політичної поведінки громадян і прийняття полі-

тичних рішень державними керівниками, причини численних і різноманітних політичних конфліктів, які неможливо пояснити тільки боротьбою за владу.

У нашому науковому дослідженні ми вирішили проаналізувати рівень довіри громадян до влади до повномасштабного вторгнення країни-агресора росії та під час воєнного стану.

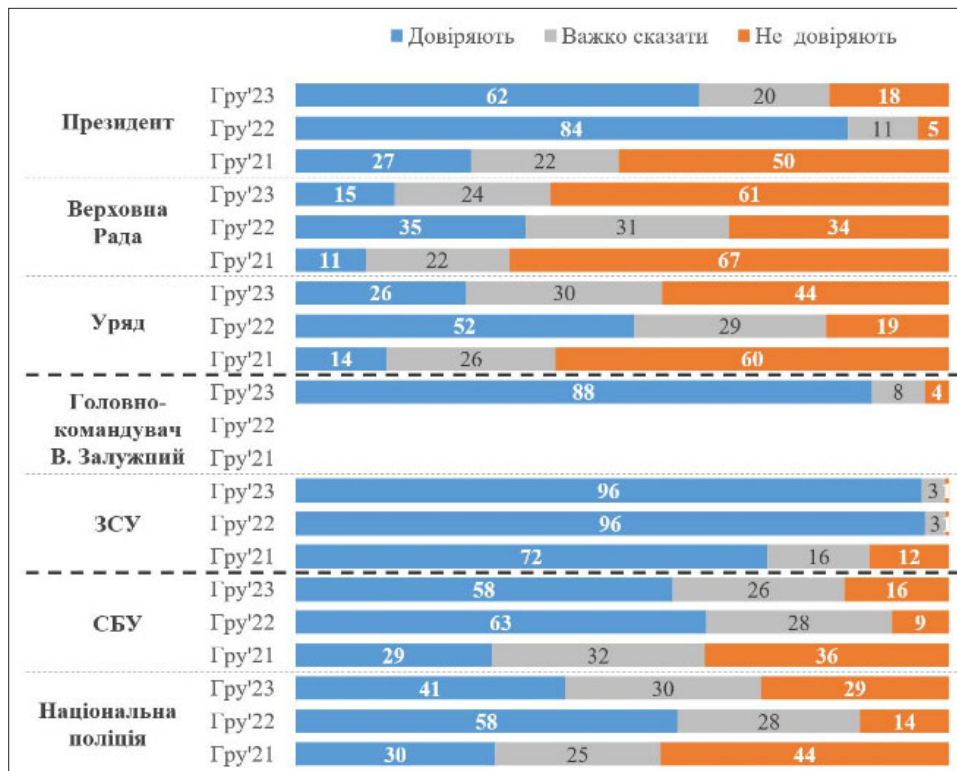
Для того, щоб з'ясувати, як українці сприймають та взаємодіють з політичними інститутами під час війни, було проведено ряд соціологічних опитувань. Ці опитування проводилися різними організаціями, включаючи Київський міжнародний інститут соціології (КМІС) та Центр Разумкова.

Опитування показали, що українці в цілому позитивно сприймають діяльність влади під час війни. Вони високо оцінюють героїзм українських військових, роботу волонтерів та допомогу міжнародних партнерів. Однак, українці також критично оцінюють ефективність та прозорість діяльності влади. Вони вважають, що влада занадто повільно приймає рішення, що вона не підзвітна народу і що в ній панує корупція.

Так, наприклад, за даними КМІС та проведення ним соціологічних опитувань було доведено, що протягом 2023 року, в порівнянні з 2022 роком довіра до уряду знизилася з 52% до 26%. Дані для аналізу були взяті за декілька років протягом грудня 2021–2023 рр. (таблиця 1).

Таблиця 1

Рівень довіри українців до влади

* За даними КМІС щодо проведення власного всеукраїнського опитування громадської думки «Омнібус» упродовж 29 листопада–9 грудня 2023 р.

Таким чином, відповідно до даної таблиці, ми бачимо, що українці з наведених прикладів структури органів влади (Президент, Верховна Рада, Уряд, ЗСУ, СБУ та Національна поліція) найбільше довіряють ЗСУ, (тенденція є незмінною протягом багатьох років), а також Головнокомандувачу В. Залужному. Слід зазначити, що громадяни України мали високі очікування від діяльності влади у 2022 році, особливо в таких сферах, як економічне відновлення, соціальне забезпечення та збройний опір країні-терористу, адже протягом цього часу західні партнери активно надавали Україні військову, фінансову, економічну та соціальну підтримку. Однак влада зіштовхнулася з низкою викликів. В результаті більша частина українців вважають, що влада не виправдала їх очікування.

На сьогодні українців турбує неефективність і непрозорість роботи влади. Вони вважають, що влада занадто повільно приймає рішення, що вона не підзвітна народу і що в ній панує корупція, яку часто розхитують у ЗМІ та соціальних мережах. Вкидання дезінформації також впливає на політичні рішення високопосадовців. Тому, на нашу думку, влада найближчим часом повинна вжити усіх заходів для вирішення проблем українського народу, якщо вона хоче повернути його довіру. Це включає в себе впровадження реформ для покращення ефективності та прозорості влади та виконання своїх обіцянок народу, не дивлячись на скрутні часи.

Виконавчий директор КМІС А. Грушецький зазначив, що «наростання критики і зниження довіри владі, скоріше за все, є наслідком, з одного боку, несправджених очікувань на цей рік та, з іншого боку, претензіями щодо ефективності та прозорості діяльності. Важливо, що при цьому критика наразі не переростає у вимоги виборів (зараз абсолютна більшість проти будь-яких виборів)» [9].

Ми вважаємо, що наростання критики влади має ряд наслідків, зокрема: по-перше, це може призвести до зниження легітимності влади; по-друге, посилити політичну нестабільність; по-третє, ускладнити вирішення проблем, з якими стикається країна.

А.Грушецький зазначив, що: «Поточна критика, вочевидь, значною мірою пов'язана з можливо неефективною витратою місцевих бюджетів. Хоча реформа децентралізації сприймається українцями як одна з найбільш вдалих реформ (і більшість її підтримують), але наразі є небезпечна тенденція формування образу місцевої влади як не дуже відповідальної в умовах повномасштабної війни. В результаті громадська думка може не захистити місцеву владу від можливої рецентралізації та згорання децентралізації» [10].

Так, наприклад, за результатами соціологічного опитування, що проводилося соціологічною служ-

бою Центру Разумкова з 22 лютого по 1 березня 2023 року в рамках проекту Програми МАТРА, зазначено, що більшість респондентів висловлюють недовіру державному апарату (чиновникам) (не довіряють їм 64%), політичним партіям (63%), судам (судовій системі загалом) (59%), Верховній Раді України (51%) [11].

Дані соціологічного опитування, проведеного Центром Разумкова, підтверджують висновки Антона Грушецького про наростання критики влади в Україні. Більшість респондентів висловлюють недовіру до всіх основних інститутів влади, включаючи державний апарат, політичні партії, суди та Верховну Раду України.

Слід зазначити, що процес формування політичної культури відбувається передусім під впливом політичного життя, певних режимів, політичних систем. Чим вони демократичніші, тим вищий рівень політичної культури громадян. За таких обставин виховний процес здійснюється об'єктивно. Але, попри це, необхідні цілеспрямовані заходи й засоби: демократична система освіти й політосвіти, змістовна робота засобів масової інформації, високий духовний рівень мистецтва й літератури, конструктивний вплив на маси партійних і непартійних об'єднань, творчий розвиток гуманітарних наук тощо.

Порівняльний аналіз сучасного стану може допомогти зрозуміти, як суспільства сприймають та взаємодіють з політичною владою. Ось деякі ключові аспекти, які ми пропонуємо розглянути для порівняльного аналізу політичної культури та культури політики в сучасному суспільстві:

1) Політична участь у виборах та громадських обговореннях (підписання петицій тощо).

2) Довіра до політичної системи, тобто рівень довіри громадян до політичних інститутів, таких як уряд, парламент, суди. Чи вірять люди, що їхні владні органи діють в їх інтересах?

3) Залученість та зацікавленість молоді у політиці та чи беруть вони активну участь у політичних процесах.

4) Соціальні рухи й активізм.

5) Медіа та інформаційна культура.

6) Політична освіта.

7) Цінності та ідеології та як вони впливають на політичні вибори.

8) Громадянське суспільство.

9) Міжнародні відносини. Тут мається на увазі те, які взаємини між різними етнічними та культурними групами впливають на політичну ситуацію.

10) Зовнішньополітичні позиції, тобто ставлення суспільства до зовнішньополітичних питань та відносин з іншими країнами.

Ми вважаємо, що порівнювальний аналіз може виокремити схожі та відмінні риси, а також виділити можливі шляхи для подальшого розви-

тку політичної культури та культури політики в конкретних суспільствах.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, на основі наших досліджень та аналізу ми дійшли висновку, що різниця між політичною культурою та культурою політики полягає у тому, що «політична культура» та «культура політики» – це два близькі, але не тотожні поняття.

«Політична культура» – це сукупність політичних цінностей, норм і стереотипів поведінки, які притаманні певному суспільству. Вона визначає, як люди сприймають політику, як вони беруть участь у політичному процесі і як вони взаємодіють з політичними інститутами.

«Культура політики» – це сукупність норм, цінностей, правил і стереотипів поведінки, які притаманні політичній еліті. Вона визначає, як політики сприймають політику, як вони поведуться в політичному житті і як вони взаємодіють з іншими політичними акторами.

Основна відмінність між політичною культурою та культурою політики полягає в тому, що політична культура стосується всього суспільства, а культура політики – лише політичної еліти.

Також нами доведено, що політична культура є більш широким поняттям, ніж культура політики. Вона включає в себе не лише політичні цінності, норми і стереотипи поведінки, а й інші аспекти, такі, як політична свідомість, політична активність, політична участь. А культура політики є більш специфічним поняттям, ніж політична культура. Вона стосується лише політичної сфери й містить лише політичні аспекти.

Політична культура є більш стабільним поняттям, ніж культура політики. Вона формується протягом тривалого часу і є більш стійкою до змін. Культура політики може змінюватися швидше, оскільки вона залежить від конкретних політичних обставин та факторів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Остапенко М.А. Політична культура суспільства: *Навч. посіб.* К. : МАУП, 2008. 96 с. Бібліогр.: С. 88–91.
2. Поліщук І.О. «Політична культура»: категоріальне осмислення. *Український науковий журнал «ОСВІТА РЕГІОНУ» політологія психологія комунікації.* 2012. № 4, С. 78–85.
3. Тоцицький М.С. Політична культура суспільства в умовах «гібридного» політичного режиму: структура та функції. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова* Випуск 29'2020. С. 21–29.
4. Поліщук І.О. Політична культура постсоціалістичних України та Польщі: особливості трансформацій. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого».* Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. Харків. 2014. № 3, С. 135–144.
5. Головаха Є. Політична соціалізація в посткомуністичній Україні. *Політична думка.* 1994. № 2, С. 26–29.
6. Рудакевич О. Політична культура як об'єкт дослідження в умовах національного відродження. *Політичний менеджмент.* 2012. № 3(54), С. 127–135.
7. Дженусов А. Відмінність структур та рівнів розвитку політичної культури. *Соціально-гуманітарні знання.* 1999. № 4, С. 115–118.
8. Політологія : підручник / За ред. О.В. Бабкіної, В.П. Горбатенка. – 3-є видання, перероблене, доповнене. К.: Видавничий центр «Академія», 2010. 568 с. (Серія «Альма-матер»).
9. Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021–2023 роках. *Київський міжнародний інститут соціології: соціологічні та маркетингові дослідження* (18.12.2023) URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1335&page=1> (дата звернення: 15.01.2024).
10. Динаміка сприйняття напрямку справ в Україні та довіри до окремих інституцій між травнем 2022 року та жовтнем 2023 року. *Київський міжнародний інститут соціології: соціологічні та маркетингові дослідження* (31.10.2023). URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1321&page=1> (дата звернення: 18.01.2024).
11. Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади, довіра до соціальних інститутів (лютий – березень 2023 р.). *Разумков центр.* 15.03.2023. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-liutyi-berezen-2023r> (дата звернення: 18.01.2024).

РОЗДІЛ 2 ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 321.7

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.36.2>

ОЛИГАРХІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ, ЙОГО РОЗГОРТАННЯ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ КОНЦЕПТУ ПАТРОНАЛІЗМУ

OLIGARCHIC POTENTIAL, ITS IN THE INTERPRETATION OF THE CONCEPT OF PATRONALISM

Буркало В.В.,*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри політології і державного управління
Ужгородського національного університету*

У статті проаналізовано природу, витоки, феноменологію олігархічного потенціалу, варіативність траєкторії розгортання в інтерпретації патроналізму.

Наголошено, що даний концепт є цілісним аналітичним конструктом, з широким горизонтом евристичної спроможності охоплювати кореляції низки параметрів, більш повно, розрізнено, ніж концепти транзиту, гібридних режимів описувати функціональну, процесуальну логіку феноменального розгортання прихованого олігархічного потенціалу в гібридних патрональних режимах імітаційної демократії.

Показано, що концептуальні спроби виявити витоки патрональності посткомуністичних режимів у «стійких структурах» цивілізаційного характеру до- і комуністичної доби підводять до поняття олігархічного потенціалу, розгортання якого в діях акторів дає варіативність траєкторій руху від комуністичної диктатури, де є передумови появи, з кристалізацією в різних режимах різної міри концентрації потенціалу, позитивом прискорення лібералізації, деструктивними наслідками. З'ясовано, що олігархічний потенціал активується в перехідний період (Б.Мадяр, Б.Мадловіч), за олігархічної анархії розгортається в патрональні мережі з перспективою руху до патрональної демократії, автократії – гібридних «режимів-структур» (О. Майборода) електорального, авторитарного типів змагань (Ю. Мацієвський), з піком в мафіозній державі, менше в консервативній автократії, дезактивується в ліберальній демократії інститутами, нормами, практиками демократії, та не зникає і за глобалізації можлива його активація популістами, нарцисами. Зауважено, що при підсиленні імперською матрицею антидемократизм олігархічного потенціалу (національний рівень) обумовлює агресивну експансію з кучкуванням автократів (міжнародні кластери); корумпуванням, підривом демократії, миру, розпалюванням війн, їх затягування з ризиками олігархізації, ерозії демократії. Евристична, прогностична обмеженість концепту його екстравертністю потребує інтровертного психологічного аналізу.

Ключові слова: патроналізм, патрональні режими, олігархія, олігархічний потенціал, автократія, демократія.

The article analyzes the nature, origins, phenomenology of the oligarchic potential, the variability of the deployment trajectory in the interpretation of patronalism.

It is emphasized that this concept is a complete analytical construct, with a wide horizon of heuristic ability to track, more fully and in a different way than the concepts of transit, the correlations of a number of parameters of hybrid regimes, to describe the functional, processual logic of the phenomenal deployment of the hidden oligarchic potential in the hybrid patronal regimes of simulated democracy.

It is shown that conceptual attempts to identify the origins of the patronage of post-communist regimes in the "stable structures" of the civilizational character of the pre- and communist era are leading to the concept of oligarchic potential, the deployment of which in the actions of actors gives variability in the trajectories of the movement from the communist dictatorship, where there are prerequisites for the emergence, with crystallization in different regimes, of varying degrees of concentration of potential, positive acceleration of liberalization, destructive consequences. It was found that the oligarchic potential is activated in the transition period (B. Madyar, B. Madlovics), under oligarchic anarchy it unfolds in patronal networks with the prospect of movement towards patronal democracy, autocracy – hybrid «regime-structures» (O. Maiboroda), electoral, authoritarian types of competition (Yu. Matsievskiy), with a peak in a mafia state, less in a conservative autocracy, it is deactivated in a liberal democracy by democratic institutions, norms and practices, but it does not disappear and under globalization its activation by populists and narcissists is possible.

It is noted that when reinforced by the imperial matrix, the anti-democratism of the oligarchic potential (national level) causes aggressive expansion with the accumulation of autocrats (international clusters); corruption, undermining democracies, peace, inciting wars, prolonging them with risks of oligarchization, erosion of democracy. The heuristic, prognostic limitation of the concept by its extroversion requires an introverted psychological analysis.

Key words: patronalism, patronal regimes, oligarchy, oligarchic potential, autocracy, democracy.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Поява нових еліт в процесі лібералізації комуністичного режиму, з демократичним набором образів бажаного, можливого майбутнього, самосприйняттям власної ідентичності, сукупністю цінностей, настанов, баченням інструментів (інституційних, правових, психологічних, тощо), напрямків розвитку є умовою успішності транзиту до демократії. В Україні олігархи – та еліта, яка суттєво вплинула на трансформаційні процеси, стала гальмом транзиту. Концептуальне розуміння потенцій олігархії, перспектив розгортання олігархічного потенціалу в політиці уможливорює інтерпретаційний горизонт осягнення його природи, специфіки, траєкторії, вироблення системи дієвих антиолігархічних заходів нейтралізації появи потенціалу чи стратегії деолігархізації в разі виникнення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Будь-яке явище, процес, стан неможливі без своїх потенцій. Розгортання потенціалу соціуму дає нові можливості, потребує умов, акторів, здатних його реалізувати. В політиці потенціал реалізується певною політикою, перетворюючи потенціал в ідейно-світоглядний, політико-економічний, нормативно-правовий, культурно-інформаційний, соціально-статусний капітал, капіталізуючи енергію (емоційного, інтелектуального, ідентичнісного, образно-символічного) ентузіазму, знань, віри, бажань, оман еліт, груп, мас чи їх невдоволення, обурення, протесту, переосмислення, прозріння, світоглядної трансформації в політичний капітал з відповідним режимом. Наукове розуміння становлення олігархічного режиму, його деструктивного впливу на соціум вимагає знань про олігархічний потенціал як те, що уможливорює такий режим, специфіку, можливості, умови, перспективи, політичні наслідки, соціальну ціну політичного розгортання потенціалу у варіативності політичних режимів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Чимало науковців досліджувало низку аспектів олігархічної проблематики – громадянську незрілість і патерналізм (С. Густерен, Р. Дарендорф, Р. Скідельські, Дж. Стігліц), олігархічну корупційність (М. Бруно, В. Істерлі, В. Танці, С.Коткін, А. Шайо), взаємовідношення олігархії і громадянського суспільства (Е. Гелнер, Д. Гамбет, Дж. Джекобс, К. Рід), сутнісну природу, концептуалізацію олігархії (Р. Граціано, Р. Патнем, Д. Норт, Р. Кауфман), відродження американської фінансової еліти (С. Джонсон), вплив олігархії на демократію, сучасну американську політику (Дж.А. Уінтерс), є гострі дискусії про «громадянську олігархію» в США (М. Гіленс, Б. Пейдж), ризики дрейфу в бік олігархії (Т. Пікетті).

Концепти залежності від траєкторії розвитку або від пройденого шляху та раціонального вибору дозволили Г. Коржову (2007 р.) висновувати, що в Україні олігархія – не стільки правлячий режим, скільки «модель всієї суспільної організації, яка пронизує всі сфери життя, знаходячи відповідні їй структури в кожному інституціоналізованому середовищі та на рівні масової свідомості» [6, с. 103, 116]. Дослідник, по суті, стверджує, що якість, точніше неякісність свідомості всіх учасників транзиту від радянської до ліберальної моделі організації і призвела до «становлення олігархічних відносин» [6, с. 111].

М. Михальченко (2010) передбачав, що через суттєві зміни в соціумі за попередні 7 років В. Януковичу не вдасться збудувати «неокучмістський» режим [11, с. 87]. Автор вказував на регіональність соціальної бази донецького клану, обмеженість політичного маневру, залежність руху не стільки від бюрократії, а насамперед від громади, інтелігенції, підняття життєвого рівня, ймовірність олігархічного стимулювання опозиції в разі загрози інтересам конкурентів, економічну вразливість від зовнішнього фінансування. Ним наголошено на слабкості олігархічного режиму в Україні (корумпованість суду, підконтрольність олігархії, владі; неукоріненість в українській ідентичності, українофобія олігархів; елітарний паразитизм, розширення, виокремлення «за способом життя з громадянського суспільства» з елітарними зонами житла, відпочинку, засобами транспорту, зв'язку, загострюючи соціальну напругу; наявність паразитарної обслуги, бойовиків-рейдерів; корумпування соціуму, порушення законів, маніпуляція ЗМІ, виборчими технологіями задля надприбутків; декультурація соціуму, протистояння інтелігенції) [11, с. 90–91]. Позитиви режиму: поліцентричність («напівдемократична олігархія» [11, с. 90], жорстка конкуренція олігархічних груп як потенціал демократії; вимушений захист національних інтересів в боротьбі з олігархами рф; євроінтеграційна орієнтація як страх підкорення путінській автократії, обмежуючи можливості В.Януковича з його проросійським електоратом [11, с. 92–93].

З більш диференційованої позиції гібридології згодом (2021 р.) увиразнюється складніша траєкторія динаміки змін режиму в Україні: 5 періодів трансформації режиму (перехідна держава з суперпарламентаризмом (1991–1996 рр.) і по дві гібридні держави з авторитарним (1996–2004; 2010–2014 рр.) та дві з електоральним (2004–2010; з 2014 р.) режимами змагання, олігархічно забарвлених [9, с. 7]. В патроналізмі обидва типи гібридів – це патрональні (олігархічні) автократія й демократія [8;19]. О. Майборода їх позначає як гібридні робочі режими, відмінні від проєктного режиму. Їх гібридність – «режимна девіація», люфт між інституційно декларованим (лібераль-

ним задумом, обіцяне, «режим-порядок», проєктний режим) і функціональністю гри режиму («режим-структура», реальне, імітація демократії захопленої олігархами держави на поч. 2000-х) [9, с. 21–22]. Західні транзитологічні, гібридні інтерпретаційні моделі для посткомуністичних режимів, небезпідставно вважають Б. Мадяр, Б. Мідловіч [19, с. 3–12; 8, с. 12–14], є обмеженими за своїми евристичними, лексичними спроможностями. Загалом поняття «олігархічний потенціал» в науковому обігу рідко вживане попри аналіз індикаторів організаційного потенціалу влади [10, с. 424–428]. Проте в запропонованій ними патрональній конструкції концептуальних засад посткомуністичних режимів доволі рельєфно окреслюються обриси кореляційного зв'язку активованого олігархічного потенціалу з ідеальними типами (політичних режимів, акторів, їх мотивів, типами відносин, ідеологією, партійною, виборчою системами, типами держави, корупції, злочинності, соціальною структурою, динамікою руху в політичному просторі, тощо). Маємо структуровану цілісну систему інтерпретації – фреймворк концептуальної моделі з каркасами концептуальних класів (режими, актори, їх мотиви, типи відносин, ідеологія, партійна, виборча системи, типи держави, корупції, злочинності, соціальна структура, динаміка, траєкторія, політичний простір, державна служба, механізми стабілізації режимів, тощо) і програмної системи – клас мови розбудови моделі. Модель уможливує системний аналіз потенціалу в межах концепту патроналізму.

Ю. Мацієвський (2016) теж бачить обмеженість теорій транзиту, біфуркаційні точки (1991, 2004, 2010, 2014 р.), хоча стверджує «існування одного режиму протягом усього періоду незалежності», бо є лише зміна гравців без зміни визначальних правил гри [10, с. 9, 12]. Зазначимо і вітчизняні наголоси на сформовану олігархічно-кримінальну ідентичність (психологію споживацтва, користолюбство, жадобу до самозбагачення, схильність до махінацій, брехливість, бездуховність, зневажливість до тих, хто поза олігархічною корпорацією, до життєвих інтересів людей, відсутність чи низький рівень національно-державницької свідомості), її суттєвий вплив на розмивання української ідентичності, загрожуючи державності [15, с. 377–378]. Здійснено спробу розгляду олігархічного егоїзму як продукту его [2]. Отже, є усвідомлення олігархії як перепони до змін, проводились конференції (Львів, 2019 р.), лунали пропозиції [7], оцінки, прогнози [1], вимоги [14], зроблено кроки до деолігархізації. Водночас війна увиразнює руйнівну глибину проростання олігархічного потенціалу в соціумі.

Метою статті є аналіз природи, специфіки, витоків, варіативності еволюційної траєкторії, перспектив розгортання олігархічного потенці-

алу крізь оптику концепту патроналізму. Звідси завдання: охарактеризувати умови, провідні сфери появи олігархічного потенціалу в інтерпретації концепту патроналізму; розкрити інтенції розгортання потенціалу в політиці, варіативність режимної траєкторії, прояви; проаналізувати політичні наслідки, взаємодію олігархічних потенціалів в діяльності політичних акторів, впливи, перспективи структурування, екстеріоризації в кластерах; окреслити евристичні межі концепту патроналізму щодо аналізу олігархічного потенціалу.

Виклад основного матеріалу дослідження. ВВП України у 2020 р. становив 63,2% від показника 1990 р. [3]. До 2020 р. частка України в світовому ВВП скоротилася в 3 рази з 0,49% до 0,16% [12]. Україна недоотримала тільки в 2018 р. ~250 млрд. \$ ВВП, якби зростала хоча б, як світ, на 3% в рік, навіть без ривків сусідів. Це ціна соціуму за неякісну політику в інтересах купки олігархів з їх потенціалом [1, с. 7], його підживлення своїми схожими потягами, політичну незрілість [5], інволюційну логіку змін політичних інститутів [10, с. 47], обмежене розуміння, як його усунути.

Відштовхуючись від фізичних інтерпретацій потенціалу, можна сказати, що чисельно потенціал в соціумі дорівнює роботі, яку здійснюють сили поля політичної системи, пересуваючи одиницю маси (політичних акторів, ЗМІ, інститутів, організацій, партій) чи їх світоглядно-сміслового заряду (світогляди, сенси, ідеології, набір інститутів, їх просторовий дизайн, об'єм владних повноважень, норм закону, неформальних правил, політичну культуру, етос, стани психічного, кількість грошей, майна) з цієї точки поля до точки, де потенціал вважають рівним нулю. Отже, потенціал – це величина, що чисельно дорівнює роботі, витраченій на пересування певного суб'єкта, інституту з «нескінченості» (невідомості, пересічності, частковості) в цю точку простору (політичного режиму, типу держави, вершини влади, власності, нормативності, дієвості голосу, дії, рішення, вимоги, тощо) з подальшим вичерпанням потенціалу в даній його якості. Пересування в полі вказує на динаміку процесів. То ж потенціал – це наявність деякого мінімуму заряду енергії активності, інформації, можливість за сприятливих умов розгорнутись, виконати певну конструктивну/деструктивну роботу через дії акторів, перебувати у відносинах, взаємодії з подібними потенціалами, призводячи до їх взаємного когерентного підсилення, врівноваження, підпорядкування, гармонізації або боротьби, анігіляції, чи бути блокованим несприятливими потенціалами іншого роду (олігархічний і демократичний потенціали), породжувати свою «античастинку» (потенціал анти-олігархічний), обмежуючи можливості олігархічної деструкції, сприяючи прояву демократичному проєкту.

У патроналізмі олігархічний потенціал проявляється вже на рівні існування 1 із 3 принципів (суспільне благо, ідеологія, інтерес правлячої еліти), з їх мотивами. Саме принцип інтересу правлячої еліти з мотивом монополії на політичну владу і мотивом збагачення – запускає механізм ланцюгової реакції патроналізму з олігархізацією, автократією, яка у випадку імперської природи росії веде до війни, загрожує миру на Землі. Питання, чому і звідки береться і перемагає принцип інтересу правлячих еліт, а не принцип соціального блага чи ідеології, залишається відкритим, хоча дослідники виходять з наявності стійких структур до комуністів (цивілізаційні культура, норми західного християнства – автономія, індивідуалізм, владний плюралізм і їх слабкість чи відсутність в православ'ї, ісламі) і за комуністів (втрата незалежності 3-х сфер – приватної власності (в економіці), приватної політичної сфери, автономних спільнот (громадський сектор), об'єднаних у єдину бюрократичну форму) [8, с. 19].

Дані стійкі структури: вже зі стартової точки (комуністична диктатура) впливають на біфуркаційний вибір 1 з 5-и напрямків (траєкторії), ведучи до 1 з 5-и політичних режимів (ліберальної, патрональної демократії; консервативної, патрональної автократії; диктатури, що експлуатує ринок [8, с. 23]); є новими формами адаптації до інститутів демократії як: а) неформальні мережі прийомної політичної «сім'ї» (неформальної патрональної ієрархії в ланцюгу «патрон-клієнт» різних ієрархічних рівнів); б) неформальної змови влади і власності в обхід права; в) патримоніалізації – ставлення правлячої еліти до інститутів соціуму як до приватної власності при декорації демократії [8, с. 21].

Патрональна мережа («сім'я») є первинною в патрональних автократіях; виникає переважно поза державою як ієрархія акторів з різних сфер, і після захоплення ними влади, офіційні посади підлаштовуються під сім'ю або побажання її членів [8, с. 30], а за комуністів навпаки, формальні посади (бюрократична структура) – первинна, кадри – вторинні. Тут зауважимо, що в СРСР, особливо в Закавказзі, в період «застою» «розвинутого соціалізму» (з сер. 70-х ХХ ст.) формальні посади секретарів райкомів, суддів, прокурорів, ректорів, міністрів займали вже з корупційними розцінками [4]).

Завдяки згаданим стійким структурам олігархічний потенціал: 1) кристалізується в патрональних режимах демократії, автократії, слабше проявляючись в консервативній автократії і диктатурі з ринком (КНР); 2) набуває форми патрональної мережі, з мімікрією під патрональні партії з олігархами і поліархами в політиці; 3) призводить до появи конкурентної «мультипірамідальної» мережі (мережових олігархічних сімей), де

«партійна конкуренція є лише фасадом суперництва патрональних мереж» [8, с. 98]. В Україні ~275–305 депутатів парламенту VIII скликання (2014–2019 р.) – креатура олігархів [1, с. 70]; 4) може бути в латентному (неактивованому) стані на початку, коли вдається пройти дистанцію від точки старту (комуністичної диктатури) до проголошеної мети – ліберальної демократії, що зробили країни Балтії, поляки, чехи, угорці. Та згодом олігархічний потенціал активується в діяльності окремих політичних акторів, їх партій, часом призводить до демократичного відкоту чи-то до консервативної автократії (Польща), чи патрональної (олігархічної) демократії (Угорщина за I-ої каденції В.Орбана), або навіть патрональної («полігархічної») автократії (автократичний прорив) [8, с. 97] (Росія, Угорщина після 2010 р.); 5) має інтенцію до руйнації демократії і створення однопірамідальної патрональної мережі, бо за патрональної демократії патрональний виклик є нормою, як намагання кожної мережі до своєї домінації, а за ліберальної демократії такий виклик є девіацією; 5) отже, спрямований на монополізацію політичної влади; 6) однак посилює опірність недомінантних сімей, з їх потягом до формального інституційного середовища. Воно дає більше шансів на олігархічне виживання за олігархічної демократії (розподіл влади з урівноважуванням позицій президентської влади повноваженнями прем'єр-міністра і парламентських партій, та з пропорційною виборчою системою як інституційними захисними механізмами для підтримки конкуренції мереж, забезпечуючи від одноосібності домінування, що має чіткий сигнальний ефект – опозиція може режим жорстко критикувати, або призводить до координації акторів і підлаштовування під «сильного» в разі перемоги і домінування однієї мережі); 7) подібно до інфекційного штаму з високою полірезистентністю, попри тимчасове зникнення зовнішніх олігархічних симптомів після спроб дезінфекції, стерилізації на Майданах, зберігає олігархічні потенції з можливістю нових хвороботворних проявів в організмі соціуму; 8) латентно присутній у всіх 6-и режимах, зокрема у формі гуаньсі в КНР, «блату» в СРСР, і навіть в ліберальних демократіях, як ми спостерігаємо, коли популіст-мільярдер в статусі президента США здійснює атаку прямо чи опосередковано на демократичні інститути (Конгрес, виборчий процес, вплив на посадовців, прокурорів, щоб визнали вибори в окремих штатах недійсними, загравання з диктаторами, як Путін, з масовою підтримкою розгніваних виборців, звільнення з посад особисто невідданих, невизнання офіційних результатів виборів всупереч судовим демократичним процедурам, з ознаками бізнесових маніпуляцій) – симптоми олігархічного патроналізму і початкового формування мережі з наявністю своїх ЗМІ, розко-

лом соціуму навпід, обіцянками швидко, просто всьому дати раду, констатацією науковцями еро-зії демократичних інститутів за приходу до влади популістів (наступ на суд Натаньяху, корупційні шлейфи, лобізм путінізму С. Берлусконі, Г. Шредером); 9) створює вуаль ілюзій, формуючи, за реалізації олігархічного потенціалу в однопіра-мідальній мережі, хибні уявлення (спотворену оптику в масовій, груповій, індивідуальній сві-домості) про незамінність, природність патро-налізму, консолідуючи олігархічну автократію, послаблюючи демократичний опір режиму олі-гархії. Або ж, за критики режиму в олігархічній демократії, посилює антиолігархічні уявлення, сприяючи прозорінню, виходу групової, масової свідомості із в'язниці олігархічних ілюзій з потя-гами до демократії без олігархії, усвідомлення її як системотворчої деструктивної сили, яка є перепороною до ліберальної демократії і вимагає її ідейно-світоглядного, інституційно-норматив-ного, організаційно-правового, психолого-етич-ного, політико-комунікативного подолання.

Олігархізацію в диктатурі з ринком (КНР) намагаються приборкати через бюрократичний патроналізм, жорстку антикорупційну, податкову, регуляторну політику, монополію держави-пар-тії на політичний, інформаційний контроль на основі сучасних цифрових технологій, з ідеоло-гічним впливом на соціум при обмеженні свободи доступу до світової мережі.

Трансформація в олігарха потребує: наявності формальної економічної влади (власник акти-вів), підтримки неформальної політичної влади («даху»), важливості в економіці; злиття еконо-мічної, політичної сфер дії за їх поділу формаль-ного; використання своїх законних статків для побудови політичної влади, де економічна влада олігарха є публічною, а політична – прихованою; неформальність і патрональність підтримки олі-гарха патроном («дахом»); неформалізм взаємодії з акторами, підкуп посадами, акціями, партійні, урядові призначення через власні партії, домовле-ності; пільги, утиск, тощо [8, с. 25–26].

Отже, у функціональному відношенні олігар-хічний потенціал потребує, як умову, наявність маріонеток («привідні паси») – політиків, чинов-ників, суддів, яких можна назначати, обирати, пересувати, знімати, судити. Вони є на утриманні, носії неформальності, виконавці волі головного патрона. Ним може бути «закулісний олігарх» чи їх група (Б. Іванішвілі, В. Плахотнюк, «семибояр-щина» за Б. Єльцина). Р. Ахметов в Україні – один з таких, а В. Янукович – його адміністративний функціонал, який, набувши досвіду губернатора, прем'єра, президента, з клієнта почав перетво-рюватися на боса зі своєю сім'єю. Що не вда-лося В. Януковичу, вдалося клієнту-адміністра-тору В. Путіну. Завдяки владним повноваженням

позбувся олігархічної залежності, опіки, конку-ренції, очолив однопірамідальну мережу. Як заку-лісні олігархи, так і публічні (В. Путін, Н. Назар-баєв, І. Алієв, А. Лукашенко) адміністратори, набуваючи власність, перетворювались в голо-вних патронів («дах») – поліархів.

В Україні олігархічна конкуренція, зовніш-ній (ЄС, США), внутрішній (громадянське сусп-ільство, Майдани) тиск стримували перемогу однієї мережі, попри такі тенденції за прези-денства Л. Кучми, В. Януковича, П. Порошенка. Функції «даху» – відключення механізмів контр-олю на користь неформальних норм, легітимація неформальних правил; дискреційне (вибіркове, суб'єктивно-свавільне) покарання з постійним потенціалом шантажу верховним патроном всіх своїх клієнтів (В. Янукович депутатам: «на кож-ного ... є справа» [16]). У функціонуванні патро-нальних автократій свавілля (захист-покарання) «даху» – код доступу до посад згори донизу від глави мережі [8, с. 56].

Однопірамідальність вимагає відданості голов-ному патрону, який може позбавити олігарха всього (доля Б. Березовського, М. Ходорков-ського, В. Гусинського в Росії, І. Коломойського за П. Порошенка). За формальної автономності, олі-гархи є гвинтиками системи («клієнти» головного патрона – «полігарха», дзеркального до олігарха поняття) [19, с. 141–142]. У поліархів політична влада є публічною, а економічна – прихованою, в олігархів навпаки, політична – прихована, еко-номічна – публічна. Місце на вершині політичної ієрархії (позиція, монополія на прийняття рішення, незаконні фінансові переваги) в неформальних патрональних мережах уможливають статки поліархів, перевищуючи привілейовані виплати в класичній корупції. Поліарх: «не отримує хабара ... , а вимагає» винагороду за «дах» від клієнтів за можливість «уникати дискреційних покарань» [8, с. 27]; це хижачтво з відбором, передачею акти-вів лояльним, стаючи де-факто власником компан-ії «через клієнтів, якими він розпоряджається», де власність є незаконною, легалізованою рентою, створюючи псевдогромадські організації, фонди з державним фінансуванням, мережі компаній з підставними особами, які легально представ-ляють його незаконно набуту власність і владу попри свою де-юре обмеженість політичною сфе-рою [8, с. 27]. В. Путін, В. Орбан, А. Лукашенко – уособлення поліархів, а В. Плахотнюк (Молдова), Б. Іванішвілі (Грузія), А. Бабіш (Чехія), Р. Фіцо (Словаччина) претенденти. Їх координація, непро-зорість зв'язків, антидемократизм [17; 18; 20], під-тримка агресії Путіна, перешкоди Україні вказує на ембріон міждержавного кластеру поліархів.

В Україні за своєю функціональною роллю на відповідний статус, схоже, претендували Л. Кучма із зятем В. Пінчуком, Р. Ахметов за президенства

В. Януковича, якому кинув виклик В. Янукович разом з сином, розбудовуючи власну сімейну мережу, П. Порошенко за свого президентства, І. Коломойський на початку президентства В. Зеленського.

Олігархічний потенціал унеможливорює тип держави, яка функціонує задля реалізації принципу суспільного блага (держава суспільного інтересу, як соціальна, правова) чи ідеології (комуністична, нацистська, теократична держави) з відповідним типом формування еліти. Натомість задає «принцип реалізації інтересу еліти» з 2-а мотивами: а) політичним – монополізація влади, з розширенням формального, неформального впливу в політичній сфері, необмеженістю влади, звужуючи автономію, владу суперників; б) економічним – накопичення особистого багатства, коли за монополізації політичної влади розмір, способи збагачення еліти, клієнтів внизу мережі безконтрольно зростають [8, с. 40]. Відповідно, тип правлячої еліти, тип патрональних відносин обумовлює тип держави, яка під впливом олігархічного потенціалу в міру його розгортання еволюціонує: 1) за типом правлячої еліти: від мережевої (еліта має переважно неформальний характер з горизонтальними відносинами «клієнт-клієнт») до патрональної (неформалізм мережі з вертикальними відносинами «патрон-клієнт») і кланової (неформальна патрональна мережа з властивостями патріархальної сім'ї); 2) за типом привласнення інститутів: до неопатримоніальної держави, яка нелегітимно привласнюється при імітації верховенства права за формальними інституційними ознаками демократії; 3) за присвоєнням власності: а) рентоорієнтована – легально стягує надмірні податки й розподіляє доходи від них; б) клептократична – нелегально стягує надмірні податки й розподіляє доходи від них; в) хижацька – насильно захоплює компанії, іншу негрошову власність для лояльних членів правлячої еліти за допомогою державного насильства; 4) за правовим статусом дій акторів в інтересах влади: корупційна, з поширеним хабарництвом переважно на нижчих щаблях влади; захоплена, де урядовці ухвалюють корупційні закони; кримінальна – держава, «якою керує сама правляча еліта як злочинною організацією» [8, с. 41].

Поєднання, логіка зрощення, накладання спектральних крайнощів форм (кланова, неопатримоніальна, хижацька, кримінальна) кожного з 4-х типів держав в одній державі породжує мафіозну державу. Автори наголошують, що «мафіозна держава – це не симбіоз держави й організованої злочинності, а держава, яка функціонує як мафія – і не в плані незаконної діяльності як такої, а з погляду внутрішньої культури та управління» [8, с. 42; 19, с. 105, 121–122]. Словом, це така самоорганізація правлячої еліти, коли влада функціо-

нує як цілісна система з патріархальним главою сім'ї на рівні країни. Він «не керує, а розпоряджається людьми», органами інституційної системи демократії, втручається у повноваження держави, її інструменти, перетворює економіку на «бізнес-підприємство прийомної політичної сім'ї, керуване за допомогою інструментів публічної влади». Тобто весь соціум (патримоніум) – це «приватизована форма держави-паразита» [8, с. 43], де «верховний патрон може використовувати парламент, податкову, генпрокурора ... як частини єдиного корумпованого механізму, що спільно здійснюють дискреційні дії» [8, с. 44–45]. Напрошується висновок, що мафіозна держава є повнотою реалізації розгорнутого діями акторів змісту олігархічного потенціалу на рівні соціуму.

В період відмови від старого режиму в просторі співіснують різнорідні потенціали: демократичний, ідеологічний, олігархічний з поступовим усуненням конкурентів. Олігархічний потенціал може еволюціонувати в бік патрональної демократії (Україна), автократії (рф, Угорщина); ідеологічний – консервативної автократії (Польща), диктатури (нацизм, теократії Ірану, більшовизм, маоїзм, диктатура з ринком); демократичний – до консолідованої демократії через стадії лібералізації, демократизації (як і в транзитології). Коливання («петлі», «зигзаги») – один із варіантів функціонування таких режимів і в патроналізмі. Консервативна автократія (Польща) – суміш ідеологічного і олігархічного потенціалів.

Олігархічна анархія – початкова стадія розгортання олігархічного потенціалу. Вона уособлює неспроможну державу (failed state) (поч. 90-х), з відсутністю раціонально-бюрократичного апарату, з браком компетенцій номенклатури в умовах ринку, залученням бізнесменів в управління з динамікою жорсткої боротьби мереж (легальних, кримінальних), що стихійно виникали, з дезорганізацією виробництва, соціальною поляризацією, політичною нестабільністю (розстріл парламенту в рф 1993 р., війна в Чечні 1994–1996 р., дочасні президентські вибори в Україні 1994 р.). Сумбур появи протоолігархічних бульбашок-мереж, їх взаємне поглинання, «розбірки» у хаосі накопичення початкового капіталу, паразитизм на ресурсах держави – ознаки екстеріоризації олігархічного потенціалу в олігархічній анархії.

Мафіозна держава – фінішна стадія розгортання олігархічного потенціалу в його повноті, його максимум. Це висхідна олігархічна вершина інволюційної спіралі індивідуальної і групової свідомості. Її уособленням є патримоніальна автократія (режими Путіна, Орбана, Назарбаєва), з цілковитою концентрацією влади-власності, штучно сконструйованої, в руках поліарха, проростання олігархічного потенціалу в «життєвий простір» за межі соціуму, розкладаючи демократії (шредери-

зація еліт), з неоколоніальними війнами імперії, претензіями перерозподілу балансу сил, планетарного домінування, панування (путінізм). Патримоніальна демократія – тимчасова хитка динамічна рівновага олігархічних потенціалів різних мереж з ймовірністю порушення балансу, подальшою еволюцією до консервативної автократії (висхідний рух, де патрони не контролюють ринок в економіці, але мають політичний контроль через президента, парламентську більшість – Польща), патримоніальної автократії (низхідний рух), ліберальної демократії (декларована висхідна мета).

Процесуально розбудова президентської моделі в Україні за президенства Л.Кучми (Конституція України 1996 р.), В.Януковича (відміна в 2010 р. рішення Конституційного Суду України від 8.12.2004 р. [13] і повернення до Конституції 1996 р.) вели до патрональної (олігархічної) автократії. Прийняття Закону України № 2222-IV від 8.12.2004 р. з переходом до парламентсько-президентської форми правління – це спосіб самозбереження олігархів після перемоги Майдану 2004 р. Де-факто це консервувало олігархічну демократію. Повернення в 2014 р. до Закону від 8.12.2004 р., відміненого за В.Януковича, знов усунуло загрозу олігархічної автократії, зберігаючи патрональну демократію. Утвердження президентсько-парламентської чи парламентсько-президентської форми – приклади боротьби мереж за інституційну домінуючу (моно-) чи плюральну (мультипірамідальну) екосистему.

В Україні олігархічний потенціал накопичився за I-у каденцію Л. Кучми (1994–1999 р.), підвищивши до вибору між бюрократичною, олігархічною і демократичною альтернативами під час президентських виборів 1999 р. Віяло альтернатив в 2004 р. звужилось між прагненням легітимізувати олігархічний спадок режиму Л. Кучми через фальсифікацію президентських виборів, спадкову передачу влади донецькому клану, чи рухатись до лібералізації і демократизації, призвівши до «Помаранчевої революції». Демократизація України наразилась на опір олігархічних мереж (авторитаризм Л. Кучми, В. Януковича) з політичними наслідками: Помаранчевим, Євромайданом, вте-

чею В. Януковича, війною олігархічної імперії проти України, розчищаючи шлях до ЄС. В підсумку обидва Майдани зупинили сповзання до патрональної автократії, відновлюючи статус-кво олігархічної демократії, але наразились на війну з імперською патрональною автократією Путіна. Уроки в Україні, Заході не всіма засвоєні. Хаос війни – зваба і сподівання майнового злету для хабарників, популістів, що живить олігархічний потенціал в енергополях психіки, затягує війну, потребуючи психоаналізу олігархічної свідомості.

Висновки. Концепт патроналізму (Б. Мадяр, Б. Мадлович) – евристичний конструкт, що цілісно охоплює корелятивну зв'язку низки параметрів з пріоритетністю уваги на олігархії як чинника функціонування більшості посткомуністичних режимів. В якості інтерпретаційного інструменту аналізу він повніше, ніж в транзитології описує функціональну, процесуальну логіку, феноменологію гібридних режимів, розрізняючи в межах одного гібридного режиму (Ю. Мацієвський) видові (патрональні автократія, демократія, консервативна автократія) форми. Вияв витоків патрональності цих режимів у «стійких структурах» цивілізаційного характеру до- і комуністичної доби підводять до поняття олігархічного потенціалу. Його розгортання в діях акторів дає варіативність траєкторій руху від комуністичної диктатури, з конструктивом (прискорення лібералізації), деструктивними наслідками, кристалізацією щільності концентрації в різних режимах, балансу (патрональна демократія), екстремумами потенціалу в мафіозній державі патрональної автократії (максимум) та дезактивації за ліберальної демократії (мінімум) з ризиками ерозії демократії, емерджентності, роїння, мережевості (національний рівень), появи ембріонів автократичних кластерів (міжнародний рівень) за активації потенціалу популістами з їх перспективою поліархів. Екстравертність концепту обмежує його евристичний, прогностичний потенціал, потребуючи психологізації аналізу, інтровертного підходу.

Перспектива досліджень – аналіз причин появи олігархічного потенціалу в цілісності єдиного буття в поліфонії концептуальних інтерпретацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрусів В., Устенко О., Романенко Ю., Ташкевич І. Майбутнє українських олігархів. Київ: UIFuture. 2018. URL: <https://www.slideshare.net/UIFuture/ss-148>
2. Буркало В. Олігархічний елітарний егоцентризм та егоїзм як перепона до консолідованої демократії. Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія політичні науки. 2023. № 8. С. 44–53.
3. Вінокуров Я. Як змінилася економіка за 30 років незалежності. *Економічна правда*. 23.08.2021. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2021/08/23/67711>
4. Глузман С. Про корупцію в СРСР і сьогодні. *Ракурс*. 6.07.2016. URL: <https://racurs.ua/ua/1236-pro-korupciu.html>
5. Доній О. Боротьба «добрих» олігархів та «поганих» олігархів та змагання за фантики. *Ukrlife.tv*. 14.05.2021. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=mgmP7ndHEi4>

6. Коржов Г. Олігархічна природа сучасного політичного режиму в Україні. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2008. Вип. 3. С.103–117.
7. Лановий В. «Скромна» чарівність олігархії. *Економічна правда*. 26.11.2013. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2013/11/26/405262/>
8. Мадяр Б., Мадловіч Б. Посткомуністичні режими: актори, інституції та динаміка. *Короткий путівник / пер. з англ. О. Тирон*. Бостон: Academic Studies Pres, 2023. 248 с.
9. Майборода О. Проектний і робочий політичні режими у девіантному співвідношенні: український приклад / *Зміни політичних режимів і перспективи зміцнення демократії в Україні: монографія / авт. кол.: Г. Зеленько (кер., наук. ред.), Т. Бевз, ін. К.: ІПіЕнд ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2021. С. 14–44.*
10. Мацієвський Ю. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014): монографія. Чернівці: Книги – XXI, 2016. 552 с.
11. Михальченко М. Кланово-олігархічний режим: негативи і позитиви функціонування. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України*. 2010 /5 (49). С. 83–94.
12. Незалежність в цифрах. Як змінилася економіка України за 30 років. *РБК-Україна*. 26.08. 2021. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/nezavisimost-tsifrah>
13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України). Верховна Рада України. 30 вересня 2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-10#Text>).
14. Тягнибок О. Чим загрожує Україні олігархія і що з нею робити. *Українська правда*. 27.03.2018. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/tiahnybok/5aba07a9c>
15. Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність / авт. кол.: О. Рафальський (кер.). К. : ІПіЕнд ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2022. 512 с.
16. Янукович наводив лад у фракції погрозами «закатати в асфальт». *Еспресо*. 30.01.2014. URL: https://espreso.tv/news/2014/01/30/yanukovych_navodyv_lad_u
17. European Parliament resolution of 18 January 2024 on the situation in Hungary and frozen EU funds. European Parliament. 18.01.2024. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2024-0053_EN.html
18. Hornak D. Thousands Protest in Slovakia to Stop Prime Minister's Judiciary Revamp. Bloomberg. 18.01.2024. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2024-01-18/thousands-protest-in-slovakia-to-stop-premier-s-judiciary-revamp>
19. Madyar B., Madlovics B. *The Anatomy of Post-Communist Regimes: A Conceptual Framework*. Budapest; New York: CEU Press, 2020. 808 p.
20. *Progressívne Slovensko: Fico útočí na demokraciu a občiansku spoločnosť, nebudeme ticho*. URL: <https://progressivne.sk/progressivne-slovensko-fico-utoci-na-demokraciu-a-obciansku-spolocnost-nebudeme-ticho/>

ПОЛІТИЧНА МАНІПУЛЯЦІЯ У МІЖДИСЦИПЛІНАРНОМУ КОНТЕКСТІ: ОСНОВНІ ПІДХОДИ

POLITICAL MANIPULATION IN AN INTERDISCIPLINARY CONTEXT: MAIN APPROACHES

Вонсович С.Г.,

доктор політичних наук,

професор кафедри політології та філософії

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

У статті автор аналізує окремі аспекти феномену політичної маніпуляції на міждисциплінарному рівні. Зазначається, що поява нових підходів зумовлюється турбулентністю змін у світовій політиці, зокрема формуванням нового світового порядку, загостренням протистояння між демократичними системами і автократіями, повномасштабною агресією росії (як ядерної держави і члена Ради Безпеки ООН) проти України у Європі, воєнними конфліктами в Африці і на Сході. Важливу роль у формуванні політичної маніпуляції у цьому процесі відіграють інформаційні інтервенції, ІПСО, мережева система, медіа. Встановлено, що політична маніпуляція дозволяє приховати справжні наміри політичного актора та створити сприятливі обставини для просування його позитивного іміджу, ідей та статусних позицій в демократичному конкурентному середовищі. Політичні маніпуляції в інституційному та змістовно-комунікаційному предметних контекстах виступають найважливішими меблї аспектами обраної тематики. Політико-філософська панорама сучасних політичних маніпуляцій набуває значення ціннісного аналізу предмету і напрямку маніпулювання. Смысловий аспект маніпуляції – зміни поведінки індивідів та груп – на сучасному етапі розкривається на основі фундаментальних цінностей прав людини, суспільного добробуту, гуманістичних орієнтирів, вимог державної політики модерного суспільства. У рамках політико-психологічної парадигми політична маніпуляція не розглядається як заборонена або табуована тема, оскільки маніпуляція – це властивість людського спілкування. З психологічної точки зору цілком об'єктивними та нормальними є спроби вплинути на іншу особу або групу осіб з метою досягнення своїх цілей. Зазначений підхід фіксує об'єктивний емпіричний матеріал, який вказує на наявність політичного маніпулювання як різновиду політичної діяльності в умовах ризикової політичної конкуренції та імперативного контексту ефективності політичного управління. Метою політичного маніпулювання в міждисциплінарному контексті є несанкціонований з боку реципієнта інформаційний вплив. За рахунок трансляції певних політичних повідомлень досягається певна дія або бездіяльність конкретних осіб або визначених верств населення (суспільства в цілому). Стимульно-реакційна модель політичної комунікації набуває значення в умовах сучасного інформаційного суспільства та загального опосередкованого сприйняття політичної реальності. Політологічний фаховий науковий пошук акцентує увагу на таких аспектах політичної маніпуляції, як роль та значення політико-комунікаційних практик у контексті завдань збереження демократичної моделі політичної системи. Для сучасних політологічних наукових розвідок важливим є руйнівний або творчий потенціал політичного маніпулювання. Відповідно існує потреба оцінки функціоналу політико-інституційного середовища в контексті запобігання політичним маніпуляціям, а також оцінки їх позитивного антикризового впливу.

Ключові слова: політична комунікація, політичні маніпуляції, політичні технології, політичний дискурс, міждисциплінарні підходи.

In this article, the author analyzes specific aspects of the phenomenon of political manipulation at an interdisciplinary level. It is noted that the emergence of new approaches is driven by the turbulence of changes in global politics, including the formation of a new world order, heightened confrontation between democratic systems and autocracies, and the full-scale aggression of Russia (as a nuclear state and a member of the UN Security Council) against Ukraine in Europe, as well as armed conflicts in Africa and the East. Information interventions, social media platforms, network systems, and traditional media play a crucial role in shaping political manipulation in this process. It is established that political manipulation allows concealing the true intentions of a political actor and creating favorable conditions for promoting their positive image, ideas, and status positions in a democratic competitive environment.

Political manipulations in institutional and content-communicative subject contexts emerge as crucial facets of the chosen theme. The politico-philosophical panorama of contemporary political manipulations gains significance through a values analysis of the subject and the direction of manipulation. The meaningful aspect of manipulation altering the behavior of individuals and groups reveals itself based on fundamental values such as human rights, societal well-being, humanistic orientations, and the requirements of the modern society's political policy. Within the framework of the politico-psychological paradigm, political manipulation is not considered a forbidden or taboo subject, as manipulation is an inherent aspect of human communication. From a psychological perspective, attempts to influence other individuals or groups with the aim of achieving one's goals are objectively and normally regarded as part of human interaction.

This approach is supported by empirical material, indicating the presence of political manipulation as a form of political activity in conditions of risky political competition and the imperative context of political management efficiency. The purpose of political manipulation in an interdisciplinary context is the unauthorized information impact on the part of the recipient. By transmitting specific political messages, a certain action or inaction of particular individuals or specific layers of the population (society as a whole) is achieved. The stimulus-response model of political communication gains significance in the conditions of contemporary information society and the general mediated perception of political reality. Political science research emphasizes aspects of political manipulation, such as the role and importance of political

communication practices in the context of preserving the democratic model of the political system. For contemporary political science inquiries, the destructive or creative potential of political manipulation is of great importance. Accordingly, there is a need to assess the functionality of the politico-institutional environment in the context of preventing political manipulations and evaluating their positive anti-crisis impact.

Key words: political communication, political manipulation, political technologies, political discourse, interdisciplinary approaches.

Постановка проблеми. У ХХІ ст. феномен політичної маніпуляції окреслюється різними підходами до його змісту. Поява нових підходів зумовлюється турбулентністю змін у світовій політиці, зокрема формуванням нового світового порядку, загостренням протистояння між демократичними системами і автократіями, повномасштабною агресією росії (як ядерної держави і члена Ради Безпеки ООН) проти України, воєнними конфліктами в Африці і на Сході. Важливу роль у цьому процесі відіграють інформаційні інтервенції, ПІСО, мережева система, медіа. Це особливо актуально в контексті дослідження феномена політичної маніпуляції в Інтернеті, враховуючи, що величезні маси людей і «фейків» є так чи інакше учасниками сучасної політичної комунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз теоретичних і практичних розробок політичної маніпуляції знаходить своє відображення в роботах класиків політичної думки Н. Макіавеллі, Г. Лебона, Х. Ортеги-і-Гассета, Г. Лассвела, оскільки ці автори, відповідно своєму часу, заклали основи у формування і розвиток ідей впливу на великі маси людей. З середини ХХ ст. у політичній науці з'являються перші роботи, присвячені власне вивченню політичної маніпуляції. Г. Шиллер у праці «Маніпулятори свідомістю» дав визначення політичного маніпулювання. Також важливий внесок у розвиток теорії маніпуляції зробили Г. Франк і Е. Шостром. Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. з'являються нові підходи до вивчення політичної маніпуляції (Т. Дейк, Р. Броуді, Р. Ліфтон, Р. Чалдіні, Е. Аронсон). Серед українських дослідників, об'єктом наукової уваги яких є політична маніпуляція, можна виокремити роботи Г. Почепцова, Д. Мошак, Ф. Семенченка, О. Бойка, В. Заріцької, О. Коваль, О. Шевчука тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що феномен політичної маніпуляції є досить вивченим, у науковій і публіцистичній літературі мають місце спроби подальшого його осмислення, наукового розгляду його нових форм. Зокрема, залишається не достатньо вивченим міждисциплінарний контекст визначення маніпуляції. Цей контекст є важливим для теоретико-методологічного опрацювання політичної маніпуляції в широкому предметному полі сучасної політичної науки.

Формулювання цілей статті Мета дослідження полягає у розкритті специфіки політичної маніпуляції в рамках наукових досліджень соці-

ально-поведінкових наук та виокремлення особливостей щодо вивчення політичних маніпуляцій у різних дисциплінарних контекстах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціологічний підхід до визначення механізмів соціальної маніпуляції наголошує на звичних для сучасного суспільства практиках, які використовують цінності престижу, задоволення потреб, соціального успіху тощо. В умовах політичних змагань подібні цінності можуть стати основою для застосування стратегії переконування та зміни поведінки виборців. Українські науковці О. Романовська та Я. Драчук обґрунтовано зазначають, що «маніпулятивні технології в сфері моди та модного споживання застосовуються доволі часто, але вони не є виключно негативними, так як термін «маніпуляція» носить в більшості саме таке значення. Люди, піддаючись механізмам моди, отримують задоволення як від процесу, розглядаючи його як відпочинок, так і від результату – здійснення покупки чи приєднання до модної групи шляхом певних дій» [6, с. 58].

Сучасні вчені-психологи звертають увагу не на суспільне тло як чинник маніпулювання, а на внутрішні особливості світогляду людини. Окремі індивіди схильні до самоомани на основі власних уподобань та особливої суб'єктивної картини дійсності. При цьому суб'єкти політичного маніпулювання застосовують психотехніки, за допомогою яких змінюють поведінку об'єкта без його згоди та свідомого сприйняття. Такі явища сьогодні є масовими, вони становлять основу застосування маркетингового підходу до планування політичної діяльності в умовах жорсткої політичної конкуренції. Як «запобіжні» чинники науковці вказують на міркування моральності. Зокрема, Н. Гребінь відрізняє «маніпулятивний вплив від інших видів впливу за параметрами моральності, усвідомленості, критичності і соціальної автономності. Але ознака моральності є досить суперечливою» [1, с. 81].

Можливість цілеспрямованого маніпулювання великими групами людей з точки зору психології є доконаним фактом. Однак у міждисциплінарному контексті психологія натовпу є більш широким суспільним феноменом, який потребує уточнення з точки зору ідентифікації суб'єктів зміни поведінки, політичних цілей та завдань маніпулятивної діяльності. Дослідники стверджують, що «маніпулювати людиною найлегше у ситуації, коли вона перебуває у натовпі, адже всередині натовпу особливо потужно діють механізми вза-

емної навіюваності, емоційного зараження, несвідомого наслідування один одного. Зокрема, лідери культів досягають від своїх наслідувачів інтенсивного вираження почуттів та здатні маніпулювати ними, активізуючи паніку і страх» [1, с. 83].

Маніпуляція поведінкою натовпу з політичної точки зору є відносно локальною проблемою в розрізі політичних технологій та антикризового політичного менеджменту. Разом з тим, психологічні розробки акцентують увагу на важливому світоглядному аспекті дій маніпулятора, який порушує основи гуманістичної парадигми демократичної політики, створює умови для порушення прав людини та ігнорування її позицій і свободи волі. Можна погодитись з позицією Н. Гребіня щодо характерних ознак прихованого психологічного впливу: «ставлення до об'єкта маніпулювання як до засобу досягнення власних цілей; прагнення отримати односторонній вигравш; прихований характер впливу (самого факту впливу, його спрямованості – ціль впливу прямо не проголошується); використання психологічної вразливості; формування «штучних» потреб і мотивів для зміни поведінки в інтересах ініціатора маніпуляції; прагнення ввести партнера по взаємодії у певну залежність; створення ілюзії самостійності прийняття рішень та дій адресата маніпуляції» [1, с. 84].

Можливість маніпулювати людиною або змінювати поведінку значних верств населення є одним з аспектів сучасного політичного управління. Водночас у ціннісному та політико-культурному плані маніпулювання не є метою політичної діяльності, а лише її засобом. Дослідження з юридичної психології розкривають нормативно-правовий аспект маніпулювання, який тлумачить ігнорування волі об'єкта маніпулювання як певний злочин. Ці судження доповнюють технологічні та комунікаційні визначення політичного маніпулювання. В. Корольчук справедливо вважає, що «маніпуляція – це прихований вплив, факт якого не повинен бути усвідомлений об'єктом маніпуляції. Для досягнення успіху маніпуляція має залишатися непомітною. Успіх маніпуляції гарантовано, коли маніпульована особа вірить, що все, що робиться, є природним і невідворотним. Для маніпуляції потрібна фальшива дійсність, у якій її присутність не буде відчуватися» [2, с. 219].

У міждисциплінарному контексті «технологічна» площина маніпулювання визначає наявність певних процедур і технік впливу на поведінку людини. Для політичних досліджень важливо вивчати наслідки застосування подібних технік у більш широкому статистичному обсязі. В. Корольчук стверджує, що «природа маніпуляції полягає в подвійному впливові – поряд з відкритим повідомленням маніпулятор посиляє адресату «закодований» сигнал, сподіваючись на те, що цей

сигнал розбудить ті образи у свідомості адресата, які потрібні маніпулятору» [2, с. 219].

На прикладі маніпуляцій у злочинному світі розкривається технічна досконалість цілеспрямованого психологічного впливу. В політичному контексті навмисний (злочинний) маніпулятивний вплив є порівняно рідкісним явищем. Водночас поширеним явищем є спроби розкрити факт прихованих маніпуляцій з боку тих чи інших політиків або політичних сил. У цьому контексті юридичне визначення політичних маніпуляцій є цілком придатним для використання. Крім психологічного та юридичного підходів до вивчення природи політичної маніпуляції у міждисциплінарному контексті досить переконливими є результати мовних та культурологічних досліджень. Мова та мовленева діяльність відкривають простір для впливу на свідомість та діє або бездіяльність людей у рамках поширення текстових повідомлень. З політичної точки зору подібна діяльність є однією з найдавніших практик маніпулювання. Різноманіття форм мовної маніпуляції спонукає до думки про поширеність цих практик у суспільстві та звичний порядок використання для компетентного мовника-оратора. Для предметної сфери політики це означає широкий інструментарій для представлення політичної позиції навіть в абстрактних поняттях. За О. Кулаковою, «гіпостазування – одна із форм мовної маніпуляції, під якою розуміється приписування абстрактним поняттям, що відбивають лише певну якість культурного явища або процесу, самостійного існування» [3, с. 61].

Акцентування уваги на поширеності певних маніпуляцій, тим не менш, звертає увагу на мовну культуру як джерело обмежень та регулювання частоти та глибини маніпуляцій у тому чи іншому суспільстві. Моральні цінності, згідно з працями Юргена Габермаса й Нікласа Лумана, виступають одним з провідних обмежувачів масовості маніпулювання та його необмеженого застосування. У цьому плані варто погодитися з позицією О. Кулакової, яка вважає, що «вплив на етичні системи культури як фундаментальне джерело мовної маніпуляції пов'язаний з культуротворчою роллю мови. Ця роль полягає у фіксації і наданні прийнятної для спілкування форми досягнень людської діяльності в усіх її сферах, які завдяки мові набувають для людини форми реального існування. Головним інструментом при цьому є опора мови на систему цінностей. Однак говорити слід не про цінності взагалі, а про певні конкретні ціннісно-етичні системи мовної культури» [3, с. 62].

Крім морально-культурних чинників обмеження маніпулювання важливим є усвідомлення негативного значення політико-маніпулятивних дій з точки зору інтересів суспільства та стратегії публічного врядування. Сучасні дослідники державного управління А. Міхненко та М. Месюк

слушно зазначають, що «маніпуляція соціальним настроєм пов'язана з умисним спотворенням суті природи соціальних процесів, з домінуванням корпоративних інтересів тих або інших соціальних груп. Маніпуляція пов'язана передусім із деформаціями соціального настрою, його дестабілізацією. Можна сказати, що маніпулювання – це засіб спотворення соціального настрою. Воно можливе тільки під впливом владних структур, що здійснюють придушення духовного розвитку суспільства за певною схемою» [4, с. 6].

Сутність та глибина психологічної, управлінської та соціально-поведінкової маніпуляції на мовну культуру залежить від рівня свободи в суспільстві та здатності громадян зберігати раціонально-критичне та ініціативне ставлення до дій влади. В умовах демократії апологетичне сприйняття будь-якої позиції владного суб'єкта не є поширеним. Звідси як влада, так і громадянське суспільство можуть виступати рівноправними суб'єктами як маніпулювання, так і рівноправного діалогу. Як слушно стверджують А. Міхненко та М. Месюк, «перехід від діалогової комунікації до маніпуляції суспільною свідомістю є досить небезпечним деструктивним фактором у процесі розвитку громадянського суспільства, оскільки відбувається латентне перетворення громадянського суспільства в суспільство масове, яким набагато легше керувати» [4, с. 7].

Неможливість цілком оцінити значення політичних маніпуляцій у контексті морально-етичних настанов або ціннісного підходу змушує звертати увагу на політико-інституційні орієнтири та пояснення маніпулятивної діяльності. Українські науковці виправдано пов'язують маніпуляцію з «цілеспрямованою дією на певну особу для досягнення заздалегідь запланованих результатів. Роль і значення маніпуляції стали усвідомлюватися в результаті широкого використання політичних технологій і завдяки вивченню так званого «масового суспільства» і «масової свідомості» [4, с. 7].

Визначення ознак маніпулювання свідомістю та поведінкою є важливою процедурою для сучасних міждисциплінарних досліджень. Психологічна наука постулює думку про те, що соціально-психологічна маніпуляція на індивідуальному та груповому рівні є нормою міжособистісного спілкування. Для розуміння природи сучасної політичної маніпуляції це створює уявлення про масштаби та середовище маніпулятивної діяльності. Порівнюючи характеристики маніпуляції та інших видів впливу, можна виокремити наступні її ознаки: – маніпулятивний вплив не усвідомлюється реципієнтом (ця ознака відрізняє маніпуляцію від таких видів впливу, як переконування та санкціонування, але є спільною для зараження та навіювання); – низька можливість реципієнта критично аналізу-

вати інформацію (відмінність від переконування та санкціонування, спільність із зараженням та навіюванням); – обмежена свобода в прийнятті рішення (обмежена соціальна автономність) – ця ознака є спільною для всіх видів психологічного впливу, окрім переконування; – визнання змісту впливу морально прийнятним (характерно тільки для маніпуляції); – унеможливлення висловлення власної точки зору з боку людини, яка підпадає під вплив; – початкова розбіжність точки зору реципієнта з позицією комунікатора (властива всім видам впливу).

Загальнонаукове визначення маніпуляції на сучасному етапі концентрується на процесах зміни поведінки без участі об'єкта маніпуляцій. Тобто, без усвідомлення зовнішнього впливу. Це також вказує на механізми політичного маніпулювання, які є безособовими та зовнішніми для реципієнта політичної інформації. Згідно з позицією І. Погребняк, «маніпуляція – один із найцікавіших способів управління людською поведінкою та процесами комунікації в цілому, що виник тоді, коли перші люди розпочали спілкуватися між собою, і розвинувся із примітивного обману до справжнього мистецтва – мистецтва бути непомітним для об'єкта і, водночас, засобом досягнення поставленої мети» [5].

Міждисциплінарне тло політичних маніпуляцій у сучасному суспільстві дозволяє визначити цю діяльність як масову, звичну не лише для маніпуляторів, але й для об'єктів маніпуляції. Водночас для політологічного дослідження важливим є встановлення чинників успіху політичного маніпулювання в умовах політичної конкуренції. Це ставить питання про ефективність маніпулятивних технологій у політико-організаційному контексті.

Таким чином, розгляд політичних маніпуляцій як виключно «позаморального» явища розкриває позицію маніпулятора як чинника політики, який перебуває за межами встановлених у суспільстві правил політичної гри. Політико-філософська модель інтерпретації політичного маніпулювання акцентує увагу на неpubлічності та неприпустимості «ошукування» мас та ускладнення комунікаційних процесів за рахунок викривлення інформації. Водночас психологічні розвідки дають змогу зрозуміти, що маніпулювання є природним та апробованим аспектом суспільної діяльності, який в політичній сфері набуває удосконаленого та технологійного характеру.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, сучасні соціально – поведінкові, гуманітарні науки розглядають політичну маніпуляцію як девіантну форму політичної поведінки. Вона спотворює політичне світосприйняття, вводить в оману реципієнтів інформації, погіршує стан громадської думки, негативно впли-

ває на політичні рішення. Водночас, міждисциплінарне значення маніпулятивної діяльності у сфері політичної комунікації зазнає значних коректив на тлі інформаційно-комунікаційної (цифрової) революції. Зокрема, соціологічні підходи до оцінки політичного маніпулювання визначають негативне ставлення населення до подібних практик. У рамках в сучасної психології надається увага особистісним аспектам маніпулятивного впливу на поведінку індивідів і груп. Мовно-культурні міркування над проблемами політичної маніпуляції акцентують увагу на підміні понять та логічних викривлення змісту і сутності політичних повідомлень. Нормативно-правова традиція звертає

увагу на суперечності політико-маніпулятивної діяльності та законодавчого регулювання політичної комунікації. Спільними фокусним аспектом для міждисциплінарного розгляду явища є складність однозначного тлумачення політичної маніпуляції та можливість її інтерпретації у термінах постправди, ідеологічних та пропагандистських версій політичної дійсності. У цілому слід зазначити, що доцільним є вивчення дестабілізаційного потенціалу політичної маніпуляції як політико-комунікаційної діяльності та діяльності у рамках політичного управління. Ці аспекти можуть бути основою для подальших наукових розвідок у рамках проблеми, порушеної у цій статті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гребінь Н. Зміст маніпуляції як різновиду прихованого психологічного впливу. *Проблеми сучасної психології*. 2013. Вип. 21. С. 80–93.
2. Корольчук В. Маніпуляція з кримінологічної точки зору як один із засобів учинення злочинів. *Юридична психологія та педагогіка*. 2013. № 1. С. 218–226.
3. Кулакова О. Культурологічні аспекти мовно-комунікативних проблем маніпуляції свідомістю. *Культура України*. 2012. Вип. 39. С. 61–68.
4. Міхненко А., Месюк М. Владні інститути та громадянське суспільство: діалог чи маніпуляція суспільною свідомістю?. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2009. № 2. С. 5–12.
5. Погребняк І. Соціально-психологічні засади маніпуляції в рекламі. Синопис: текст, контекст, медіа. 2013. № 3–4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stkm_2013_3-4_12 (дата звернення: 11.06.2020).
6. Романовська О., Драчук Я. Механізми впливу та маніпуляція в моді. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право. 2012. № 3. С. 56–60.

РЕЗУЛЬТАТИ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ У СЛОВАЧЧИНІ 2023 РОКУ ТА ДИЛЕМИ ГЕОПОЛІТИЧНОГО ПОЗИЦІОНУВАННЯ УРЯДУ Р. ФІЦО: БЕЗПЕКОВІ ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

THE RESULTS OF THE PARLIAMENTARY ELECTIONS IN SLOVAKIA IN 2023 AND THE DILEMMA OF THE GEOPOLITICAL POSITIONING OF THE GOVERNMENT OF R. FIZO: SECURITY CHALLENGES FOR UKRAINE

Гулай В.В.,

*доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародної інформації
Національного університету «Львівська політехніка»*

Максимець В.С.,

*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародної інформації
Національного університету «Львівська політехніка»*

У статті авторами проаналізовано результати парламентських виборів, які відбулися у Словаччині 30 вересня 2023 року. Виділено основні політичні партії, які брали участь в парламентських виборах та охарактеризовано ймовірні коаліції. Визначено можливі зміни у зовнішній політиці Словацької Республіки після повернення до влади експрем'єра Роберта Фіцо, адже перспективи подальшої співпраці України з Словаччиною залежатимуть від політики сформованого уряду на чолі з прем'єр-міністром. Досі Словаччина була серед тих країн в ЄС, які вимагали масштабної підтримки України.

Акцентується увага на поляризації словацького суспільства, яке в основному розділене на два табори. Один табір боїться кризи в Україні, а інший табір релятивізує та спостерігається проросійський наратив Р. Фіцо, який стає зрозумілим, якщо подивитися на настрої в словацькому суспільстві, що помітно відрізняються від сусідніх країн, Чехії та Польщі.

Виокремлено, що серед словацького суспільства спостерігається високий рівень впливу дезінформації та про-російської пропаганди, популярність конспірологічних ідей. Перебіг виборів продемонстрував уразливість частини словацького суспільства до популістської риторики та російської пропаганди. Усі чотири уряди, які були при владі протягом останніх трьох з половиною років, дотримувалися проукраїнських та прозахідних позицій. Натомість настрої населення за останній рік значно змінилися на користь росії. Р. Фіцо давно критикує військову підтримку України західними країнами, а також антиросійські санкції, значення яких тепер знову поставив під сумнів. Він знову наголошує, що військового вирішення кризи в Україні немає, і висловлюється за стандартизацію відносин між Євросоюзом і росією. В наступних наукових дослідженнях пропонується зосередити основну увагу на розумінні перспектив подальшого діалогу України зі Словаччиною.

Ключові слова: Словаччина, Україна, ЄС, НАТО, російська пропаганда, вибори, геополітика, Роберт Фіцо.

In the article, the authors analyzed the results of the parliamentary elections held in Slovakia on September 30, 2023. The main political parties that participated in the parliamentary elections are highlighted and probable coalitions are characterized. Possible changes in the foreign policy of the Slovak Republic after the return to power of ex-Prime Minister Robert Fico have been determined, because the prospects for further cooperation between Ukraine and Slovakia will depend on the policy of the formed government headed by the Prime Minister. Until now, Slovakia was among those countries in the EU that demanded large-scale support for Ukraine.

Attention is focused on the polarization of Slovak society, which is mainly divided into two camps. One camp is afraid of the crisis in Ukraine, while the other camp relativizes and observes the pro-Russian narrative of R. Fico, which becomes clear if you look at the mood in Slovak society, which is noticeably different from neighboring countries, the Czech Republic and Poland.

There is also a high level of influence of disinformation and pro-Russian propaganda, as well as the popularity of conspiracy theories among Slovak society. The course of the elections demonstrated the vulnerability of a part of Slovak society to populist rhetoric and Russian propaganda. All four governments that have been in power for the past three and a half years have maintained pro-Ukrainian and pro-Western positions. Instead, the mood of the population has changed significantly in favor of Russia over the past year. R. Fico has long been criticizing the military support of Ukraine by Western countries, as well as anti-Russian sanctions, the meaning of which he has now again questioned. He again emphasizes that there is no military solution to the crisis in Ukraine, and speaks for the standardization of relations between the European Union and Russia. In the following scientific studies, it is proposed to focus the main attention on understanding the prospects of further dialogue between Ukraine and Slovakia.

Key words: Slovakia, Ukraine, EU, NATO, Russian propaganda, elections, geopolitics, Robert Fico.

Постановка проблеми. Словаччина в Україні дружно налаштованих до нас країн. Уряд Едуарда іні справедливо сприймається як одна з найбільш Тегера надав у перші дні війни колосальну допо-

могу українським біженцям, необхідного ЗСУ озброєння, а Президент Зузана Чапутова – системну, активну і ширшу підтримку на міжнародній арені.

Словаччина під час вторгнення росії рішуче підтримала Україну, активно надає зброю та є важливим логістичним ланцюгом постачання західної допомоги, тож результати цих виборів є надзвичайно важливими для України. Адже, саме уряд як орган приймає рішення щодо законопроектів, інших документів, пропонує бюджет, може вести переговори стосовно міжнародних договорів, загалом визначає фундаментальні напрямки внутрішньої та зовнішньої політики для забезпечення функціонування держави. 30 вересня 2023 року у Словаччині відбуваються парламентські вибори, внаслідок яких до влади повернувся експрем'єр Роберт Фіцо, який керував урядом країни у 2006–2010 та 2012–2018 роках. Оскільки Роберт Фіцо не приховує проросійських поглядів та виступає проти надання військової допомоги Україні, це негативно позначиться на словацько-українських відносинах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тематика статті з огляду на хронологічні рамки дослідження та міждисциплінарний підхід до формування дослідницької гіпотези не знайшла свого належного розкриття у вітчизняній науці, обмежуючись аналітичними оглядами В. Гулая [1–2] та О. Давимуки [3].

Методи та методологія дослідження. Під час дослідження використані, у першу чергу, загальнонаукові методи. Авторами застосовується комплекс політологічних (порівняльний, структурно-функціональний, системного аналізу, нормативний), історичних (проблемно-історичний, хронологічний, ретроспективний, синхроністичний) та загальнонаукових (аналітичний і синтетичний, індуктивний і дедуктивний) методів.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз результатів парламентських виборів у Словаччині 2023 року в контексті безпекових викликів для України.

Виклад основного матеріалу. Молодий ужгородський політолог О. Радиш слушно зауважує, що Словацька Республіка (СР) отримала статус і відносне значення у світовій політиці саме на основі глобалізаційних впливів. СР як відносно невелика одиниця в порівнянні з великими державами більш гнучко і легше змогла адаптуватися до викликів глобалізації. Незважаючи на невітнішні стартові позиції, Словацька Республіка змогла скористатися перевагами глобалізації на свою користь і здобула глобальне становище країни в серці Європи. Для того, щоб ця теза мала силу в наступні роки існування СР, необхідно крім активного членства в міжнародних організаціях, для ґрунтовної протидії актуаль-

ним загрозам і викликам світової політики, щоб вони не загрожували Словаччині чи її партнерам у світі [6, с. 84].

В червні 2023 р. співавтором запропонованої публікації було висловлено прогноз, що у сьогоденнішніх реаліях певним чином «слабкою ланкою» у Центральноєвропейському регіоні може стати Словаччина. Демократичним вирішенням урядової кризи стало призначення на 30 вересня цього позачергових парламентських виборів у Словацькій Республіці. Результати цих виборів можуть підірвати підтримку Словаччиною України в боротьбі з агресією РФ [2].

На початку червня ц.р. авторитетна словацька агенція GLOBSEC замовила репрезентативне соціологічне дослідження у восьми державах Центральної та Східної Європи, а також порівняла його результати з аналогічним опитуванням, що проводилося рік тому, у другій половині весни 2022 року. До дослідження увійшли Польща, Литва, Латвія, Чехія, Румунія, Угорщина, Болгарія та Словаччина. Отже, за рік у більшості досліджуваних держав зросла або лишилася майже незмінною частка тих, хто погоджується, що передусім Росія є відповідальною за напад на Україну. Торік була лише одна держава, де таку думку підтримувало менше половини громадян – це Угорщина (48%). Наразі угорське суспільство помітно змінило свою думку, у безпідставний напад РФ вірять більше половини – 54% угорців. Утім, катастрофічними виявилися показники двох інших держав – Болгарії й Словаччині. У Болгарії віра у вину РФ за напад на Україну впала з 50% до 46% [2].

Щодо Словаччини, то лише 40% словаків вважали Росію відповідальною за війну в Україні, що є найнижчим показником серед восьми країн Центральної та Східної Європи та Балтії. Відповідно до результатів опитування словацького аналітичного центру безпеки GLOBSEC, тільки 40% словаків вважають Росію відповідальною за війну в Україні, що є найнижчим показником серед восьми країн Центральної та Східної Європи та Балтії. При цьому 50% словаків сприймають США як загрозу світовій безпеці [7].

Показовими є результати осінніх соціологічних опитувань словаків, проведені Центральноєвропейською цифровою медіаобсерваторією та IPSOS про те, яка з країн могла би втрутитися у вибори до Національної Ради Словаччини. 45% сказали, що якась держава однозначно здійснить втручання (18% так і 27% скоріше так). Не менш цікавий рейтинг держав: США – 63%, ЄС – 62%, Німеччина – 32%, Росія – 32%, Китай – 20%. Тут проявився антиамериканізм, який притаманний частині словацького населення [8].

Засадничим для аналізу внутрішньо- та зовнішньополітичного розвитку Словаччини є розуміння того, що ця держава – парламентська республіка,

де провідну роль відіграє Національна Рада Словачької Республіки (словацькою – *Národná rada Slovenskej republiky*, часто – *Národná rada* або *NR SR*) – однопалатний представницький і законодавчий орган, який складається з 150 депутатів. Вибори відбуваються на пропорційній виборчій системі, де для проходження окремої партії встановлено прохідний бар'єр у 5%, блоків з 2–3 партій – 7% і для блоків з 4 та більше партій – 10%.

Передвиборчу кампанію більшості партій насичували популістські лозунги, одіозні заяви; траплялися навіть фізичні сутички – особливо це було характерним для політичних сил радикального спрямування. В інформаційному полі точилася своєрідна боротьба між ліберальними ЗМІ та сторінками в соцмережах представників SMER-SD (зокрема сторінка Р. Фіцо у фейсбуку). SMER-SD будувала свою передвиборчу програму на популістській риторичі, в якій досить часто лунали суперечливі тези, зокрема щодо відповідальності Заходу і США за війну РФ проти України, безпеки словацьких кордонів і нелегальних мігрантів, економічної кризи, зниження якості життя в країні тощо. Багато в чому обраний підхід соціал-демократів був подібний до специфіки ведення передвиборної агітації партії «Фідес» в Угорщині (Р. Фіцо у ЗМІ часто порівнювали з В. Орбаном). Відповідна програма SMER-SD проводилася на противагу класичній прозахідній кампанії «Прогресивної Словаччини», яка дотримувалася позиції поглиблення європейської співпраці та продовження надання допомоги Україні [3].

При цьому із загальної чисельності населення Словаччина (на 2021 р.) – 5447 тис. осіб у голосуванні 30 вересня 2023 р. взяла участь майже 2 968 тис. виборців [17].

Отже, офіційні результати виборів депутатів Національної Ради Словачької Республіки 30 вересня 2023 року:

– партія колишнього прем'єра Роберта Фіцо «Курс» / Smer-SD (*Direction-Social Democracy*) – 681 017 голосів (22,94%) – 42 депутати;

– фактична партія чинного президента Словаччини Зузани Чапутової (вона є заступником її голови) «Прогресивна Словаччина» / *Progresívne Slovensko* на чолі з Міхалом Шчимечком – 533 136 голосів (17,96%) 32 депутат;

– партія «Голос» / Hlas-SD екс-прем'єра Петера Пеллегріні – 436 415 голосів (14,70%) – 27 депутатів;

– центристський рух ще одного колишнього глави уряду Ігоря Матовича *OL'aNO* – 264 137 голосів (8,89%) – 16 депутатів;

– християнсько-демократичний рух *Kresťansko-demokratické hnutie* (KDH) Мілана Маєрського – 202 515 голосів (6,82%) – 12 депутатів;

– партія «Свобода і солідарність» / SaS Річарда Сулік, міністра економіки в уряді Едуарда

Гегери, який у травні 2023 року подав у відставку, що відкрило шлях до позачергових виборів – 187 645 голосів (6,32%) – 11 депутатів;

– націоналістична Словачька національна партія / *Slovenská národná strana* (SNS) Андрей Данко – 166 995 голосів (5,62%) – 10 депутатів [17].

На результати виборів та високий відсоток голосів, відданих за SMER-SD, вплинула присутність у словацькому інформаційному просторі російської пропаганди, спрямованої на:

а) підрив довіри до західних партнерів (зокрема США), а також європейських та євроатлантичних інституцій;

б) послаблення рівня суспільно-політичної підтримки допомоги Україні;

в) недопущення застосування нових санкцій проти РФ. Ці тези прямо або опосередковано поширювалися серед цільової аудиторії SMER-SD через різні канали – соціальні мережі (включно з телеграмом); культурні установи – російський центр науки і культури у Братиславі та фонд «Руський мір»; окремих політичних діячів Словаччини, наближених до РФ тощо [3].

Як відомо для формування словацького уряду необхідна підтримка не менше 76 депутатів, тобто простої більшості складу Національної Ради Словачької Республіки

Недільного ранку 1 жовтня 2023 року в авторитетних словацьких медіа розглядалися два основних варіанти нової урядової коаліції:

1) ліво-націоналістична коаліція: Smer-SD + Hlas-SD + SNS = 42 + 27 + 10 = 79 депутатів;

2) соціально-ліберальна коаліція: PS + Hlas-SD + OĽaNO + KDH + SaS = 32+27+16+12+11= 98 депутатів [11; 12].

Вже 11 жовтня ц.р. було підписано Меморандум про створення коаліції у складі партій Smer-SD, яка має 42 місця у парламенті, Hlas, яка посіла третє місце на виборах та має 27 мандатів, та ультранационалістичної SNP, яка має 10 місць у новому парламенті. Відповідно до коаліційної угоди Smer-SD отримає право призначити прем'єр-міністра та шістьох міністрів, що відкриє Фіцо можливість очолити уряд у четверте. Hlas отримає посади спікера парламенту та сім міністерських, а Словачька національна партія матиме в уряді трьох міністрів. Фіцо зазначив, що сподівається представляти Словаччину на наступному саміті лідерів країн-членів ЄС, який запланований на кінець жовтня [13].

25 жовтня ц.р. президент Словаччини З. Чапутова затвердила склад нового уряду та нового прем'єр-міністра країни – лідера партії Smer Роберта Фіцо. Зокрема, МЗС Словаччини очолив Юрай Бланар, який раніше заявляв про «громадянську війну в Україні», коли російські війська вторглися в нашу країну в 2014 році, а також радив Києву зосередитись на забезпеченні прав російськомовних жителів [15].

Далі лідер словацької партії Hlas («Голос») Петер Пеллегріні, який увійшов до коаліції з Фіцо, очолив парламент Словаччини. 25 жовтня депутати Національної Ради проголосували за його кандидатуру – 131 голос за при необхідних 76 [15].

На жаль, наразі справджуються прогнози більшості вітчизняних та зарубіжних експертів, що після формування коаліції більшості євроскептичних партій на чолі зі SMER-SD спостерігаються ризики послаблення або гальмування курсу Словаччини на зближення із західними партнерами. Зокрема, ще 3 жовтня ц.р. експерт Національного інституту стратегічних досліджень О. Давимука вказала, що також зростає ймовірність уповільнення з боку майбутнього словацького уряду (зокрема в консолідації з Угорщиною) процесу ухвалення вигідних для України рішень та санкційних пакетів проти РФ на рівні ЄС, НАТО, інших багатосторонніх форматів співпраці [3].

Засадничою для характеристики зовнішньополітичного курсу загалом та відносин з Україною в політиці новоствореного уряду Р. Фіцо можна вважати першу його офіційну заяву на цю тему від 26 жовтня 2023 р.: «Краще нехай вони 10 років домовляються про мир, аніж 10 років вбивають один одного без жодного результату», – сказав Фіцо сьогодні перед від'їздом на дводенний саміт Євросоюзу. Він також зазначив, що росіяни мають «територіальні надбання більше, ніж Україна». Крім того, Фіцо сказав, що не підтримуватиме санкції проти росії без аналізу їхнього впливу на Словаччину: «Якщо санкції будуть завдавати нам шкоди, то я не бачу сенсу підтримувати» [5].

У цьому контексті показовою стала, оголошена в середині грудня Р. Фіцо вимога про зняття санкцій Європейського Союзу з глави мотоклубу «Нічні вовки» Й. Гамбалека, включеного до санкційного списку в липні 2022 р. за підтримку російського вторгнення в Україну: «Я повідомив голові Єврокомісії Урсулі фон дер Ляєн, що ми порушимо питання про пана Гамбалека, громадянина Словаччини, який є єдиним громадянином країн ЄС у санкційному списку». І йду далі в своїй латентній проросійській геополітичній орієнтації очільник словацького уряду висунув окрему претензії до ФРН: «Тому що ця ініціатива пройшла через Німеччину, але, звісно, вона була придумана в нашому Міністерстві закордонних справ у той час, коли там був міністр закордонних справ Іван Корчок», – сказав прем'єр-міністр [9].

Показовим є те, що під час свого першого візиту до Чехії, 24 листопада ц.р. у статусі нового очільника словацького уряду Р. Фіцо наголосив, що російсько-українська війна – це не що інше, як заморожений конфлікт, а постачання західної зброї суттєво не змінить ситуацію [16].

Прем'єр-міністр Словаччини Роберт Фіцо 13 грудня заявив, що його країна підтримає поча-

ток перемовин про вступ України до ЄС. Але він вважає, що Україна не готова до відкриття переговорів. «Ми не будемо перешкоджати рішенням Євросоюзу розпочати переговори з Україною. Це політичне рішення, воно не має нічого спільного з реальністю. Україна абсолютно не готова до початку перемовин», – сказав Фіцо [10].

У цьому контексті доцільно згадати, що представники словацької національної спільноти Закарпаття опублікували відкрите звернення до голови Європейської ради Шарля Мішеля та прем'єр-міністра Словаччини Роберта Фіцо з проханням підтримати рішення щодо відкриття переговорів про членство України в ЄС під час засідання Євrorади, яке було заплановане на 14–15 грудня 2023 року Закарпатські Словаки, де голова ГО Закарпатське обласне культурно-просвітне товариство словацьких жінок «Довіра» Я. Дудаш-Рижак наголосила: «Україна за останній рік продемонструвала значний прогрес у виконанні рекомендацій Європейської Комісії щодо забезпечення прав національних меншин. Новий законопроект, прийнятий українським парламентом, максимально відображає інтереси національних меншин і користується нашою повною підтримкою. Цей крок є важливим для підтвердження відданості України зміцненню прав людей різних національностей на території всієї країни і в Закарпатті зокрема» [4].

Вже після завершення визначального для геополітичного майбутнього України грудневого 2023 року Європейського саміту, Р. Фіцо повторив свою свою позицію, що вступ України до Євросоюзу «не стане проблемою» для Братислави: «Я ще перед парламентськими виборами говорив, що якщо ЄС хоче прийняти Україну, для нас це не стане проблемою. Але Київ має виконати всі умови» [14].

У цьому контексті в варто окремо розглядати чинник впливу українських вимушених переселенців (осіб, що перебувають під тимчасовим правовим захистом в межах Європейського Союзу) у Словаччині (відносно частку яких серед населення країни можна вважати достатньо значною порівняно з сусідніми країнами), яких на 30 вересня 2023 року налічувалося понад 109,5 тис. осіб (для порівняння у країнах-сусідніх: якщо в Польщі налічувалося майже 959 тис.; Чехії – 358 тис.; Румунії – 140,6 тис., то в Австрії – 79,8 тис., а Угорщині – менше 33,1 тис.), на соціально-економічну ситуацію в країна та відповідно на її зовнішню політику [18].

Одночасно в геополітичному контексті занепокоєння викликає заява прем'єр-міністра Словаччини Р. Фіцо від 19 грудня 2023 року, що Роберт Фіцо заявив, що блокуватиме процес вступу України до НАТО, бо нібито може спричинити початок Третьої світової війни: «Я вважаю, що

цього ніколи не станеться. Поки я матиму можливість впливати на словацьку політичну сцену, я використовуватиму право накласти вето на таке рішення. Я прямо кажу, що ми не будемо згодні з членством України в НАТО, тому що це стало б початком Третьої світової» [14].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Результати парламентських виборів у Словаччині та дилеми геополітичної ідентифікації третього уряду Роберта Фіцо різко актуалізували безпекові виклики для України. Перспективи подаль-

шої співпраці України з Словаччиною залежатимуть від політики сформованого уряду на чолі з прем'єр-міністром Робертом Фіцо, який наразі скептично налаштований щодо надання воєнної допомоги Україні та її членства в НАТО, що в свою чергу ускладнює завдання для української влади. Проте, малоімовірний сценарій того, що Р. Фіцо виведе Словаччину з НАТО, ЄС чи Єврозони, але цілком можливо, що він спробує пом'якшити нинішні та майбутні санкції ЄС щодо росії або створити додаткові перешкоди на шляху України до ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гулай В. Позачергові парламентські вибори в Словацькій Республіці 30 вересня 2023 року: прогнози, попередні результати та варіанти урядових коаліцій. URL: <https://svitua.org/2023/10/03/pozachergovi-parlamentski-vyboru-v-slovaczkij-respublici-30-veresnya-2023-roku-prognozu-poperedni-rezultaty-ta-varianty-uryadovyh-koalicij/>
2. Гулай В. Україна та перспективи нових форматів співробітництва в Європі: ч. III. «Центральноевропейський (транскарпатський, або новий “Вишеградський п'ятикутник”». URL: <https://svitua.org/2023/06/09/ukrayina-ta-perspektyvu-novyh-formativ-spivrobotnytva-v-yevropi-ch-iii-czentrallyevropejskyj-transkarpatskyj-abo-novyj-v-yshegradskyj-p'yatukutnyk/>
3. Давимука О. Результати парламентських виборів у Словаччині. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/rezultaty-parlamentskykh-vyboriv-u-slovachchyni> [in Ukrainian].
4. Закарпатські словаки й угорці просять Мішеля, Фіцо та Орбана сприяти вступу України в ЄС. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3798791-zakarpatski-slovaki-prosat-misela-j-fico-pidtrimati-peregovori-provstup-ukraini-v-es.html>
5. «Краще нехай 10 років домовляються про мир»: Фіцо не підтримує військову допомогу Україні. URL: <https://www.slovovidilo.ua/2023/10/26/novyna/polityka/krashhe-nexaj-10-rokiv-domovlyayutsya-pro-myr-ficzo-ne-pidtrymuje-vijskovu-dopomohu-ukrayini>
6. Радиш О. І. Зовнішня політика Словаччини в умовах глобалізації. *Вісник Національного технічного університету України «КПІ»*. Серія: Політологія. Соціологія. Право. 2023. № 3(59). С. 81–85.
7. GLOBSEC Trends 2023. URL: <https://www.globsec.org/sites/default/files/2023-05/GLOBSEC%20Trends%202023.pdf>
8. Fact-checking. Briefs. URL: https://cedmohub.eu/sk/overovanie-faktov/fact-checking-briefy/_gl=1*1dxigrp*_up*MQ..*_ga*OTgwNzA4MjYwLjE3MDM3MDU2OTA.*_ga_44P6SY9R25*MTcwMzcxNTY4OS4xLjEuMTcwMzcxNTc
9. Fico žiada vyradenie Hambálka, podporovateľa vojny na Ukrajine, zo sankčného zoznamu. URL: <https://spravy.pravda.sk/domace/clanok/692226-fico-ziada-vyradenie-hambalka-podporovateľa-vojny-na-ukrajine-zo-sankcneho-zoznamu/>
10. Fico: Slovensko podporí začatie rozhovorov o vstupe Ukrajiny do EÚ. URL: <https://spravy.pravda.sk/domace/clanok/691864-fico-slovensko-podpori-zacatie-rozhovorov-o-vstupe-ukrajiny-do-eu/>
11. Jakub Filo J. Exit poll: Progresívne Slovensko by získalo 23,5 percenta. Do parlamentu by sa dostalo sedem strán. URL: <https://domov.sme.sk/c/23220693/prve-odhady-vysledky-volieb-2023-exit-poll.html>
12. Oficiálne výsledky volieb 2023 ONLINE: Už je známe, ako volili ľudia vo vašej obci či meste. URL: <https://www.aktuality.sk/clanok/6nUuC74/kompletne-vysledky-volieb-2023-online/>
13. Populist former prime minister in Slovakia signs a deal to form a new government. URL: <https://apnews.com/article/slovakia-ukraine-fico-government-519143efa27636b6e4dbc75ae40c7397>
14. Predseda vlády SR Robert Fico spoločne s vicepremiérom a ministrom obrany SR Robertom Kaliňákom debatovali 19. decembra 2023 v rádiu InfoVojna na aktuálne domáce a zahraničné spoločensko-politické témy. URL: <https://www.infovojna.bz/article/video-fico-kalinak-rozhovor-infovojna-december-2023>
15. Prezidentka vymenovala vládu Roberta Fica. Parlamentné výbory povedú aj Rudolf Huliak a Tibor Gašpar. URL: <https://www.aktuality.sk/clanok/tnAVtFo/prezidentka-vymenovala-vladu-roberta-fica-parlamentne-vybory-povedu-aj-rudolf-huliak-a-tibor-gaspar/>
16. Slovak leader calls the war between Russia and Ukraine a frozen conflict. URL: <https://apnews.com/article/czech-slovakia-ukraine-arms-aid-fico-c2d250479fdec3a38178dd5fbf331ada>
17. Voľby do Národnej rady Slovenskej republiky 2023. URL: https://www.volbysr.sk/sk/vysledky_hlasovania_strany.html
18. 4.2 million people under temporary protection. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/w/ddn-20231110-1>

ВОЙОВНИЧА ДЕМОКРАТІЯ ЯК ІНСТИТУТ ПРОТИДІЇ ПОПУЛІЗМУ

MILITANT DEMOCRACY AS A TOOL TO COUNTER POPULISM

Згурська В.Л.,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри політичних наук і права

Київського національного університету будівництва і архітектури

Актуальність дослідження популізму в мирні часи зумовлена погіршенням соціально-економічного становища громадян у результаті економічних криз, зростання кількості іммігрантів, ігнорування низки суспільно важливих проблем залежно від контексту певної країни. Однак війна та повоєнна відбудова створює особливо сприятливі умови для розквіту популізму, який може швидко трансформувати демократію в автократію, про що свідчить досвід Веймарської республіки. У статті визначено та проаналізовано такі визначальні риси популізму, як антропоцентризм (популісти наголошують на народному суверенітеті як основній демократичній ідеї, тобто громадяни, як джерело суверенітету, повинні санкціонувати основні політичні рішення) та антиелітаризм (нищівна критика правлячого класу з боку популістів посилює недовіру до еліт, що призводить до заперечення легітимності політичних інститутів, в яких домінують еліти). Його наслідком є протиставлення пересічних громадян керівництву державою, що передбачає спрощене розуміння політики як конфлікту між «ми» (народ) та «вони» (еліта), що виправдовує нищівну критику опонентів, і суперечить базовим принципам плюралізму або інститутам, зорієнтованим на пошук консенсусу.

Розглянуто сумісність популізму з п'ятьма основними моделями демократії: виборчою, ліберальною, деліберативною, учасницькою та егалітарною. Доведено, що попри різний ступінь імунітету до популізму, жодна з них не пропонує ефективних інструментів протидії популізму, окрім войовничої демократії. Войовнича демократія – це концепція, що пропонує способи захисту демократії від політичних акторів, що прагнуть завдати їй шкоди або ослабити шляхом зловживання демократичними інститутами і процедурами, насамперед вільними виборами, свободою слова і об'єднань. В її рамках можлива боротьба з радикальними рухами та політичними партіями, що ставлять за мету зміну демократичного конституційного ладу.

Ключові слова: демократія, войовнича демократія, популізм, участь, вибори, деліберация.

The relevance of studying populism in peacetime is due to the deterioration of the socio-economic situation of citizens as a result of economic crises, the growing number of immigrants, and the neglect of a number of socially important problems, depending on the context of a particular country. However, war and post-war reconstruction create particularly favourable conditions for the flourishing of populism, which can quickly transform democracy into autocracy, as evidenced by the experience of the Weimar Republic. The article identifies and analyses such defining features of populism as anthropocentrism (populists emphasize popular sovereignty as the main democratic idea, i.e. citizens, as the source of sovereignty, should authorize major political decisions) and anti-elitism (populists' devastating criticism of the ruling class increases distrust of elites, which leads to the denial of the legitimacy of political institutions dominated by elites). Its consequence is the opposition of ordinary citizens to the leadership of the state, which implies a simplistic understanding of politics as a conflict between "us" (the people) and "them" (the elite), which justifies the destructive criticism of opponents and contradicts the basic principles of pluralism or consensus-oriented institutions.

The compatibility of populism with five main models of democracy is considered: electoral, liberal, deliberative, participatory and egalitarian. It is proved that despite the varying degrees of immunity to populism, none of them offers effective tools to counteract populism, except for militant democracy. Militant democracy is a concept that offers ways to protect democracy from political actors seeking to harm or weaken it by abusing democratic institutions and procedures, primarily free elections, freedom of speech and association. It can be used to combat radical movements and political parties that aim to change the democratic constitutional order.

Key words: democracy, militant democracy, populism, participation, elections, deliberation.

Постановка проблеми. Актуальність досліджень популізму в країнах Заходу була зумовлена низкою соціально-економічних проблем (економічні кризи, зростання кількості іммігрантів), що сприяло росту популістських партій. В Україні ситуація набагато складніша, оскільки триваюча уже понад 10 років війна з Росією виснажує економічні та людські ресурси країни, погіршення соціально-економічного становища громадян робить їх особливо вразливими до популістських гасел з обіцянками простих рішень складних проблем. Як свідчить досвід Веймарської республіки, таке середовище є надзвичайно сприятливим для попу-

лістських партій, що зрештою руйнують засади демократичного ладу, а їх прихід до влади в Україні означатиме поразку у війні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика популізму є відносно добре дослідженою зарубіжними (М. Кенованом як ідеологія, Р. Кальтвассер як загроза демократії, С. Левіцьким як прояв авторитаризму тощо). В Україні дослідження популізму активізувалися напередодні та після виборів 2019 року. Відзначалося, що президентські вибори в Україні 2019 р. відкрили нову сторінку в розвитку популізму не лише в Україні, але й у світі. До того

часу жодна політична сила останньої популістської хвилі не отримувала такої переконливої перемоги [1, с. 58]. У результаті, в країні «отримав перемогу постмодерний популізм з креативними технологіями ігор з реальністю. Він є не лише джерелом нового політичного досвіду. Він творить нову політичну культуру тут і зараз, що вимагає від дослідників осмислювати ці процеси в режимі реального часу» [1, с. 58] при цьому без «нейтралізації інституційного «паралічу» та його наслідків, без формування нової, функціональної та ефективної інституційної системи сподіватися на суттєву втрату популізмом його нинішніх позицій не доводиться» [2, с. 72]. Однак, комплексне дослідження взаємодії різних моделей демократії та популізму, зокрема у контексті протидії йому, у вітчизняній політології відсутнє.

Метою цієї статті є дослідження впливу популізму на різні моделі демократії та обґрунтування необхідності впровадження елементів воєнничої демократії в Україні для недопущення перемоги антидемократичних сил в умовах війни та повенної відбудови.

Виклад основного матеріалу. Популізм можна визначити як сукупність ідей, які вважають, що суспільство поділене на дві однорідні та антагоністичні групи, народ проти корумпованої еліти, і які стверджують, що політика повинна бути вираженням *volontée générale* (загальної волі) народу» [3, р. 543]. Вітчизняні дослідники визначають популізм як «багатогранний політичний конструкт, який виконує інтегративно-когнітивну функцію структурування та конструювання складної та суперечливої політичної реальності з елементами соціальної, дискурсивної та праксеологічної еklekтики» [4]. Водночас деякі автори схильні акцентувати на економічних аспектах, розглядаючи популізм як форму економічного дискурсу, що полягає у використанні заздалегідь нездійснених гасел та особливої стилістики, близької до стандартів пересічного громадянина. Крім того, популізм є важливим інструментом мобілізації широких мас населення [5, с. 13].

У контексті даного дослідження визначальними рисами популізму, на нашу думку, є:

1) антропоцентризм: популісти наголошують на народному суверенітеті як основній демократичній ідеї, тобто громадяни, як джерело суверенітету, повинні санкціонувати основні політичні рішення. Популісти також посилаються на волю народу, припускаючи, що існує єдина воля народу, що суперечить твердженню, що громадяни можуть мати різні інтереси та погляди, а також ставить під сумнів представництво цих інтересів.

2) антиелітаризм: нищівна критика правлячого класу з боку популістів посилює недовіру до еліт, що призводить до заперечення легітимності політичних інститутів, в яких домінують еліти (наприклад пар-

ламенту чи суду) [6]. Його наслідком є протиставлення пересічних громадян керівництву державою [7], що передбачає спрощене розуміння політики як конфлікту між «ми» (народ) та «вони» (еліта), що виправдовує нищівну критику опонентів, і суперечить базовим принципам плюралізму або інститутам, зорієнтованим на пошук консенсусу.

До негативних характеристик популізму відносять те, що він ослаблює основні ліберально-демократичні інститути, найважливішим з яких є верховенство права. Інші дослідники вказують на посилення завдяки популізму інститутів політичної участі та покращення представницького зв'язку між політиками та громадянами завдяки його акценту на вертикальних механізмах демократичної підзвітності, таких як вибори та механізми прямої демократії [8]. Низка емпіричних досліджень доводять, що популізм є загрозою або може мати значний вплив на ерозію демократичних інститутів та процедур [9], а наявність популістських партій як в урядовій коаліції, так і в опозиції впливає на якість ліберальної демократії [10].

При цьому популістські сили часто приходять до влади з програмою інституційних змін, удосконалення демократичних інститутів, однак їхні зусилля зазвичай дають протилежні результати. Не дивно, що низка вчених проводять паралелі між популізмом та авторитаризмом [11]. Відповідно серед європейських дослідників з авторитарними тенденціями асоціюються переважно праворадикальні популісти [12], тоді як латиноамериканські політологи пов'язують лівих популістів зі зростанням конкурентного авторитаризму [13]. Тобто, хоча популістські ідеї як такі не є антидемократичними, вони можуть бути використані для ослаблення демократії та уможливлення обрання на державні посади авторитарно налаштованих лідерів [14, р. 29–33]. При цьому різні моделі демократії по-різному реагують на посилення популістських тенденцій, що буде розглянуто на прикладі п'яти основних моделей демократії: виборчої, ліберальної, деліберативної, учасницької та егалітарної.

Характерною особливістю *виборчої демократії* є наявність процедур змагальності між політичними елітами за голоси виборців, що сягає корінням ідеї політичної рівності: одна людина – один голос. Більш деталізовані підходи додають такі чинники, що забезпечують значущість виборів як інструментів демократії, як захист свободи слова та об'єднань, наявність альтернативних джерел інформації тощо. Зв'язок між популістськими ідеями та електоральною демократією є дещо неоднозначним: антропоцентризм популістських закликів робить акцент на вертикальних механізмах підзвітності, насамперед на виборах. Тобто, прийшовши до влади популісти цінуватимуть вибори як життєздатний інструмент для виявлення волі народу та легітимізації своїх ліде-

рів. Однак антропоцентризм також ґрунтується на ідеї однорідності народу, що суперечить деяким передумовам поліархії, таким як свобода вираження поглядів, свобода об'єднань або плюралізм ЗМІ [15]. Більше того, популісти можуть також виправдовувати вихолощення виборчих процедур, тим самим загрожуючи одній з основних ідей електоральної демократії – чесності виборів.

Своєю чергою *ліберальна демократія* характеризується верховенством права, що розуміється як конституційний захист громадянських свобод, функціонування незалежної судової системи та системою стримувань і противаг. Ліберальна модель критично ставиться до правління більшості і наголошує на необхідності захисту соціального та організаційного плюралізму, а також індивідуальних свобод і прав від потенційної тиранії більшості [16]. Спираючись на суверенітет народу (антропоцентризм), популісти у цій моделі цінують вертикальну підзвітність загалом і водночас виступають проти політичних еліт, які є основними акторами в механізмах горизонтальної підзвітності. Є кілька прикладів того, що популістські уряди сприяли ерозії механізмів горизонтальної підзвітності, особливо, якщо традиційні еліти відігравали в них провідну роль. Більше того, якщо найбільшим побоюванням лібералізму є тиранія більшості, то популізм віддає перевагу мажоритаризму як інструменту виявлення волі народу. Тобто популізм є малосумісним з ліберальною демократією.

Деліберативна демократія зміщує акцент на результати демократичного процесу, прагне до досягнення суспільного блага через виважений діалог і публічну аргументацію [17]. Громадяни та еліти повинні бути неупередженими і приймати поінформовані рішення після обміну аргументами та обговорення різних поглядів на обговорювану проблему, що різко контрастує з радикальними демократичними ідеями популістів. Можна навіть стверджувати, що теоретичні засади популізму є реакцією «на моделі деліберативної демократії Ю. Габермаса і «Третього шляху» Е. Гідденса» [18, р. 15]. До того ж протиставлення народу як єдиного цілого корумпованим елітам суперечать логіці деліберативної демократії, яка виходить з аргументованої незгоди між громадянами і спрямована на досягнення компромісу. Тобто, можна стверджувати про негативний зв'язок між популізмом і деліберативною демократією.

Учасницька демократія приділяє значно меншу увагу правлінню більшості як засобу виявлення волі народу, якщо громадяни регулярно беруть активну участь у політичному процесі [19]. Вона підкреслює цінність самоврядування та участі громадян поза виборами. Окрім участі громадянського суспільства, вона пропонує широкий набір інструментів прямої, місцевої та регіональної демократії. Популізм часто асоціюється з ради-

кальною демократичною моделлю, заснованою на плебісцитарному стилі участі. У наукових розвідках часто підкреслюється їхня близькість до прямих демократичних механізмів [20]. Популістські ідеї добре резонують із суперечливістю та уявною простотою мажоритарної логіки механізмів прямої демократії (зведення розв'язання проблем до відповіді «так» або «ні»). Тобто, популізм може досить вдало поєднуватися з демократією участі.

Егалітарна демократія поєднує ідеї як політичної, так і соціальної рівності, вимагає однакових можливостей для участі усіх громадян у демократичному процесі. Егалітаризм також передбачає активну роль держави в економіці, боротьбу з нерівним розподілом ресурсів, який може призвести до диспропорцій між різними соціальними верствами. Популізм добре резонує з цими ідеями. З одного боку, популісти мають позитивне уявлення про народ та його спроможність брати участь у прийнятті політичних рішень. Більше того, популісти часто підкреслюють, що економічна нерівність перетворюється на політичну нерівність через нерівний поділ влади між пересічними громадянами та елітою [21]. Тобто популізм може процвітати в умовах егалітарної демократії.

Але фактично жодна модель не пропонує ефективних інструментів протидії популізму, окрім войовничої демократії. К. Левенштейн запровадив термін «войовнича демократія» у другій половині 1930-х років у серії статей, присвячених поширенню автократичних урядів на європейському континенті [22]. Автократію, яку він ототожнював з диктатурою, він описав як протилежність демократії, що характеризується концентрацією влади і відсутністю контролю. Хоча це не було новим явищем, оскільки автократія була домінуючою формою правління протягом всієї історії Європи, однак на той час Європа зіткнулася з драматичною експансією фашизму, що змушує демократію захищати саму себе. Оскільки захисні механізми демократії від природи слабкі, то він побоювався, що європейські демократії стануть жертвами автократії, оскільки фашисти і націонал-соціалісти скористаються демократичними інструментами для її знищення. Він критикував відсутність спротиву демократичних урядів атакам фашизму, що значною мірою сприяло його успіху. З одного боку, демократична практика пошуку компромісів унеможливлювала силові дії. З іншого боку, пропонуючи захист свободи слова, свободи зібрань і свободи об'єднань, а також право на участь у виборах, демократія давала ворожим політичним партіям інструменти для свого знищення. Загрози автократії можна було б уникнути, на думку К. Левенштейна, лише за умови зміцнення «слабких місць» демократії. Він вважав, що існує лише одне рішення: демократія, як і її суперник, повинна стати войовничою, щоб протистояти загрози автократії.

Войовнича демократія – це концепція, що пропонує способи захисту демократії від політичних акторів, що прагнуть завдати їй шкоди або ослабити шляхом зловживання демократичними інститутами і процедурами, насамперед вільними виборами, свободою слова і об'єднань. Зазвичай під нею розуміють боротьбу з радикальними рухами та політичними партіями, що ставлять за мету зміну демократичного конституційного ладу.

Висновки. Отже, з усіх моделей демократії лише концепція войовничої демократії пропонує ефективні інструменти захисту від популістів. Особливість вітчизняної ситуації полягає у тому, що Україна зіштовхнулася з двома ворогами: зовнішнім агресором та внутрішнім: «в умовах воєнного стану та зростання втоми громадян від затяжної воєнної кампанії антидемократичні сили будуть схильні вдаватися до зловживання не лише демократичними правами і свободами,

а процедурними механізмами (вибори) для приходу до влади. З огляду на цей подвійний виклик для демократичного режиму в Україні концепція войовничої демократії потребує свого удосконалення та впровадження на практиці» [23, с. 101].

Україна уже використала положення войовничої демократії, заборонивши проросійські партії після повномасштабного вторгнення Росії. Однак, з огляду на падіння рівня довіри до практично усіх органів влади (за практично незмінно високої підтримки Збройних сил України), наростання розчарувань та песимізму щодо майбутнього розвитку країни, створюється досить сприятливе середовище для появи популістських політичних партій з антиелітистськими гаслами. Вони провокуватимуть громадян на демонстрацію недовіри до органів публічної влади, акції громадянської непокори, що в умовах повномасштабної війни означатиме поразку держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рогожа М.М., Популізм в українській політичній культурі. *Українські культурологічні студії*. 2020. № 2(7). С. 50–60.
2. Лісничук О. Популізм в Україні: теоретичні засади і проблеми вивчення феномену. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2018 № 4(78). С. 63–73.
3. Mudde C. The populist Zeitgeist. *Government and Opposition*. 2004. Vol. 39. № 4. P. 541–563.
4. Кіянка І. Популізм як виклик публічному управлінню: історичний аспект. *Демократичне врядування*. 2018. Вип. 21. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/feb/26679/151083-articletext-326509-1-10-20181214.pdf>
5. Ключник Р.М., Невесела К.О. Популізм як сучасний політико-економічний феномен. *Академічний огляд*. 2020. № 2 (53). С. 5–15.
6. Stanley B. The thin ideology of populism. *Journal of Political Ideologies*. 2008. Vol. 13. № 1. P. 95–110.
7. Rooduijn M. The nucleus of populism: In search of the lowest common denominator. *Government and Opposition*. 2014. Vol. 49. № 4. P. 573–599.
8. Mény Y., Surel Y. *Democracies and the populist challenge*. Palgrave, 2002.
9. Houle C., Kenny P. D. The political and economic consequences of populist rule in Latin America. *Government and Opposition*. 2018. Vol. 53. № 2. P. 256–287.
10. Juo, A., Bochsler D. Hurricane or fresh breeze? Disentangling the populist effect on the quality of democracy. *European Political Science Review*. 2020. Vol. 12. P. 391–408.
11. Müller J.-W. *What is populism?* University of Pennsylvania Press, 2016.
12. Bonikowski B. Ethno-nationalist populism and the mobilization of collective resentment. *The British Journal of Sociology*. 2017. Vol. 68. № 1. P. 181–S213.
13. Levitsky S., Loxton J. Populism and competitive authoritarianism in the Andes. *Democratization*. 2013. Vol. 20. № 1. P. 107–136.
14. Hawkins K.A. *Venezuela's Chavismo and populism in comparative perspective*. Cambridge University Press, 2010.
15. Vittori D. Threat or corrective? Assessing the impact of populist parties in government on the qualities of democracy: A 19-country comparison. *Government and Opposition*. 2021. Vol. 57. № 4. P. 589–609.
16. Zakaria F. The rise of illiberal democracy. *Foreign Affairs*. 1997. Vol. 76. № 6. P. 22–43.
17. Dryzek J.S. *Foundations and frontiers of deliberative governance*. Oxford University Press, 2010.
18. Mudde C., Kaltwasser R.C. *Populism in Europe and the Americas. Threat or corrective for democracy?* Cambridge University Press, 2012.
19. Pateman C. Participatory democracy revisited. *Perspectives on Politics*. 2012. Vol. 10. № 1. P. 7–19.
20. Gherghina S., Pilet J.-B. Populist attitudes and direct democracy: A questionable relationship. *Swiss Political Science Review*. 2021. Vol. 27. P. 496–505.
21. Cerovac I. Egalitarian democracy between elitism and populism. *Journal of Education Culture and Society*. 2014. Vol. 5. № 2. P. 31–42.
22. Loewenstein K. Militant democracy and fundamental rights, I. *The American Political Science Review*. 1937. Vol. 31. P. 417–432.
23. Стойко О.М. Войовнича демократія: демократія та її вороги у політико-правовому контексті. *Полімікус*. 2023. № 5. С. 98–102.

ЗОВНІШНЯ АГРЕСІЯ ЯК ТЕСТ ДЛЯ ПРАВЛЯЧОГО КЛАСУ УКРАЇНИ

EXTERNAL AGGRESSION AS A TEST FOR THE RULING CLASS OF UKRAINE

Ляшенко Т.М.,

доктор політичних наук,

провідний науковий співробітник відділу теоретичних та прикладних проблем політології
Інституту політичних та етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса
Національної академії наук України

У статті аналізується діяльність правлячого класу України під час повномасштабного вторгнення РФ. Зокрема досліджуються кроки Президента України, спрямовані на залучення світового співтовариства до підтримки нашої держави у спротиві агресору. Зазначається, що від початку збройної агресії, усі зусилля президента, парламентарів, дипломатів та громадських діячів були спрямовані на досягнення поставлених задач. Насамперед Україна отримала зброю і обіцянки підтримувати нашу державу в боротьбі стільки, скільки буде потрібно, а активна і яскрава діяльність президента України справила належне враження на західних партнерів. Підкреслюється, що таке визнання сприяло поширенню інформації у світі про російсько-українську війну, наочно демонструвало прагнення українського народу та української держави воювати за свою незалежність. Сприйняття В. Зеленського як символу протистояння російському імперіалізму підштовхувало інших голів держав долучитися до цієї боротьби. Розглядаються етапи ставлення західних партнерів до подій в Україні і зазначається, що розрахунок на добре ставлення від зарубіжних партнерів, при невиконанні зобов'язань стосовно реформ і боротьби з корупцією, виявився помилковим.

В статті стверджується, що об'єднання громадян навколо спільної мети перемогти ворога породило сподівання на існування в країні не просто політичного класу, а справжньої еліти. Проте відсутність інституту репутації в Україні та скандали у вищих ешелонах влади на фоні бойових дій максимально руйнує довіру українців до правлячого класу та еліти.

Також аналізується позиція бізнесової еліти під час війни. З початком повномасштабного вторгнення фінансові можливості усіх українських олігархів значно зменшилися: всі вони втратили не лише статки, а й можливості інформаційного впливу. Отже, не дивлячись на те, що минулі та нові проблеми України продовжують впливати на політичне та суспільне життя, війна вплинула на політичну розстановку сил та запустила процеси, які створили потенціал для оновлення політичних та бізнесових еліт, і після війни Україна опиниться у новій політичній реальності, з новими групами впливу.

Ключові слова: правлячий клас, президент, еліта, зовнішня агресія, популізм.

The article analyzes the activities of the ruling class of Ukraine during the full-scale invasion of the Russian Federation. In particular, the steps of the President of Ukraine aimed at attracting the international community to support our state in resisting the aggressor are being investigated. It is noted that from the beginning of the armed aggression, all the efforts of the president, parliamentarians, diplomats and public figures were aimed at achieving the set goals. First of all, Ukraine received weapons and promises to support our state in the struggle as long as it will be necessary, and the active and bright activity of the President of Ukraine made a proper impression on the Western partners. It is emphasized that such recognition contributed to the spread of information about the Russian-Ukrainian war in the world, clearly demonstrated the desire of the Ukrainian people and the Ukrainian state to fight for their independence. The perception of V. Zelenskyi as a symbol of opposition to Russian imperialism encouraged other heads of state to join this struggle. The stages of the attitude of Western partners to the events in Ukraine are considered, and it is noted that the calculation of a good attitude from foreign partners, in case of non-fulfillment of obligations regarding reforms and the fight against corruption, turned out to be wrong.

The article claims that the unification of citizens around the common goal of defeating the enemy gave rise to hope for the existence of not just a political class in the country, but a real elite. However, the lack of an institution of reputation in Ukraine and scandals in the highest echelons of power against the background of hostilities destroys the trust of Ukrainians in the ruling class and elite as much as possible.

The position of the business elite during the war is also analyzed. With the beginning of the full-scale invasion, the financial capabilities of all Ukrainian oligarchs significantly decreased: they all lost not only their fortunes, but also their informational influence. So, despite the fact that Ukraine's past and new problems continue to affect political and social life, the war affected the political balance of power and launched processes that created the potential for renewal of political and business elites, and after the war Ukraine will find itself in a new political reality, with new influence groups.

Key words: ruling class, president, elite, external aggression, populism.

Постановка проблеми. Правлячий або політичний клас та політична еліта є тими, хто відіграє центральну роль у процесі формування політики країни. В Україні політика є надто персоніфікована, політичні процеси часто обумовлені особистістю політиків, а якість політичної системи залежить від

тих чи інших політичних рішень, оскільки однією з важливих особливостей нашої країни є вкрай погана якість політичних інститутів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження правлячого класу та еліти в працях українських вчених до повномасштабного росій-

ського вторгнення стосувалось насамперед трансформаційних змін політичної системи України. В цьому плані можна відмітити роботи Ф. Рудича, Т. Бевз, Д. Короткова, В. Маркітанова та ін. Сьогодні все більше політологів, соціологів, політехнологів та істориків приділяють велику увагу вивченню політичного класу, правлячих еліт та способу їх рекрутування. Варто зазначити колективні праці «Політична система України: конституційна модель та політичні практики», «Соборність України: історія та сучасність» та «Аналіз загроз національній безпеці у сфері внутрішньої політики (експертне опитування)». Також слід зазначити велику роль соціологічних досліджень останніх років, які дозволяють проілюструвати та підкріпити тези, що висувуються в даній статті.

Постановка завдання. Правлячий клас, а точніше рівень його професіоналізму, патріотизму та загальної культури, має великий вплив на розвиток та долю країни, особливо під час збройної агресії. Його ефективність в управлінні буде надзвичайно важливою для досягнення максимального результату післявоєнної відбудови України. Кожне суспільство є особливим за своїм устроєм і закономірностями свого розвитку. Українське сформувалося відповідно до певних особливостей історичного розвитку країни: дві революції, російсько-українська війна сформували чітко організоване, структуроване суспільство активних громадян.

Повномасштабне вторгнення РФ поставило низку негайних завдань для політичного класу України. Рішучий український спротив продемонстрував світові міць ЗСУ та стійкість суспільства, а активні дії політичного класу довели ефективність державних інститутів України. Ці факти дозволили в короткий термін перетворити нашу країну з об'єкта в чужій грі на впливового і самостійного учасника міжнародних відносин. Отже завданням даної статті є аналіз цінностей та пріоритетів діяльності політичного класу України під час воєнного стану та перспектив його функціонування у повоєнний період.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одразу після повномасштабного вторгнення Росії для Української держави головними цілями стало заохочення існуючих союзників у наданні військово-технічної допомоги, пошук потенційних союзників, мінімізація російського втручання в економіку інших країн та нейтралізація інформаційного впливу. Усі зусилля правлячого класу: президента, парламентарів, дипломатів та громадських діячів були спрямовані на досягнення поставлених задач. Насамперед Україна отримала зброю і обіцянки підтримувати нашу державу в боротьбі стільки, скільки буде потрібно. По-друге, під час війни Україні надали кандидатський статус на членство в Європейському Союзі, чого ЄС не робив жодного разу за всю свою істо-

рію. По-третє – багато людей у світі зрозуміли, що справжньою метою цієї війни є знищення України і українців, а імперіалізм ніколи не йшов з порядку денного Російської Федерації. По-четверте, наполеглива українська політика щодо роз'яснення світу небезпеки енергетичної залежності від Москви дала результати, позбавивши Москву статусу енергетичної наддержави.

Від початку повномасштабного вторгнення активна і яскрава діяльність президента України справила належне враження на західних партнерів. За 2022 рік президент В. Зеленський виступив 35 разів у законодавчих органах держав Європи, Азії, Північної Америки, а також Ізраїлю, Австралії та Нової Зеландії. У 2023 р. він здійснив 35 закордонних візитів. Як лідери зарубіжних країн, так і пересічні громадяни висловлювали захоплення українським лідером. «Володимир Зеленський зараз виглядає як тисячодоларова купюра. Кожна фотографія з ним – це підняття авторитету того лідера, який сфотографувався» [5]. Загалом у 2022 р. В. Зеленському присудили 28 премій та звань. Зокрема його було визнано Людиною року за версією австрійського журналу Profil, американського журналу Time та британської газети Financial Times. Також читачі Time обрали українського президента найвпливовішою людиною року, а Американське видання Politico назвало Зеленського найвпливовішою людиною в Європі. На честь українського президента Володимира Зеленського у британському місті Харлоу відкрили вулицю, яка отримала назву «П'ята авеню – авеню імені Зеленського».

Таке визнання, безумовно, сприяло поширенню інформації у світі про російсько-українську війну, наочно демонструвало прагнення українського народу та української держави воювати за свою незалежність. Сприйняття В. Зеленського як символу протистояння російському імперіалізму підштовхувало інших голів держав долучитися до цієї боротьби.

Проте розрахунок на добре ставлення від зарубіжних партнерів, при невиконанні зобов'язань стосовно реформ і боротьби з корупцією, виявився помилковим. «На відміну від загальноприйнятої думки про міжнародні зусилля з підтримки державного будівництва та демократизації, зовнішньо-внутрішній обмін не є вулицею з одностороннім рухом» [16]. Цей процес відбувається у двох напрямках: від зовнішніх акторів до внутрішніх еліт і від внутрішніх еліт до зовнішніх акторів. Зовнішні актори пропонують норми та інститути внутрішнім акторам і обговорюють з ними зміст. Ризик для демократичного функціонування політичних інститутів та стабільності у суспільстві полягає в тому, як вітчизняні еліти сприймають зовнішнє втручання і як вони на нього реагують. Колишній голова Європейської комісії Жан-Клод

Юнкер вважає, що «Кожен, хто мав хоч якась відношення до України, знає, що це корумпована країна на всіх рівнях суспільства» [6]. Перманентна інформація в західних ЗМІ про факти корупції в Україні під час війни та про те, що влада ігнорує цю проблему призвела до того, що всі форми американської допомоги, окрім військової, опинилися під загрозою. Також на жовтень 2023 р. керівництво декількох країн заявило про призупинення допомоги Україні: глава Міноборони Італії Гуїдо Крозетто сказав, що постачання восьмого пакету військової допомоги Україні поки що є лише «декларацією про наміри», ресурси Італії не безмежні, незважаючи на готовність надати озброєння; Президент Словаччини Зузана Чапутова виступила проти передачі Україні нового пакету військової допомоги через перемогу на парламентських виборах партії Smer-SD; за інформацією The Telegraph у Великій Британії закінчилося оборонне обладнання, яке вона могла б передати Україні; уряд Німеччини також не планує передавати необхідні Україні крилаті ракети Taurus найближчим часом. Мабуть, така зміна ситуації не на користь України, примусила секретаря РБНО зробити заяву про те, що за кордоном «Представляти Україну може президент, голова Верховної Ради, прем'єр-міністр України та міністр закордонних справ. Решта – це туристи. З ними можна спілкуватися, але це не представники українського народу» [14]. Тобто представникам як формальної, так і неформальної еліти варто усвідомлювати, що під час війни, лише вище політичне керівництво виступає представником країни на міжнародному рівні. Саме воно знаходить спільну мову зі світовими лідерами, формує союзи, приймає стратегічні рішення, за які врешті буде нести відповідальність. Від виконання чиновниками належних їм функцій безпосередньо залежить ефективність державних інститутів, що надзвичайно важливо в кризовій ситуації.

Відокремлювати зовнішню політику від внутрішньої і сповідувати при цьому різні принципи виявилось хибною практикою. На жаль, наша держава опинилась в заручниках ототожнення української влади з Україною. Тези, які зараз формулює президент про те, що випадки корупції «не пов'язані з допомогою від наших партнерів», або «Наратив про корупцію в Україні використовує Росія, щоб розколоти єдність Європи і підтримку України» створюють негативне враження у західних партнерів та посилюють недовіру у громадян України. Показовим є сприйняття поняття «внутрішній ворог» громадянами України: на перше місце – 57% опитаних – ставлять корупціонерів у владі [15]. Підтвердженням цьому є опитування, проведене Фондом Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва спільно з Київським міжнародним інститутом соціології в липні 2023 року: 78% рес-

пондентів вважають, що Президент України несе пряму відповідальність за корупцію в уряді та воєнних адміністраціях. Не погоджуються з цим твердженням лише 18% опитаних [12]. Тобто українське суспільство очікує реальних дій і кроків і починає менше реагувати на яскраві гасла і переможні картинки. На місце ефектності має прийти ефективність.

Війна завжди була тестом для політичних лідерів, що вимагає від них вищого рівня мудрості, рішучості та відповідальності. Уміння керувати країною в умовах конфлікту визначає не тільки долю власного народу, а й впливає на міжнародну ситуацію та світовий порядок в цілому. Єдність та рішучість правлячого класу, а також підтримка громадськості, грають критичну роль у забезпеченні успішного протистояння зовнішнім загрозам. Політична конкуренція та національна солідарність є двома ключовими аспектами демократичного суспільства. Вони представляють собою важливі складові, що визначають характер та розвиток суспільства. Прикладом може бути Ізраїль, де вже на третій день війни прем'єр-міністр та президент закликали опозиційні партії сформувати коаліційний уряд для протистояння угрупованню ХАМАС, За словами Нетаньягу, першорядним завданням коаліційного кабінету має стати перемога над терористами, підготовка масштабної наступальної операції в Газі, збереження спокою на інших фронтах, продовження залучення міжнародної підтримки для операції та об'єднання країни [1]. Не дивлячись на те, що останні роки були складними для політичної системи Ізраїлю, перед загрозою державності жодна з партій і жоден з політиків не виставляють себе в якості рятівників нації. Як зазначається в ізраїльській пресі, «ідея держави не буде в одноосібних руках» [18].

Роль правлячого класу та політичної еліти під час війни є критично важливою, оскільки вони приймають стратегічні рішення, що впливають на військові операції, економічну мобілізацію та підтримку національного духу. Політична еліта – це група людей, яка має значний вплив на прийняття стратегічних рішень в країні. Вплив політичної еліти обумовлений тим, що вони мають більше можливостей, ніж широка громадськість, формувати структуру та функціональність ключових політичних інституцій, які дозволяють впливати на функціонування режиму, тим більше під час війни. Політична еліта відіграє важливу роль у формуванні та реалізації стратегій країни. Її вплив і відповідальність поширюються на всі сфери суспільства, включаючи політику, економіку та безпеку. Хороша робота політичної еліти може призвести до стабільності та процвітання країни, в той час як невдалі дії можуть призвести до серйозних проблем та кризових ситуацій.

Об'єднання громадян навколо спільної мети перемогти ворога породило *сподівання на існування в країні не просто політичного класу, а справжньої еліти*. Так, згідно з опитуванням Центру Разумкова, на липень–серпень 2021 р. 18,7% опитаних довіряли Верховній Раді України, 21,5% – Уряду України. А уже в лютому–березні 2023 р. ця цифра зросла відповідно до 41,0% щодо довіри до Верховної Ради і 50,0% – до Уряду [9]. Проте корупція серед депутатів та скандальні заяви не припиняються, а під час війни суспільство особливо гостро сприймає усе, що пов'язане з представниками влади. І згідно з опитуванням, проведеним також Центром Разумкова у вересні 2023р. рівень довіри до Верховної Ради склав 29,1%, а до Українського Уряду – 31,9% [11]. Як бачимо, менше ніж за рік відбулось суттєве розчарування в діях як Верховної Ради, так і Уряду.

Негативне враження від діяльності народних депутатів підсилюється тим, що законотворча діяльність Верховної Ради практично не висвітлюється: немає прямих трансляцій пленарних засідань, а журналістів до парламенту не допускають. Президентська партія «Слуга народу» від початку свого існування є лідером у рейтингу найскандальніших народних обранців. Вони відомі не лише через брутальні та сексистські висловлювання, але й свідомим порушенням закону та корупційними справами. Протягом літа 2023 р. відбулась низка скандалів з виїздом на відпочинок за кордон кількох представників провладної партії, одночасно з чим спливали факти про незаконне збагачення. Не дивлячись на широкий розголос усіх справ, жорсткі заходи були вжиті лише після їхнього висвітлення в ЗМІ. При цьому майже всі депутати залишаються на своїх посадах і продовжують займатись законотворчою діяльністю замість того, щоб бути притягненими до кримінальної відповідальності. Відсутність інституту репутації в Україні породжує відчуття безкарності для політичного класу. Суспільство стурбовано збагаченням посадовців, кричущими корупційними скандалами. Сьогодні існує величезний запит на справедливість: 84% громадян готові виходити на протести проти корупції навіть під час війни. Це дані останнього дослідження суспільних настроїв, яке проведено на замовлення USAID [3].

Національні еліти, пов'язані з побудовою або відбудовою держави, не знаходяться виключно на політичній арені і не обов'язково можуть бути лише державними акторами. *Економічні еліти відіграють величезну роль у державотворенні, генеруючи та забезпечуючи необхідні фінансові ресурси*. Доречно згадати вислів одного з бізнесменів, які допомагали планувати американське військове виробництво в 1917 і 1918 роках: «Війна двадцятого століття вимагає, щоб кров солдата була змішана з трьома-п'ятьма частинами поту

людини на фабриках, заводах, шахтах і полях воюючої нації» [17].

Специфіка України полягає в тому, що олігархічні групи, які з часом переросли у фінансово-промислові (ФПП), стали не просто гравцями в економіці, а основними групами впливу на соціально-економічні та навіть політичні процеси в державі. За висновками аналітиків, «На жаль, в Україні домінує досить популістський підхід до ролі таких бізнес-конгломератів. Так, їх створення та розвиток супроводжувались комплексом проблем для держави. Разом з тим вони є основою вітчизняної економіки, до якої варто підходити дуже обережно» [13]. Адже олігархічні бізнес-структури наразі є єдиними ефективними лобістами інтересів національного виробника.

Проте, війна часто викликає швидкі зміни: інституційні, технічні та економічні, змінює політичну й економічну моделі української держави. Є шанс, що з української політичної мапи зникне прошарок олігархів, які 30 років визначали не лише економічний розвиток, а й суттєво впливали на внутрішню та зовнішню політику держави. Існує велика вірогідність того, що після закінчення війни на провідні позиції в державі вийдуть політичні актори, вільні від ФПП.

З початком повномасштабного вторгнення фінансові можливості усіх українських олігархів значно зменшились: всі вони втратили не лише статки, а й можливості інформаційного впливу. Таким чином, в Україні виникатимуть політичні проекти, незалежні від інтересів українських ФПП. Тим не менш, певну частину опозиційної ніші спробують зайняти політичні проекти, які будуть фінансуватися та просувані за підтримки олігархів, які намагатимуться у такий спосіб потрапити до влади. Отже, не дивлячись на те, що минулі та нові проблеми України продовжують впливати на політичне та суспільне життя, війна вплинула на політичну розстановку сил та запустила процеси, які створили потенціал для оновлення політичних та бізнесових еліт, і після війни Україна опиниться у новій політичній реальності, з новими групами впливу.

На сьогодні загальний авторитет політичної еліти залишається низьким, що відображається на рівні соціальної довіри суспільства до владних структур і політичного класу загалом: «Ми оцінюємо політичну еліту як таку, що не встигає за суспільними трансформаціями, щоб відповідати їм і новим запитам» [2]. Згідно з опитуванням, проведеним у 2021 р. Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», 72% українців вважали, що в Україні немає реальної політичної еліти [7]. І хоча після початку війни зросла довіра до таких державних інститутів, як посада президента – 79,9%, Верховна Рада України – 36,2%, Уряд України – 39,1%, Державний апарат (чинов-

ники) – 23% [10], переважна більшість українців (73%) підтримують оновлення центральної влади на тому чи іншому її рівні. Найбільший запит на оновлення стосується Верховної Ради – 69%, далі йде уряд – його хотіли б змінити 47% респондентів. Найменше респондентів (23%) хотіли б після перемоги змінити Президента» [4]. Крім того, 41,3% українців не бачать серед наявних політичних сил ті, яким можна було б довірити владу у повоєнний період.

Серед державних інститутів найбільше українці довіряють Збройним силам України – 92,6%. При цьому 51,0% респондентів вважає, що середовищем, з якого може з'явитися політична сила, якій можна було б довірити владу у повоєнний період, це середовище військових [10].

Висновки та перспективи. Політична еліта відіграє надзвичайно важливу роль у керуванні країною та формуванні її майбутнього. У сфері її відповідальності не тільки розвиток економіки та соціальної сфери, але й забезпечення національної безпеки та геополітичних інтересів. Повномасштабне вторгнення Росії змусило українських політиків на певний час об'єднатися для протистояння спільному ворогу. Але реальність війни не усуває процесів, які продовжують розгортатися в політикумі. Стан українського істеблішменту наразі зазнає суттєвих коливань: низка звільнень високопосадовців, відкриття гучних кримінальних справ свідчить лише про реакцію влади на заклики зовнішніх партнерів до системних реформ.

В основі проблем української політичної еліти та правлячого класу насамперед лежать не еко-

номічні проблеми, які, звичайно, загострились з початком повномасштабного вторгнення. *Першою причиною є криза представництва правлячого класу України, яка породжує всі інші кризи політичного розвитку.* Справедлива війна консолідує суспільство навколо влади і лише пригальмовує внутрішні конфлікти. Проте очевидно, що війна не може усунути опозиційних настроїв, адже ситуативне об'єднання стосується лише зовнішньополітичних орієнтирів.

Корупційні скандали та збагачення «еліти» під час війни, з одного боку, не сприяють консолідації суспільства, але з іншого – вимагають від влади конкретних дій. Регулярна невідповідність між словами та діями еліти змушують пересічних громадян, навіть якщо їм бракує суттєвих знань про конкретну політичну ситуацію, критично підходити до того, що відбувається. Якщо інтереси правлячого класу, його міжособистісні домовленості суперечать потребам та інтересам широких верств населення, а також пріоритетам міжнародних партнерів, це ставить під загрозу досягнення поточних завдань та унеможливорює довгострокове врегулювання ситуації в країні. Після закінчення війни перед Україною постане багато завдань політичного, економічного, соціального та культурного плану. «Ми можемо стверджувати, що після завершення війни в Україні процес елітотворення буде відбуватися у форматі «трансформації політичної еліти», що передбачає складний процес як оновлення/циркуляції політичної еліти у провідних політичних і неполітичних інститутах, так і зміну балансу сил між цими інститутами» [8].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. В Ізраїлі всі лідери коаліції підтримали створення уряду національної єдності. 10.10.2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3772295-v-izraili-vsi-lideri-koalicii-pidtrimali-stvorennia-uradu-nacionalnoi-ednosti.html>
2. Виборчий процес 2019 року в Україні у світлі суспільних очікувань / за ред. О. М. Майбороди. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019. С. 22.
3. Виконання затвердженої сьогодні Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки дасть відповідь на гострий суспільний запит на справедливість. 4 Березня 2023 року. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/vykonannya-zatverdzhenoji-sogodni-derzhavnoji-antikoruptsijnoji-programy-na-2023-2025-roky-dast-vidpovid-na-gostrij-suspilnyj-zapyt-na-spravedlyvist/>
4. Доцільність зміни центральної влади після перемоги України: результати телефонного опитування, проведеного 26 травня-5 червня 2023 року. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1249&page=1&t=3>
5. Зеленський у Брюсселі: Веселовський каже про «дух сміливості» і завдання, що стоять перед президентом. 09 лютого 2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/zelenskyu-u-bryusseli-veselovskyy/32264029.html>
6. Колишній голова Єврокомісії: Україна не готова до вступу в ЄС, бо корумпована. 5 жовтня 2023. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/10/5/7422721/>
7. Національне опитування щодо громадського залучення. 27 березня 2021. URL: <https://dif.org.ua/article/zrobi-za-mene-ukraintsi-gotovi-do-samoorganizatsii-ale-pokladayut-vidpovidalnist-za-sviy-dobrobut-na-derzhavu>
8. Нове покоління українського політикуму в умовах війни та повоєнних суспільних трансформацій: матеріали круглого столу (Київ, 15 листопада 2022 р.) / За наук. ред. Ю. Ж. Шайгородського, С. Л. Чуніхіної; Київ: Талком, 2022. С. 35. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2023/03/Zbirnyk_za_materialamy_kr.stolu-2023.pdf
9. Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади, довіра до соціальних інститутів (лютий–березень 2023р.) 15 березня 2023. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-liutyi-berezen-2023r>

10. Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до окремих ініціатив органів влади (липень 2023р.). 26 липня 2023. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-okremykh-initsiatyv-organiv-vlady-lypen-2023r>

11. Оцінка громадянами ситуації в країні. Довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів. Ставлення до проведення загальнонаціональних виборів в Україні до завершення війни (вересень 2023 р.). 11 жовтня 2023. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv>

12. Сприйняття загрози корупції громадянами: оцінка влади та вимоги до змін під час війни. Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. 11 вересня 2023. URL: https://dif.org.ua/article/spriynyattya-zagrozi-koruptsii-gromadyanami-otsinka-vladi-ta-vimogi-do-zmin-pid-chas-viyuni?fbclid=IwAR11WcZ1_5bnpUagjvE7SYX5Y9CFjPw3cY5yCrQqVvoNQe4250v9t8CL-hM#_Toc145094544

13. Україна 2.0: куди рухається українська опозиція та хто її очолить? 19 листопада 2022. URL: <https://mind.ua/publications/20249671-ukrayina-2-0-kudi-ruhaetsya-ukrayinska-opoziciya-ta-hto-yiyi-ocholit>

14. Україну за кордоном може представляти Зеленський, Шмигаль, Стефанчук та Кулеба. Решта – це туристи, – Данілов. 04.10.23. URL: <https://censor.net/ua/n3447356>

15. 84% українців “за” висвітлення корупції у владі, інші 7% вважають, що це не на часі, – соціопитування. 15/05/2023. URL: <https://novynarnia.com/2023/05/15/84-ukrayincziv-za-vysvitlennya-korupcziji-u-vladi-inshi-7-vvazhayut-shho-cze-ne-na-chasi-soczopytuvannya/>

16. Domestic elites and external actors in post-conflict democratisation: mapping interactions and their impact. 2018. URL: https://oro.open.ac.uk/75074/1/Grimm_2-q4p7cv4gfn1n2%20%281%29.pdf

17. Lakomaa E. The history of business and war: introduction. URL: Full article: The history of business and war: introduction (tandfonline.com)

18. גביר בן את סלק. URL: <https://www.haaretz.co.il/opinions/editorial-articles/2023-10-12/ty-article-opinion/0000018b-1f70-df31-a99f-7ff3ab1b0000>

ПЕРЕТВОРЕННЯ НА ЗБРОЮ НЕВІЙСЬКОВИХ ЗАХОДІВ У ГІБРИДНИХ ВІЙНАХ СУЧАСНОСТІ: СПРОБА ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ

THE WEAPONIZATION OF NON-MILITARY MEASURES IN MODERN HYBRID WARS: A THEORETICAL ANALYSIS ATTEMPT

Малик І.Р.,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»

«Об'єктом впливу інформаційних технологій є людський капітал – основний, стратегічний ресурс. Не технології, інвестиції, гроші чи інші матеріальні ресурси, а саме громадянське суспільство, його зрілість, цілісність, активність і культура». Тарасюк В. [1, с. 35]

Американські дослідники інформаційного протиборства загалом та операцій впливу зокрема зізнаються, що здійснення впливу Росії на вибори в США 2016 року стало для них переломним моментом у використанні інформаційних кампаній. Адже до встановлених подій такі операції відбувались «де-інде» та безпосередньо не стосувались всіх та кожного американця. Тоді російські інформаційні війська використовували соціальні медіа, щоб «розхитати ситуацію» щодо гострих політичних питань та дискредитувати Гілларі Клінтон під час загальних виборів. У поєднанні з операціями зі злому та витоку інформації, спрямованих на високопоставленого помічника Клінтон і Національний комітет Демократичної партії, а також спробами зламати виборчі системи багатьох штатів, операція російського впливу представляла безпрецедентний рівень прямого втручання іноземної держави в політику США.

Схожі процеси відбувались і в Україні. До подій 2013–2014 рр., окупації Криму та частин Луганської та Донецької областей інформаційна безпека не ідентифікувалась як пріоритетна у вітчизняній державній політиці.

З урізноманітненням функціонування каналів комунікації та збільшенням їхньої кількості, з появою сучасних інформаційних технологій, із розробкою нових механізмів та методів впливу на людську свідомість виникає потреба систематизації цих процесів, уніфікації визначень та понять та встановлення взаємозв'язків між ними. Системність, в свою чергу, дасть можливість в майбутньому: а) ідентифікувати та встановлювати рівень загрози від інформаційних впливів на рівні особи, суспільства та держави; б) розробляти методи боротьби; в) встановлювати правила захисту та протидії; г) отримати вміння та навички щодо існування в нову еру інформаційного протистояння; д) здобути навички ведення інформаційної боротьби.

В статті розглянуто співвідношення понять «інформаційні операції» та «операції впливу»; окреслено «нарративне упередження» та «нарративне регулювання». Весь цей встановлений інструментарій розглядається через призму перетворення його на зброю у невійськових заходах ведення гібридних воєн сучасності.

Ключові слова: інформаційні операції, операції впливу, нарративи, нарративне регулювання.

American researchers of information warfare in general and influence operations in particular admit that Russia's influence on the 2016 USA election was a turning point for them in the use of information campaigns. After all, before the specified events, such operations took place 'somewhere else' and did not directly concern each and every American. Russian information forces then used social media to 'rock things out of balance' on hot-button political issues and discredit Hillary Clinton during the national election. Combined with information hacking and leaking operations directed against a Clinton's ranking aide and the Democratic National Committee, as well as attempts to hack election systems of many states, the Russian influence operation constituted an unprecedented level of direct foreign interference in USA politics.

Similar processes took place in Ukraine. Before the events of 2013–2014, the occupation of Crimea and parts of Luhansk and Donetsk Regions, information security was not identified as a priority in domestic state policy.

With the diversification of the functioning of communication channels and an increase in their number, with the emergence of modern information technologies, with the development of new mechanisms and methods of influencing human consciousness, there is a need to systematize these processes, unify definitions and concepts, and establish connections between them. Systematicity, therefore, will provide an opportunity in the future: a) to identify and establish the level of threat from information influences at the level of the individual, society and the state; b) to develop methods of struggle; c) to establish rules of protection and countermeasures; d) to acquire skills and abilities to exist in the new age of information confrontation; e) to acquire skills in information warfare.

The article examines the connections between the concepts of 'information operations' and 'influence operations'; 'narrative bias' and 'narrative regulation' are outlined. All this specified toolkit is considered through the lens of turning it into a weapon in the non-military measures of modern hybrid wars.

Key words: information operations, influence operations, narratives, narrative regulation.

Постановка проблеми. Виокремлення складових у загальному процесі (в даному випадку йдеться про гібридні війни) дає усвідомлення особливостей функціонування, розуміння сутності та

створює можливості вироблення алгоритму протидії у випадку виникнення викликів та загроз. Такі закономірності функціонування стосуються також предмету даного дослідження, адже тотальність залучення інформаційних впливів різного рівня, порядку, методів застосування та правил поширення потребують ретельного окреслення, класифікації та, за потреби, встановлення методів протидії. Тож, дане дослідження – це, в першу чергу, спроба аналізу нових понять та явищ, встановлення взаємозв'язку між ними та окреслення їхнього функціонального навантаження у загальному процесі перетворення на зброю невійськових засобів боротьби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Основою статті стали дослідження міжнародного аналітичного центру *RAND corporation* «Російська модель пропаганди «Пожежний шланг брехні». Чому це може спрацювати та як цьому протистояти» та «Основи ефективних операцій впливу Рамкова основа для підвищення можливостей армії». Ці аналітичні дослідження/звіти присвячені новітнім викликам та загрозам з боку РФ стосовно країн Європи та США, особливостям здійснення операцій впливу, меті та завданням, які ставить перед собою російська армія до невійськових заходів ведення гібридних воєн. В контексті вивчення та аналізу особливостей ведення гібридних війн сучасності, інформаційного протистояння та модернізації підходів до інформаційної зброї заслуговують на увагу комплексні праці «Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь» (ред. кол. С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Н. В. Хамітов, Є. І. Головаха, С. С. Дембіцький, В. А. Смолій, О. В. Скрипнюк, С. В. Стоєцький – Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України), «Світова гібридна війна: український фронт» (монографія / за заг. ред. Горбуліна, 2017), «Активні заходи» СРСР проти США: пролог до гібридної війни: аналіт. доп. (авторами є такі провідні науковці як Д. В. Дубов, А. В. Баровська, Т. О. Ісакова, І. О. Коваль, В. П. Горбулін).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Комплексна проблема – перетворення на зброю невійськових засобів у гібридних війнах – потребує виокремлення та детального аналізу складових процесу. Дослідження розглядає модерні – як іноземні такі вітчизняні – підходи до понять «операції впливу», «нарративне упередження», «нарративне регулювання». Саме ці явища стають визначальними у створенні та формуванні світобачення основного об'єкта впливу – людського капіталу.

Формулювання цілей статті. Завданням дослідження є огляд та аналіз процесів, пов'язаних з перетворенням на зброю невійськових заходів

у гібридних війнах сучасності; перегляд новітніх підходів до поняття «зброя» та модифікацій її застосування.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Поняття «зброя» та особливості її застосування в сучасному світі проходять процес трансформації. Традиційне уявлення про зброю як засіб фізичного знищення чи залякування ворога (опонента) відходить в небуття. Тим паче з огляду на особливості ведення бойових дій, де однією з основних є саме інформаційна складова. Спершу важко уявити та усвідомити, що новини, котрі ви подивились на улюбленому телеканалі можуть бути зброєю, що стрічка повідомлень в Телеграм-каналі – також, що улюблений ресурс транслює художній фільм, котрий також – зброя, а розважальна передача – насправді не зовсім розважальна, а підкидає споживачу контенту варіанти рішень та дій в екстремальних ситуаціях (в тому числі і у випадку військових дій...), що шкільна програма може бути сконструйована таким чином, щоб формувати певні смисли, навчати відповідним вмінням та навичкам, необхідним для боротьби із зовнішнім ворогом, а у мультиплікаційних фільмах, зорієнтованих на дитячу аудиторію – перемагає сила, а не добро, хитрість та свавілля замість відданості та вірності.

Тож, логічним у цій ситуації виглядає запитання: «А коли це почалось? Чому це відбувається? Як протистояти цим процесам?». На цьому етапі слід ще раз усвідомити, що, все ж, людський капітал – це основний, стратегічний ресурс. Зі зміною мислення цього ресурсу відбудеться зміна напрямку його діяльності. Цей логічний зв'язок береться на озброєння ініціатором гібридної війни (агресором) та реалізовується за посередництвом створення та використання різноманітних інформаційних технологій.

Тобто, гібридна війна формує гібридну зброю, застосування гібридної зброї призводить до формування гібридних викликів та загроз, котрі, в свою чергу, потребують відповідних (адекватних) симетричних та асиметричних відповідей. Тож, дослідники гібридних дій агресора та боротьби в інформаційному полі (науковці, історики, політологи, журналісти, аналітики) почали послуговуватись терміном (запозиченим з англійської мови) *вепонізація*, що характеризує явище, коли інформацію використовують як зброю для атаки на інформаційний суверенітет іншої країни [2]

Перетворення на зброю усіх невійськових заходів агресором тісно пов'язане із терміном «операції впливу». Вітчизняний дослідник Запорожець О., після ретельного аналізу цього поняття стверджує, що підходи дослідників до визначення даного терміну можна розділити на дві категорії:

– операції впливу як загальний термін для позначення будь-яких дій акторів міжнародних відносин в інформаційному просторі;

– операції впливу як різновид інформаційних операцій, що не обмежуються військовими кампаніями [3, с. 236–238]. Основу таких операцій становить психологічний вплив задля управління сприйняттям, а згодом і поведінкою цільових аудиторій. Тож, центральним елементом операцій впливу (механізмом їх реалізації) є наративи, що максимально адаптовані до цільових аудиторій (тобто сформульовані у відповідності до потреб, бажань, очікувань та світогляду цієї аудиторії).

Аналітично-дослідницька корпорація RAND операції впливу визначає як «...скоординоване, інтегроване та синхронізоване застосування традиційної дипломатії, інформаційних, військових, економічних та інших спроможностей як за мирних часів, так і у кризовий, конфліктний чи постконфліктний період з метою сформувати погляди, поведінку чи рішення іноземних цільових аудиторій, що відповідають інтересам та цілям держави [4, с. 14].

Іноземні дослідники операцій впливу зазначають, що це не є новим явищем, хоча це саме поняття ще не має чіткого окреслення (визначення). У рамках операцій впливу актори беруть участь у різноманітних діях, спрямованих на те, щоб вплинути на певну аудиторію чи ситуацію з певною метою. Така діяльність може включати тактику дезінформації (наприклад, китайські офіційні особи неодноразово намагалися оскаржити походження нового коронавірусу за допомогою скоординованої кампанії за участю дипломатів, державних мовників і соціальних мереж [5]. Проте операції впливу не обмежуються лише навмисним поширенням оманливої інформації. Цей термін може стосуватись вміння вчасно та під певним кутом подати емоційне повідомлення на певну аудиторію, щоб спонукати до зміни її поведінки; встановити порядок денний, особливо в провідних ЗМІ, щоб сформулювати необхідну тематику обговорення; а також мобілізувати аудиторію задля участі в процесах шляхом сприйняття та поширення конкретного повідомлення.

Операції впливу – це осучаснений, модернізований різновид інформаційних операцій. Вони не обмежуються конфліктами чи війнами, а проводяться (реалізуються) постійно, за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій; характеризуються своєю гнучкістю та мобільністю, багатоваріантністю способів і методів впливу на цільові аудиторії, підвищеним рівнем адаптивності до обстановки, множинністю способів та методів застосування тощо. Тобто, операції впливу – це поєднання маніпулятивних методів і технологій та достовірної інформації, яка б викликала довіру цільових аудиторій. В операціях впливу використовується весь інструментарій інформаційних операцій. Проте існує деяка відмінність, що стосується термінів проведення та

реалізації: якщо інформаційні операції, зазвичай, мають більш менш чіткі часові рамки, то операції впливу розраховані на довгострокову перспективу і можуть проводитись безперервно. Інформаційні операції, серед іншого, спрямовані на порушення процесу прийняття рішень супротивником, а операції впливу діють превентивно, до того як супротивник це рішення ухвалить.

Боротьба з операціями впливу є головним пріоритетом урядів, технологічних платформ і організацій громадянського суспільства в усьому світі. Але у цій боротьбі закладена відсутність рівноваги: темпи поширення операцій впливу випереджають здатність дослідницької та політичної спільноти вивчати, розуміти та знаходити ефективні рішення проблем, які створює нова ера цифрової пропаганди. Тобто, така боротьба – це лише реакційна політика щодо нових, модернізованих викликів та загроз у тій чи іншій сфері протистояння [6].

У випадку, коли операції впливу мають іноземне походження, то це будуть скоординовані кампанії, які одна держава здійснює задля впливу на іншу (або певні компоненти її політики), через медіа, включно з соціальними мережами, виробляючи контент, розроблений таким чином, щоб він сприймався як власний контент цільової держави. Основні цілі операцій впливу іноземного походження можуть бути об'єднані та згруповані за такими напрямками:

1. Дискредитація керівництва держави (чи, як мінімум, зменшення до нього довіри) як серед власних громадян, так і в середовищі міжнародної спільноти.

2. Деформація, зміна образу держави в інформаційному просторі. Залучені до цього можуть бути найрізноманітніші, а, подекуди і діаметрально протилежні меседжі. У випадку з РФ, котра здійснювала таку дискредитацію щодо України протягом останніх декількох десятиліть, йшлося про такі тези як «слабкість», «неспроможність», «несамостійність» держави. Поряд з цим, виявляється, українці – «агресивні», «нацисти», котрих потрібно «демілітаризувати». Чи, наприклад, так звані «газові війни» 2008–2009 рр., котрі серед іншого, представляли Україну як ненадійного постачальника (транзитера газу) для європейських партнерів та як перманентну «зону нестабільності».

3. Безпосередній тиск на політичне керівництво з метою прийняття потрібного рішення у політичній, економічній, військовій чи соціальній сфері. Тиск може здійснюватись і задля не прийняття взагалі або уповільнення прийняття якогось рішення – запізніле прийняття рішення може бути неактуальним (яскравий приклад невчасного, невдалого та запізнілого рішення щодо підписання Україною Угоди про асоціацію з ЄС у 2013 році

Таблиця 1

Інструменти операцій впливу

Легальна діяльність	Агенти впливу	Організації прикриття	Ad hoc (спеціально для цього)	Діяльність у кіберпросторі	Дезінформація
діяльність військових аташе	медіа	«братські організації»	шантаж	шпигунство	підробки
традиційна дипломатична діяльність	науковці	спільноти дружби	Заякування	атаки	використання нових медіа
економічні відносини	політичні діячі	громадські рухи	омана	диверсії	приховане мовлення
культурні заходи	релігійні організації	фонди	вбивства		замовні матеріали у ЗМІ
іномовлення	економічні суб'єкти	культурні товариства та центри			
	політичні партії				

За матеріалами: [7, с. 58; 8, с. 16].

призвів до масових протестів всередині країни та втрати влади Президентом Януковичем В.).

4. Нав'язування цільовій аудиторії свого бачення розвитку ситуації, формування причинно-наслідкових зв'язків, призначення відповідальних у негараздах та невдачах (тобто, формування наративу) [8, с. 10–11].

У випадку, коли операції впливу спрямовані на власних громадян, цілі будуть формуватись у відповідності до стратегічної мети. Як от у випадку, коли агресивній політиці Російської Федерації щодо України необхідна підтримка власного населення. У цьому випадку перші три цілі операцій впливу (з перелічених вище) відповідають за необхідністю, а до нав'язування цільовій аудиторії свого бачення розвитку ситуації необхідно додати мотивацію – таку ідею чи комплексне бачення, що сформується у переконання, – котра б гарантувала всебічну підтримку дій політичної влади.

Розрізненість, непослідовність та подекуди полярність сформульованих тез, що транслюються в загальному потоці реалізації операції впливу, створюють враження неконтрольованості та хаосу. Якщо джерела непослідовні, тоді яким чином інформація може бути достовірною? Якщо вони не викликають довіри, то як вони можуть здійснювати вплив? Дослідження, проаналізовані корпорацією RAND показують, що неузгодженість може мати деструктивний вплив на переконання, наприклад, коли одержувачі докладають зусиль, щоб ретельно перевірити непослідовні повідомлення з одного джерела. Однак психологи стверджують, що аудиторія може не помічати протиріччя за певних обставин. Це відбуватиметься у випадку, коли:

– нове повідомлення може мати більший переконуючий вплив; суперечності чи протиріччя у повідомленнях можуть викликати ще більше

бажання зрозуміти, чому відбулась зміна думок або повідомлень. В цьому випадку подається вагомий аргумент для зміни поглядів чи позицій (з метою спонукання до подальших роздумів або отримання все більшої кількості інформації);

– коли видається, що джерело розглянуло різні точки зору, впевненість споживачів у об'єктивності повідомлення є більшою. Тобто, джерело, котре змінює свою думку чи повідомлення, може сприйматися як таке, що приділяє більше уваги темі, тим самим впливаючи на довіру одержувача до останнього повідомлення [9].

Ще одним з аспектів, котрий дозволяє людській свідомості відкидати хаотичні та непослідовні тези чи повідомлення під час формування цілісної картини є «наративне упередження», визначене Золотухіним Д. як схильність людей пов'язувати в єдину історію інформацію з різних джерел (в тому числі непідтвержену) і встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між частинами історії, незалежно від того, чи відповідає така історія дійсності чи ні. Процес планомірного створення наративного упередження (або створення інструментів захисту від спонукання наративного упередження) автор (медіаексперт, виконавчий директор громадської організації «Інститут постінформаційного суспільства») називає «наративним регулюванням». Тобто, наративне регулювання – це процес ініціювання мисленнєвої діяльності людини щодо сприйняття та оцінювання реальності таким чином, як того хоче «регулятор». Відповідно, інструментами в такому корегуванні реальності виступатимуть безпосередньо самі історії та процес їх утворення [10].

Високий ступінь наративного регулювання суспільної групи сам по собі не є хорошим чи поганим (етичним чи неетичним). Все залежить від того, хто і з якою метою цей процес організува-

тиме і проводитиме. Наприклад, підтримка війни в Україні більшістю громадян Російської Федерації є проявом такого нарративного упередження та піддається нарративному регулюванню. Ці процеси в подальшому можна використовувати, скажімо, задля «оздоровлення» суспільства, виведення зі стану ворожості та агресії.

Висока ефективність нарративного регулювання підтверджується його великою питомою вагою в інформаційній складовій агресивної політики Російської Федерації по відношенню до України. Україна та українці вже багато років є об'єктом ворожих інформаційно-психологічних операцій, маніпулятивних технологій, майстерної пропаганди, спеціальних інформаційних операцій та фейків, які покликані спотворювати сприйняття дійсності, хаотизувати свідомість людини, впливати на її поведінку, нав'язувати певний (встановлений суб'єктом) порядок денний. Стратегічною метою цих операцій є деконструкція й ліквідація України як держави. Тактичними діями задля реалізації цієї мети є розмивання української ідентичності, розрізнення нації й соціуму, дестабілізація політичної системи, делегітимізація органів державної влади, деконструкція суспільних інституцій тощо. На дискредитацію України та підрив її іміджу працювали такі нарративи (на основі досліджень текстів російськомовного медійного суспільно-політичного дискурсу – інтернет-видання «LIFE» (life.ru), «Politikus.ru» (politikus.ru) та «Русский мир. Украина» (russmir.info), приведених у 2020 р.):

– щодо української держави: Україна – штучно сформований державний конструкт, на території якого існують соціальні групи, що мають різні цінності, ідентичність і мову. Україна – країна під зовнішнім управлінням Заходу. Українська держава перебуває в гострій кризі. Українська економіка не може існувати без торговельно-економічних зв'язків із РФ. В Україні розквітає правий радикалізм, який влада і правоохоронні органи не здатні контролювати». В Україні панує диктатура, це антидемократична європейська країна, де влада обмежує права і свободи громадян. В Україні – громадянська війна.

– щодо української армії: Злочинні дії Збройних сил України на Сході. Звірства українських добровольців. ЗСУ саботують роботу ОБСЄ. ОБСЄ сприяє знищенню населення Донбасу Збройними силами України. В українській армії застосовуються наркотичні речовини. На Сході України воюють іноземці. Українська армія – слабка й на межі краху. Українська армія – корумпована.

– щодо української влади: Українська влада – корумпована. Українська влада – непрофесійна та

неефективна. Українська влада грабує українців. Українська влада – русофобна. Громадянська війна вигідна українській владі.

– щодо Революції Гідності: політична помилка, неправильний вектор України, призвела до русофобії, диктатури. Революція Гідності – це неконституційне силове захоплення влади, державний переворот [11, с. 184–187].

З моменту повномасштабного вторгнення, вочевидь, нарративний репертуар Російської Федерації щодо іміджу України не надто змінився – лише змістились акценти. Так, наприклад, тематика щодо Революції Гідності стала менш актуальною. Натомість теза про український «правий радикалізм» була розвинута, поглиблена та трансформована у «нацизм», «фашизм», «укрофашизм». Відмінність ще й в тому, що до 24 лютого 2022 року нарративне регулювання працювало, серед іншого (як от руйнування зовнішньополітичного іміджу України, створення образу держави- «failed state»), на створення відповідного градусу напруги всередині російського суспільства, котрий би у певний момент зробив можливим (чи навіть необхідним) неприховану агресію проти суверенної держави. Уже в період повномасштабного вторгнення нарративи, котрі продукує РФ, в основному спрямовані на власних громадян – адже як європейські країни, так і США поволі проходять процес «очищення» від російського політичного, економічного та інформаційного впливу. Тож, відпрацьовуються тези про те, що українська влада – непрофесійна, неефективна та русофобна, а українська армія – слабка, на межі краху та корумпована. Задля виправдання військових невдач російської армії з'явився новий набір тез, що працюють на нарратив щодо величч, величності та непереможності російської армії («Ми воюємо з країнами НАТО», «Ще ніколи Росія у війні не була подолана», «Росія захищала та захищатиме росіян, де б вони не проживали»).

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Тематика дослідження передбачає виокремлення та аналіз складових процесу вепонізації – перетворення на зброю невійськових засобів ведення гібридних війн. В статті проаналізовано співвідношення явищ «нарративного упередження» та «нарративного регулювання», означено сутність операцій впливу та визначено інструменти, необхідні для їх реалізації. Тут необхідно зазначити, що всі події та явища в зазначеному процесі динамічні з огляду на перманентну модернізацію інформаційної сфери загалом та методів інформаційного протистояння зокрема. Тож, подальші дослідження розкриватимуть та доповнюватимуть усталені поняття, терміни та явища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь. Верстюк В.Ф. та ін.; за ред. С.І. Пирожкова / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2022. 552 с.
2. «Українці сіли всім на голову». Російська дезінформація щодо українських біженців у соціальних мережах. *Реанімаційний Пакет Реформ* 29.11.2022. URL: <https://rpr.org.ua/news/ukrainsi-sily-vsime-na-holovu-rosiyska-dezinformatsiia-shchodo-ukrainskykh-bizhentsiv-u-sotsialnykh-merezhakh/> (дата звернення: 22.01.2024)
3. Запорожець, О. Операції впливу: концептуальний вимір. *Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент*, 2021, № 9, с. 232–244. URL: <https://journals.chnu.edu.ua/mediaforum/article/view/114/113> (дата звернення: 22.01.2024).
4. Eric V. Larson, Richard E. Darilek, Daniel Gibran, Brian Nichiporuk, Amy Richardson Lowell H. Schwartz, Cathryn Quantic Thurston. Foundations of Effective Influence Operations. A Framework for Enhancing Army Capabilities. *RAND corporation*. 227 P. URL: <https://www.rand.org/pubs/monographs/MG654.html> (Last accessed: 13.01.2024).
5. Joshua Kurlantzick. How China Ramped Up Disinformation Efforts During the Pandemi, *Council on foreign relation (CFR)*. 2020, September 10, URL: <https://www.cfr.org/in-brief/how-china-ramped-disinformation-efforts-during-pandemic> (Last accessed: 02.01.2024).
6. Alicia Wanless. What's Working and What Isn't in Researching Influence Operations? *Lawfare*. 2021, Wednesday, September 22. URL: <https://www.lawfaremedia.org/article/whats-working-and-what-isnt-researching-influence-operations> (Last accessed: 23.01.2024).
7. «Активні заходи» СРСР проти США: пролог до гібридної війни: аналіт. доп. / Дубов Д.В. та ін.; за заг. ред. Д.В. Дубова. 2-ге вид. К. : НІСД, 2017. 88 с.
8. Дубов Д.В., Баровська А.В., Каздобіна Ю.К. Деструктивні впливи та негативні наративи: інструменти виявлення та протидії: метод.мат. К.: УФСБ, 2020. 60 с.
9. Christopher Paul, Miriam Matthews The Russian "Firehose of Falsehood" Propaganda Model Why It Might Work and Options to Counter It. *RAND corporation*. URL: <https://www.rand.org/pubs/perspectives/PE198.html> (Last accessed: 25.01.2024).
10. Золотухін Дмитро. Наративне регулювання, або Як ми маємо скористатися методами Іллі Хржановського. *Детектор Медіа*, 2020. 9 травня URL: <https://detector.media/infospace/article/177031/2020-05-09-narativne-regulyuvannya-abo-yak-my-maemo-skorystatysya-metodamy-illi-khrzhanovskogo/> (дата звернення: 27.01.2024).
11. Гречка С.О. Наративні технології моделювання іміджу України в умовах інформаційно-психологічного протистояння. *Young Scientist*. 2020., No 8 (84). С.183–189. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/793/763> (дата звернення: 26.01.2024).

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: ДОСВІД ЛЮБЛІНСЬКОГО ТРИКУТНИКА

INFORMATION SECURITY OF UKRAINE: THE EXPERIENCE OF THE LUBLIN TRIANGLE

Невинна Г.Я.,

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри політичних наук*

Рівненського державного гуманітарного університету

У статті автор аналізує співробітництво України, Польщі та Литви в форматі Люблінського трикутника у сфері забезпечення інформаційної безпеки, боротьби з російською дезінформацією та пропагандою. Зроблено акцент на важливості спільного протистояння російській інформаційній агресії, оскільки країни-члени трикутника мають спільний травматичний історичний досвід співіснування з росією в єдиному інформаційному просторі. Проаналізовано основні документи, на основі яких ґрунтуються спільні дії урядів, медіа та громадських організацій трьох держав, а саме: Спільну декларацію міністрів закордонних справ, Дорожню карту співробітництва між Україною, Литвою та Польщею, План спільних дій з протидії дезінформації на 2022–2023 роки. Розкрито основні напрямки протидії російській дезінформації та пропаганді країн Люблінського трикутника, які були задекларовані на зустрічах міністрів закордонних справ та глав держав. Проаналізовано спільну діяльність громадських організацій Детектор Медіа (Україна), Інституту Костюшка (Польща) та Ініціативи громадянської стійкості (Литва) в рамках проекту по визначенню стійкості суспільств до дезінформації. Проаналізовано спільний звіт вищезазваних організацій та його вплив на подальші перспективи формування стійкості впливу російської інформаційної агресії на цивільних громадян. Вказано як спільне співробітництво країн Люблінського трикутника в сфері інформаційної безпеки, зокрема, в просвітницькій сфері, впливає на формування стійкості суспільств російській дезінформації. Вказано роль просвітницьких громадських ініціатив, таких як освітні тренінги, семінари та курси. Окреслено подальші перспективи співпраці України, Польщі та Литви в вирішенні проблем кібербезпеки, інформаційної безпеки, протистояння гібридним загрозами росії.

Ключові слова: інформаційна безпека, інформаційна війна, дезінформація, пропаганда, Люблінський трикутник, малі альянси.

In the article, the author analyzes the cooperation of Ukraine, Poland and Lithuania in the format of the Lublin triangle in the field of ensuring information security, combating Russian disinformation and propaganda. Emphasis is placed on the importance of joint resistance to Russian information aggression, since the member countries of the triangle have a common traumatic historical experience of coexistence with Russia in the same information space. The main documents on which the joint actions of the governments, media and public organizations of the three countries are based are analyzed, namely: the Joint Declaration of the Ministers of Foreign Affairs, the Road Map of Cooperation between Ukraine, Lithuania and Poland, the Plan of Joint Actions to Combat Disinformation for 2022–2023. The main directions of combating Russian disinformation and propaganda of the countries of the Lublin Triangle, which were declared at meetings of foreign ministers and heads of state, were revealed. The joint activities of public organizations Detector Media (Ukraine), the Kosciuszko Institute (Poland) and the Initiative for Civil Resilience (Lithuania) were analyzed within the framework of the project to determine the resistance of societies to disinformation. The joint report of the above-mentioned organizations and its impact on the further prospects of forming the stability of the impact of Russian information aggression on civilians have been analyzed. It is indicated how the joint cooperation of the countries of the Lublin Triangle in the field of information security affects the formation of societies' resistance to Russian disinformation, in particular, in the field of education. It is indicated that this gave impetus to educational public initiatives such as educational trainings, seminars and courses. Further prospects for cooperation between Ukraine, Poland and Lithuania in solving the problems of cyber security, information security, and countering Russia's hybrid threats are outlined.

Key words: information security, information war, disinformation, propaganda, Lublin triangle, small alliances.

Постановка проблеми. Російсько-українська війна, яка триває уже десять років, має чіткі ознаки гібридності. Однією зі складових цієї війни є інформаційна, тобто перетворення інформації на зброю. Росія часто вдається до інформаційних операцій, які спрямовані проти цивільних осіб, метою яких є вплив на їх поведінку. Керівництво росії відзначає важливу роль інформаційної війни в оборонній і військовій стратегії країни. Російські урядовці розглядають інформаційну війну як безперервну діяльність, а воєнна доктрина росії визнає дезінформацію

як одну із загальноновизнаних стратегій. Перед такими викликами національній безпеці Україна постала з початком російської агресії і змушена біла активізувати дослідження інформаційного простору, знаходження методів боротьби з російською дезінформацією та пропагандою. Одним з таким прикладів є спільний проект України, Литви та Польщі щодо протидії з дезінформацією, який реалізовувався в рамках Люблінського трикутника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні питання теорії інформаційної безпеки

розкриті у працях Магди Є. [1, 2], Стрільчук Л. [3], Войціховського А.В. [4], Курбана О.В. [5], Гамова І.В. [6]. У працях даних авторів розкриті цілі, завдання, методи та засоби забезпечення інформаційної безпеки. Місце та роль малих альянсів у зовнішній політиці України та, в тому числі, їх роль у протидії деструктивним інформаційним впливам росії вивчали Дудко І., Погорєлова І. [7], Герасимчук С., Драпак М. [8] та інші.

Постановка завдання. Метою даної статті є дослідження ролі та досвіду малих альянсів України, зокрема Люблінського трикутника, у протидії деструктивним інформаційним впливам Росії; обґрунтування значення спільних зусиль держав у вивченні інформаційного простору, напрацювання методів та засобів протидії пропаганді та дезінформації, вироблення стійкості їх суспільств до агресивної інформаційної політики росії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формат співпраці в рамках Люблінського трикутника заснований на традиціях та історичних зв'язках трьох держав. В липні 2020 року була створена тристороння платформа між Україною, Республікою Польща та Литовською республікою. Співпраця цих держав має глибоке історичне коріння, що сприяє їх активному діалогу. Назва альянсу – Люблінський трикутник – сповнена символізму, оскільки, саме в Любліні в XVI столітті була створена Річ Посполита, яка протягом двох наступних століть мала вирішальний вплив на розвиток Центрально-Східної Європи.

Рішення про створення Люблінського трикутника було прийнято 28 липня 2020 року міністрами закордонних справ України, Литви та Польщі Д. Кулебою, Л. Лінквічюсом та Я. Чапутовичем, які підписали Декларацію про створення нового регіонального об'єднання [9]. Одним з завдань тристоронньої платформи є підтримка прагнення України до членства в ЄС і НАТО. Литва та Польща є колишніми соціалістичними державами, які чудово розуміють перед якими викликами стоїть зараз Україна на шляху євроінтеграції. Крім того, Польща має позитивний досвід тристоронньої співпраці в рамках Веймарського трикутника, де Німеччина та Франція стали кураторами Польщі в її євроінтеграційних прагненнях.

Варто зазначити, що створенню Люблінського трикутника передувало успішне українсько-польсько-литовське співробітництво. У 2008 році була заснована Міжпарламентська Асамблея Україна-Польща-Литва. З 2014 року в Любліні несе службу Литовсько-польсько-українська бригада імені Костянтина Острозького, метою діяльності якої є підвищення рівня взаємодії між країнами, покращення безпекової ситуації в регіоні, а також участь в миротворчих місіях. За час свого існування бригада взяла участь в низці військових навчань та пройшла сертифікацію НАТО [10].

Відповідно до Спільної декларації міністрів закордонних справ форма взаємодії в рамках Люблінського трикутника передбачає політичне, економічне, соціально-гуманітарне співробітництво, а також безпекові та оборонні зв'язки між державами-учасницями. Сфери співпраці між трьома державами були окреслені в Дорожній карті, яка передбачала розвиток діалогу в рамках міжнародних організацій та з партнерами, співпрацю в галузі безпеки та оборони, кібербезпеки, енергетичної безпеки, культурно-гуманітарну співпрацю тощо [11]. Особлива увага приділялась координації спільних зусиль у боротьбі з інформаційними загрозами з боку росії. Широкий спектр взаємодії держав вказував, з одного боку, на позитивне бажання комплексного поглиблення співпраці, а з іншого – на відсутність чіткої візії такої взаємодії в тристоронньому форматі, що створювало загрозу формалізації співробітництва та перетворення гарної ініціативи на заяви, не підкріплені конкретними діями. Було очевидним, що готовність партнерів співпрацювати майже в усіх сферах потребуватиме значних спільних зусиль та ресурсів. Проте подальший аналіз взаємодії держав в рамках Люблінського трикутника дозволяє говорити про перспективність розвитку даного малого союзу та його важливе значення в процесі інтеграції України до європейського простору та спільного протистояння загрозам національним безпекам країн. 17 вересня 2020 року відбулася перша відеоконференція національних координаторів-заступників міністрів закордонних справ країн Люблінського трикутника, під час якої були обговорені спільні кроки для протидії викликам та загрозам у Центральній Європі, та окреслені пріоритетні напрями співпраці Люблінського трикутника у 2021 році. Серед пріоритетних тем у співпраці була окреслена спільна протидія гібридним загрозам з боку росії, зокрема у боротьбі з дезінформацією. 29 січня 2021 року відбулася перша відеозустріч міністрів закордонних справ України, Польщі та Литви. На зустрічі були озвучені плани співпраці у сфері політичного та військового співробітництва. Було обговорено новий формат регулярних доповідей Люблінського трикутника з актуальних гібридних загроз з боку росії, а також прийняте рішення спільними зусиллями долучати до регіону США задля посилення безпеки в Європі [12]. Одним з найважливіших напрямків співпраці є спільне протистояння гібридним загрозам москви, зокрема, запобігання впливу російської пропаганди за кордоном. 11 грудня 2021 року у Луцьку був підписаний План спільних дій з протидії дезінформації на 2022–2023 роки та заступники міністрів закордонних справ України, Польщі та Литви домовились про подальші кроки з реалізації Дорожньої карти співробітництва в рамках Люблінського трикутника. 20 грудня 2021 року

був проведений перший саміт трикутника Гута-21, де президенти держав-учасниць обговорили питання у сфері енергетичної та кібернетичної безпеки, боротьбу з дезінформацією, а також проблему посилення військової присутності рф на кордонах з Україною. Приїзд президентів А. Дуди та Г. Науседи в кінці 2021 року був досить важливою демонстрацією підтримки України в атмосфері наростаючої загрози з боку росії.

Нові виклики та повномасштабне вторгнення росії в Україну окреслили пріоритетність посилення оборонних спроможностей держав та посилення оборонної та безпекової взаємодії, особливо в сфері інформаційної безпеки. 24 лютого 2022 року Україна опинилася в епіцентрі російської дезінформації та пропаганди, яка виправдовувала агресію рф. Польща та Литва, які надавали та надають Україні політичну та військову підтримку також піддаються постійним інформаційним атакам росії. Проте Україна, Польща та Литва продемонстрували спільну стійкість та боротьбу з російською дезінформацією.

Громадськими організаціями Литви, України та Польщі було проведено масштабне дослідження наративів російської дезінформації. У проєкті взяли участь ГО «Детектор медіа» (Україна), Інститут Костюшко (Польща) та Ініціатива громадянської стійкості (Литва). «Детектор медіа» – українська громадська організація, яка була заснована у 2004 році. Основними напрямками роботи платформи є покращення якості українських медіа, підвищення медіаграмотності українського суспільства, протидія дезінформації та пропаганді [13]. «Детектор медіа» має значний досвід в боротьбі з російською пропагандою. В 2015 році журналісти ГО здійснили широкий моніторинг проявів російської агресії в інформаційному просторі і підготували аналітичний звіт “Протидія російській інформаційній агресії: спільні зусилля задля захисту демократії” [14]. В 2017 році фахівцями «Детектор медіа» був розроблений Індекс інформаційного впливу кремля, який дає можливість оцінювати рівень впливу російської пропаганди на українські медіа. У підсумку був представлений звіт за результатами вимірювання індексу інформаційного впливу росії в Україні, Грузії, Чехії та Угорщині [15].

Польський учасник проєкту Люблінського трикутника по боротьбі з російською дезінформацією – Інститут Костюшка – один з лідерів польських неурядових організацій, який реалізує ряд національних та міжнародних ініціатив, які присвячені різним аспектам кібербезпеки та боротьби з дезінформацією. Основними сферами дослідження Інституту Костюшка є дезінформація, розгортання 5G, штучний інтелект, квантові та хмарні обчислення, блокчейн тощо. Окрім того, Інститут Костюшка є засновником та орга-

нізатором Європейського форуму з кібербезпеки CYBERSEC [16].

Литву представила Ініціатива громадянської стійкості (Civic Resilience Initiative (CRI)) – громадська організація, заснована в 2018 році в Вільнюсі. Метою CRI є підвищення стійкості у галузях безпеки, медіаграмотності, дезінформації, кібербезпеки тощо.

В рамках проєкту було проаналізовано дані з січня 2021 по серпень 2022 року. Як зазначає директорка ГО «Детектор медіа» Галина Петренко, першопочатково в центрі дослідження була тема міграційної кризи на кордонах Литви та Польщі. Але повномасштабне вторгнення в Україну змістило фокус уваги експертів на російські наративи, які поширювались і в середині російського суспільства і поза ним. До 24 лютого 2022 року російська пропаганда спрямувала свої зусилля на пояснення та виправдання спеціальної військової операції в Україні боротьбою з нацизмом. Після повномасштабного вторгнення російська дезінформація почала також застосовуватись навколо проблеми українських біженців в Польщі та Литві [17].

6 грудня 2022 року під час Форуму ЄС-Україна з протидії дезінформації був представлений комплексний спільний звіт, у якому були висвітлені виклики, пов’язані з російською дезінформаційною та пропагандистською діяльністю в країнах Люблінського трикутника. Основними напрацюваннями даного звіту були аналіз основних наративів і повідомлень, спрямованих проти країн Люблінського трикутника, визначення основних джерел дезінформації та їх аналіз, дослідження і оцінка заходів, які вживались для боротьби з дезінформацією [18]. Проведення такої масштабної роботи свідчить про якісну співпрацю між урядами, бізнесами, мас-медіа та громадянськими суспільствами України, Польщі та Литви.

Звіт “Стійкість до дезінформації” має чітку структуру, тематичні підрозділи, аналіз конкретних кейсів, рекомендації і є цікавим для широкого кола користувачів. Зокрема, у звіті фахівці визначили основні цілі російської пропаганди, спрямованої на цивільне населення трьох країн. Перша мета – це дискредитація урядів. Наприклад, нездатність урядів забезпечити енергетичну безпеку, що ставить під загрозу виживання населення протягом зими. Друга мета – руйнування міжгрупових та внутрішньогрупових стосунків, зокрема, звинувачення країн у русофобії. Третя мета – підрив міжнародної співпраці та єдності. Російська пропаганда стверджує, що НАТО та ЄС слабкі та на межі розпаду, а санкції проти росії не є дієвими [19].

У звіті зазначено, що Україна, Польща та Литва мають кілька спільних рис, які значною мірою сприяють їх стійкості до російської пропа-

ганди. По-перше, є чітке розуміння, що російська інформаційна діяльність є шкідливою та загрожує національній безпеці. По-друге, у країнах Люблінського трикутника яскраво простежується багатовимірний підхід до боротьби з російською пропагандою та дезінформацією. По-третє – перспективи багатьох зацікавлених сторін. Країни Люблінського трикутника мають значні практики співпраці між державами, медіа та громадянським суспільством [20].

Однією з частин звіту є рекомендації щодо подальшої співпраці урядів, бізнесів, медіа та громадських організацій країн трикутника. Загальні рекомендації включають підвищення обізнаності населення через просвітницькі ініціативи, зміцнення комплексної системи моніторингу дезінформації в режимі реального часу, участю спільних міжнародних заходах задля обміну досвідом, практичними навичками та новітніми методами боротьби з дезінформацією [21].

Висновки. Головна новизна проекту Люблінського трикутника щодо протидії російській дезінформації полягала в тому, щоби проаналізувати не кожен з трьох країн окремо, а проаналізувати країни разом, знайти те, що є спільним в інформаційній роботі росії в трьох країнах. Варто зазначити що в Україні активно розвиваються просвітницькі проекти для населення, які спрямовані на підвищення загальної обізнаності громадян з інформаційної гігієни та вироблення

стійкості до дезінформації. Зокрема на платформі Prometheus+ для широкого загалу представлені онлайн-курси Оксани Мороз «Інформаційна гігієна. Як розпізнати брехню в соцмережах, в інтернеті та на телебаченні» та «Дезінформація: види, інструменти та способи захисту», а на платформі ЗРОЗУМІЛО! курс «Інформаційні операції під час війни: як розпізнати та вберегтися». Навесні 2023 року розроблено посібник з протидії дезінформації працівниками Центру протидії дезінформації робочого органу Ради національної безпеки і оборони України за підтримки Консультативної місії Європейського Союзу в Україні [22]. В жовтні 2023 року міжнародна організація Центр з питань захисту цивільного населення в умовах конфлікту (Center for Civilians in Conflict (CIVIC)) представила звіт «Коли слова стали зброєю»: безпрецедентні ризики для цивільного населення через поширення дезінформації в Україні», який став результатом проведеного масштабного опитування цивільних громадян України щодо впливу на них російських інформаційних операцій за період повномасштабного вторгнення [23].

На сьогодні є багато спільних напрацювань України та країн-партнерів в сфері протидії російській інформаційній війні, але і багато зон росту для вироблення спільних стратегій підвищення стійкості суспільств, обізнаності населення та протидії дезінформації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Магда Є.В. Гібридна війна – вижити і перемогти. Харків: Віват, 2015. 604 с.
2. Магда Є. Гібридна агресія Росії: уроки для Європи. Київ: КАЛАМАР, 2017. 268 с.
3. Стрільчук Л. Інформаційна війна як складова сучасних гібридних воєн (на прикладі Грузії та України). *Літопис Волині*, (28), 2023, С. 235–239. URL: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2023.28.33> (дата звернення: 20.01.2024).
4. Войціховський А.В. Інформаційна безпека як складова системи національної безпеки (Міжнародний і зарубіжний досвід). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2020. № 29. С. 281–288.
5. Курбан О.В. Сучасні інформаційні війни в мережевому он-лайн просторі. навчальний посібник. Київ: ВІКНУ, 2016. 286 с.
6. 22. Гамова І. В. Інформаційні війни : підручник. Київ : Держ. торг.-екон. ун-т, 2022. 184 с.
7. Дудко І. Погорелова І. Маля альянси у форматі Безпекової стратегії України. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2023. Випуск 46, с. 271–284. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/46_2023/46_2023.pdf (дата звернення: 15.11.2023).
8. Герасимчук С., Драпак М. Велика стратегія малих альянсів України: використання потенціалу на фоні глобальних викликів. URL: <https://prismua.org/29876543490-2/> (дата звернення: 27.12.2023).
9. Заступники глав МЗС України, Польщі та Литви в рамках Люблінського трикутника обговорять безпекову ситуацію в регіоні. URL: <https://mfa.gov.ua/events/zastupniki-glav-mzs-ukrayini-polshchi-ta-litvi-v-ramkah-lyublinskogo-trikutnika-obgovoryat-bezpekovu-situaciyu-v-regioni> (дата звернення: 15.10.2023).
10. Ковальчук С. Люблінський трикутник: що передбачає новий формат тристоронньої співпраці? URL: <https://adastra.org.ua/blog/lyublinskij-trikutnik-sho-peredbachaye-novij-format-tristoronnoyi-spivpraci> (дата звернення: 18.10.2023).
11. Дорожня карта співробітництва між Україною, Литовською Республікою та Республікою Польща в рамках «Люблінського трикутника». URL: <https://mfa.gov.ua/news/dorozhnya-karta-spivrobitnictva-mizh-ukrayinoyu-litovskoyu-respublikoyu-ta-respublikoyu-polshcha-v-ramkah-lyublinskogo-trikutnika> (дата звернення: 10.10.2023).

12. Соборний К. Зметикували на трьох: чим вигідний для України Люблінський трикутник. <https://apostrophe.ua/ua/article/politics/foreign-policy/2021-02-07/soobrazili-na-troih-chem-vyigoden-dlya-ukrainyi-lyublinskiy-treugolnik/37763?amp> (дата звернення: 15.10.2023).
13. Детектор медіа. URL: <https://go.detector.media> (дата звернення: 20.01.2024).
14. Аналітичний звіт «Протидія російській інформаційній агресії: спільні зусилля задля захисту демократії». URL: <https://ms.detector.media/dokumentii/post/13056/2015-04-17-analitychnyy-zvit-protydiya-rosiyskiy-informatsiyniy-agresii-spilni-zusylyya-zadlya-zakhystu-demokratii/> (дата звернення: 20.01.2024).
15. Індекс інформаційного впливу Кремля. URL: https://ms.detector.media/content/files/dm_iik_ukr_ppravka-compressed.pdf (дата звернення: 20.01.2024).
16. Громадські організації Люблінського трикутника представили в Брюсселі спільний звіт про російську дезінформацію та пропаганду <https://mfa.gov.ua/news/gromadski-organizaciyi-lyublinskogo-trikutnika-predstavili-v-bryusseli-spilnij-zvit-pro-rosijsku-dezinformaciyu-ta-propagandu> (дата звернення: 15.10.2023).
17. Чернюк С. Як анігілювати російську дезінформацію методом Люблінського трикутника. URL: <https://www.polskieradio.pl/398/7988/artkul/3192947,%D1%8F%D0%BA-%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B3%D1%96%D0%BB%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B8-%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%83-%D0%B4%D0%B5%D0%B7%D1%96%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8E-%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%BC-%D0%BB%D1%8E%D0%B1%D0%BB%D1%96%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BA%D1%83%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B0> (дата звернення: 15.01.2024).
18. Громадські організації Люблінського трикутника представили в Брюсселі спільний звіт про російську дезінформацію та пропаганду <https://mfa.gov.ua/news/gromadski-organizaciyi-lyublinskogo-trikutnika-predstavili-v-bryusseli-spilnij-zvit-pro-rosijsku-dezinformaciyu-ta-propagandu> (дата звернення: 15.10.2023).
19. Resilience to disinformation. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/Docs/the-lublin-triangle-joint-report-on-countering-disinformation.pdf> (дата звернення: 15.01.2024).
20. Resilience to disinformation. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/Docs/the-lublin-triangle-joint-report-on-countering-disinformation.pdf> (дата звернення: 15.01.2024).
21. Громадські організації Люблінського трикутника представили в Брюсселі спільний звіт про російську дезінформацію та пропаганду <https://mfa.gov.ua/news/gromadski-organizaciyi-lyublinskogo-trikutnika-predstavili-v-bryusseli-spilnij-zvit-pro-rosijsku-dezinformaciyu-ta-propagandu> (дата звернення: 15.10.2023).
22. Посібник з протидії дезінформації. URL: <https://cpd.gov.ua/category/manual/> (дата звернення: 20.01.2024).
23. «Коли слова стали зброєю»: безпрецедентні ризики для цивільного населення через поширення дезінформації в Україні. URL: https://civiliansinconflict.org/wp-content/uploads/2023/11/When-Words-Become-Weapons_UKR.pdf (дата звернення: 20.01.2024).

ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ ВИБОРЦІВ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

THE FUNCTIONING OF THE STATE REGISTER OF VOTERS IN THE CONDITIONS OF THE MODERN CHALLENGES

Опінко С.О.,

*аспірант кафедри політології та державного управління
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

У статті автор розглядає та аналізує сучасні виклики в функціонуванні автоматизованої інформаційно-комунікаційної системи «Державний реєстр виборців». Електоральна інфраструктура України зазнала серйозних пошкоджень внаслідок російської агресії. Проведення наступних, післявоєнних загальнодержавних та місцевих виборів в Україні є надзвичайно складною організаційною та адміністративною проблемою. Однією з найскладніших проблем є оновлення та актуалізація відомостей у Реєстрі, оскільки до виборчих списків необхідно включити мільйони українців, які були вимушені змінити місце свого проживання через російську агресію. Традиційно складними є питання забезпечення прозорості та безпеки Реєстру. Після початку дії воєнного стану в Україні робота Реєстру була припинена, проте згідно до офіційних заяв представників Центральної виборчої комісії, функціонування Реєстру може бути відновлено найближчим часом. Тому важливим та актуальним є пошук оптимальних шляхів вирішення проблем функціонування Реєстру.

Автором статті встановлено найбільш оптимальну модель адміністрування Реєстру, яка передбачає залучення широкого кола суб'єктів до оновлення відомостей Реєстру. Вказано на необхідність переформатування системи здійснення публічного контролю над роботою Реєстру. Виокремлено потенціал процесів цифрової трансформації для оновлення відомостей Реєстру, розглянуто ключові безпекові виклики в функціонуванні Реєстру. Підкреслено неможливість оновлення відомостей Реєстру в умовах продовження дії воєнного стану в Україні.

Вирішення адміністративних проблем, забезпечення прозорості та безпеки роботи Державного реєстру виборців як умови довіри до виборчого процесу, електоральної активності, відіграє важливу роль в легітимізації післявоєнних виборів та легітимності органів влади сформованих за результатами виборів.

Ключові слова: Державний реєстр виборців, виборчі списки, російська агресія, електоральна легітимізація, легітимність, адміністрування виборів, цифровізація, виборчий процес, внутрішньопереміщені особи.

In the article, the author examines and analyzes modern challenges in the functioning of the automated information and communication system «State Register of Voters». The electoral infrastructure of Ukraine has suffered significant damage because of Russian aggression. Conducting the upcoming post-war nationwide and local elections in Ukraine is an extremely difficult organizational and administrative problem. One of the most challenging issues is the updating and actualization of information in the Register, as millions of Ukrainians who were forced to change their place of residence due to Russian aggression need to be included in the electoral lists. Issues of ensuring the transparency and security of the Register are traditionally difficult. After the imposition of martial law in Ukraine, the operation of the Register was suspended, however, according to official statements from representatives of the Central Election Commission, the Registry's functionality may be resumed in the near future. Therefore, the search for optimal solutions to address the issues surrounding the functioning of the Registry is crucial and relevant.

The author of the article has identified the most optimal model for administering the, which involves engaging a wide range of entities in updating the Registry's information. The necessity of reformatting the system of public oversight over the Register operations is emphasized. The potential of digital transformation processes in updating the information of the Register is highlighted, and key security challenges in the Registry's functioning are discussed. The author of the article underscores the impossibility of updating the information in the Register amid the continuation of the state of war in Ukraine.

Addressing administrative issues, ensuring transparency, and securing the operation of the Registry are crucial conditions for fostering trust in the electoral process, promoting electoral activity, and plays a significant role in legitimation post-war elections and the legitimacy of the authorities formed because of those elections.

Key words: State Register of Voters, voter lists, Russian aggression, electoral legitimation, legitimacy, election administration, digitalization, electoral process, internally displaced persons.

Постановка проблеми. В публічному дискурсі України все частіше обговорюють проблему організації наступних загальнодержавних та місцевих виборів в Україні. Згідно до законодавства, за умов дії воєнного стану проведення виборів в Україні є неможливим. Після закінчення дії воєнного стану українське суспільство, зовнішні партнери України, та більшість політичних сил всередині

держави будуть наполягати на якомога швидшому проведенні виборів, тому нині необхідно розробити модель організації та адміністрування післявоєнних виборів із урахуванням поточних викликів.

В електоральній інфраструктурі України Державному реєстру виборців відведено ключове місце (далі Реєстру), оскільки його функціонування відіграє важливу роль у забезпеченні легі-

тимності виборів і сформованих органів влади. На початку повномасштабної агресії робота Реєстру була тимчасово припинена, проте згідно до останніх заяв представників Центральної Виборчої Комісії (далі ЦВК) досить ймовірно, що функціонування Реєстру буде відновлено вже найближчим часом [21]. Це актуалізує питання функціонування Реєстру в умовах спричинених повномасштабною російською агресією викликів і пошуку шляхів вирішення актуальних проблем роботи Реєстру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти функціонування Реєстру привертають увагу широкого кола дослідників з політичних, правових наук та фахівців із державного управління. Особливу увагу варто приділити працям таких авторів як: Бучин М. [1], Заставна О. [6], Коваленко М. [9] [10], Піроженко М. та Хромова Ю. [13], Сивухін В. [19], Юрійчук Є. [23]. Важливе місце серед наукових доробків посідає спільне дослідження національних експертів Ради Європи Ключковського Ю. та Венгера В. на тему організації післявоєнних виборів [8], також звертаємо увагу на попередні розвідки автора цієї статті, присвячені проблемам адміністрування виборчого процесу в післявоєнний період [24]. Проблема організації наступних післявоєнних виборів та функціонування Реєстру висвітлена в аналітичних матеріалах Громадської мережі «ОПОРА» [5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Нині у вітчизняній науці відсутні актуальні наукові розробки присвячені організації та функціонуванню роботи Реєстру в післявоєнний період.

Мета статті. Окреслити ключові виклики в функціонуванні Реєстру, розглянути та проаналізувати можливі варіанти вирішення даних проблем.

Виклад основного матеріалу дослідження. Функціонування Реєстру в Україні здійснюється на основні Закону України «Про державний реєстр виборців» [14], окремі аспекти роботи Реєстру висвітлені у «Виборчому кодексі України» [2] та Законі України «Про Центральну виборчу комісію» [18]. Відповідно до законодавства Реєстр це: «автоматизована інформаційно-комунікаційна система, призначена для зберігання, обробки даних, які містять передбачені цим Законом відомості, та користування ними, створена для забезпечення державного обліку громадян України, які мають право голосу відповідно до статті 70 Конституції України» [14]. Система управління реєстром складається з 3 рівнів: 1) розпорядник Реєстру – ЦВК, забезпечення діяльності Реєстру покладено на Службу розпорядника Реєстру, створену в складі секретаріату ЦВК; 2) органи ведення Державного реєстру виборців – територіальні представництва ЦВК, структурні підрозділи районної, районної у містах державної адміністрації та структурні підрозділи виконавчих орга-

нів місцевого самоврядування у містах обласного значення, у районах міста обласного значення; 3) регіональні органи адміністрування Реєстру – регіональні представництва ЦВК, структурні підрозділи державних адміністрацій [14; 18; 12].

Функціонування Реєстру відіграє ключову роль у процесах легітимації влади. Так, Коваленко М.Г. вказує, що від ефективності та успішності процесу реєстрації виборців залежить забезпечення виборчих прав громадян та здатність здійснити народне волевиявлення, а отже можливість держави забезпечити реалізацію принципу народного суверенітету [10, с. 56–57]. На думку Юрійчук Є. від ефективності, політичної неупередженості, відкритості та публічності функціонування Реєстру залежить формування довіри або недовіри до Реєстру, що впливає на процеси електоральної легітимації влади [23, с. 75–77]. Про нагальну необхідність актуалізації даних Реєстру для проведення післявоєнних виборів вказують Ключковський Ю. та Венгер В. На думку вчених, якщо дані Реєстру не будуть вчасно актуалізовані: «Наслідком можуть стати масові порушення виборчих прав громадян, створення умов для масштабних фальсифікацій під час виборів, спотворення реального волевиявлення Українського народу, а отже підризу як законності виборів, так і легітимності органів, сформованих за їх результатами [8, с. 15].

У ст. 3 п. 1 Закону України «Про державний реєстр виборців» серед засад ведення Реєстру вказано: постійність, публічність і поновлювальність відомостей [14]. Проте, у зв'язку з початком повномасштабної російської агресії та запровадження режиму воєнного стану ЦВК прийняла постанову № 61 від 24 лютого 2022 р., якою тимчасово припинено роботу Реєстру [17], а отже його дані не оновлювалися майже два роки. Наприкінці жовтня 2023 р. заступник голови ЦВК Віталій Плукар заявив, що лише для технічного відновлення роботи Реєстру потрібно щонайменше 4 місяці [20]. Саме проблема відновлення роботи та оновлення даних Реєстру є однією з найскладніших, оскільки до виборчих списків необхідно включити одразу декілька категорій виборців: внутрішньопереміщених осіб, біженців що перебувають за кордоном і осіб на деокупованих територіях.

Одностайною є думка про необхідність запровадження перехідного періоду від завершення режиму воєнного стану до початку виборчого процесу. Вчені, політики та експерти вважають, що тривалість перехідного періоду повинна скласти не менше шести місяців [5; 8; 11]. У зв'язку з російською агресією, оновлення даних Реєстру та складання списків виборців є першочерговим завданням, ймовірно, що в післявоєнний період ЦВК необхідно буде переформувувати систему виборчих округів відповідно до реальної кількості населення в регіонах.

Щодо моделі адміністрування Реєстру, тут вчені висловлюють різні думки. Так, Юрійчук Є. вважає, необхідним створення незалежної системи органів адміністрування Реєстру, з виключення з цього переліку органів місцевого самоврядування, а також обласних та районних державних адміністрацій [23]. Натомість, Ключковський Ю. та Венгер В. пропонують досить радикальний підхід до адміністрування Реєстру в післявоєнний період. Вчені розглядають можливість до повернення системи реєстрації виборців, яка діяла при формуванні загальних списків виборців у 2005–2006 роках із урахуванням особливостей роботи Реєстру [8, с. 15]. На думку вчених необхідно на законодавчому рівні створити комплексну програму оновлення роботи Реєстру, продовжити залучення органів місцевого самоврядування для формування відомостей Реєстру, зокрема, використовувати з даною метою базу даних реєстрів територіальних громад, окрім того до формування даних Реєстру пропонується залучити Міністерство розвитку громад та територій України, Асоціацію міст України та фахівців громадських організації [8, с. 15]. Логічно, на нашу думку, доповнити даний перелік Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України та Міністерством цифрової трансформації України. Відзначимо, що в переліку суб'єктів адміністрування Реєстру автори не вказують обласні, районні, районні в містах державні адміністрації. Вважаємо, що виключення їх із процесу адміністрування Реєстру (за винятком деокупованих територій, де не вдасться відновити місцеве самоврядування) є вимогою часу, окрім того, залучення значної кількості суб'єктів для актуалізації даних Реєстру, є тимчасовим та необхідним заходом для адміністрування післявоєнних виборів, у майбутньому необхідно буде відійти від подібних практик.

Відповіддю на більшість викликів адміністрування Реєстру є процеси цифрової трансформації, які попри війну активно тривають в Україні. Так, наприкінці 2022 року ст. 19, 20 та 21 Закону України «Про Державний реєстр виборців» були доповнені нормами, що дозволяють виборцям усередині країни та поза її межами звертатися до органів влади в електронній формі з накладанням кваліфікованого електронного підпису з приводу внесення до Реєстру або задля зміни персональних даних в Реєстрі, зокрема задля зміни виборчої адреси [14]. Частково дані можливості була запровадженні ще в 2020 році постановою ЦВК № 121 від 25 червня 2020 р. [16], яка до того ж регулює технічні аспекти подання електронних звернень. Згідно до інформації на веб-порталі державних послуг «Дія», [3] нині, перелічені послуги є недоступними у зв'язку з запровадженням в Україні воєнного стану та обмеженням роботи Реєстру.

Член ЦВК Сергій Постівій зазначає, що ЦВК розглядають можливість використання застосунку «Дія» задля реєстрації виборців за кордоном [20]. На нашу думку, до використання застосунку «Дія» в будь-яких, пов'язаних з виборчим процесом процедурах, варто відноситися з певним скептицизмом, зокрема через відсутність соціологічних досліджень, які б визначили реальний рівень довіри до застосунку. В 2021 році перший заступник міністра цифрової трансформації Олексій Вискуб заявляв, що рівень довіри до «Дії» вищий, ніж до держави, хоча, на основі яких даних було зроблено дану заяву, досі не зрозуміло [4].

Технічно робота Реєстру може бути відновлена вже найближчим часом, проте, на нашу думку, актуалізація відомостей Реєстру за умов продовження дії воєнного стану є неможливою з багатьох причин. Серед ключових чинників варто виділити: продовження мобілізації, високий рівень внутрішньої та зовнішньої міграції українців, загрози кібербезпеці Реєстру, складна безпекова ситуація в державі, необхідність виділення додаткового фінансування. Тому на даний момент необхідно зосередити свою увагу на розробці концептуальних засад, формуванні та оновленні законодавчої та інституційної бази роботи Реєстру.

Традиційно складним у роботі Реєстру є питанням публічного контролю. Відповідно до Закону України «Про державний реєстр виборців», публічний контроль здійснюється політичними партіями, які мають власні фракції в поточному складі парламенту [14]. Під час проведення виборів і референдуму дані політсили можуть звернутися до ЦВК та отримати доступ у режимі читання до відомостей Реєстру, зокрема до відомостей, що містять персональну інформацію про виборців [14]. Щодо цього положення виникають одразу два зауваження: перше, обмеження кола суб'єктів, що здійснюють публічний контроль за Реєстром до парламентських партій; друге, обмеження публічного контролю за роботою Реєстру тільки на період виборів та референдуму. Ст. 12 «Виборчого Кодексу України» чітко встановлює принцип рівності для всіх учасників виборчого процесу [2], надання ж доступу до реєстру лише окремим політичним силам надає їм перевагу над рештою учасників виборчого процесу. Згідно ст. 26 частини другої Закону України «Про державний реєстр виборців», дані Реєстру можуть використовуватися задля: «перевірки достовірності відомостей про виборців, які поставили свої підписи ... на підтримку пропозиції про відкликання депутата місцевої ради та сільського, селищного, міського голови за народної ініціативи» [14], обмеження партійного контролю на період виборів і референдуму не дозволяє політичним партіями (та безпартійним обранцям) проконтролювати даний процес. Окрім того, відсутність публічного контр-

оллю над Реєстром у міжвиборчий період зменшує рівень довіри до Реєстру.

З іншого боку, варто брати до уваги реалії партійної системи України. Для прикладу, на останніх місцевих виборах 2020 р. своїх кандидатів висунули 144 політичні партії, з яких 113 здобули хоча б один мандат, при цьому кількість зареєстрованих в Україні партій перевищує 370 політсил [22]. Спроби всіх політичних партій, які є суб'єктами виборчого процесу, отримати доступ до роботи Реєстру, може перевантажити роботу ЦВК та навіть поставити під загрозу проведення виборів. Окрім того, сумнівним є надання доступу політичним партіям до особистих даних виборців, хоча постанова ЦВК № 95 від 2 червня 2020 р. врегулює дане питання, встановлює юридичну відповідальність у разі зловживанням доступу до Реєстру та регулює інші питання захисту особистих даних виборців [15]. Враховуючи реалії виборчих процесів в Україні, оптимальним, на нашу думку, буде надання всім політичним партіям – учасникам виборчого процесу – можливості отримати загальні статистичні відомості з Реєстру про кількість виборців та їх територіальний розподіл. Для забезпечення законності при спробі відкриття місцевих обранців варто прописати процедуру, за якої такі обранці зможуть детально ознайомитися з результатами перевірки підписів.

Щодо залучення інституцій громадянського суспільства до здійснення публічного контролю над роботою Реєстру, то тут ситуація є досить двоякою. На необхідності впровадження такої форми контролю вказує Сивухін В.С. [19, с. 103], з іншого боку Юрійчук Є.П. вважає, що надто широке залучення представників громадських організацій, а отже надання доступу до особистої інформації виборців всім суб'єктам виборчого процесу є абсурдним [23, с. 74]. Цікаву думку, нещодавно висловили фахівці «ОПОРИ», які пропонують провести незалежний аудит Реєстру у відповідності до міжнародних стандартів [5, с. 2], проте, не до кінця зрозуміло на кого саме пропонується покласти його виконання. Логічним на нашу думку, буде залучення до даної роботи представників міжнародних організацій (зі встановленням певних обмежень у доступі до особистих даних виборців), а також проводити такий аудит з певною періодичністю, наприклад, між виборчими циклами, коли політичні партії не здійснюють публічного контролю над роботою Реєстру. Позитивним у забезпеченні прозорості, є відображення кількісних та якісних даних про роботу Реєстру в щорічних звітах голови ЦВК [7]. Варто розуміти, що забезпечення прозорості роботи Реєстру є необхідною умовою для забезпечення легітимності виборчого процесу, що є надважливим в контексті євроінтеграції України.

Повномасштабна російська агресія актуалізувала безпекову складову в роботі Реєстру та в питанні захисту особистих даних виборців. Інформаційна інфраструктура, а особливо Державні Реєстри часто стають об'єктами зовнішніх та внутрішніх кібератак, а особисті дані українців потрапляють на «чорний ринок». За таких умов існують об'єктивні ризики у процесі відновлення роботи Реєстру, що неодмінно вплине на рівень довіри українців. Російська агресія привернула увагу до проблеми захисту паперових списків виборців. Згідно ст. 73 Виборчого Кодексу України після проведення виборів виборча документація, в тому числі списки виборців, потрапляє на зберігання в центральні та місцеві архіви [2]. Влітку 2022 р., під час російської окупації міста Херсон, росіяни захопили паперові списки виборців, які були на зберіганні в місцевому архіві після чергових президентських виборів 2019 р., дана інформація була використана росіянами при проведенні псевдореферендумів, та в інших незаконних цілях [24, с. 136]. Це підкреслює необхідність посилення фізичного захисту виборчої документації, аж до можливості повного знищення відомостей з архіву, у разі оголошення режиму воєнного стану, чи в разі інших загроз національній безпеці.

Висновки. Отже, в сучасних умовах функціонування Державного Реєстру виборців зіткнулося з низкою проблем та викликів, вирішення яких є необхідною умовою для проведення та легітимації післявоєнних виборів. Першочерговою є проблема вибору оптимальної моделі адміністрування Реєстру, враховуючи наслідки російської агресії доцільним є залучення фахівців з різних державних та недержавних структур, широке залучення до оновлення даних Реєстру органів місцевого самоврядування, зокрема використання даних із реєстрів територіальних громад, що є необхідними для тотального оновлення даних, проте в майбутньому необхідно розробити окрему, незалежну систему органів введення та адміністрування Реєстру.

Складним є забезпечення публічності та прозорості Реєстру, для цього необхідно провести аудит Реєстру, можливо, за участі представників міжнародних організацій, що дозволить забезпечити легітимацію післявоєнних виборів. Доцільним є перегляд нинішнього формату публічного контролю, який здійснюють представлення в парламенті політичні партії.

Для функціонування Реєстру важливими є питання безпеки особистих даних виборців. Саме від можливостей держави забезпечити безпеку даних виборців, багато в чому буде залежати формування довіри або навпаки недовіри до Реєстру, також вважаємо, що використання додатку «Дія» для оновлення даних Реєстру є не своєчасним.

На даний момент, необхідно розробити чіткий план актуалізації даних Реєстру та оновити нормативно-інституційні основи роботи Реєстру, проте актуалізація та оновлення даних Реєстру повинні розпочатися лише по завершенню дії воєнного стану.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Надалі актуальними залишаються дослідження адміністрування післявоєнних виборів, його цифровізації та захисту особистих даних виборців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бучин М. А. Правові аспекти формування списків виборців в Україні. *Політологічні студії*. 2016. Вип. 5. С. 24–33.
2. Виборчий кодекс України : Кодекс України від 19.12.2019 р. № 396-IX : станом на 31 груд. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>
3. Громадянство та міграція. *Гід з державних послуг – Гід онлайн Дія*. URL: <https://guide.dii.gov.ua/thematic-area/hromadianstvo-ta-mihratsiia>
4. Дзюба О. «Довіра до Дії вища, ніж довіра до держави»: заступник Мінцифри. *dev.ua*. URL: <https://dev.ua/news/dovira-do-dii-vyshcha-nizh-dovira-do-derzhavy-interviu-z-mintsyfroiu>
5. Дорожня карта виборчої реформи в Україні 2023 в умовах воєнного часу. *ОПОРА – Громадянська мережа – вибори в Україні – Election in Ukraine*. 5 с. URL: <https://www.oporaua.org/vybory/dorozhnya-karta-viborchoyi-reformi-v-ukrayini-2023-v-umovah-voennogo-chasu-24959>
6. Заставна О. П. Реєстрація виборців як передумова реалізації конституційного виборчого права громадян. *Галицькі студії: Юридичні науки*. 2023. № 2. С. 28–34.
7. Звіти Центральної виборчої комісії. *Центральна Виборча Комісія*. URL: <https://www.cvk.gov.ua/zviti-tsentralnoi-viborchoi-komisii.html>
8. Ключковський Ю., Венгер В. Передумови та виклики для організації й проведення виборів в Україні у післявоєнний час. *Рада Європи*. 40 с. URL: <https://rm.coe.int/ua-organisation-and-holding-of-elections-in-post-war-ukraine-net-2768-/1680a8e998>
9. Коваленко М. Г. Організаційно-правові питання взаємодії Державного реєстру виборців та Реєстру територіальної громади. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2016. Вип. 31. С. 147–156.
10. Коваленко М. Роль державної реєстрації виборців у забезпеченні виборчих прав громадян України. *Вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. № 30. Т. 1. С. 56–59.
11. Парламентські партії підписали “угоду” про вибори лише після війни. ДОКУМЕНТ. *Новинарня – новини України, що воює*. URL: <https://novynarnia.com/2023/11/29/parlamentski-partiyi-pidpysaly/>
12. Питання діяльності органу (відділу) ведення Державного реєстру виборців та регіонального органу (відділу) адміністрування Державного реєстру виборців : Постанова ЦВК від 26.02.2016 р. № 58 : станом на 1 лип. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0058359-16#Text>
13. Піроженко Н. Хромова Ю. Вдосконалення автоматизованої інформаційно-телекомунікаційної системи «державний реєстр виборців»: виклики сьогодення. *Актуальні проблеми державного управління*. 2015. Вип. 4. С. 115–119.
14. Про Державний реєстр виборців : Закон України від 22.02.2007 р. № 698-V : станом на 31 груд. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-16#Text>
15. Про Порядок доступу до відомостей Державного реєстру виборців представника політичної партії для здійснення нею публічного контролю за веденням Державного реєстру виборців : Постанова Центр. вибор. комісії від 02.06.2020 р. № 95. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0095359-20#Text>
16. Про Порядок надсилання виборцем заяв, запитів, передбачених статтями 19–21 Закону України «Про Державний реєстр виборців», із використанням мережі «Інтернет» : Постанова ЦВК від 25.06.2020 р. № 121. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0121359-20#Text>
17. Про тимчасове припинення функціонування автоматизованої інформаційно-комунікаційної системи «Державний реєстр виборців» на час дії воєнного стану : Постанова ЦВК від 24.02.2022 р. № 61. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0061359-22#Text>
18. Про Центральну виборчу комісію : Закон України від 30.06.2004 р. № 1932-IV : станом на 1 січня 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-15#Text>
19. Сивухін В. С. Аспекти обробки персональних даних державного реєстру виборців. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 98–105.
20. Стешенко А. Підготовка до виборів: реєстрація через Дію, нові дільниці для ВПО й військових. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/news/2023/10/29/581666_pidgotovka_viboriv_reiestratsiya.html
21. ЦВК ухвалила рішення про часткове відновлення функціонування Державного реєстру виборців. *Центральна виборча комісія*. URL: <https://www.cvk.gov.ua/novini/tsvk-uhvalila-rishennya-pro-chastkove-vidnovlennya-funktsionuvannya-derzhavnogo-reiestru-vibortsiv.html>
22. Що не так з “ринком” партій. *ОПОРА – Громадянська мережа – вибори в Україні – Election in Ukraine*. URL: <https://www.oporaua.org/vybory/shcho-ne-tak-z-rinkom-partii-23225>

23. Юрійчук Є. П. Роль державного реєстру виборців в Україні в процесі електоральної легітимації політичної влади. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2010. Серія 22. Вип. 3. С. 70–77.

24. Yuriychuk Y., Opinko S. Administration of election and referendum processes in the regions of Ukraine in the post-war period: security and legitimation challenges. The legitimacy of new regionalism in the European integration process: Supplement of the Annals University of Oradea. *International Relations and European Studies*. 2023. P. 129–140. URL: <https://analerise.igri.ro/resurse/suplimente/Polgar-Brie-The-legitimacy-of-new-regionalism-in-the-european-integration-process.pdf>

ХАРАКТЕРИСТИКА АКТОРНОГО СКЛАДУ ТА КОНФІГУРАЦІЇ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2023 РОКУ

CHARACTERISTICS OF THE ACTOR COMPOSITION AND CONFIGURATION OF PARTY SYSTEMS OF CENTRAL EUROPEAN COUNTRIES ACCORDING TO THE 2023 PARLIAMENTARY ELECTIONS RESULTS

Остапець Ю.О.,

*доктор політичних наук, професор,
декан факультету суспільних наук*

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Червеняк К.Т.,

кандидат політичних наук,

викладач кафедри політології і державного управління

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Кеменяш О.М.,

аспірант кафедри політології та державного управління

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Охарактеризовано парламентські вибори 2023 року в країнах Центральної Європи, які є членами Європейського Союзу: Естонії (28.02.2023–05.03.2023), Болгарії (02.04.2023), Словаччині (30.09.2023) та Польщі (15.10.2023). Зазначено про вплив на виборчі процеси російсько-української війни та їх наслідків для надання військової допомоги Україні. Зроблено висновки про зміни, які відбулися у партійних системах країн Центральної Європи за результатами парламентських виборів 2023 року.

Підкреслено, що за результатами парламентських виборів в Естонії перемогу здобула проурядова Партія реформ. При цьому урядова коаліція була утворена у складі: Партії реформ, партії «Естонія 200» та Соціал-демократичної партії Естонії.

Вказано, що парламентські вибори в Болгарії не змінили акторний склад і конфігурацію партійної системи (індекс волатильності для парламентських партій становить 14,1%). Між двома провідними партіями («Продовжуємо зміни» та «Громадяни за європейський розвиток Болгарії»), які не змогли утворити урядову коаліцію, була досягнута домовленість про те, що вони по черзі будуть очолювати уряд.

Акцентовано, що парламентські вибори в Словаччині завершилися електоральним реваншем Р. Фіцо та партії «Напряма – Соціал-демократія». Урядова коаліція була утворена у складі політичних партій: «Напряма – Соціальна демократія», «Голос – Соціальна демократія», Словацька національна партія. Зазначено про вплив на результати парламентських виборів популістської риторики та російської пропаганди. А також вказано про поляризацію політичних уподобань виборців, яка пов'язана, перш за все, з підтримкою / невідтримкою України у російсько-українській війні.

Підкреслено, що результати виборів до польського парламенту засвідчують про майже рівномірний розподіл електоральних уподобань між право і лівоцентристськими політичними силами: партією «Право і справедливність» та «Громадянською коаліцією».

Зроблено висновок, що вагомий вплив на результат парламентських виборів 2023 р. у країнах Центральної Європи мала російсько-українська війна. І ця тенденція в майбутньому для країн Європейського Союзу буде посилюватися. Якщо результат виборів у Естонії, Болгарії і Польщі не змінив політику цих країн щодо України, то електоральний результат Словаччини кардинальним чином змінює ставлення до України: урядовий кабінет відразу задекларував про припинення військової допомоги Україні.

Ключові слова: Європейський Союз, Центральна Європа, парламентські вибори, політичні партії, партійні системи, мейнстрімні партії, партії «нової політики», праворадикальні (ультраправі) партії.

The 2023 parliamentary elections in the Central European countries, European Union members, are characterized: Estonia (28.02.2023 – 05.03.2023), Bulgaria (02.04.2023), Slovakia (30.09.2023) and Poland (15.10.2023). The influence of the Russian-Ukrainian war on the electoral process and its consequences for the provision of military aid to Ukraine is characterised. Conclusions are made on the changes taken place in the party systems of Central European countries as a result of the 2023 parliamentary elections.

It was emphasized that according to the results of the parliamentary elections in Estonia, the pro-government Reform Party won. At the same time, the government coalition was formed in the composition of political parties: "Reform Party", "Estonia 200 Party" and "The Social Democratic Party".

It was indicated that the parliamentary elections in Bulgaria did not change the actor composition and configuration of the party system (volatility index for parliamentary parties is 14.1%). An agreement was reached between the two

leading parties ("Continuing Change" and "Citizens for the European Development of Bulgaria"), which failed to form a government coalition, that they would take turns leading the government.

It was emphasized that the parliamentary elections in Slovakia ended with the electoral rematch of R.Fico and Direction – Social Democracy (Smer) party. The government coalition was formed in the composition of political parties: Direction – Social Democracy (Smer) party, Voice – Social Democracy (Hlas) party, Slovak National party. The influence of populist rhetoric and russian propaganda on the results of the parliamentary elections was noted. The polarization of the voters' political preferences, connected first of all with the support / non-support of Ukraine in the russian-Ukrainian war, was also indicated.

It was emphasized that the results to the Polish Parliament elections testified to an almost equal distribution of electoral preferences between the right-wing and center-left political forces: Law and Justice party and the Civic Coalition party.

It was concluded that the russian-Ukrainian war had a significant impact on the outcome of the 2023 parliamentary elections in the Central European countries. This tendency for the European Union countries will intensify. The results of the elections in Estonia, Bulgaria and Poland did not change the policy of these countries towards Ukraine. But the electoral result of Slovakia radically changed the attitude towards Ukraine: the government cabinet immediately declared the termination of military aid to Ukraine.

Key words: European Union, Central Europe, parliamentary elections, political parties, party systems, mainstream parties, "new politics" parties, right-wing radical (ultra-right) parties.

Актуальність дослідження. Європейський Союз назвав підтримку України серед своїх головних досягнень 2022 року. Але існує невизначеність щодо того, чи збережеться така підтримка надалі. Важливу роль у її збереженні відіграє відповідь на питання про те, кого обрали європейці на парламентських виборах у 2023 р. Адже результати виборів можуть надати можливість отримати владу / мати суттєвий вплив на прийняття рішень євроскептикам, або ультраправим партіям, які, як правило, підтримують Росію. У 2022 р. таким прикладом були вибори в Угорщині на яких черговий раз переміг В. Орбан, котрий відкрито підтримує В. Путіна і військову агресію проти України.

У нашій науковій розвідці ми аналізуємо результати парламентських виборів у Центральній Європі 2023 р., не оминаючи при цьому питань, пов'язаних з впливом на виборчий процес російсько-української війни та наслідків виборів для надання військової допомоги Україні. У 2023 р. особливо важливими для України у цьому аспекті були результати виборів у Словаччині (30 вересня) та Польщі (15 жовтня). Результати виборів у Словаччині спонукають до запитань: Чи не стане Словаччина ще однією Угорщиною? А Р. Фіцо не перетвориться на В. Орбана? А в Польщі з перемогою ліберальної опозиції (Д. Туск) Україна сподівається на ще більш підтримку цієї країни як військову, так і у питаннях євроінтеграції. Загалом у 2023 р. відбулися парламентські вибори у 4 країнах Центральної Європи, які є членами Європейського Союзу: Естонії (28.02.2023–05.03.2023), Болгарії (02.04.2023), Словаччині (30.09.2023) та Польщі (15.10.2023).

Формування цілей статті (постановка завдання). Мета нашої статті – охарактеризувати зміни у партійних системах країн Центральної Європи за результатами парламентських виборів 2023 р. Для досягнення мети необхідне вирішення таких завдань: 1) дослідити результати парламентських виборів та чинники впливу на електоральний вибір; 2) проаналізувати зміни, які відбулися у партійних системах за результатами виборів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Виборчі процеси у країнах Європейського Союзу та проблематика, пов'язана з функціонуванням партійних систем стали предметним полем дослідження низки вітчизняних науковців. Перш за все слід відмітити дисертаційне дослідження Ю. Копинця «Вплив сучасних тенденцій розвитку країн Європейського Союзу на еволюцію і функціонування партійної системи України» [9]. А також вказана проблематика вивчається у наукових працях таких українських фахівців: О. Давимуки [3; 4], В. Литвина, К. Карамана, А. Ключковича [10], В. Митрощенко, Ю. Остапця [11; 12], А. Романюка [16], Г. Шипунова та інших.

Результати. Вибори естонського парламенту Рійгікогу відбулися 28.02.2023 р. – 05.03.2023 р. 101 член Рійгікогу обирається за пропорційною виборчою системою відкритих партійних списків у дванадцяти виборчих округах з 5% виборчим бар'єром [1; 16, с. 298]. Відповідно до виборчого законодавства в Естонії виборці можуть віддати свій голос у три способи: традиційно на виборчих дільницях; поштою; за процедурою е-голосування. Електронне голосування розпочалося в Естонії 28 лютого. На парламентських виборах 2023 р. вперше за історію е-голосування через інтернет проголосувало більше половини виборців (313.5 тисяч з 615 тисяч, які взяли участь у голосуванні) [7].

Партійну систему Естонії утворюють не більше 20 партій, з яких 5–6 здобувають депутатські мандати (так було на парламентських виборах 2019 та 2023 рр.). Наприклад, індекс ефективної кількості партій за результатами парламентських виборів 2019 р. становив 5,3. В останні роки було в країні прийнято низку законів, спрямованих на зменшення кількості політичних партій, укрупнення діючих партій і більш суворе структурування партійної системи. Було також заборонено створення виборчих спілок громадян і формування виборних міжпартійних блоків, а з джерел партійного фінансування були законодавчо виключені пожертвування юридичних осіб. Головними суб'єктами виборчого процесу-2023 були такі партії:

1. Центристська партія – одна з найстаріших партій, яка утворена в 1991 р. на базі Народного фронту Естонії. Ідеологія партії – соціал-лібералізм, лівий популізм. Крім цього партія експлуатує у своїх програмних положеннях проблематику, яка пов'язана з російськомовним електоратом.

2. Партія реформ, яка також є однією з найстаріших партій Естонії (утворена в 1994 р.). Її ідеологія класичний лібералізм. З 1999 р. партія є постійним учасником урядових коаліцій за винятком декількох електоральних циклів. Партія підтримує Україну та виступає ініціатором санкцій проти Росії.

3. Соціал-демократична партія Естонії, яка була утворена в 1990 р. шляхом об'єднання низки соціал-демократичних угруповань. У 1996–2004 рр. в союзі з аграріями партія мала назву «Помірковані».

4. «Вітчизна» (1995 р.) – правоконсервативна партія, ідеологія якої наближена до християнської демократії (об'єднання християнських демократів, консерваторів і республіканців). Інколи партію можуть асоціювати з естонським націоналізмом.

5. Естонська консервативна народна партія (ЕКНП) виникла відносно недавно (2012 р.) як об'єднання Естонського народного союзу (аграрії) і Естонського народного руху. З утворенням ЕКНП Естонія перестала бути виключенням у ЄС як країни, де не було успішної правопопулістської партії. Такою партією і стала ЕКНП [9, с. 136–138].

Головними темами виборчої кампанії були: 1) національна безпека внаслідок російського вторгнення в Україну та 2) внутрішні соціально-економічні проблеми. Участь у виборах брали 9 політичних партій. Результати виборів подано в таблиці 1.

Отже, за результатами виборів перемогу здобула проурядова Партія реформ, виборовши при цьому 37 депутатських мандатів з 101. Високою

була і явка виборців – 63,5%. Урядова коаліція була утворена у складі: Партії реформ (37 мандатів), партії «Естонія 200» (16) та Соціал-демократичної партії Естонії (9). Рівень електоральної волатильності зафіксований на рівні 22,7%.

Болгарія. Позачергові вибори болгарського парламенту – Народних зборів відбулися 02.04.2023 р. Народні збори Болгарії складаються з 240 депутатів, які обираються за пропорційною системою закритих партійних списків у 31 багатомандатному виборчому окрузі з 4% виборчим бар'єром [17]. Парламентські вибори 2 квітня 2023 р. – це п'яті вибори за 2 останні роки. Парламентська криза в Болгарії пов'язана з майже 19-річним правлінням партії «Громадяни за європейський розвиток Болгарії» (ГЕРБ) на чолі з Б. Борисовим. За роки правління партія перетворилася на патрон-клієнтальну структуру, що і забезпечувало їй стабільну електоральну підтримку на парламентських виборах. В той же час з цією партією пов'язують корупційні скандали, кримінальну діяльність, наступ на демократію і верховенство права. Токсичність цієї партії попри її проєвропейську орієнтацію головна причина того, що більшість політичних сил відмовляються утворювати з нею урядову коаліцію.

Початок політичної кризи в Болгарії можна датувати 2021 р., коли на тлі втоми болгар від уряду Б. Борисова високий електоральний результат здобула популістська партія С. Трифонова «Є такий народ». Характеристика парламентських виборів у Болгарії 04. 04. 2021 р., 11.07.2021 р., 14.11.2021 р., 02.10.2022 р. зроблено нами у статтях «Парламентські вибори 2021 року в країнах Європейського Союзу: характеристика загальних тенденцій та національних особливостей електорального вибору» [11], «Характеристика партійного ландшафту країн Європейського Союзу за результатами парламентських виборів 2022 року» [12].

Таблиця 1

Результати виборів до Рійгікогу 28 лютого – 5 березня 2023 року

Назва партії (рік створення)	Результат, %	К-ть депут. місць	Ідеологія
Партія реформ Естонії (1994)	31,24	37 (+3)	класичний лібералізм, консервативний лібералізм
Естонська консервативна народна партія (2012)	16,05	17 (-2)	націонал-консерватизм, євроскептицизм, правий популізм
Центристська партія Естонії (1991)	15,28	16 (-10)	лівоцентризм, соціальний лібералізм, лівий популізм
«Естонія 200»	13,33	14 (+14)	соціальний лібералізм
Соціал-демократична партія Естонії (1990)	9,27	9 (-1)	соціал-демократія
«Вітчизна» (2006)	8,21	8 (+4)	Консерватизм, християнська демократія

Джерело: побудовано автором на основі [17]

*менше / більше депутатських місць у порівнянні з результатами попередніх парламентських виборів.

Слід зазначити, що отримавши у 2021 р. від президента мандат на створення уряду С. Трифонов відмовився від пропозиції наслідком чого було призначення дочасних виборів. С. Трифонов – популярний телеведучий і музикант, який зробив собі політичний імідж на висміюванні і критиці правлячої партії та її лідера, що і дозволило йому тріумфувати на виборах у 2021 р. «Успіх С. Трифонов, – зазначають Ю. Остапєць і Ю. Копинець, продовжує тенденцію останніх років до підтримки «антиполітиків», лідерів, які прийшли в політику з інших сфер суспільного життя. Такими були засновники популістських партій, які за результатами парламентських виборів стали правлячими: «Рух п’яти зірок» в Італії (актор Б. Гріло), «Слуга народу» в Україні (актор В. Зеленський), «Список Мар’яна Шарєца» в Словенії (актор М. Шарєц)», «Звичайні люди і незалежні особистості» (І. Матович)» [11; 12].

Таким чином, неможливість лідером нової популістської партії «Є такий народ» створити парламентську більшість вказує на ще одну тенденцію політичного розвитку «молодих» демократій: «анти-політики» (актори, музиканти і т. д.) вміють завойовувати серця і розум виборців, але вони, як правило, не здатні ефективно виконувати складні управлінські функції. А відтак їх політичні сили є недовговічними.

Результат такої діяльності вказаних партій, як правило, повне політичне фіаско: 04.04.2021 р. – нова партія С. Трифонов здобуває 17,6% голосів виборців (51 депутатське місце), а сам результат виборів називають «електоральною революцією»; 11.07.2021 р. – партія С. Трифонов здобуває 24% голосів виборців (65 депутатських місць), але її лідер відмовляється співпрацювати з іншими політичними силами; 14.11.2021 р. – партія С. Трифонов втрачає рейтинг і отримує 9,5% голосів

(25 депутатських місць); 02.10.2022 р. – вона не змогла подолати виборчий бар’єр (політичне фіаско) [11].

Головне соціально-політичне розмежування, яке починаючи з 2021 р. структурує болгарську партійну систему – це розмежування між посткомуністичними силами («мейнстримними» політичними партіями) і новими проєвропейськими, ліберально налаштованими партійними структурами. Відповідно до нього головними конкурентами на виборах 2 квітня 2023 р. були два блоки: 1) блок консервативної, проєвропейської партії «Громадяни за європейський розвиток Болгарії» Б. Борисова та партії «Союз демократичних сил» (СДС). Близькою до них і відповідно можливий партнер урядової коаліції – Болгарська соціалістична партія (БСП); 2) блок ліберальних по своїй суті партій «Продовжуємо зміни» (лідер експрем’єр К. Петков) та «Демократичної Болгарії» (ПЗ – ДБ). Протириччя між цими політичними силами є настільки гострим, що між ними виключена будь яка можливість коаліційних домовленостей. З цього приводу Б. Борисов заявив: «Я називаю це відповідальною поведінкою діаметрально протилежних сторін, між якими є ненависть, але які водночас мають стовідсотково ідентичні програми» [13].

Практично не змінився до початку виборчої кампанії і акторний склад партійної системи. Зазначимо, що політична криза в Болгарії поступово збільшує рейтинг проросійських політичних сил: партія «Відродження» збільшила своє представництво в Народних зборах на 10 депутатів (37 депутатських місць). Результати парламентських виборів 2 квітня 2023 р. подано в таблиці 2.

Отже, результати виборів черговий раз показали стійкість політичного ландшафту Болгарії. Акторний склад парламенту залишився прак-

Таблиця 2

Результати виборів до Народних зборів Болгарії 2 квітня 2023 року

Партія/виборча коаліція (рік створення)	% голосів	К-ть місць	Ідеологія
Виборчий блок «ГЕРБ – Союз демократичних сил» (2021)	26,5	69 (+2)*	консерватизм, популізм, проєвропеїзм
Виборчий блок «Продовжуємо зміни – Демократична Болгарія» (2021)	24,5	64 (+11)	соціальний лібералізм
Партія «Відродження» (2014)	14,1	37 (+10)	національний консерватизм, русофільство, євроскептицизм
Партія «Рух за права і свободи» (1990)	13,7	36 (0)	соціальний лібералізм, захист інтересів турецької національної меншини
Болгарська соціалістична партія (1990)	8,9	23 (-2)	соціал-демократія, лівий популізм
Партія «Є такий народ» (2020)	4,1	11 (+11)	популізм, проєвропеїзм, соціальний консерватизм

Джерело: побудовано автором на основі [17]

*менше / більше депутатських місць у порівнянні з результатами попередніх парламентських виборів.

тично незмінним (індекс волатильності для парламентських партій становить 14,1%). Два найбільш потужні блоки здобули приблизно однакову кількість місць. Такий результат вказує і на розшарування у суспільстві. Його можна окреслити наступним чином: проєвропейсько налаштовані громадяни, які виграли від процесу модернізації і глобалізації і ті, які ностальгують за минулою, соціалістичною Болгарією, а значить програли від процесів глобалізації.

Також чергові вибори показали зростання симпатій до проросійської, антиєвропейської партії «Відродження» (кількість мандатів збільшилась на 10). У «Відродженні» зацікавлені у тому, щоб знову відбулися позачергові вибори з надією здобути ще більше депутатських мандатів. До проросійських сил, що пройшли до парламенту можна віднести і Болгарську соціалістичну партію, яка посіла п'яте місце (8,9%). Представники партії в уряді виступали проти надання військової допомоги Україні [5].

На четвертому місці партія турецької меншини «Рух за права та свободи» (13,5%). Також до парламенту з мінімальним результатом (4,1%) повернулася популістська партія «Є такий народ» С. Тріфонова, яка, як уже відзначалося, зарекомендувала себе як така, яка нічого не здатна робити в реальному політичному житті (класичний зразок безвідповідального популізму) [5].

Однак на цей раз, здавалося б у патовій ситуації, але ж домовленостей було досягнуто. Це була не коаліційна домовленість, а домовленість між ГЄРБ та партією «Продовжуємо зміни» про ротацию урядів [13]. Подібна практика нині діє в Ірландії, де лідери двох коаліційних партій домовилися по черзі очолювати уряд.

Право першим створити уряд отримала партія «Продовжуємо зміни» і його очолить кандидат з блоку «ПЗ – ДБ» Н. Денков. Від ГЄРБ в уряді буде один представник – єврокомісарка М. Габріель, яка обійме посаду віцепрем'єра та одночасно очолить Міністерство закордонних справ. «Як домовилися сторони, такий уряд буде працювати дев'ять місяців, після чого його замінить уряд від ГЄРБ – також на дев'ять місяців. В останньому, зазначають кореспонденти «Європейської правди», прем'єр-міністром стане М. Габріель, а Н. Денков обійме посади віцепрем'єра і голови МЗС» [13]. Таким чином будуть діяти уряди меншості, які будуть реалізовувати узгоджену двома блоками програму. Що буде після 18 місяців в угоді не обумовлюється. Можливо і шості позачергові вибори.

Отже, за результатами виборів конфігурація болгарської партійної системи не змінилася і вона залишилася двоблоковою багатопартійною системою. Практично не змінився і акторний склад партійної системи, а зміни торкнулися лише частки депутат-

ських місць, які здобули політичні сили. І перш за все в умовах політичної кризи суттєво збільшила своє парламентське представництво проросійська та антиєвропейська партія «Відродження», а також повернулася до парламенту безвідповідальна популістська партія «Є такий народ».

Словаччина. Позачергові вибори словацького парламенту – Національної Ради Словацької Республіки відбулися 30.09.2023 р. Національна Рада Словацької Республіки складається зі 150 народних депутатів, які обираються за пропорційною системою загальнонаціональних відкритих партійних списків з виборчим бар'єром 5% для політичних партій і 7% для виборчих коаліцій [16, с. 306–308].

На попередніх виборах 2020 р. перемогу здобула популістська партія «Звичайні люди і незалежні особистості» (ЗЛНО) (25,0% голосів виборців та 53 депутатські місця). Лідер партії І. Матович образно назваав результати виборів «третьою революцією»: «перша покінчила з епохою комунізму, друга з мечіаризмом (час стагнації і відродження авторитаризму за прем'єрства В. Мечіара), а третя – з ерою «фіцизму» (перебування при владі партії Р. Фіцо «Напряма – Соціальна демократія» («Напряма – СД» з 2006 р.)) [10].

Як і передбачалося урядова коаліція була утворена у складі політичних партій «Звичайні люди і незалежні особистості», «Ми – сім'я», «Свобода і солідарність» (СіС), «За людей». «Така коаліція, на думку Ю. Остапця та А. Ключковича, є багатоскладовою та несе в собі потенційні ризики для тривалості і результативності функціонування уряду: по-перше, коаліційні партнери не мають досвіду співпраці; по-друге, партіям не вистачає досвіду управління державою; по-третє, узгодження позицій діяльності буде непростим, оскільки «Звичайні люди і незалежні особистості» та «Ми – сім'я» – партії популістські, а «Свобода і солідарність», «За людей» – ідеологічно профільовані» [10, с. 65–67].

Непорозуміння між членами коаліції спочатку мали наслідком призначення прем'єр-міністром Словаччини Е. Гегера, а потім вихід з коаліції політичної партії «Свобода і солідарність» та призначення позачергових виборів на 30 вересня 2023 р.

У парламентських виборах 30 вересня 2023 р. брали участь 24 політичні партії і одна виборча коаліція утворена лідером політичної партії «Звичайні люди і незалежні особистості» І. Матовичем з політичними партіями «Християнська унія» та «За людей». Серед учасників виборчого процесу можна виокремити такі групи:

1. Партії-фаворити виборчих перегонів, які за даними соціологічних досліджень мали найвищий рейтинг: «Прогресивна Словаччина», «Напряма – Соціальна демократія», «Голос – Соціальна демократія» («Голос»).

2. Партії, які представляють інтереси угорської меншини в Словаччині: «Альянс» та «Угорський форум».

3. Парламентські партії: «Ми – родина», «Свобода і солідарність», коаліція І. Матовича («Звичайні люди і незалежні особистості», «Християнська унія», «За людей»).

4. Націоналістичні, ультраправі партії: «Котлебівці – Народна партія Наша Словаччина», «Республіка».

5. Політичні партії экс-урядовців Словаччини: «Сині, Міст – Хід» (М. Дзурунда), «Демократи» (Е. Гегер).

6. «Старі» партії, які неодноразово були представлені у парламенті: Словацька національна партія (СНП) та Християнсько-демократичний рух (ХДР).

7. Низка маловпливових політичних партій: «Піратська партія – Словаччина», «Справедливість», «Патріотичний блок» та інші.

Позачергові парламентські вибори в Словаччині проходили у складних внутрішніх і зовнішньополітичних обставинах, коли на електоральний вибір впливали такі чинники: сильна інфляція, економічні негаразди та погіршення рівня життя громадян; енергетична криза, міграційні проблеми, російсько-українська війна. При чому російсько-українська війна була однією з ключових тем виборчої кампанії, яка поділяла як словацький політикум, так і електорат на два великі табори. Перший – партії «Напря́м – СД», «Республіка», СНП, які виступали за припинення військової підтримки Україні. Вказані партійні структури відомі своїми симпатіями до В. Путіна та Росії. Другий табір – це центристські, ліберальні та консервативні партії, які підтримують Україну, санкції проти Росії, засуджують політику В. Путіна. До них відносимо «Прогресивну Словаччину», СіС, ХДР.

Окремо себе позиціонували коаліція І. Матовича (партії «Звичайні люди і незалежні особистості», «Християнська унія», «За людей») та нова політична партія «Голос – Соціальна демократія», утворена П. Пеллегріні (однопартієць і соратник Р. Фіцо). І якщо з І. Матовичем і його виборчою коаліцією жодна з словацьких партій не хотіла мати ніяких відносин, оскільки її лідер зарекомендував себе на посаді прем'єр-міністра як людина яка не може працювати в команді і постійно провокує конфлікти (це була одна із причин розвалу урядової коаліції і проведення позачергових виборів), то на підтримку «Голосу» сподівалися як Р. Фіцо («Напря́м – СД»), так і М. Шимечка («Прогресивна Словаччина»). Експертні оцінки у ході виборчої кампанії, результати соціологічних досліджень дозволяли зробити висновок, що саме партія «Голос» буде мати «золоту акцію» при формуванні урядової коаліції [2; 8; 14].

«Вагомий вплив на результати виборів, – на думку О. Давимуки, – мала присутність у словацькому інформаційному просторі російської пропаганди, спрямованої на підірив довіри до західних партнерів, послаблення рівня суспільно-політичної підтримки допомоги Україні, недопущення нових санкцій проти Росії» [4]. Однією з причин «проросійськості» словаків було те, що «підвалинами на шляху до словацької державності стало слов'янофільство/панславізм, що тісно перепліталось з русофільством» [2]. При цьому ні тиранія російського царизму (XX ст.), ні вторгнення військ СРСР до Чехословаччини, ні агресивна політика «руського міра» у ХХІ ст. не змінювали ситуацію у сприйнятті словаками Москви. Після утворення власної держави словаки, на відміну від їхніх сусідів, продовжували демонструвати поглиблення відносин з посткомуністичною Росією, що в кінцевому результаті ледь не коштувало їм повернення до авторитарного режиму та відмовою від членства в ЄС і НАТО.

Саме тому словаки за результатами опитування GLOBSEC (2018 р.) чи не найбільше у Центральній Європі підтримували політику В. Путіна. Навіть широкомасштабна війна, звірства в Бучі мало вплинули на переконання словаків (37% продовжують вважати Росію головним стратегічним партнером) [2; 8; 14]. Це, на нашу думку, головна причина того, що лише у Словаччині російсько-українська війна мала такий вагомий вплив на електоральні настрої громадян, а відповідно до цього і будували свої виборчі месиджі головні актори виборчої кампанії. Результати виборів подано в таблиці 3.

Отже, за результатами виборів у Словаччині можна зробити такі висновки:

1. Перемогу на виборах у Словаччині здобула партія экс прем'єр-міністра Р. Фіцо, яка отримала 22,9% голосів і виборців та 42 депутатські мандати. Відповідно до чинного законодавства президентка Словаччини З. Чапутова доручила Р. Фіцо провести перемовини щодо утворення урядової коаліції. За результатами перемовин була підписана угода (11 жовтня) про утворення урядової коаліції у складі політичних партій: «Напря́м – Соціальна демократія», «Голос – Соціальна демократія», Словацька національна партія (79 депутатів).

2. Конфігурація партійної системи за результатами виборів отримала обриси двоблокової: лівоцентристська урядова коаліція («Напря́м – СД», «Голос – Соціальна демократія», СНП (79 депутатів)) та правоцентристська опозиція («Прогресивна Словаччина», ХДР, «СіС (55 депутатів)).

Коаліцію І. Матовича («Звичайні люди і незалежні особистості», «Християнська унія», «За людей») важко розмістити на шкалі «ліві – праві», оскільки вона являє собою популістське утворення без чіткої ідеологічної ідентифікації.

Таблиця 3

Результати виборів до Національної Ради Словачкої Республіки 30 вересня 2023 року

Назва партії / виборчої коаліції (рік утворення)	Відсоток голосів виборців, здобутих партією (%)	Кількість депутатських місць	Ідеологія партії
Напря́м – Соціально демократія (1999)	22,9	42 (+4)*	лівоцентризм, соціал-демократія
Прогресивна Словаччина (2017)	17,9	32 (нова)	соціальний лібералізм, енвайронменталізм
Голос – Соціально демократія (2020)	14,7	27 (нова)	центризм, соціал-демократія
Коаліція «Звичайні люди і незалежні особистості», «Християнська унія», «За людей»	8,8	16 (-37)	правоцентризм, консерватизм, популізм
Християнсько-демократичний рух (1990)	6,8	12 (+12)	консерватизм, християнська демократія
«Свобода і солідарність» (2009)	6,3	11 (-2)	лібералізм
Словацька національна партія (1989)	5,6	10 (+10)	словацький націоналізм, євроскептицизм, русофільство
Республіка (2021)	4,7	0	популізм, неонацизм, русофільство
Альянс (з 1994 р. Партія угорської коаліції, з 2021 р. перейменована на «Альянс»)	4,3	0	угорський націоналізм, захист інтересів угорської меншини

*менше / більше депутатських місць у порівнянні з результатами попередніх парламентських виборів.

Джерело: побудована автором на підставі [17]

3. Повернулися до парламенту «старі» політичні партії «Свобода і солідарність» та Християнсько-демократичний рух.

4. Не отримали депутатські мандати словацькі ультраправа партії. Якщо у 2020 р. ультраправа партія «Котлебівці – Народна партія Наша Словаччина» здобула 7,97% (17 мандатів) і посіла четверте місце, то у 2023 р. вона взагалі не потрапляє до парламенту (0,8%), а інша неонацистська (ультраправа) партія «Республіка», яку утворили «вихідці від Котлеби» не змогла подолати виборчий бар'єр, здобувши лише 4,7% голосів виборців.

5. Другий електоральний цикл поспіль не пройшли до парламенту угорські партії. Вперше в електоральній історії Словаччини вони не отримали депутатські мандати у 2020 р. (угорські партії «Міст» та «Угорська спільнота»), а в 2023 р. угорська партія «Альянс» здобула 4,3% голосів виборців, а «Угорський форум» – 0,1%.

6. Індекс волатильності Педерсена для парламентських партій становить 56,6%, а для електоральних – 44,6%, що вказує на високий рівень неусталеності електоральних уподобань словацьких виборців.

7. Результати парламентських виборів у Словаччині виявили поляризацію політичних уподобань виборців, яка пов'язана, перш за все, з підтримкою/непідтримкою України у російсько-українській війні. А загалом перебіг вибо-

рів показав вразливість словацького суспільства до популістської риторики та російської пропаганди. Як наслідок ми спостерігаємо фрагментарність партійної системи, що не дозволяє партії «Напря́м – СД» отримати більшість у парламенті, а відтак вона має враховувати як політичні інтереси членів урядової коаліції, так і потужної опозиції, яку уособлюють «Прогресивна Словаччина», ХДР, СіС.

8. Нова словацька влада перегляне політику надання Україні військової допомоги на державному рівні, але в той же час не буде втручатися у діяльність приватних компаній, що виробляють військову техніку та зброю для України.

Польща. Вибори до польського парламенту – Національних зборів відбулися 15.10.2023 р. Національні збори Польщі складаються з двох палат – Сенату (100 депутатських місць, верхня палата) та Сейму (460 депутатських місць, нижня палата). Сенат обирається шляхом голосування в одномандатних округах, а Сейм – за відкритими партійними списками з прохідним бар'єром 5% голосів для політичних партій і 8% голосів для виборчих коаліцій у 41 багатомандатному виборчому окрузі [1; 16, с. 302–304].

За результатами попередніх парламентських виборів 2019 р. більшість у Сеймі здобула партія «Право і справедливість» (ПіС) – 43,8% голосів виборців (235 депутатських мандатів).

«Громадянська коаліція» – 27,2% (134), виборча коаліція «Ліві» – 12,5% (49), «Польська коаліція» – 8,5% (30), партія «Конфедерація Свободи і Незалежності» – 6,8% (11) [9]. Таким чином ПіС отримали в парламенті монобільшість сформувавши новий уряд. Це була друга поспіль перемога ПіС на парламентських виборах.

Парламентські вибори 15 жовтня 2023 р., на думку експертів, мають стати знаковими як для самої країни, так і для Європейського Союзу загалом. Йдеться про те, що опитування польських громадян засвідчили, що ПіС не має шансів утворити нову урядову коаліцію, а 60% поляків хочуть змін як у внутрішній, так і зовнішній урядовій політиці країни. Натомість такі шанси отримує опозиційна «Громадянська коаліція» на чолі з Д. Туском, яка обіцяє повернути країну на європейські рейки, заявляючи про «орбанізацію Польщі» партією «Право і справедливість». Відносини з Україною також стали частиною передвиборчих месиджів головних електоральних гравців. І якщо з боку ПіС можна було почути образи в українську сторону на кшталт «припинення військової допомоги», «Україна повинна бути вдячна Польщі» і т. д., то «Громадянська коаліція» заявила про всебічну підтримку нашої держави [3; 15]. Результати виборів подано в таблиці 4.

Отже перемогу на виборах здобула партія «Право і справедливість» (35,4%), яка відстоює ідеї правочентристського католицького консерватизму. Опозиційна «Громадянська коаліція» (ГК) на чолі з Д. Туском здобула 30,7% голосів виборців і 157 депутатських мандатів, що на 23 більше ніж на попередніх виборах. Коаліцію утворюють партії «Громадянська платформа», «Новочесна», «Польська ініціатива» та «Зелені». ГК декларує підтримку і захист ліберальних демократичних цінностей, орієнтуючись на покращення діалогу

з ЄС, який на думку її лідерів за часів домінування ПіС почав заходити в тупик.

Коаліція «Третій шлях» здобула 14,5% голосів виборців (65 депутатських мандатів). Утворена напередодні парламентських виборів у 2023 р. та включає «Польську народну партію» і партію «Польща 2050». Партія «Нові ліві» отримала 8,6% голосів виборців, а ультраправа партія «Конфедерація свободи і незалежності» (Конфедерація) 6,7%.

Таким чином за результати виборів можна зробити такі висновки. По-перше, результати виборів свідчать про те, що польське суспільство не змогло чітко визначитись у виборах між право і лівоцентристами. Це в свою чергу може привести до довгого шляху у формуванні урядової коаліції: ПіС і Конфедерація як можливі учасники коаліції мають 212 мандатів, а ГК, «Третій шлях» і «Ліві» – 248 мандатів. Але право на формування урядової коаліції отримає партія-переможець – ПіС. Президент Польщі А. Дуда 06.11.2023 р. оголосив, що згідно з польською традицією делегує право першому сформувати урядову коаліцію М. Моравецькому, як представнику партії ПіС, яка є формальним переможцем виборів. В той же час опозиційні об'єднання «Громадянська коаліція», «Третій шлях» та «Лівиця» заявили про те, що вони підписали коаліційну угоду.

По-друге, незначний розрив між ПіС і ГК свідчить про поляризацію політичних уподобань та зростання запиту на оновлення польського політикуму, а значить внутрішньої та зовнішньої політики. Про це свідчить і рекордно високий рівень явки виборців – 74,3%.

По-третє, якою б не була урядова коаліція, підтримка Польщею України буде продовжена. Певний негатив у відношеннях між двома державами був пов'язаний з виборчою кампанією і не більше,

Таблиця 4

Результати виборів до польського Сейму 15 жовтня 2023 року

Назва партії / виборчої коаліції (рік утворення)	Відсоток голосів виборців, здобутих партією (%)	Кількість депутатських місць	Ідеологія партії
Право і Справедливість (2001)	35,4	194 (-41)*	націонал-консерватизм, помірний євроскептицизм
Громадянська коаліція (2018)	30,7	157 (+23)	ліберальний консерватизм, проєвропеїзм
Коаліція «Третій шлях» (2023)	14,4	65 (+35)	християнська демократія, проєвропеїзм, зелена політика
Партія «Нові ліві» (2021)	8,6	26 (-23)	соціал-демократія, есоціал-лібералізм
Партія «Конфедерація свободи та незалежності» (2019)	7,1	18 (+7)	польський націоналізм, євроскептицизм
Німецька національна меншина	0	0 (-1)	Захист прав німецької національної меншини

*менше / більше депутатських місць у порівнянні з результатами попередніх парламентських виборів.

Джерело: побудована автором на підставі [17].

оскільки в Європі Польща залишається як одна із найбільш «антиросійських» держав.

По-четверте, поразку на виборах отримала ультралева партія «Конфедерація свободи та незалежності». Розраховуючи на 18% голосів виборців і «золоту акцію» для утворення коаліції, за результатами виборів вона отримала найменший результат (7,16%). Риторика партії мала антисистемний, антимиграційний, антизахідний та антиукраїнський характер [6].

Вказаний результат показав, що польське суспільство не сприймає такої риторики, а тому її потрібно корегувати з настроями поляків. У поразці був звинувачений один із лідерів-засновників партії, проросійський політик Я. Корвін-Мікке, який на думку однопартійців своїми наративами «відлякав виборців». Відтак він був виключений з Ради лідерів партії, а його членство в партії призупинено.

По-п'яте, рівень волатильності за результатами виборів становить 14,1%, що засвідчує стабільність уподобань виборців, а в нашому випадку їх розподіл між 5 політичними силами, які отримали депутатські мандати на парламентських виборах 2019 та 2023 рр.

Висновки. Конфігурацію партійних систем за результатами виборів можна визначити як двоблокові багатопартійні системи поміркованого плюралізму. Окрім Словаччини не відбулося суттєвих змін в акторному складі партійних систем: індекс волатильності в Естонії – 22,7, Болгарії – 14,1, Польщі – 14,1, Словаччині – 56,6. Таким чином, лише в Словацькій Республіці відбулися суттєві зміни у електоральних уподобаннях громадян: до парламенту проходять дві нові партії («Прогресивна Словаччина», «Голос – Соціал-демократія»), повертаються до парламенту «старі, мейнстримні» партії (Християнсько-демократичний рух, «Свобода і солідарність»), не отримують депутатські мандати ультралевої партії («Котлебівці – Народна партія Наша Словаччина», «Республіка»).

Окрім Болгарії (40,5%) на парламентських виборах у країнах Центральної Європи була заре-

єстрована висока явка виборців: Естонії (63,5%), Словаччині (68,4%), Польщі (74,3%). Висока явка – це свідчення того, що громадяни активно приймають участь у виборі тих, хто найближчим часом має визначати внутрішню і зовнішню політику їхніх держав. Низький рівень явки у Болгарії пояснюється тим, що у 2023 р. відбулися п'яті позачергові вибори, починаючи з 2021 р., і громадяни «втомилися» обирати тих, хто не може сформувати урядову коаліцію.

Парламентські вибори 2023 р. у країнах Центральної Європи показали, що російсько-українська війна має вагомий вплив на їх результати. І ця тенденція в майбутньому буде посилюватися. Йдеться про те, що відношення до російсько-української війни стає новим соціально-політичним виміром, який розмежує електоральні уподобання виборців і передвиборчі месиджі політичних партій. І якщо результат виборів у Естонії, Болгарії і Польщі не вплинув на політику цих країн щодо України, то електоральний результат у Словаччині кардинальним чином змінює ставлення до України: урядовий кабінет Р. Фіцо відразу задекларував про припинення військової допомоги Україні. Слід також зазначити, що кремлівські наративи мали значний вплив на електоральний вибір, а відтак проросійські партії здобули депутатські мандати в Болгарії («Відродження»), Польщі («Конфедерація свободи і незалежності»), Словаччині («Напряма – соціал-демократія», «Словацька національна партія»).

Результати виборів показали коливання «електорального маятника» у бік «мейнстримних» партій: зафіксований низький рівень підтримки праворадикальних («Котлебівці – Народна партія Наша Словаччина», «Республіка», «Конфедерація свободи та незалежності») та популістських («С такий народ», «Звичайні люди та незалежні особистості») партій, а серед 24 політичних партій, які здобули депутатські мандати, лише дві були «новими», а інші подолали виборчий бар'єр і на попередніх виборів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Виборчі системи з відкритими списками: в пошуках оптимальної моделі для України. К., 2017. 116 с.
2. Герасимчук С. Проросійська Словаччина, що постачає зброю ЗСУ. Розповідаємо про складного сусіда України. URL: <https://www.euointegration.com.ua/articles/2023/05/19/7162001/> (23.08.2023).
3. Давимука О. Парламентські вибори в Польщі 2023: підсумки і перспективи польської зовнішньої політики. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/parlamentski-vybory-v-polshchi-2023-pidsumky-i-perspektyvu> (дата звернення 17.10.2023).
4. Давимука О. Результати парламентських виборів у Словаччині. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/202310/az_vibori_slovachchina_03102023.pdf (дата звернення 17.10.2023).
5. Драпак М. Криза на користь друзів РФ: що змінять для Болгарії дострокові парламентські вибори: <https://www.euointegration.com.ua/articles/2023/03/31/7158976/> (дата звернення 23.09.2023).
6. Желіховський С. Поразка українофобів: як польська «Конфедерація» розвалюється після виборів. URL: <https://www.euointegration.com.ua/articles/2023/10/27/7172292/> (дата звернення 27.10.2023).

7. Ємець М., Сидоренко С. Е-вибори проти популістів: як інтернет-голосування в Естонії закріпило підтримку України <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/03/6/7157412/> (дата звернення 23.09.2023).
8. Конишев Д. Чи стане Словаччина ще однією Угорщиною? Чого чекати від проросійської коаліції у сусідів. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/10/11/7171146/> (дата звернення 17.10.2023).
9. Копинець Ю. Вплив сучасних тенденцій розвитку країн Європейського Союзу на еволюцію і функціонування партійної системи України: дис. ... к. політ. наук 23.00.02 / Ужгородський національний університет. 2021. 269 с. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/11/dis_korupnets.pdf (дата звернення 17.06.2022).
10. Остапець Ю., Ключкович А. Партійна система Словаччини: проблеми функціонування та тенденції розвитку на сучасному етапі. *Регіональні студії*. 2021. № 24. С. 59–67.
11. Остапець Ю., Копинець Ю. Парламентські вибори 2021 року в країнах Європейського Союзу: характеристика загальних тенденцій та національних особливостей електорального вибору. *Регіональні студії*. 2022. № 30. С. 82–90.
12. Остапець Ю., Мартинкович М. Характеристика партійного ландшафту країн Європейського Союзу за результатами парламентських виборів 2022 року. *Регіональні студії*. 2023. № 33. С. 82–93.
13. Панченко Ю., Драпак М. Два уряди і жодної коаліції: як Болгарія вийшла з політичної кризи та що це змінить для України. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/05/24/7162338/> (дата звернення 23.09.2023).
14. Панченко Ю. Зупинити проросійський реванш: від кого залежить формування нового уряду Словаччини. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/09/15/7169406/> (дата звернення 23.09.2023).
15. Панченко Ю. Польща втрачає монобільшість: якою буде нова коаліція і що це означатиме для України. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/10/10/7171035/> (20.10.2023).
16. Романюк А., Литвин В. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Вишеградської групи та інших країн Центрально-Східної Європи: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 548 с.
17. The European Elections Monitor. URL: <https://www.robert-schuman.eu/en/publications/observatoire-des-elections-en-europe/2023> (дата звернення 15.10.2023).

**ПЕРСПЕКТИВА РОЗВИТКУ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ МІСЬКИХ АГЛОМЕРАЦІЙ
В УКРАЇНІ****PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT AND FUNCTIONING
OF URBAN AGGLOMERATIONS IN UKRAINE****Шустер Б.Р.,***керівник**Офіс Львівської громади у м. Винники,**член виконавчого комітету Львівської міської ради,**Депутат Львівської районної ради,**волонтер*

У статті розглядаються глобальні тенденції урбанізації, процеси становлення та розвитку міських агломерацій як ключових центрів економічного зростання і формування нових економічних моделей у великих містах. Робиться акцент на визначенні міських агломерацій і аналізі моделей їх управління. Піддаються ретельному аналізу основні підходи до регулювання цих економічних об'єднань та напрями співпраці між їх складовими суб'єктами. Досліджується динаміка росту міського населення у різних світових регіонах та співвідношення міського населення з загальною чисельністю населення відповідних територій. Також оцінюються прогнози зростання населення великих міст та їх вплив на економічний розвиток регіонів.

Досліджено можливості розвитку та функціонування міських агломерацій на прикладі ключових великих міст, що є економічними центрами українських регіонів. Проведено аналіз відповідності цих міст міжнародним стандартам та класифікаційним вимогам, а також визначено потребу в актуалізації законодавства для відповідності сучасним вимогам. Реформа децентралізації привернула увагу до необхідності перегляду підходу до управління великими містами та прилеглими територіями. У Верховній Раді України зареєстровано кілька законопроектів, спрямованих на стандартизацію відносин між економічними центрами та прилеглими громадами.

На основі аналізу поданих законопроектів та урахування Стратегії розвитку Львівської агломерації до 2027 року, а також урахувавши досвід функціонування територіальних громад – обласних центрів з приєднаними громадами, були розроблені власні підходи до нормативного регулювання міських агломерацій в Україні.

Після проведеного аналізу стало очевидним, що розвиток великих міст є ключовою умовою для економічного зростання та відновлення економіки України. Це також є необхідним кроком для продовження реформи децентралізації, яка потребує закріплення у законодавстві.

Ключові слова: урбанізація, економіка великих міст, міська агломерація, розвиток міських агломерацій в Україні, управління міськими агломераціями.

The article examines global trends in urbanization, the processes of formation and development of urban agglomerations as key centers of economic growth and the formation of new economic models in large cities. Emphasis is placed on the definition of urban agglomerations and analysis of their management models. The main approaches to the regulation of these economic associations and the areas of cooperation between their constituent entities are thoroughly analyzed. The dynamics of urban population growth in different world regions and the ratio of urban population to the total population of the respective territories are studied. The article also assesses the forecasts of population growth in large cities and their impact on the economic development of the regions.

The possibilities of development and functioning of urban agglomerations are studied on the example of key large cities that are economic centers of Ukrainian regions. The author analyzes the compliance of these cities with international standards and classification requirements, and identifies the need to update legislation to meet modern requirements. The decentralization reform has drawn attention to the need to revise the approach to managing large cities and adjacent territories. The Verkhovna Rada of Ukraine has registered several draft laws aimed at standardizing relations between economic centers and adjacent communities.

Based on the analysis of the submitted draft laws and the Lviv Agglomeration Development Strategy until 2027, as well as the experience of functioning of territorial communities – regional centers with attached communities – we developed our own approaches to the regulatory regulation of urban agglomerations in Ukraine.

After the analysis, it became clear that the development of large cities is a key condition for economic growth and economic recovery in Ukraine. It is also a necessary step to continue the decentralization reform, which needs to be enshrined in law.

Key words: urbanization, economy of large cities, urban agglomeration, development of urban agglomerations in Ukraine, management of urban agglomerations.

Постановка проблеми. Зародження та становлення місцевого самоврядування в Україні як незалежного інституту у демократичній державі розпочалося в день нашої державної незалежності 24 серпня 1991 року. Успадковуючи адміністра-

тивно-територіальну систему радянського союзу, ми також усвідомили потребу зміни централізованої моделі управління, що стало очевидним ще в самі початки. Місцеве управління – це той механізм управління, який безпосередньо взаємодіє

з громадянами, і тому особливо чутливий до змін та викликів, що відбуваються в суспільстві. Розпочата у 2016 році реформа децентралізації відображає потреби громадян у по бажаному розподілі влади та самоврядування на місцях і зараз знаходиться на етапі остаточного формування.

Зараз, відповідно до реформи децентралізації, міські агломерації стали не просто важливою, але і необхідною складовою для забезпечення стійкого економічного зростання міст в Україні. У теорії місцевого самоврядування питання міських агломерацій активно обговорюються вже останні 10 років, однак поки не має законодавчого закріплення, і можливості міських агломерацій частково реалізуються через об'єднання територіальних громад у формі громадських організацій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Аспекти теоретичного та практичного вивчення функціонування міських агломерацій та можливості їх подальшого розвитку висвітлені у трудах вітчизняних вчених, таких як В.З. Кубійовича, А.Т. Назарка, Л.В. Сергієнко, І.В. Новосолова, Є.В. Хлобистову та інших.

Мета дослідження полягає в оцінці можливостей розвитку та роботи міських агломерацій, що насправді функціонують поруч з міськими системами великих міст.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Протягом багатьох десятиліть урбанізація у всьому світі тривала, особливо активно починаючи з 19 століття. Протягом цього періоду частка міського населення збільшилась майже у 30 разів [3].

Значення та роль урбанізації в системі публічного управління та адміністрування визначені комплексністю світових проблем, які переважно концентруються в міських областях. Міста є центрами економічної активності, що спроможні забезпечити розвиток економіки країни та процвітання суспільства. Урбанізація, з одного боку, породжує нові та загострює існуючі проблеми у соціальному розвитку, але, з іншого боку, надає можливість їх вирішення або зменшення наслідків. Досягнення балансу між цими критичними аспектами залежить від реалізації збалансованої та ефективної публічної політики, що формується та втілюється на основі вчасного моніторингу ситуації, прогнозування можливих сценаріїв розвитку та використання інноваційних засобів [24].

Станом на 2020 рік найвищий рівень урбанізації зафіксовано в Північній Америці (82,6%), Латинській Америці (81,2%) та Європі (74,9%). У меншій мірі за цими регіонами йде Океанія, де рівень урбанізації становить 68,2%. Найменший рівень урбанізму на 2020 році зафіксовано в Африці (43,5%) та Азії (51,1%). Порівнюючи динаміку значень показника частки міського населення у загальній кількості населення регіону у 2020 році

та 1950 році, можна відзначити, що найшвидше урбанізація розвивалась у Африці (частка міського населення у 2020 році зросла у 3,0 рази), Азії (у 2,9 рази), та в Латинській Америці (у 2,0 рази). У Європі цей показник зріс у 1,5 рази, у Північній Америці – у 1,3 рази, а в Океанії – у 1,1 рази. За прогнозами Відділу народонаселення Департаменту з економічних і соціальних питань ООН до 2050 року рівень урбанізації в світі підніметься до 68,4%. Приблизно 80–90% населення Північної Америки, Латинської Америки та Європи проживатиме у містах та міських агломераціях, тоді як у країнах Океанії цей показник сягне 72,1%, у Азії – 66,2%, а в Африці – 58,9% [5].

Як стверджують Дорошук О.-М. та Лозинський Р., урбанізація призводить до змін у формуванні та розвитку міст. З'являються системи заселення, які виникають з розширення міст через зростання приміських зон. Замість традиційних міст формуються нові типи населених пунктів, які утворюють міські агломерації. Це сполучні скупчення населення, що швидко розвиваються та тісно взаємопов'язані. З'явлення агломерацій означає новий етап у житті міст, коли поселення переходить у систему з «розмитими» межами. Під час подальшого розвитку агломерації створюються більш складні урбанізовані системи, такі як мегаполіси та мегалополіси [12].

Згідно з Д.С. Бірюковим, великі міста виступають як основний двигун світової економіки, а також як культурні, історичні, духовні, політичні та інноваційні центри. Бакуліна Г.Ю. вказує на зростання темпів урбанізації у всьому світі, де все більше людей прагне саморозвитку, кращих умов життя та перспективної роботи. Отже, урбанізація – це збільшення розміру міст через переселення населення з сільських районів у пошуках кращих можливостей для праці та життя [6].

На думку О. та І. Ізарових, міська агломерація – це збірність кількох адміністративно-територіальних одиниць, що взаємодіють між собою та мають спільні можливості для ефективного використання систем, які забезпечують їхнє життя: наприклад, системи водопостачання, енергетики, каналізації, транспорту тощо, при цьому їхнє населення сконцентроване на відносно невеликій території [16].

О.Л. Дронова та Я.С. Лис правильно відзначають, що питання визначення та управління агломераціями має значну складність і варіюється залежно від прийнятих підходів у різних країнах. У численних країнах проводять систематичні дослідження та ведуть постійний статистичний облік розвитку великих міських об'єднань, а також створені відповідні координаційні та управлінські структури [13].

У ряді країн, таких як США, Канада, Франція, Італія та інші, терміни «агломерація» та «міська агломерація» широко вживаються у законодавстві,

зокрема, на рівні норм конституційного права. Зміни у законодавстві були внесені з метою підвищення ефективності регіонального управління та конкурентоспроможності економіки. Наприклад, у Швейцарії, хоча великих агломерацій немає (найбільша агломерація країни, Цюрих, нараховує близько 1,2 мільйона осіб), Федеральне статистичне управління встановило чіткі критерії для визначення агломерацій [4].

Як зауважує А.Т. Назарко, у країнах Заходу управління агломераціями відбувається через організацію співпраці між адміністративними одиницями, що розташовані на їх території [6].

М.М. Сюсько, аналізуючи зарубіжний досвід управління розвитком міських агломерацій, визначає декілька моделей правового статусу міських агломерацій, що застосовуються у зарубіжних країнах:

1) утворення міської агломерації, яка стане окремим елементом адміністративно-територіальної структури з власною системно-структурною муніципальною владою. Це означає, що суб'єкти місцевого самоврядування на території, які утворили агломерацію, втрачають свій індивідуальний статус;

2) створення міської агломерації як додаткового рівня управління територією. Муніципальним органам влади на цьому рівні можуть бути передані відповідні функції та повноваження шляхом законодавчого регулювання або укладання договорів;

3) призначення міської агломерації субрегіональною адміністративно-територіальною одиницею (районом) з передачею відповідних муніципальних функцій та повноважень на цей рівень;

4) заснування агломерації на основі договірних угод між муніципалітетами, що дозволяє створювати спільні округи та розвивати інституційні форми співробітництва [27].

Зауваження Димченко О.В., Семенова В.Т., Биченко Л.А. та Панкєєвої А.М. вказують на широке поширення нормативного регулювання взаємодії та функціонування міських агломерацій як форми співпраці муніципальних органів управління базових адміністративних одиниць. Оскільки наявність стійких зв'язків у різних сферах життя між центральним містом та навколишніми населеними пунктами визначає тісну взаємодію відповідних муніципальних систем [10]. Однак, ми не підтримуємо точку зору, що утворення та функціонування агломерацій можна розглядати виключно як форму співпраці територіальних громад.

П. Мерлен і Ф. Шое визначили агломерацію як «систему, що охоплює місто і його прилеглі території» – класичне поняття для європейської урбаністики [21]. Термін «агломерація» був введений французьким географом М. Руже у 1973 році. Він

визначив агломерацію як випадок, коли міські види діяльності перетинають адміністративні кордони і охоплюють сусідні населені пункти. Концепція «міської агломерації» привертає значну увагу українських та зарубіжних вчених [11]. Перші дослідження українських науковців про урбанізацію, концентрацію населення і економічних ресурсів у містах та їхніх прилеглих територіях, відзначаються ще у першій третині ХХ століття (праця В. Кубійовича, 1927 р.) [19].

До 2015 року на території країни існувало 18 міських агломерацій. Однак їхні показники відставали від світових лідерів у цій сфері. У п'яти агломераціях з населенням близько мільйона чоловік або більше проживала близько третини населення країни. Ці області залучали понад 80% усіх прямих іноземних інвестицій і внесок у загальний ВВП становив понад 51%. У глобалізованому світі агломерації стають центрами економічного зростання та конкурентоспроможності, а також місцями адміністративного та соціального обслуговування населення. Це підкреслює важливість уваги держави до створення правових умов для їхнього функціонування та налагодження ефективного управління на місцевому рівні [10].

У сфері функціонування міських агломерацій правову політику держави не можна вважати задовільною у цьому контексті. Навіть при досить глибокому аналізі економічних, географічних та містобудівних аспектів цих утворень законодавство України не тільки не інституціоналізує міські агломерації, але майже не враховує це поняття в сучасних законах.

А.Т. Назарко вказує на кілька недоліків у правовому регулюванні, зокрема, на відсутність спеціального законодавства для регулювання міських агломерацій, відсутність чіткої термінологічної бази для їх створення та функціонування, а також на відсутність державної стратегії щодо підтримки створення агломерацій. Він також зазначає, що обмеження розвитку великих міст міськими кордонами та недопущення будь-якого фінансування, що виходить за межі міста, вважається нецільовим заходом [20].

За словами Сюсько М.М., легалізація міських агломерацій сприятиме впровадженню європейських моделей містобудування на вітчизняних теренах. Ці агломерації розглядаються як складні динамічні системи територіальної організації з багатьма компонентами, що сформувалися історично. Вони створюють об'єднані урбанізовані зони, які включають прилеглі населені пункти. Відзначаються високим ступенем концентрації промислового виробництва, інфраструктури, наукових та освітніх закладів, а також значною загальною чисельністю населення. Ці агломерації надають широкий спектр адміністративних та соціальних послуг населенню та характеризують

ються високим рівнем господарської складності і інтеграції елементів у межах території [28].

Чувікіна Н. вказує на відсутність єдиної системи критеріїв та умов формування міських агломерацій, а також на відсутність системно-структурної організації цих агломерацій, хоча загальне розуміння їх сутності є міжнародним. Тому законодавче визначення організаційно-правових засад формування та функціонування міських агломерацій в Україні повинно базуватися на внутрішніх політико-правових, соціально-економічних та адміністративно-територіальних реаліях, враховуючи при цьому кращий досвід та досягнення зарубіжної практики [28].

Після реформи децентралізації існуюча модель управління великими містами призвела до утворення депресивних районів. Ліквідація самостійності населених пунктів, що ввійшли до Львівської міської територіальної громади, призвела до того, що їхній розвиток та благоустрій залишилися поза увагою. Недоліки виборчого законодавства забрали можливість цим громадам мати власних представників.

В. Квурт вказує на можливість вирішення ситуації через ухвалення двох законопроектів. Перший – Закон про міські агломерації, де ОТГ буде визнано суб'єктом учасників агломерації. Це дозволить завершити формування перспективних планів та розширити зону впливу великого міста без конфліктів у межах існуючої трудової міграції [17].

Створення об'єднаних територіальних громад відіграє важливу роль у руху до упровадження європейської моделі адміністративно-територіального устрою. Зміни на місцевому рівні, такі як об'єднання та інші адміністративно-територіальні перетворення, тепер можливі за підтримки місцевого населення в межах існуючого законодавства. У цьому контексті слід згадати про проект Агентства США з міжнародного розвитку (англ. – United States Agency for International Development, USAID) під назвою «Локальні інвестиції та національна конкурентоспроможність» (скорочено – ЛІНК) [2].

У межах цього проекту висвітлювалися питання територіального розвитку в Україні, зокрема розвиток агломерацій та субрегіонів. Наприклад, починаючи з січня 2010 року, лідери громад міст Одеса, Теплодар, Южний, Іллічівськ, а також Біляївського, Комінтернівського та Овідіопольського районів Одеської області розпочали роботу над стратегією економічного розвитку Одеської адміністративної агломерації (субрегіону) [25]. В рамках проекту USAID ЛІНК [2] були представлені інші приклади подібного досвіду співпраці між територіальними громадами України. Агломерації та субрегіони, які розвивалися в рамках проекту, враховували межі існуючих адміністративно-територіальних одиниць країни.

За учасниками проекту, більшість моноцентричних агломерацій України відповідають критеріям NUTS 3 – це невеликі регіони, використанні для специфічної діагностики за класифікацією Європейського Союзу, зазвичай із населенням від 150 до 800 тисяч осіб [2]. Це питання також відображено у Державній Стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки [21], затвердженій Постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 року, де у розділі цілей відзначається потреба впровадження європейської системи статистичної звітності на регіональному рівні в форматі NUTS (де NUTS 2 – регіон, NUTS 3 – група районів (субрегіон) та міська агломерація) [2].

Спочатку згадується перший спеціальний законопроект, розроблений групою народних депутатів України – це проект Закону України «Про міські агломерації» (реєстр. № 6743 від 17.07.2017 р.) [23]. Основною метою цього законопроекту, яку визначили його автори, є встановлення організаційно-правових засад формування міських агломерацій територіальними громадами сіл, селищ і міст, у тому числі об'єднаними територіальними громадами. Цей законопроект також передбачає принципи і механізми взаємодії територіальних громад в межах міських агломерацій, гарантії та відповідальність міських агломерацій, а також форми підтримки державою міських агломерацій. Основу правового статусу міської агломерації у цьому законопроекті складає підхід, що визначає її як договірну інституційну форму міжмуниципального співробітництва територіальних громад. Тобто, згідно з цим законопроектом, міська агломерація – це форма співробітництва між громадою міста-центру агломерації та територіальними громадами сіл, селищ, міст, які знаходяться у зоні впливу міста-центру агломерації та мають інтенсивні зв'язки у сферах економіки, праці, культури та побуту з містом-центром агломерації, з метою спільного вирішення окремих функцій місцевого самоврядування.

Пропонований у законопроекті механізм утворення міських агломерацій, як структурний орган муніципального управління з власною системою організації, потребував тісного узгодження системи створюваних органів місцевого самоврядування, їхніх повноважень, матеріально-фінансових та правових основ функціонування з нормами конституційного та муніципального законодавства [23]. На сьогоднішній день основні суб'єкти місцевого самоврядування, які мають власні функції та повноваження для вирішення питань місцевого значення, визначені на рівні Основного Закону, зокрема – у статті 140 Конституції України [18]. Ця стаття також визначає принципи їхнього правового статусу. Оскільки нові суб'єкти, які запропоновані у законопроекті, набувають публічний характер, постає питання про їхню конституційність.

На сьогодні вже ухвалено низку законів, спрямованих на врегулювання взаємодії територіальних громад та інших форм співпраці між органами місцевого самоврядування між собою та з урядовими органами (наприклад «Про співробітництво територіальних громад» [15], «Про асоціації органів місцевого самоврядування» [14] та інші).

У березні 2023 року Комітет Верховної Ради з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування направив для доопрацювання законопроект № 2637 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення правових підстав для утворення агломерації як однієї з форм співробітництва територіальних громад». Ініціативу до цього законопроекту висунув народний депутат В. Безгін [22].

Під керівництвом Програми Ради Європи «Посилення доброго демократичного врядування і стійкості в Україні» з осені 2022 року активно працювали над розробкою Стратегії розвитку Львівської агломерації до 2027 року, яка була схвалена 24 листопада 2023 року. Ця стратегія стала інструментом комплексного планування розвитку Львівської агломерації у сферах, що відносяться до спільних інтересів громад, які є її складовою частиною. Органи місцевого самоврядування кожної з цих громад несуть відповідальність за сталий розвиток своєї території в межах своїх можливостей та компетенцій (організаційних, людських ресурсів, фінансів тощо) [26].

У ситуації, де в Україні не відбулася конституційна реформа, яка передбачала децентралізацію влади, зокрема, встановлення нової адміністративно-територіальної одиниці – громади – це може бути єдиним можливим шляхом законодавчого забезпечення таких об'єднань.

В рамках обговорень у парламентських комітетах активно розглядаються ключові аспекти функціонування агломерацій в Україні. Особливу увагу звертають на модель взаємодії в агломерації: чи повинна вона бути добровільною чи адміністративною. В. Безгін, член профільного комітету Верховної Ради України з питань місцевого самоврядування, підтримує адміністративну модель, вважаючи, що це ключово для майбутніх рішень. Його думка полягає в уникненні ситуації, коли певна громада вільно може відмовитись від виділення коштів у свій бюджет на функціонування агломерації, тоді як інші громади обов'язково здійснюють це виділення. Також проводиться аналіз досвіду співпраці між метрополією та прилеглими населеними пунктами у межах агломерації за кордоном [7].

Крім того, В. Безгін зауважує, що важливо знайти компроміс у питанні створення ради агломерації та розподілу представництва населених пунктів в ній. Якщо враховувати лише кількість

населення, то метрополія автоматично отримує більшість представників, що вважається несправедливим. У той же час, рівна кількість представників від кожного населеного пункту також не ідеальна, оскільки не враховує різницю в розмірах, наприклад, між Києвом та меншим населеним пунктом з кількістю жителів 6 тисяч, що веде до нерівності у представництві в раді [7].

Отже, налагодження взаємовигідних відносин між прилеглими територіями в агломерації є необхідним та об'єктивним фактором, що створює додаткові можливості для приваблення інвесторів у цю територіальну одиницю.

Висновки. Міські агломерації на сьогоднішній день в Україні розглядаються як новий спосіб розвитку децентралізації. Ця модель дозволяє громадам, що оточують великі міста, зберегти свій статус, повноваження та ресурси, співпрацюючи з муніципалітетами, та одночасно отримати нові можливості для розвитку.

Першочерговим завданням є удосконалення правової бази, щоб чітко визначити напрями обліку, моніторингу та управління розвитком міських агломерацій. Підбиваючи підсумок викладеного, виділимо ключові пункти. По-перше, міські агломерації вже існують в Україні, хоча їх статус не закріплено на законодавчому рівні, і комплексне управління не проводиться. По-друге, наразі формується правова база для створення агломерацій шляхом співробітництва територіальних громад. По-третє, країна реалізує реформу, спрямовану на децентралізацію влади та повноважень, яка відображена у зміні адміністративно-територіальної структури та дозволила місцевій владі активніше приймати рішення на місцевому рівні. По-четверте, проблема управління агломераціями в країні існує вже досить давно, та можемо використати багатий досвід європейських країн як приклад у вирішенні цієї проблеми. Не лише важливо вивчити цей досвід, а й враховувати його при реформуванні. Перш за все, доцільно включити поняття та визначення «міська агломерація» до правового поля України.

Тому розробка та ухвалення закону України «Про міські агломерації» на даний момент є надзвичайно важливими для розвитку муніципальної і регіональної сфери, а також для удосконалення правової політики держави у сфері місцевого самоврядування. Цей закон має завдання не лише надати офіційний статус міським агломераціям, визначивши їх правовий статус, а й забезпечити належну та ефективну правову основу для організації їх системної структури та функціонування. Він повинен бути згідним з положеннями Конституції України та повністю відповідати чинному законодавству щодо місцевого самоврядування та співробітництва між територіальними громадами, включаючи ефективну модель організації та пра-

вове управління муніципалітетів. Зберігаючи важливість правового впливу на суспільні процеси та розуміючи соціально-економічні, демографічні, культурні та територіальні виклики, варто зазначити, що прийняття такого закону дозволить ефективно здійснити значні трансформації в інституційному розмірі в цій сфері та надати адекватну правову відповідь на сучасні вимоги соціально-економічного розвитку.

Таким чином, успіх комфорту та майбутнього розвитку майже половини населення України, яке вже проживає в міських агломераціях, залежить від швидкості та точності впровадження

законодавчого регулювання цих територій Верховною Радою. Законодавче визначення агломерацій як окремих управлінських одиниць і стандартизація їх діяльності є ключовим етапом завершення реформи місцевого самоврядування та організації територіальної влади. Це дозволить більш ефективно вирішувати нагальні завдання великих міст та їх околиць, такі як розвиток інфраструктури, планування територій, ефективне управління відходами тощо. В цілому, цей крок має уникнути можливих конфліктів і забезпечити стаке зростання розвитку територій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Schuler M., Dessemontet P., Joye D., Perlik M. Eidgenössische volkszählung 2000: Die Raumgliederungen der Schweiz. Neuenburg. 2000. 232 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/261364672_Eidgenossische_Volkszählung_2000_Die_Raumgliederung_der_Schweiz.pdf (дата звернення: 14.11.2023).
2. Територіальний розвиток в Україні: розвиток агломерацій та субрегіонів / USAID ЛІНК. – К., 2012. 183 с. URL: <https://docplayer.net/59009691-Teritorialniy-rozvitok-v-ukrayini-rozvitok-aglomeraciy-ta-subregioniv.html> (дата звернення: 14.11.2023).
3. Агломерації. Аналітична записка. Частина перша. *Інститут громадянського суспільства* : веб-сайт. URL: <https://www.csi.org.ua/publications/aglomeratsiyi-analitychna-zapyska/> (дата звернення: 16.11.2023).
4. Агломерації: міжнародний досвід, тенденції, висновки для України. Аналітична записка / за ред. Н. Наталенко. Київ, 2017. 136 с. URL: <https://www.csi.org.ua/wp-content/uploads/2018/02/AGLOMERATSIYI-Final.pdf> (дата звернення: 17.11.2023).
5. Артёмов Д.Ю. Стан і тенденції урбанізації в контексті формування smart-економіки. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*, 2022. № 67. URL: <http://ven.chdtu.edu.ua/article/view/278778/273469> (дата звернення: 17.11.2023).
6. Бакуліна Г.Ю. Урбанізація як тенденція розвитку суспільства: міжнародний аспект. *Економіка і суспільство*. 2018. № 18. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/18_ukr/4.pdf (дата звернення: 17.11.2023).
7. Безгін В. Агломерація: історія загублених десятиліть розвитку. *Українська правда* : веб-сайт. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2020/02/13/7240419/> (дата звернення: 10.11.2023).
8. Бірюков Д.С. Сучасні проблеми урбанізації в контексті національної безпеки України. Аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень* : веб-сайт. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/suchasni-problemi-urbanizacii-v-konteksti-nacionalnoi-bezpeki> (дата звернення: 11.11.2023).
9. Державне будівництво та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. / за ред.: С. Г. Серьогіна та ін. Харків : Право, 2017. № 34. 324 с.
10. Димченко О.В., Семенов В.Т., Биченко Л.А., Панкеева А.М. Агломерації: сучасний стан та перспективи розвитку і управління. *Містобудування та територіальне планування: наук.-техн. збірник* / за ред. М.М. Осетрін. Київ, 2014. № 52. С. 90–104.
11. Дідик В. В. Павлів А.П. Планування міст: навч. посіб. Львів, 2003. 412 с.
12. Дорошук О.-М., Лозинський Р. Поняття «міська агломерація» в науковій літературі. *Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів»*. 11–12 листопада 2022 р. Луцьк, 2022. URL: <https://konfgeolutsk.wordpress.com/2017/04/05/%D0%BF%D0%BE%D0%BD%D1%8F%D1%82%D1%82%D1%8F-> (дата звернення: 11.11.2023).
13. Дронова О.Л., Лис Я.С. Управління міськими агломераціями: європейський досвід для реформ в Україні. *Український географічний журнал*. 2013, № 1 С. 47–52.
14. Про асоціації органів місцевого самоврядування: Закон України від 16.04.2009 р. № 1275-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1275-17#Text> (дата звернення: 17.11.2023).
15. Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17.06.2014 р. № 1508-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text> (дата звернення: 17.11.2023).
16. Ізаров О., Ізарова І. Міські агломерації: пропозиції законодавчої ініціативи. *Вісник Одеської державної академії будівництва та архітектури*. 2017. № 66. С. 8–14.
17. Квурт В.Л. Мегалополіс Великого Львова. Балтійсько-Чорноморський мегалополіс: виклики і завдання Великого Львова. *Варіанти* : веб-сайт. URL: <https://varianty.lviv.ua/72727-megalopolis-velykoho-lvova> (дата звернення: 16.11.2023).
18. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 16.11.2023).

19. Кубійович В. З антропогеографії Нового Санча. *Володимир Кубійович. Наукові праці. Том 1.* / за ред. О. Шаблія. Львів, 1996. С. 286–506.
20. Назарко А. Т. Міські агломерації в Україні: проблеми правової інституціоналізації. *Актуальні проблеми держави і права.* 2011. Вип. 61. С. 144–150. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2011_61_21 (дата звернення: 16.11.2023).
21. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки / постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 р. № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 16.11.2023).
22. Закон про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення правових підстав для утворення агломерації як однієї з форм співробітництва територіальних громад : проект № 2637 від 19.12.2019 р. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67710 (дата звернення: 16.11.2023).
23. Закон про міські агломерації : проект № 6743 від 17.07.2017 р. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62318 (дата звернення: 16.11.2023).
24. Сергієнко Л.В., Новосьолов І.В. Розвиток публічного управління у контексті урбанізаційних змін. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2020. № 1. URL: http://www.dy.nauka.com.ua/pdf/1_2020/36.pdf (дата звернення: 15.11.2023).
25. Сталий розвиток — XXI століття. Дискусії 2020: колективна монографія / Національний університет «Києво-Могилянська академія» / за ред. проф. Хлобистова Є.В. Київ, 2020. 476 с. URL: <https://apeps.kpi.ua/downloads> (дата звернення: 16.11.2023).
26. Стратегія розвитку Львівської агломерації до 2027 року : проект. URL: <https://drive.google.com/file/d/1nQjJxnjuGNo9SsrDTDb2SK8tAzFHh2S1/view?fbclid=IwAR2Yw2NjExhv2JyqPjzxeKxmfMRsnqBnWSWFijHeU058aTjESPq2tZPTnU> (дата звернення: 16.11.2023).
27. Сюсько М.М. Правове регулювання співробітництва територіальних громад в Україні : дис. ... на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.02 / Ужгород. націонал. Ун-т. Ужгород, 2021. 241 с.
28. Чувікіна Н. Аналіз зарубіжного досвіду управління розвитком міських агломерацій. *Схід.* 2015. № 5. С. 95–99.

РОЗДІЛ 3 ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

УДК 327.5

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.36.12>

ДИПЛОМАТИЧНІ ЗУСИЛЛЯ ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ В РЕАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ФОРМУЛИ МИР

DIPLOMATIC EFFORTS OF THE CZECH REPUBLIC IN THE IMPLEMENTATION OF THE UKRAINIAN PEACE FORMULA

Андрощук І.М.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин
Рівненського державного гуманітарного університету

Ця стаття пропонує аналіз дипломатичних зусиль Чеської Республіки в контексті українського конфлікту, висвітлюючи тонку еволюцію її зовнішньої політики та стратегій. У центрі уваги – ключові чеські політичні фігури, зокрема президент Петро Павел, колишній президент Мілош Земан, прем'єр-міністр Петр Фіала та міністр закордонних справ Ян Ліпавський, чії різноманітні погляди та дії втілюють мінливу динаміку чеського дипломатичного ландшафту.

Прагматичний підхід президента Петра Павела визнає складність військової ситуації в Україні та підкреслює невідкладність дипломатичних переговорів. Він передбачає потенційні переговори у 2024 році, що вказує на реалістичну оцінку конфлікту та необхідність своєчасного дипломатичного врегулювання. На противагу цьому, у статті розглядається значна зміна позиції колишнього президента Мілоша Земана. Колишній відомий своїми проросійськими наративами, Земан переглянув свою позицію після агресії Росії проти України, навіть припустивши, що президент Росії Путін може визнати свої помилки, вивівши війська. Цей зсув знаменує собою не лише трансформацію, але й відображає ширші зміни в чесько-російських дипломатичних відносинах через війну.

Стаття також заглиблюється в складні деталі чеської дипломатії, демонструючи тверду прихильність країни активно підтримувати вирішення українського конфлікту та підтримувати довгострокову стабільність у регіоні. Це зобов'язання виходить за рамки простої риторики, про що свідчить роль Чеської Республіки у формуванні міжнародної коаліції, яка наголошує на важливості єдиного фронту та зусиль колективної безпеки для розв'язання складних геополітичних викликів. Дослідження підкреслює комплексний підхід Чеської Республіки до конфлікту, що включає військову, політичну, фінансову та гуманітарну допомогу. Така участь підкреслює відданість демократичним цінностям і регіональній стабільності. У статті також визнається активна роль Чеської Республіки у захисті української формули миру, позиція, яка узгоджується з її принципами колективної безпеки та спільними зусиллями у вирішенні геополітичних питань. Стаття містить ґрунтовне та детальне дослідження дипломатичних зусиль Чеської Республіки у зв'язку з українською кризою, демонструючи її позиції, стратегії, що змінюються, а також неопихтну відданість справі миру та стабільності в регіоні. Аналіз цих зусиль має вирішальне значення для розуміння ролі Чехії у припиненні російсько-української війни та стабілізації ситуації в Європі.

Ключові слова: Чеська Республіка, дипломатія, війна в Україні, геополітика, політика, російсько-українські відносини, післявоєнна відбудова.

This article offers an analysis of the Czech Republic's diplomatic efforts in the context of the Ukrainian conflict, highlighting the subtle evolution of its foreign policy and strategies. The focus is on key Czech political figures, including President Petr Pavel, former President Miloš Zeman, Prime Minister Petr Fiala, and Foreign Minister Jan Lipavský, whose diverse views and actions embody the changing dynamics of the Czech diplomatic landscape.

President Petr Pavel's pragmatic approach acknowledges the complexity of the military situation in Ukraine and underscores the urgency of diplomatic negotiations. It envisages potential negotiations in 2024, indicating a realistic assessment of the conflict and the need for a timely diplomatic solution. In contrast, the article examines a significant change in former President Miloš Zeman's position. Once known for his pro-Russian narratives, Zeman reconsidered his stance after Russia's aggression against Ukraine, even suggesting that Russian President Putin could admit his mistakes by withdrawing his troops. This shift marks not only a transformation, but also reflects a broader change in Czech-Russian diplomatic relations due to the war.

The article also delves into the complex details of Czech diplomacy, demonstrating the country's strong commitment to actively support the resolution of the Ukrainian conflict and maintain long-term stability in the region. This commitment goes beyond mere rhetoric, as evidenced by the Czech Republic's role in the formation of an international coalition that emphasizes the importance of a united front and collective security efforts to address complex geopolitical challenges. The study highlights the Czech Republic's comprehensive approach to the conflict, which includes military, political, financial and humanitarian assistance. Such participation underscores a commitment to democratic values and regional stability. The article also acknowledges the active role of the Czech Republic in protecting the Ukrainian Peace Formula, a position that is consistent with its principles of collective security and joint efforts in resolving geopolitical issues. The

article provides a thorough and detailed study of the Czech Republic's diplomatic efforts in response to the Ukraine crisis, demonstrating its positions, evolving strategies, and unwavering commitment to peace and stability in the region. The analysis of these efforts is crucial for understanding the role of the Czech Republic in ending the Russian-Ukrainian war and stabilizing the situation in Europe.

Key words: Czech Republic, diplomacy, war in Ukraine, geopolitics, politics, Russian-Ukrainian relations, post-war reconstruction.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Активна участь Чеської Республіки у підтримці України проти російської агресії та просуванні української формули миру відображає ширшу відданість підтримці демократичних цінностей та регіональної стабільності. Пропонуючи не лише військову, політичну та фінансову й гуманітарну допомогу, Чеська Республіка демонструє комплексний підхід до вирішення викликів, пов'язаних із війною, зокрема на дипломатичному рівні. Проактивна позиція Чехії у відстоюванні української формули миру виходить за рамки простої риторики. Створення міжнародної коаліції підкреслює визнання того, що єдиний фронт має важливе значення для досягнення сталого розв'язання воєнного конфлікту. Це дипломатичне лідерство узгоджується з принципами колективної безпеки та спільних зусиль у вирішенні складних геополітичних питань. Отже, вивчення дипломатичних зусиль Чеської Республіки щодо впровадження української формули миру має важливе значення для розуміння ролі Чехії у завершенні російсько-української війни та стабілізації ситуації у регіоні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Геополітична динаміка між Чеською Республікою та Україною значно змінилася протягом багатьох років, відображаючи зміни в загальному європейському політичному середовищі. Фундаментальні дослідження П. Черника («Україна в геополітичних концепціях Чехії та Словаччини у ХХ столітті») та О. Цуп («Чехія та Україна у міждержавних відносинах наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття») пропонують історичні перспективи відносин між Чеською Республікою та Україною. Ці роботи забезпечують важливе тло та контекст, обрамляючи поточну динаміку в історичному континуумі. Однак важливо зазначити, що сучасні події та сучасний геополітичний контекст значно змінилися після цих публікацій. Нещодавні журналістські та медійні повідомлення дають більш актуальний погляд на ситуацію. У статті СТК «Фіала: російська імперська політика є найбільшою загрозою безпеці Чехії» підкреслюється позиція Чехії щодо зовнішньої політики Росії, яка безпосередньо впливає на її відносини з Україною. Аналогічно, звіт СТК про переговори Європейського Союзу з Україною про вступ підкреслює еволюційний характер відносин України з ЄС, значним впливом на який є Чеська Республіка. Крім того, звіти на кшталт повідомлень від Главком про зобов'язання президента Чехії підтримувати Київ,

а також від Рубрики, про зміну позиції президента Чехії щодо Росії після вторгнення в Україну, відображають динамічний характер чесько-українських відносин в умовах ширших геополітичних зрушень. Ці джерела ілюструють, як геополітичні реалії, особливо дії Росії, сформували та перевищили дипломатичні та стратегічні пріоритети Чехії щодо України. Відданість Чехії підтримці України, про що свідчать дискусії з українськими дипломатами та дії на міжнародній арені є свідченням адаптивного зовнішньополітичного підходу країни. Заяви Посла Чехії Радека Матули ще більше підтверджують пріоритетність Чеської Республіки щодо України у майбутньому головуванні в ЄС. Таким чином, у той час як фундаментальні академічні дослідження надають важливий історичний контекст, новіші журналістські джерела пропонують яскраве зображення сучасного стану чесько-українських відносин. Ці відносини характеризуються динамічною взаємодією історичних зв'язків, спільних цінностей та геополітичних викликів, що розвиваються, особливо в контексті зовнішньої політики та дій Росії у Східній Європі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У цій статті ми розглянемо дипломатичні зусилля Чехії у впровадженні української формули миру. Основна увага приділяється аналізу позицій та стратегій видатних чеських лідерів, зокрема президента Петра Павела, колишнього президента Мілоша Земана, прем'єр-міністра Петра Фіали та міністра закордонних справ Яна Ліпавського. Роль Чеської Республіки у підтримці України проти російської агресії підкреслює відданість демократичним цінностям та регіональній стабільності. Ця участь є багатогранною і охоплює військовий, політичний, фінансовий та гуманітарний виміри. Однак нерегульований аспект полягає у формуванні єдиного міжнародного підходу до врегулювання конфлікту та ефективній імplementації української формули миру. Дипломатичне лідерство Чеської Республіки, як частини міжнародної коаліції, набуває вирішального значення в цьому контексті, наголошуючи на важливості колективної безпеки та спільних зусиль у вирішенні геополітичних складнощів. Дипломатичний підхід Чехії, сформульований її нинішніми та колишніми лідерами, відображає всебічне розуміння військових та політичних вимірів українського конфлікту. Зміна дипломатичних позицій, особливо після російської агресії, означає перекалібрування зовнішньої політики Чехії. Відданість підтримці суверенітету, тери-

торіальної цілісності України та можливої післявоєнної відбудови очевидна в активній участі Чеської Республіки в дипломатичних дискусіях та ініціативах. Таким чином, аналіз проливає світло на роль Чеської Республіки у подоланні складнощів російсько-української війни та сприянні міцному миру в регіоні

Формулювання цілей статті. Стаття має на меті всебічно розглянути дипломатичні зобов'язання Чеської Республіки щодо врегулювання конфлікту в Україні, зокрема у відстоюванні та підтримці української формули миру. Це передбачає критичний аналіз заяв і дій ключових чеських політичних фігур, зміни дипломатичних стратегій після агресії Росії та наслідків цих змін для ширшого європейського та глобального політичного ландшафту. Стаття також має висвітлити виклики та перспективи формування узгодженої міжнародної відповіді на підтримку суверенітету та територіальної цілісності України. Також, важливим є оцінити роль Чехії у потенційній повоєнній відбудові України та її вплив на майбутнє європейської безпеки та дипломатії.

Виклад основного матеріалу. Дипломатичні зусилля Чеської Республіки на підтримку української «формули миру» є важливим аспектом поточної міжнародної реакції на конфлікт в Україні. Чехія під керівництвом свого міністра закордонних справ Яна Ліпавського висловила готовність допомогти Україні в реалізації кількох ключових пунктів мирного плану президента Володимира Зеленського з десяти пунктів. Його заступник Ян Маріан уточнив, що Чехія має на меті допомогти виконати перший пункт мирного плану, який передбачає забезпечення ядерної та радіаційної безпеки, а також має намір сприяти у створенні спеціального трибуналу щодо російських військових злочинів. Цей план спрямований на припинення війни з Росією та включає такі компоненти, як ядерна безпека та судове переслідування військових злочинів. Зобов'язання Чехії, зокрема, передбачають допомогу в забезпеченні ядерної та радіаційної безпеки та у створенні трибуналу щодо російських військових злочинів [2].

Формула миру президента Зеленського, представлена на саміті G20 у листопаді 2022 року, є комплексним планом, який отримав значну міжнародну підтримку. Вона стосується таких критично важливих питань, як радіаційна та ядерна безпека, продовольча безпека, енергетична безпека, звільнення полонених та депортованих, відновлення суверенітету та територіальної цілісності України. Кожна з цих складових покликана не лише принести мир в Україну, а й відновити світовий порядок, заснований на нормах і принципах міжнародного права [5] Участь Чеської Республіки є частиною ширшого міжнародного діалогу та спільних зусиль. Відбулися зустрічі та дискусії

з представниками різних країн, включаючи країни G7 та G19, Європейський Союз та інші, щоб обговорити реалізацію цієї формули миру. Ці дискусії включали такі теми, як продовольча та енергетична безпека, територіальна цілісність України, які є ключовими пунктами плану президента Зеленського. Формула також передбачає значний акцент на звільненні всіх ув'язнених і депортованих, що є критичною гуманітарною проблемою в умовах конфлікту [6].

Президент Чехії Петр Павел сформулював дипломатичну позицію щодо української формули миру, наголосивши на складній військовій динаміці на фронті та запропонувавши прагматичний підхід до переговорів. Визнання ним того, що Україна може не отримати військової переваги в найближчій перспективі, підкреслює реалістичну оцінку ситуації, вказуючи на те, що час наразі сприяє Росії через її сильніші мобілізаційні можливості. Павел передбачає, що переговори між Україною та Росією можуть розпочатися у 2024 році, наголосивши на необхідності дипломатичного врегулювання з огляду на обмежені військові здобутки України. Така дипломатична позиція узгоджується з визнанням того, що військове рішення може бути недосяжним, і участь у переговорах стає обов'язковою. Коментарі чеського лідера також проливають світло на стратегічні міркування, вказуючи на потенціал Росії скористатися часом для зміцнення як військового, так і матеріального потенціалу. Павел наголошує на здатності Росії посилити свою мобілізаційну базу та поповнити свої матеріальні ресурси, наголошуючи на важливості вирішення конфлікту дипломатичним шляхом, перш ніж Росія отримає подальші переваги. За словами Павела, Чехія залишається вірною своїй позиції та підтримує суверенітет України. «Якщо Україна впаде, то впадемо ми всі», – сказав він [7] Президент Чехії припускає, що Росія може прагнути затягнути конфлікт, очікуючи результатів президентських виборів у США у 2024 році. Це спостереження додає геополітичного виміру дипломатичному підходу, підкреслюючи необхідність постійної підтримки України з боку Заходу. Попри окреслені виклики, Павел наголошує на важливості постійної підтримки України Заходом, визнаючи складність ситуації. Він наголошує на незмінній відданості допомозі Україні в досягненні її цілей, посилюючи ідею про те, що дипломатична підтримка залишається вирішальною в умовах складного конфлікту, що розвивається. Дипломатична позиція Чехії, сформульована Президентом, відображає розуміння поточної військової динаміки, важливості дипломатичних рішень та необхідності міжнародної підтримки для вирішення ситуації в Україні [9].

Заява президента Чехії Петра Павела відображає глибоке занепокоєння щодо подій в Україні та

ролі Заходу у військовому конфлікті. Павел підкреслює, що 2024 рік може стати вирішальним у контексті війни в Україні, особливо з огляду на поточну підтримку, яку Україна отримує від своїх західних партнерів. Його побоювання ґрунтуються на тому, що недостатність допомоги може призвести до розчарування серед українського населення та зниження морального духу, що важливо для підтримки контрнаступальних дій. Він вказує на важливість морального та матеріального підтримання, яке визначається не лише кількістю відправленої зброї, а й сигналами рішучості та солідарності з боку міжнародного співтовариства. Павел також підкреслює, що війна в Україні оцінюється ним не тільки з військової, але й з принципової точки зору. Він вважає, що поразка України надасть іншим авторитарним режимам сигнал про слабкість Заходу. Це підкреслює важливість сильної та єдиної позиції Заходу у підтримці України. Також він згадує про ситуацію в Чехії, де вже закінчилася «вільна» зброя для України, і уряд розглядає можливість компенсувати це за допомогою ліцензій на експорт зброї через приватні компанії, що свідчить про складнощі та обмеження у поставках зброї з державних запасів [6].

Разом з тим слід і дослідити позицію попереднього президента Чехії Земана щодо України. Мілош Земан припустив, що президент Росії Володимир Путін може визнати свою помилку, якщо виведе російські війська з української території. Згідно з повідомленнями *České noviny*, Земан передав це повідомлення в дружній манері, заявивши, що Путін може визнати свою помилку, вивівши армію з України. Земан наголосив на важливості дій, а не простого словесного визнання, стверджуючи, що виведення армії з України було б відчутним способом для Путіна визнати помилку. Президент Чехії висловив думку, що ніхто не бажає публічного визнання помилки, а скоріше значущих змін у діях на місцях. Крім того, Земан висловив припущення, що якщо російські війська залишаться в Україні, це може мати наслідки для Путіна як з боку солдатів, так і з боку бізнесменів. Він припустив, що солдати можуть відчутти наслідки, оскільки слабка та недостатня підтримка з боку політичного керівництва може вплинути на їхній моральний дух. Земан також наголосив на впливі антиросійських санкцій на російських бізнесменів, зазначивши, що вони мають законне відчуття, що ці санкції суттєво шкодять їхнім інтересам. Він зазначив, що російські бізнес-інтереси відчувають на собі наслідки санкцій, і це сприйняття може вплинути на їхню позицію. Примітно, що Земан зазнав змін у своїй позиції після агресії Росії проти України, зокрема щодо санкцій, які він критикував у минулому. Така зміна позиції свідчить про переоцінку ситуації та потенційно відображає динаміку розвитку дипло-

матичних відносин між Чеською Республікою та Росією в контексті конфлікту в Україні [8].

Продовжуючи огляд, слід зазначити, що прем'єр-міністр Чехії Петр Фіала, виступаючи на зустрічі чеських послів, висловив занепокоєння з приводу потенційного зміщення російсько-українського конфлікту до стадії замороженого конфлікту. Фіала наголосив на необхідності продовження військової та дипломатичної підтримки України з боку Чехії, визнавши малими шанси на швидке вирішення ситуації щодо війни через масштабні наслідки російської агресії. За словами *České Noviny*, Фіала наголосив на численних наслідках російської агресії, що сприяло певному рівню «нервозності» в Чехії. Він згадав про можливість, на думку деяких аналітиків, тупикової ситуації та реальності замороженого конфлікту. Фіала наголосив, що за цим сценарієм слід не просто спостерігати, а враховувати його для стратегічного планування. Фіала висловив переконання, що Чехія повинна продовжувати надавати військову та іншу допомогу Україні. Також він наголосив на важливості підтримки інтеграції України до ЄС та НАТО, а також підготовки до повоєнної відбудови країни. Крім того, він застеріг від того, щоб допустити своєрідну «втому від тривалої ситуації» щодо війни в Україні. Прем'єр-міністр запевнив, що Прага запропонує максимальну допомогу Україні, не лише відкривши двері, а й переконавши інших партнерів зрозуміти та підтримати амбіції Києва. Фіала підкреслив готовність допомагати Україні впроваджувати реформи [3].

Для розуміння дипломатичних зусиль Чехії щодо врегулювання воєнного конфлікту проаналізуємо інтерв'ю посла Чехії в Україні Радека Матули у травні 2022 року. Він зазначив, що Україна є пріоритетом для майбутнього головування Чехії в ЄС. В інтерв'ю з Радеком Матулою дискусія торкнулася різних аспектів, проливши світло на позицію Чехії щодо війни, її підтримку України та майбутні дипломатичні пріоритети. Матула визнав обмежений і скорочений персонал чеських дипломатичних представництв в Україні через постійний ризик російських атак. Поступове повернення до стандартної діяльності відображає чеську підтримку України. Серед пріоритетних напрямків – допомога українським біженцям у Чехії, надання військової та гуманітарної допомоги, а також участь у прямих переговорах з українською владою. Незважаючи на конфлікт, Чеська Республіка залишається відданою підтримці різних секторів в Україні, включаючи журналістику, гуманітарну роботу та ділове партнерство. Матула наголосив на важливості збереження консульської допомоги громадянам Чехії в Україні та продовження економічного співробітництва між чеськими та українськими компаніями. Матула також висловив переконання, що дипломатичне вирішення конфлікту

не тільки можливе, а й необхідне. Він наголосив на глобальній підтримці України через санкції, військову допомогу та фінансову допомогу. Роль чеської дипломатії зосереджена на міжнародній арені, виступаючи за подальші санкції ЄС, підтримуючи членство України в ЄС та пропонуючи спеціальний фонд для післявоєнної відбудови. Все це стало пріоритетом для головування Чехії в ЄС у другій половині 2022 року [10].

Інтерв'ю з послом Матулою дає уявлення про дипломатичну позицію Чеської Республіки, її зобов'язання підтримувати Україну в різних сферах, а також визнання необхідності дипломатичного вирішення конфлікту. Активна участь Чеської Республіки у повоєнній відбудові підкреслює її довгострокову відданість відновленню та стабільності України.

Також одним із зусиль дипломатії Чехії є те, що вона виступає за переговори з Україною про вступ до ЄС. У нещодавній заяві міністр закордонних справ Чехії Ян Ліпавський висловив позицію Чехії про те, що переговори про вступ між Європейським Союзом (ЄС) та Україною мають розпочатися восени або на початку 2024 року. Заява прозвучала під час зустрічі міністрів закордонних справ ЄС у Києві, яка, за словами Ліпавського, була не просто символічною, а зосередженою на практичних рішеннях. Він визнав потребу України у допомозі ЄС у найближчий період. Ліпавський наголосив, що членство України в ЄС надасть чіткі гарантії безпеки, розглядаючи ЄС як мирний проект. За словами Ліпавського, позиція Чехії чітка, вона виступає за ініціювання переговорів про вступ до ЄС з Україною. Такий розвиток подій підкреслює активну роль Чеської Республіки в адвокації вступу України до ЄС та її відданість практичній допомозі та співпраці [4].

Таким чином, дипломатичні зусилля Чеської Республіки на підтримку формули миру в Україні є важливою частиною міжнародної відповіді на конфлікт. Зосереджуючись на конкретних сферах, таких як ядерна безпека та переслідування військових злочинів, поряд із ширшими питаннями безпеки та суверенітету, Чехія робить свій внесок у багатогранний підхід, спрямований на досягнення справедливого та тривалого миру в Україні. Такий підхід узгоджується із зобов'язанням світової спільноти підтримувати міжнародне право та демократичні цінності перед обличчям агресії та конфліктів.

Висновки. У контексті українського воєнного конфлікту дипломатичний підхід президента Чехії Петра Павела підкреслює прагматичне визнання військових викликів України та терміновості переговорів, прогножуючи, що переговори розпочнуться у 2024 році. Наголошуючи на перевазі Росії в мобілізації, Павел наголошує на необхідності дипломатичних рішень та підтверджує

непохитну відданість Чехії суверенітету України. На противагу цьому, колишній президент Мілош Земан припускає, що президент Росії Путін може визнати помилки, вивівши війська, сигналізуючи про відхід від попередніх проросійських наративів. Зміна позиції Земана після агресії Росії відображає тонку переоцінку дипломатичних відносин. Прем'єр-міністр Петр Фіала висловлює занепокоєння з приводу потенційного переходу до замороженого конфлікту, закликаючи до постійної військової та дипломатичної підтримки України. Він виступає за післявоєнну відбудову, застерігає від втоми та запевняє у подальшій допомозі, зображуючи Чехію як непохитного союзника. Інтерв'ю з послом Радеком Матулою проливає світло на багатогранну підтримку Чеської Республіки, яка охоплює гуманітарну допомогу, економічну співпрацю та консульську допомогу. Матула наголошує на важливості дипломатичного врегулювання, яке узгоджується із зобов'язанням Чехії підтримувати відновлення України. Заява міністра закордонних справ Яна Ліпавського ще раз демонструє підтримку Чехії, виступаючи за переговори про вступ до ЄС з Україною, розглядаючи ЄС як мирний проект. Ця дипломатична стратегія, нові позиції та активна участь чеських дипломатів разом відображають відданість врегулюванню війни та підтримці довгострокової стабільності в Україні.

Дипломатичні зусилля Чеської Республіки на підтримку формули миру в Україні є багатогранними та демонструють тверду відданість принципам суверенітету та міжнародному праву. Ці зусилля узгоджуються з ширшою міжнародною реакцією на конфлікт в Україні, підкреслюючи роль Чеської Республіки в регіональному та глобальному політичному контексті. Чехія відкрито підтримує українську формулу миру, план із десяти пунктів, запропонований президентом Володимиром Зеленським для припинення війни з Росією. Цей план охоплює такі критичні питання, як ядерна безпека, продовольча безпека, енергетична безпека, звільнення полонених і депортованих, відновлення суверенітету та територіальної цілісності України. Підтримка Чехії проявляється в її готовності допомагати в таких сферах, як ядерна та радіаційна безпека, а також у створенні спеціального трибуналу щодо російських військових злочинів. З точки зору більш широкої дипломатичної взаємодії, позиція Чеської Республіки відображає зростаючий міжнародний консенсус. Війна спричинила переоцінку дипломатичних стратегій, оскільки країни все більше визнають важливість підтримки суверенітету та територіальної цілісності України. Це проявляється у міжнародній реакції на агресію Росії, яка включає широке засудження та підтримку позиції України на різних міжнародних форумах. Чехія також продемонструвала лідерство у під-

тримці післявоєнної відбудови та відновлення України. Це включає співпрацю у таких сферах, як військово-промислова сфера, де Чехія надала військову допомогу та висловила готовність брати участь у спільних оборонних проєктах. Крім того, Чехія підтримує прагнення України вступити до Європейського Союзу та НАТО, посилюючи євроатлантичну орієнтацію країни. Чеська Республіка зробила значні кроки для допомоги українським біженцям, надавши тимчасовий захист великій кількості осіб, переміщених через конфлікт. Це доповнюється фінансовою допомогою, зокрема

кредитами для покриття потреб українських біженців від війни та підтримкою чеської системи охорони здоров'я. Підсумовуючи, дипломатичні зусилля Чеської Республіки на підтримку формули миру в Україні та ширшого врегулювання конфлікту свідчать про її відданість міжнародному праву, регіональній стабільності та гуманітарним принципам. Ці зусилля узгоджуються з ширшим міжнародним рухом на підтримку України в її боротьбі за суверенітет і територіальну цілісність, що відображає динаміку розвитку міжнародних відносин в умовах агресії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. 2024 рік може стати «виграшним» для Росії: лідер Чехії попередив Захід. Новини України – останні новини України сьогодні – УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/world/2024-rik-mozhe-stati-vigrashnim-dlya-rosiji-lider-chehiji-poperediv-zahid-12468699.html> (дата звернення: 04.01.2024).
2. Bashchenko O. Czechia ready to help Ukraine in implementing several points of Zelensky's Peace Formula. RBC-Ukraine. URL: <https://newsukraine.rbc.ua/news/czechia-ready-to-help-ukraine-in-implementing-1691589956.html> (дата звернення: 04.01.2024).
3. ČTK. Fiala: Ruská imperiální politika je největší bezpečnostní hrozbou pro ČR | ČeskéNoviny.cz. České noviny | ČeskéNoviny.cz. URL: <https://www.ceskenoviny.cz/zpravy/fiala-ruska-imperialni-politika-je-nejvetsi-bezpecnostni-hrozbu-pro-cr/2405251> (дата звернення: 15.11.2023).
4. ČTK. Lipavský: Přístupová jednání EU s Ukrajinou by měla začít nejpozději zkraje příštího roku – Novinky. Novinky.cz – nejčtenější zprávy na českém internetu. URL: <https://www.novinky.cz/clanek/zahranicni-evropa-lipavsky-pristupova-jednani-eu-s-ukrajinou-by-mela-zacit-nejpozdeji-zkraje-pristiho-roku-40445421> (дата звернення: 15.11.2023).
5. Ukraine's Peace Formula for a Just and Lasting Peace. United States Institute of Peace. URL: <https://www.usip.org/events/ukraines-peace-formula-just-and-lasting-peace> (дата звернення: 04.01.2024).
6. Ukrinform. Yermak meets with ambassadors to discuss Ukrainian Peace Formula. Ukrinform – Ukrainian National News Agency. URL: <https://www.ukrinform.net/rubric-politics/3732062-yermak-meets-with-ambassadors-to-discuss-ukrainian-peace-formula.html> (дата звернення: 04.01.2024).
7. Гасюк Д. «Якщо Україна впаде – впадемо ми всі»: президент Чехії пообіцяв надалі підтримувати Київ. Главком | Glavcom. URL: <https://glavcom.ua/world/world-politics/prezident-chehiji-visloviv-pidtrimku-ukrajini-pid-chas-zustrichi-z-diplomatami-zmi-965159.html> (дата звернення: 15.11.2023).
8. Економічна дипломатія: так пояснив свою дружбу з путіним президент Чехії Земан, проте війна все змінила. Рубрика. URL: <https://rubryka.com/2023/01/15/ekonomichna-dyplomatiya-tak-poyasnyv-svoju-druzhu-z-putinym-prezident-chehiji-zeman-prote-vijna-vse-zminyala/> (дата звернення: 15.11.2023).
9. Лаб'як І. Президент Чехії заявив, що Україна не отримає військову перевагу на фронті: що далі. ТСН. ua. URL: <https://tsn.ua/politika/prezident-chehiji-zayaviv-scho-ukrayina-ne-otrimaye-viyskovu-perevagu-na-fronti-scho-dali-2447167.html> (дата звернення: 15.11.2023).
10. Посол Радек Матула: Україна є пріоритетом майбутнього головування Чехії в ЄС. Ministerstvo zahraničních věcí České republiky. URL: https://www.mzv.cz/kyiv/uk/x2005_11_03/x2022_05_07.html (дата звернення: 15.11.2023).

ОСОБЛИВОСТІ ПРОСУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ ТА РОЗШИРЕННЯ ПРАВ І МОЖЛИВОСТЕЙ ЖІНОК У КРАЇНАХ СХІДНОЇ АЗІЇ

PECULIARITIES OF PROMOTING GENDER EQUALITY AND WOMEN'S EMPOWERMENT IN EAST ASIA

Климчук І.І.,

*кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

У статті проаналізовано сучасний стан реалізації прав жінок в країнах Східної Азії відповідно до міжнародних стандартів. Визначено досягнення та слабкі сторони у забезпеченні та реалізації прав жінок у країнах Східної Азії на прикладі Японії, Південної Кореї та Тайваню. Зокрема, у статті наголошено, що результати досягнень є неоднорідними між державами. Кількісні показники вказують на те, що Тайвань використовує найефективніші механізми для забезпечення та гарантування прав жінок, у порівнянні з Японією та Південною Кореєю. Поміж спільних здобутків важливо підкреслити перманентний процес трансформації національних законодавств згідно з ключовими міжнародними угодами та конвенціями, активне залучення в межах роботи міжнародних організацій у сфері захисту прав жінок на регіональному й глобальному рівнях. Особливе місце було виділено суспільним та активістським рухам, оскільки вони підштовхують до перегляду наявних прогалин в правовій системі у сфері захисту прав жінок. Наявність урядових органів, відповідальних за аналіз, забезпечення, впровадження ініціатив та програм з метою покращення становища жінок є значним показником зацікавленості влади позбутися дискримінаційної політики. Зазначено, що традиціоналізм у розподілі ролей та важливість для суспільств Східної Азії його збереження як культурного надбання є одним з ключових недоліків при спробі надати рівні можливості для жінок. Знецінення проблематики дискримінації у бік жінок є частою риторикою теперішнього президента Південної Кореї Юн Сок Йоля, а страх Демократичної прогресивної партії Тайваню втратити голоси після заяв про сексуальні домагання у бік їхніх колег, нівелюють цінність та важливість вирішення проблематики насильства, і, як наслідок, пояснюють ще один недолік, який стає перепорою у забезпеченні прав жінок – неефективний механізм доведення факту сексуальних домагань чи згвалтувань.

Ключові слова: права жінок, CEDAW, країни Східної Азії, гендерна рівність, дискримінація, правові механізми.

The article analyses the current state of implementation of women's rights in East Asian countries in accordance with international standards. Achievements and weaknesses in ensuring and realizing women's rights in East Asia are identified on the example of Japan, South Korea and Taiwan. In particular, the article emphasizes that the results of achievements are heterogeneous between countries. Quantitative indicators indicate that Taiwan uses the most effective mechanisms to ensure and guarantee women's rights, compared to Japan and South Korea. Among the common achievements, it is important to emphasize the ongoing process of transforming national legislation in line with key international agreements and conventions, and active involvement in the work of international organizations in the field of women's rights at the regional and global levels. A special place was allocated to social and activist movements, as they push for a review of existing gaps in the legal system in the area of women's rights protection. The existence of government bodies responsible for analyzing, ensuring, and implementing initiatives and programmes to improve the status of women is a significant indicator of the authorities' interest in eliminating discriminatory policies. It is noted that traditionalism in the distribution of roles and the importance for East Asian societies of preserving it as a cultural heritage is one of the key shortcomings in trying to provide equal opportunities for women. The devaluation of the issue of discrimination against women is a frequent rhetoric of the current President of South Korea, Yun Seok-yeol, and the fear of the Democratic Progressive Party of Taiwan to lose votes after allegations of sexual harassment of their colleagues, negate the value and importance of addressing the issue of violence, and, as a result, explain another drawback that becomes an obstacle to ensuring women's rights – an ineffective mechanism for proving the fact of sexual harassment or rape.

Key words: women's rights, CEDAW, East Asian countries, gender equality, discrimination, legal mechanisms.

Постановка проблеми. Регіон Східна Азія охоплює країни з найсильнішими економіками і найвищими показниками людського розвитку не лише в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, але й у світі. До цих країн належать демократичні держави Японія, Південна Корея та Тайвань (Республіка Китай). Хоча зростання добробуту в досліджуваному регіоні скоротило гендерні розриви, втім, участь жінок у політичному житті не зростає такими темпами, як економічний розвиток. Прогрес у сфері прав жінок у країнах Східної Азії, як

і в інших державах, характерний коливаннями та двозначністю. Конституції та закони зазначених держав передбачають юридичну рівність у більшості аспектах, але політична, економічна та соціальна ієрархія залишають відчутний гендерний розрив.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ключовими джерелами дослідження стали міжнародні нормативно-правові акти з тематики захисту прав жінок, а також національне законодавство досліджуваних країн та їх поправки. Задля нао-

чного підтвердження успішності або недоліків у забезпеченні прав жінок у статті використовувались звіти та індекси аналітичних центрів та міжнародних організацій. Офіційні сторінки урядових органів та неурядових організацій, що займаються питаннями забезпечення та гарантування прав жінок, висвітлюють ключові принципи, напрямки діяльності та результати їхньої роботи. Українські дослідники практично не досліджують питання дотримання прав жінок в регіоні Східної Азії, проте зосереджують свою увагу на загальному контексті проблематики, в межах проблематики гендерної рівності, культурних особливостей окремих країн та різних впливах на статус жінок в суспільстві. Водночас, іноземні науковці приділяють значну увагу дослідженню соціально-економічних, культурних та внутрішньополітичних передумов проблематики забезпечення прав жінок в обраних країнах, роль жіночих організацій та активізму у реформуванні в бік міжнародних стандартів. Статистичні дослідження міжнародних організацій та аналітичних центрів дозволили простежити прогрес або регрес у реалізації прав жінок в досліджуваному регіоні.

Постановка завдання. Здійснити комплексний аналіз сучасного стану реалізації прав жінок в країнах Східної Азії відповідно до міжнародних стандартів, визначивши досягнення, а також проблеми, які перешкоджають їхньому забезпеченню та гарантуванню.

Виклад основного матеріалу. В епоху стрімкого розвитку сучасного суспільства та глобалізаційних взаємозв'язків, питання забезпечення та реалізації прав жінок у країнах Східної Азії визнається ключовим чинником у досягненні повноцінної гендерної рівності, а тому і є актуальним для аналізу. Даний регіон відомий своїми економічними здобутками, складною історією і постійним прагненням до модернізації та адаптації до сучасних глобальних викликів. Попри історико-культурну близькість досліджуваних держав, кожна з них має особливості щодо впровадження та реалізації гендерної політики, і як наслідок, виокремлюються досягнення та слабкі сторони, притаманні не всьому регіону, однак які можуть бути ключовими при аналізі динаміки прогресу чи регресу з даної проблематики.

Перш за все, серед досягнень варто відзначити *постійний процес реформування національної нормативно-правової бази у бік міжнародних стандартів прав жінок*. Для Тайваню, Південної Кореї та Японії важливим є сталий процес видозміни законодавства. Внаслідок постійної моніторингової діяльності як з боку локальних, так і міжнародних організацій, як-от Комітет CEDAW та формування рекомендацій, прослідковується здійснення успішної трансформації законодавчих актів. Зокрема, у 1981 році Японія у своєму зако-

нодавстві містила чималу кількість дискримінаційних законів щодо жінок, як от закон про громадянство, який базувався на принципі батьківського походження і унеможлиблював передачу японкою громадянства своїм дітям, якщо їхній батько іноземцем. Він був переглянутий під час процесу підготовки до ратифікації Японією Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW) [1]. Також були видозмінені закони про нерівний вік про шлюб, та «обов'язковий» період, перш ніж розлучена жінка могла вийти заміж повторно, а опісля ратифікації Конвенції Японія прийняла закон, який вперше зафіксував гендерну рівність у сфері зайнятості.

Через активну участь у правозахисній системі ООН, Корея зайняла рішучу позицію щодо імплементації міжнародних стандартів, зокрема CEDAW. Ратифікувавши її у 1984 році, корейський уряд спочатку зробив застереження до статей 9 і 16, проте поступово видозмінював своє законодавство і наразі застереження стосується статті 16(1)(g), яка ґрунтується на рівності особистісних прав стосовно вибору прізвища, професії та діяльності. Також було прийнято систему квот для збільшення політичної участі жінок і створено Національну комісію з прав людини, яка може розслідувати порушення прав жінок [15].

Тайвань, увівши у дію Закон про імплементацію CEDAW, який, по суті, робить положення Конвенції обов'язковими до виконання як норми внутрішнього законодавства, полегшив собі процес його трансформації. Комітет регулярно рекомендує державам-учасницям включити Конвенцію у національне законодавство, тим самим ставить у приклад даний успішний кейс. Завдяки прожничому дискурсу та прагненню до міжнародного визнання, Тайвань забезпечив високий рівень правових норм на інституційному рівні та у соціумі в цілому [16].

Покращення показників. Попри те, що успіх Тайваню у досягненні рівних можливостей, згідно з міжнародних зобов'язань, є більш ґрунтовним та результативним, проте не є доцільним нехтування досягнень з боку Японії та Південної Кореї. Зокрема, у питанні доступу до освіти, досліджувані держави мають такі результати: одним із успіхів японських жінок є відсутність гендерного розриву в освітніх можливостях з точки зору початкової освіти. Крім того, Японія усунула 95,3% свого гендерного розриву щодо вступу до середньої освіти та 95,2% свого гендерного розриву щодо вступу до вищої освіти. Щодо зайнятості жінок, то вона безперервно зростала між 2012 роком – становила 60,7% для жінок віком від 15 до 64 років – і 2022 роком – коли досягла 72,4% – за винятком 2020 року через пандемію [10].

Розглядаючи успіхи Південної Кореї у забезпеченні базових можливостей для жінок, варто вио-

кремити такі: рівень зайнятості корейських жінок на ринку праці стабільно збільшується в середньому на 1% щороку і наразі становить 52,9% (під час пандемії було незначне скорочення). Якщо говорити про вищу освіту, Південна Корея є однією з країн ОЕСР з найвищими показниками, що становить 76% серед жінок віком 25–34 років. Наявне зростання і у політичному представництві, зокрема серед південнокорейських парламентарів жінки становлять приблизно 19%, порівняно з минулорічним показником у 18,6%, тим самим наявний невеликий прогрес [22].

Згідно з даними, наданими Тайванським комітетом з питань гендерної рівності Виконавчого Юаня, наявні такі результати прогресу по показниках, зокрема:

у політичному представництві практично досягнуто гендерний паритет, а саме жінки-екзаменатори представляють 55 осіб, жінки-члени Контролюючого Юаня – 44, а жінки-судді становлять 51 осіб, це стало можливим завдяки обов'язковим гендерним квотам;

– кількість жінок-керівників малого та середнього бізнесу становить 37% і продовжує зростати;

– впродовж останніх трьох років частка жінок на ринку праці Тайваню стабільно зростає. До прикладу рівень участі жінок на ринку праці на Тайвані сягає максимуму у віковому розрізі 25–29 років і досягаючи 89,9%;

– через відсутність доступу до світових рейтингів, Тайвань провів самостійну оцінку свого індексу гендерної нерівності, показник країни становить 0,053, що належить до десятки найкращих у світі [4].

Інституалізація політики захисту прав жінок.

Даний процес сприяє створенню ключових урядових органів, що відповідають за моніторинг та реалізацію політики забезпечення прав жінок. Міністерство гендерної політики та сім'ї в Кореї, Бюро з питань гендерної рівності при Кабінеті міністрів Японії та Комітет з гендерної рівності Виконавчого Юаня в Тайвані в межах своїх компетенцій. Місії даних профільних органів різноманітні, включаючи створення та реалізація національної політики щодо гендерної рівності, запобігання сексуальному насильству та сприяння підвищенню кількості жінок в різноманітних сферах. Зокрема, Корейське профільне міністерство проводить справжню адвокаційну та політичну роботу щодо прав жінок, зокрема після публікації «Плану розширення участі жінок» в урядових комітетах протягом 5 років кількість жінок зросла на 20 відсотків. Це допомагає підштовхнути компанії, державні установи чи асоціації бути більш пильними під час працевлаштування жінок [20]. Також ці урядові структури здійснюють високий рівень глобальної координації у сфері прав жінок, оскільки співпраця з іншими країнами та

міжнародними організаціями дозволяє обмінюватися досвідом та кращими практиками. Наприклад, Тайванський комітет на регулярній основі відвідує міністерські зустрічі у вигляді форуму «Жінки та економіка» та в межах робочих груп в рамках роботи в АПЕК, ініціює проекти щодо розширення економічних можливостей жінок та заохочення участі жінок у сфері цифрової грамотності, телекомунікацій, будівництва [19]. Інформаційна кампанія «Тиждень гендерної рівності», проголошена японським бюро та запроваджена з 2001 року, має на меті сприяти дотриманню громадськістю принципів Основного закону про суспільство гендерної рівності та заохочувати різноманітні організації до співпраці та розробки подальших ініціатив [7].

Регіональна та міжнародна співпраця країн Східної Азії у сфері захисту прав жінок. Обмін досвідом та прийняття зворотних рекомендацій позитивно впливають на процес забезпечення прав жінок в досліджуваних державах. Попри особливий міжнародно-правовий статус, Тайвань успішно співпрацює з іншими країнами, зокрема з регіоном Латинської Америки та Карибського басейну у сфері розширення доступу та можливостей жінок. Зокрема, Тайванський фонд з співпраці та розвитку розпочав у вересні 2021 року дворічну програму «Допомога в економічному відновленні та розширенні прав і можливостей жінок у Латинській Америці та Карибському басейні після епідемії» охоплює вісім країн, зокрема Гватемалу, Гондурас, Парагвай, Гаїті, Беліз, Санта-Лючію, Сан-Крістофоро і Невіс, а також Сент-Вінсент і Гренадіни. Програма зосереджена на трьох ключових напрямках: технічна допомога у сфері зайнятості та підприємництва жінок, фінансові послуги та кредитні гарантії, а також співпраця з країнами-однодумцями як міжнародними адвокатами, розширення прав і можливостей жінок. Ще одним успішним кейсом є програма для Парагваю – проект «Економічне відновлення після епідемії та розширення прав і можливостей жінок у Парагваї» у співпраці з Міністерством праці, зайнятості та соціального забезпечення Парагваю, Міністерством промисловості і торгівлі та Міністерством у справах жінок. Програма надає комплексні консультативні послуги з професійної підготовки, підприємництва та управління малим бізнесом, щоб заохотити жінок реалізувати свої підприємницькі амбіції [3].

Тайванська неурядова організація «Сад надії» забезпечує роботу секретаріату Азійської мережі притулків для жінок, а в 2019 році Тайвань став першою азійською країною, яка провела 4-ту конференцію Всесвітньої мережі притулків для жінок, в якій взяли участь 1400 представників урядів та неурядових організацій зі 100 країн. В результаті «Сад надії» встановив тісні зв'язки з парт-

нерами в Японії та Сінгапуру і замовив проведення порівняльного регіонального дослідження з питань насильства щодо жінок. Тайванська коаліція проти насильства відіграла ключову роль у проведенні Другого Азійсько-Тихоокеанського саміту з питань гендерно-зумовленого насильства, допомігши створити «Азійську платформу» для навчання суддів, соціальних працівників, представників міської влади та поліції [2].

Японія не лише підтримує освіту та розвиток людських ресурсів, а й долучається до заходів, спрямованих на посилення економічної спроможності жінок та викорінення гендерного насильства в країнах, що розвиваються. Зокрема, щоб сприяти розширенню економічних прав і можливостей жінок, японська сторона надала підтримку для покращення життя домашніх робітниць у Пакистані, більшість з яких є малозабезпеченими жінками, а також сприяла наданню фінансових послуг для задоволення потреб жінок у В'єтнамі. У питанні сприяння миру та безпеки для жінок також надається підтримка для зміцнення потенціалу та координації організацій, що займаються боротьбою з торгівлею людьми в регіоні Меконгу. У той же час, Японія також розпочала співпрацю в Південному Судані та Пакистані з питань захисту жертв гендерно зумовленого насильства. Також, японський уряд надає фінансову підтримку. Протягом 2021 року Японія виділила близько 900 000 доларів США Офісу Спеціального представника Генерального секретаря з питань сексуального насильства в умовах конфлікту для підтримки жінок, які постраждали під час конфлікту на Близькому Сході. В межах співпраці в ООН-Жінки, Японія сприяє розширенню економічних можливостей жінок через створення робочих місць і професійну підготовку, підвищення обізнаності про права жінок, викорінення насильства щодо жінок, надання психологічної та соціальної підтримки. Для запобігання насильницькому екстремізму Японія бере участь у розбудові стійких громад через покращення можливостей жінок у Південній та Південно-Східній Азії [6].

Південна Корея також зацікавлена в активній міжнародній та регіональній співпраці. Корейське агентство міжнародного співробітництва, яке є урядовою організацією, виділила 4 мільйони доларів США на проект «Розширення прав і можливостей жінок задля сталого миру: вирішення питань, пов'язаних з гуманітарними аспектами миру, задля зміцнення стійкості громад в Індонезії» в межах співпраці ООН Жінки. Проект безпосередньо розрахований на 17 000 людей, які потребують гуманітарної допомоги щонайменше у 20 селах у трьох регіонах – Західна Нуса Тенгара, Східна Нуса Тенгара та Центральний Сулавесі, – які зазнають небезпеки через загрозу стихійних лих та громадянських конфліктів. Мета проекту –

допомогти розробити місцеву гендерну політику, яка посилить безпеку жінок і дівчат, їхні знання та навички лідерства, покращить соціальну згуртованість і підвищить готовність до стихійних лих, а також надасть поштовх до зміни гендерних норм та стереотипів в селах, які сприяють радикалізації та насильству щодо жінок і дітей [21].

Громадський активізм як спосіб захисту прав жінок. Жіночі організації та правозахисні об'єднання стали імпульсом для активізації діяльності та підвищення ролі громадянського суспільства, ключовою роллю якого є моніторинг діяльності та політики влади з питань захисту прав та свобод громадян та допомоги у вирішенні соціальних проблем. Успішні кейси лобістських ініціатив з боку жіночих організацій є запорукою законодавчих змін в країнах Східної Азії. Протести та акції є одним з засобів активізму. Зокрема, проблематику щодо дискримінаційної політики у бік жінок розкривали активісти під час протестів у Кореї під назвою «Втеча від корсета» у 2019 році, які ґрунтувалися на боротьбі із стереотипними уявленнями про красу та зовнішній вигляд кореянок [9]. Глобальних рух «#MeToo» став широко поширеним по всьому світу, і Східна Азія не стала виключенням. Попри різні масштаби, висвітленням у ЗМІ та особливості проведення, це стало поштовхом для жінок вказати на прогалини у забезпеченні фундаментальних прав. Завдяки цьому руху, корейські активісти, зокрема, викрили сексуальне насильство з боку впливових чоловіків, включно з кандидатом у президенти; також результатом активізму стала відставка низки високопоставлених політиків, бізнес-лідерів та митців. Також активісти провели успішну кампанію за скасування десятиліттями діючої в країні заборони на аборти. У Східній Азії об'єднання жінок за допомогою хештегу «#MeToo» сприяло покращенню правових систем, які раніше не забезпечували жертвам сексуального насильства належної правової підтримки [17].

Щодо *слабких сторін* при реалізації прав жінок у досліджуваних країнах варто виокремити наступні:

Культурно-історичний контекст регіону. Попри глобалізаційні процеси, мультикультурні обміни та стандартизацію нормативно-правової бази та суспільного устрою згідно з ліберально-демократичними цінностями, вплив ідей ієрархії гендерних ролей, закладених конфуціанством зокрема, що є глибоко вкорінений в свідомості населення. Це безпосередньо впливає на процес прийняття рішень щодо законодавчих ініціатив, можливостей жінок на ринку праці та їхнього подальшого просування по кар'єрній драбині, акцентування на репродуктивних зобов'язаннях жінки, поширеній практиці насильств та домагань тощо [5]. Попри те, що спостерігається покращення

щення прав та соціального жінок у країнах Східної Азії, варто також зазначити, що традиційні гендерні ролі все ще домінують у сім'ї та суспільстві загалом. Як наслідок, це проявляється у таких показниках: за Індексом глобального гендерного розриву, який щорічно публікується Всесвітнім економічним форумом і ґрунтується на вимірах у політиці, економіці, освіті та охороні здоров'я, Японія та Південна Корея постійно займають низькі позиції. Цього року Японія посіла 125 місце зі 146 країн, що є найнижчим показником за всю історію її існування, Корея – 105 місце. Серед основних недоліків – високий гендерний розрив в оплаті праці, у Японії він складає 22,1 відсотка, у Південній Кореї ситуація критичніша – 31 відсоток. Для обох країн характерна низька частка жінок на керівних посадах і згідно з даними ОЕСР, Японія має найнижчий відсоток жінок-менеджерів серед країн «Великої сімки» – 12,9%, для Південної Кореї цей показник складає 14,6%, втім спостерігається тенденція до спаду, зважаючи на результати попередніх років [8].

Недостатнє фінансування профільних органів, відповідальних за політику захисту прав жінок. Зокрема, це більшою мірою стосується Південної Кореї. На Міністерство гендерної рівності та сім'ї Південної Кореї припадає лише 0,2% бюджету уряду, а саме 1,47 трильйона вон (1 мільярд доларів), а кількість співробітників складає 300 осіб. Згідно з минулорічним дослідженням Корейського жіночого інституту розвитку, 80% цього бюджету виділяється на проекти, пов'язані з сім'єю, зокрема на підтримку батьків-одинаків, тоді як 9,2% витрачається на жертв сексуального та домашнього насильства. Лише 7,2% спрямовуються на політику, спеціально орієнтовану на жінок [12]. Наявна тенденція негативно впливає на процес поширення тенденцій з захисту прав жінок.

Необізнаність самих політиків зі специфікою роботи та знецінення проблематики захисту прав жінок. Особистісний чинник зневаги до політики реалізації та гарантування прав жінок в межах власної держави періодично спостерігається в Японії, Південній Кореї, Тайваню. Заяви нинішнього Президента Південної Кореї Юн Сок Йоля про ліквідацію Міністерства з гендерної рівності нівелюють усі досягнення та кроки по забезпеченню прав жінок [18]. Він аргументує закриття через нинішній підхід міністерства, що зосереджений виключно на нерівності, з якою стикаються жінки і нібито знецінення прав чоловіків, зокрема через запровадження квот для жінок в університетах або компаніях. Таку ж риторику підтримує і Кім Хен Сук – безпосередньо міністерка даної урядової структури, яку звинувачують у мізогінії, а проблематику насильства щодо бік жінок вона ігнорує, аргументуючи, неможливістю використовувати дану тематику для розпалювання «конфлік-

тів» між чоловіками та жінками [14]. Проте дане міністерство охоплює не лише роботу з жінками, а навіть більшою мірою опікується інститутом сім'ї, за що часто критикується за стереотипізацію гендерних ролей, жертв насильства, а також програм допомоги для батьків-одинаків. Внаслідок потенційного закриття бюджетів, які виділяються на програми з денного догляду за дітьми, поза-класні заходи або підготовку фахівців для захисту жертв домашнього насильства чи сексуальної торгівлі людьми, що тепер будуть призупинені. І як наслідок, жінкам доведеться робити вибір у бік догляду за дітьми та відмовитися від кар'єрного розвитку, що неминуче призведе до їх економічної залежності від чоловіків. Вони також зіткнуться із зростанням структурного насильства, оскільки південнокорейським жінкам важко повернутися на ринок праці.

Після того, як вперше прозвучали обвинувачення в сексуальних домаганнях у бік жінок-чиновниць Демократичної прогресивної партії (ДПП) Тайваню, президентка Цай Інвень, колишня лідерка партії, публічно вибачилася і пообіцяла, що уряд впроваджуватиме політику нульової толерантності до сексуальних домагань. Це була «перша» хвиля «#MeToo» у Тайвані, проте вона не мала такого впливу, як в інших держав Східної Азії. Наявні закони продемонстрували неефективність й полегшили процес ухиляння різних рівнів місцевої влади від виконання своїх повноважень у мережі бюрократичної тяганини. Жертви вказували на те, що їхні офіційні скарги були відхилені або прикриті начальством чи секретаріатом ДПП. Жертв просили подумати про «загальну картину» перемоги на виборах і попереджали, що подача офіційної скарги може викрити їхню особистість, тим самим не гарантували їхню безпеку [11].

Також, контroversійною фігурою була перша президентка Південної Кореї Пак Кин Хе, донька військового диктатора Пак Чон Хі. Перша жінка-президентом у 2013 році сприймалася як перемога жіночої рівноправності. Однак цього не сталося, позаяк президентство Пак не покращило соціальний статус жінок у Південній Кореї, а в чомусь навіть погіршило їхнє сприйняття. Корейська федерація жіночих організацій зазначила у своїх виступах, що під час її президентства нерівність в оплаті праці між жінками і чоловіками поглибилася, а кількість сексуальних злочинів проти жінок зросла. Пак Кин Хе є яскравим прикладом того, що попри заявлену у передвиборній кампанії ідею роботи над захистом прав жінок, а згодом ігнорування даної обіцянки в подальшому, довело, що жінка-політик не обов'язково просуватиме питання з покращення становище жінок у своїй країні.

Слабкість правових механізмів з доведення факту вчинення порушення прав жінок. Дана

проблематика поширена в усіх обраних країнах, зокрема це стосується теми насильства та доведення факту домагань. Багато випадків наявності дискримінації та насильства також залишаються незаявленими через брак довіри до влади. У Тайвані три окремі закони стосуються сексуальних домагань, залежно від того, де вони відбуваються: у навчальних закладах, на робочому місці чи деінде. Випадки нападу та зґвалтувань підпадають під дію кримінального законодавства. Відповідно до чинного закону про гендерну рівність у сфері зайнятості, про випадки сексуальних домагань на робочому місці слід повідомляти керівнику, який створить слідчу групу. Однак, якщо порушником є керівник, немає іншого механізму, щоб уникнути фаворитизму.

Відсутність принципу згоди у визначенні факту зґвалтування в південнокорейському законодавстві вважається основним недоліком правової системи. Згідно зі статтею 297 Кримінального кодексу Південної Кореї, зґвалтуванням вважається статевим актом, вчиненим «із застосуванням сили або шляхом погрози». Водночас, у більшості випадків зґвалтувань, жертва демонструє ознаки незгоди, як вербально, так і фізично, але злочинця не засуджують, через брак доказів використання насильства чи залякування. Результати опитування південнокорейських юристів і адвокатів свідчать про те, що суди схильні тлумачити закон вкрай обмежено, оскільки для кваліфікації зґвалтування недостатньо лише актів насильства чи залякування. Суди при винесенні вироку також розглядають пом'якшувальні обставини, такі як відсутність у злочинця судимостей або його психічна «слабкість» на момент скоєння злочину [13].

Коли жертви сексуального насильства подають до суду на своїх кривдників, вони часто стикаються з негативним або навіть травматичним досвідом спілкування з поліцією. Система правосуддя Південної Кореї неефективно розглядає справи про сексуальні злочини. Потерпілі нерідко нарікають на відсутність жінок у судовому процесі, оскільки поліція часто відмовляється приймати скарги жертв або звинувачує їх у неправдивих свідченнях. Для покращення судового процесу для потерпілих була сформована нова поліцейська команда. Це команда з восьми поліцейських, в кожній з яких є щонайменше одна жінка. Однак, кількість жінок-поліцейських у Південній Кореї занадто мала, і це прямо впливає на малу ефективність даного механізму. Ще однією проблемою, з якою стикаються жертви, є повільний судовий процес, оскільки розгляд справи може тривати більше року [15].

Висновки. Підсумовуючи, необхідно зазначити, що рівень просування та реалізації прав жінок в досліджуваних країнах варіюється і неоднаково охоплює всі аспекти, зокрема це проявляється в якісних та кількісних показниках. Серед обраних держав, Тайвань вирізняється результативністю щодо виконання своїх зобов'язань у сфері забезпечення та гарантування прав жінок завдяки обов'язковості виконання вимог, зокрема гендерних квот. Якщо акцентувати увагу на загальних тенденціях щодо хдобротків у даній сфері, то варто виокремити: сталий процес реформування законодавств відповідно до міжнародних угод та рекомендацій, співпраця в межах міжнародних організацій задля покращення прав жінок як в межах регіону Східної Азії, так і обміну досвідом з іншими акторами міжнародних відносин. Окрему увагу варто зосередити на громадському активізмі та рухах, які стають рушієм змін у забезпеченні прав жінок. Зокрема, глобальні акції «#MeToo» привернули увагу до проблематики сексуальних домагань у східно-азійському суспільстві та призвели до перегляду законів задля вдосконалення правової системи у бік захисту жертв насильства та встановлення жорсткіших покарань для кривдників. З'ясовано, що спеціалізовані урядові структури з питань гендерної рівності, які водночас опікуються питаннями реалізації прожіночих ініціатив та програм в країнах Східної Азії, є важливим індикатором того, що внутрішня політика даних держав намагається викоринити проблему дискримінації. Серед слабких сторін у забезпеченні прав жінок головне місце займає культурно-історичний контекст, оскільки бажання як політиків, так і самого суспільства зберегти власну ідентичність стає на заваді впровадженню реформ у бік гендерної рівності. Встановлено, що у Південній Кореї наявна проблематика недостатнього фінансування профільного органу, відповідального за реалізацію гендерної політики і даний приклад може слугувати тенденцією для наслідування іншими суб'єктами регіону. Знецінення проблематики забезпечення прав жінок державними діячами є ще однією поширеною перешкодою, оскільки показує реальне ставлення до наявної проблематики, а не популістичні обіцянки. Водночас, доведено, що ускладнений процес обґрунтування факту злочину зґвалтування жінок, стає на заваді розвитку та імплементації нових механізмів захисту, що як наслідок послаблює правову систему та провокує до дестабілізації суспільного порядку у досліджуваних країнах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Anderson M. S. Women in Modern Japanese History. Japan society. URL: <http://surl.li/nytdh> (дата звернення: 01.10.2023).

2. Brysk A. Constructing rights in Taiwan: the feminist factor, democratization, and the quest for global citizenship. *The Pacific Review*. 2021. 34:5. P. 837–870.
3. Chu C. The impact of Taiwan's women empowerment project in Latin America and the Caribbean. TaiwanICDF. URL: <https://www.icdf.org.tw/wSite/ct?xItem=70453&ctNode=31861&mp=1> (дата звернення: 05.11.2023).
4. Current Overview and Prospect of Gender Equality in Taiwan. Department of Gender Equality Executive Yuan. 2023. P. 25. URL: <https://ges.ey.gov.tw/File/E090F0539FA9AB95?A=C> (дата звернення: 21.10.2023).
5. Freiner. N. Gender, Politics, and the State in East Asia. *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Gender and Sexuality Studies*. 2016. URL: https://www.researchgate.net/publication/316228220_Gender_Politics_and_the_State_in_East_Asia (дата звернення: 06.10.2023).
6. Gender Equality and Women's Empowerment. Diplomatic Bluebook 2022. URL: <http://surl.li/nyzsu> (дата звернення: 06.10.2023).
7. Gender Equality Bureau Cabinet Office. website. URL: https://www.gender.go.jp/english_contents/index.html (дата звернення: 05.10.2023).
8. Global Gender Gap Report 2023. Geneva: World Economic Forum. 2023. 382 p. URL: <https://www.weforum.org/publications/global-gender-gap-report-2023/> (дата звернення: 01.11.2023).
9. Jung H. This Women's Day, there is little to celebrate in South Korea. *Aljazeera*. 2023. 8 берез. URL: <https://www.aljazeera.com/opinions/2023/3/8/this-womens-day-there-is-little-to-celebrate-in-south-korea> (дата звернення: 31.10.2023).
10. Kawano K. Womanhood in Japan (September 2023). *Zenbird*. 2023. 2 жовтня. URL: <https://zenbird.media/womanhood-in-japan-september-2023/> (дата звернення: 10.11.2023).
11. Li S. What's behind Taiwan's belated #MeToo wave? *Fair Planet*. 2023. 28 лип. URL: <https://www.fairplanet.org/story/taiwan-metoo-netflix-show-sexual-abuse/> (дата звернення: 15.11.2023).
12. McCurry J. Outcry as South Korean president tries to scrap gender equality ministry to 'protect' women. *The Guardian*. 2022. 7 жовт. URL: <https://www.theguardian.com/world/2022/oct/07/outcry-as-south-korean-president-tries-to-scrap-gender-equality-ministry-to-protect-women> (дата звернення: 14.11.2023).
13. Moon K. HS. South Korea's misogyny problem. *EastAsiaForum*. 2022. 9 грудн. URL: <https://www.eastasiaforum.org/2022/12/09/south-koreas-misogyny-problem/> (дата звернення: 20.11.2023).
14. Nemoto K. Closing the gender gap in corporate Japan. *EastAsiaForum*. 2023. 29 серп. URL: <https://www.eastasiaforum.org/2023/08/29/closing-the-gender-gap-in-corporate-japan/> (дата звернення: 25.10.2023).
15. Petersen C. J. CEDAW's Impact in East Asia: Part I. *USALI Perspectives*. 2023. 5 верес. Vol 4, № 1. URL: <https://usali.org/usali-perspectives-blog/cedaws-impact-in-east-asia-part-i> (дата звернення: 13.11.2023).
16. Petersen C. J. CEDAW's Impact in East Asia: Part II. *USALI Perspectives*. 2023. 5 верес. Vol 4, № 2. URL: <https://usali.org/usali-perspectives-blog/cedaws-impact-in-east-asia-part-ii> (дата звернення: 14.11.2023).
17. Simeon M. #MeToo in East Asia: Societal and Political Implications. *Institut du Genre en Géopolitique*. 2023. 26 квітн. URL: <https://igg-geo.org/en/?p=13847&lang=en> (дата звернення: 27.11.2023).
18. South Korea. Events of 2022. *Human Rights Watch*. URL: <https://www.hrw.org/world-report/2023/country-chapters/south-korea> (дата звернення: 23.11.2023).
19. The Gender Equality Committee of the Executive Yuan. website. URL: <https://ges.ey.gov.tw/en/> (дата звернення: 23.10.2023).
20. The Ministry of Gender Equality and Family. website. URL: <https://www.mogef.go.kr/eng/index.do> (дата звернення: 15.10.2023).
21. UN Women and Republic of Korea Work to Support Women and Resilient Communities in Indonesia. *UNWomen*. 2023. 18 лип. URL: <http://surl.li/nyzjr> (дата звернення: 20.11.2023).
22. Yoon L. Share of women in the National Assembly in South Korea from 2005 to 2023. *Statista*. 2023. URL: <https://www.statista.com/statistics/641688/south-korea-female-national-assembly-member/> (дата звернення: 22.11.2023).

АВАНГАРДНІ БОЇ «ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ» РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ (1991–2003 РР.)**VANGUARD FIGHTS OF RUSSIA'S "HYBRID WAR"
AGAINST UKRAINE (1991–2003)**

Олійник М.П.,

*доктор історичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародної комунікації та політології
Хмельницького національного університету*

У статті, на основі проведеного історіографічного аналізу з'ясовано, що дана проблема ще не стала предметом спеціальних наукових досліджень. Встановлено, що російське «демократичне» керівництво вкрай вороже сприйняло проголошення Верховною Радою державної незалежності України та висунуло територіальні претензії на територію так званої Новоросії, тобто Крим і південно-східні області України. Наголошено, що лише тверда позиція українського народу та влади змусила кремль позірно відмовитися від цих зазіхань.

Досліджено підривні дії росії з руйнування фінансово-економічної стабільності в Україні на початку 1990-х років. Звернуто увагу на цілеспрямовану діяльність росії з дестабілізації ситуації в Криму. Встановлено, що під тиском проросійських сил українське керівництво змушене було визнати результати січневого 1991 р. референдуму в Криму з вимогою реорганізувати Кримську область у Автономну республіку Крим (АРК), що й зробила Верховна Рада України 12 лютого 1991 р. З'ясовано, що така поступка Києва лише надихнула спецслужби росії та проросійські сили, на чолі з юрієм мешковим, до ескалації, спрямованої на відрив Криму від України й приєднання його до росії. Акцентовано, що проведення спецпідрозділом Служби безпеки України операції «Щит України» дозволило завдати поразки «мешковщині» та відновити законність у АРК, як складовій частині України.

Вказано, що однією з вдалих спеціальних операцій російських спецслужб стало використання протестного руху «Україна без Кучми» для дискредитації українського керівництва, підриву міжнародного іміджу України та загострення протистояння в українському суспільстві. Встановлено, що пробним каменем для прямої анексії українських територій став конфлікт довкола острова Тузла.

Зроблено висновок, що підривні операції росії в 1991–2003 роках були авангардними боями «гібридної війни» росії проти України.

Ключові слова: «гібридна війна», соціально-економічна криза, Крим.

In the article, based on the conducted historiographical analysis, it was found that this problem has not yet become the subject of special scientific research. It has been established that the Russian "democratic" leadership was extremely hostile to the Verkhovna Rada's declaration of Ukraine's state independence and made territorial claims to the territory of the so-called Novorossia, i.e. Crimea and the southeastern regions of Ukraine. It was emphasized that only the firm position of the Ukrainian people and the authorities forced the Kremlin to ostensibly abandon these encroachments.

Russia's subversive actions to destroy financial and economic stability in Ukraine in the early 1990s are studied. Attention was drawn to russia's purposeful activities to destabilize the situation in Crimea, to provoke separatist sentiments there, and to organize pro-russian parties and public organizations. It was established that under the pressure of pro-russian forces, the Ukrainian leadership was forced to recognize the results of the January 1991 referendum in Crimea with the demand to reorganize the Crimea region into the Autonomous republic of Crimea (ARC), which the Verkhovna Rada of Ukraine did on February 12, 1991. It was emphasized that the operation "Shield of Ukraine" by the Security Service of Ukraine made it possible to defeat the "meshkov region" and restore legality in the ARC as a constituent part of Ukraine. It is indicated that one of the successful special operations of the Russian special services was the use of the protest movement "Ukraine without Kuchma" to discredit the Ukrainian leadership, undermine the international image of Ukraine and exacerbate the confrontation in Ukrainian society. It was established that the touchstone for the direct annexation of Ukrainian territories was the conflict around Tuzla Island.

It was concluded that russia's subversive operations in 1991–2003 were vanguard battles of Russia's "hybrid war" against Ukraine.

Key words: "hybrid war", socio-economic crisis, Crimea.

Постановка проблеми. Повномасштабна війна росії проти України, розпочата 24 лютого 2022 р., актуалізувала потребу наукового аналізу політики москви щодо Києва з моменту проголошення незалежності України до сьогоднішнього дня. Такий аналіз дозволяє побачити, що російські очільники вкрай негативно сприйняли проголошення державної незалежності України та розпочали проти неї підривні операції, які, як зазначає Володимир Горбатенко, з 2007 р. у світі почали називати терміном

«гібридна війна» [1]. Відтак, для кращого розуміння генези «гібридної війни» росії проти України доцільно дослідити її становлення й розвиток у 1991–2003 роках, коли в росії «демократична» влада всіляко наголошувала на необхідності розвитку «братських» відносин з Україною.

Актуальність останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасної історіографії свідчить, що дана проблема перебуває на початковому етапі її вивчення. Зокрема, в роботах Миколи Тараненка

[4], Сергія Сегеди та Василя Шевчука [5], Григорія Хоружого [6] частково проаналізовано реакцію російського керівництва на проголошення незалежності України та використання росією економічних методів боротьби проти нашої держави.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проведений історіографічний аналіз засвідчив відсутність спеціальних наукових робіт із зазначеної проблеми.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою даної статті є науковий аналіз сприйняття російським керівництвом проголошення незалежності України та підривної операції кремля в різних сферах у 1991–2003 роках, як авангардних боїв «гібридної війни» росії проти нашої держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний етап боротьби росії проти України розпочався в 1990 р., після ухвалення Верховною Радою 10 липня «Декларації про державний суверенітет України». Союзне керівництво побачило в ній загрозу, оскільки вперше вищий орган влади України офіційно заявив про пріоритет інтересів республіки. Такі настрої посилювалися після «Революції на граніті» в жовтні 1990 р., коли голодуючі студенти змусили парламент заборонити службу призовників за межами України.

Союзний центр відповів розгортанням пропагандистської кампанії проти загрози з боку «українських буржуазних націоналістів» та організацією 17 березня 1991 р. всесоюзного референдуму про збереження срер. Попри шалену пропаганду та адміністративний тиск за «підтримку оновленого союзу» висловилися 70,2 % тих, хто взяв участь у референдумі. Натомість за республіканське консультативне опитування: «Чи згодні ви, що Україна має бути у складі Союзу Радянських суверенних держав на засадах Декларації про державний суверенітет України» підтримали 80,2 % виборців [7, с. 111–112].

Прагнення консервативної частини союзного керівництва законсервувати класичний срер штовхнув їх на державний переворот 19–21 серпня 1991 р. Провал заколоту спричинив «парад суверенітетів»: проголошення республіками срер державної незалежності. Приклад подала Верховна Рада України, ухваливши 24 серпня 1991 р. «Акт проголошення незалежності України».

Російська «демократична» влада 26 серпня відреагувала на це заявою прес-секретаря президента росії Бориса Єльцина Павла Воцанова в якій він підкреслив, що Росія припускає перегляд кордонів з тими республіками, які відмовляться підписувати новий Союзний договір (за винятком прибалтійських держав). Розвинув цю думку в інтерв'ю центральному телебаченню 27 серпня мер Москви, один з лідерів демократичного руху, уродженець Маріуполя Гаврило Попов. Він зая-

вив про претензії росії на Крим, Одещину, Харківщину та інші землі Новоросії, тобто південно-східної України. Народ і українська влада рішуче засудили таку позицію. Щоб залагодити ситуацію, 28 серпня до Києва терміново прилетів з візитом віце-президент росії, уродженець Хмельницького Олександр Руцької. Скандал вдалося зам'яти [8].

Але припинення вживання терміну «Новоросія», підписання Біловезьких угод, які денонсували союзний договір 1922 р. та публічні заповнення президента росії Бориса Єльцина у вічній дружбі з Україною не означали припинення розгортання «гібридної війни» проти України.

Одним з головних її фронтів став економічний. Кремлівські очільники вважали, що зруйнувавши українську економіку вони змусять українську владу просити прийняти Україну до складу росії. Першим кроком стало «викачування» з банків України грошових вкладів юридичних та фізичних осіб. Як наслідок, через брак готівкових карбованців і з метою захисту внутрішнього ринку від неконтрольованого вивозу товарів з України 10 січня 1992 р. було «запроваджено в обіг ерзац-гроші – купуно-карбованці Національного банку України» [9]. Впродовж 1992 р. росія послідовно «витісняла» Україну з рубльової зони, перетворивши загальносоюзну валюту в російську. Українське керівництво змушене було 12 листопада 1992 р. «запровадити власну національну валюту – безготівковий карбованець» [9].

Наступним кроком Москви стала одностороння лібералізація цін в березні 1992 р. Оскільки «80 % торгового обороту України припадало на Росію» то це призвело «до зростання цін на газ в Україні за 1992 р. в 100 разів, на нафту – у 300 разів». Крім того, з 1 липня 1992 р. росія односторонньо розірвала безготівковий грошовий обіг, що призвело до фактичного припинення економічних зв'язків і гіперінфляції: «за 1991–1994 рр. споживчі ціни в Україні зросли в 42022 рази» [10]. Таким «успіхам» ворога посприяли прорахунки, свідомі чи ні, української влади.

Обвал економіки та гіперінфляція спричинили стрімке падіння курсу купуно-карбованців: «з листопада 1992 р. до лютого 1995 р. він подешевшав у 290 разів [9]. Загалом зазначені дії росії спровокували глибоку економічну кризу в Україні, тотального зубожіння більшості громадян, але, всупереч сподіванням кремля, не підірвали їхнього прагнення мати власну державу.

Ще одним фронтом «гібридної війни» став кримський. Використовуючи багатий досвід розпалювання міжетнічних конфліктів в інших республіках, москва, через контрольовані спецслужбами проросійські сили, намагалася спровокувати збройне протистояння в Криму. Як привід до нього використали ідею перетворення кримської області в Автономну республіку Крим (АРК). Викорис-

тавши розгубленість київського керівництва та його практично повну залежність від волі ЦК КПРС, 20 січня 1991 р. тут відбувся референдум, на якому 93% електорату висловилося за створення АРК у складі Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР). А вже 12 лютого 1991 р. Верховна Рада відновила АРК, в межах Кримської області в складі Української РСР [11].

Проте кремль не заспокоївся й зробив ставку на консолідацію проросійських сил в АРК. Вже в серпні 1991 р. було створено «Республіканський рух Криму (реорганізований в 1992 р в республіканську парію Криму (РПК) під проводом юрія мешкова). Він «обстоював ідею створення «власної державності» в Криму, запровадження поста президента, подвійного громадянства для «кримчан», членство Криму в оновленому союзі, а пізніше – в СНД, російської мови як мови «зовнішніх зносин», «діловодства», республіканської гвардії тощо» [12, с. 10]. Однак до проведення 1 грудня 1991 р. Всеукраїнського референдуму вони не встигли «обробити» кримчан. Відтак «54% мешканців АРК та 57% Севастополя – підтримали проголошення незалежності України» [13].

Реваншем російських спецслужб стало прийняття 5 травня 1992 р. Верховною Радою АРК акту «про державну незалежність», затвердити який мали в серпні 1992 р. на референдумі. 6 травня ВР АРК ухвалила конституцію «Республіки Крим», як суверенної держави, що будує свої відносини з Україною на договірній основі. Український парламент 13 травня 1992 р. визнав цей акт неконституційним і зобов'язав до 20 травня 1992 р. його скасувати. ВР АРК скасувала його, але проведення референдуму перенесла на пізніший термін. Крім того, парламент України 30 червня 1992 р. зобов'язав кримських депутатів привести свою конституцію у відповідність до Основного закону України. Що ті й зробили у вересні 1992 р. Але в затвердженому 24 жовтня 1992 р. Статуті Республіканської партії Криму, головного провідника проросійського сепаратистського руху, «закріплювалася ідея суверенності Республіки Крим, а про Україну не згадувалося жодним словом» [12, с. 12].

На міжнародний рівень «кримську проблему» винесла постанова верховної ради російської федерації «Про статус міста Севастополя» від 9 липня 1993 р. в якій вона стверджувала, що це російська територія, бо в 1954 р. місто ніхто УРСР не передавав. 14 липня 1993 р. Верховна Рада України своєю Постановою різко засудила дану фальсифікацію й попросила Раду Безпеки (Радбез) ООН дати їй міжнародно-правову оцінку [14].

Голові українського представництва в ООН Вікторові Батюку та його попередникові Геннадієві Удовенку вдалося, за підтримки делегацій США та держав-членів Європейського Союзу,

добитися засудження Радбезом 21 липня 1993 р. російської постанови як нелегітимної, що посягає на український суверенітет. Характерно, що за це голосував і представник росії [15].

Проте навіть чітка підтримка Радою Безпеки ООН суверенітету та територіальної цілісності України не зупинила російських політиків «які впродовж 1992–1994 рр. продовжували висловлюватися на користь активних дій у справі «повернення Криму» до складу Росії». Особливо активними провідниками «російського імперського націоналізму були директор Інституту країн СНД косятин затулін, мер москви юрій лужков і депутат держдуми володимир жириновський» [12, с. 244–246].

Їхнє втручання надихнуло проросійські сили й 13 жовтня 1993 р. Верховна Рада АРК, всупереч Конституції України, запровадила посаду «президента республіки Крим». Ні Президент Л. Кравчук, ні український парламент не наважилися скасувати це рішення. Відтак 4 лютого 1994 р. на президентських виборах переміг юрій мешков. Він демонстративно проводив антиукраїнську політику: «запросив на посаду віце-прем'єра кримського уряду російського економіста євгена сабурова», призначив проведення 27 березня, одночасно з парламентськими виборами в Україні «референдуму, замаскованого під «опитування», з питаннями: про розширення повноважень місцевих органів влади; чи слід постійним жителям Криму мати подвійне громадянство (Росії та України); чи повинні укази Президента Криму мати статус законів». За підсумками референдуму, «10 травня ВР АРК ввела в дію конституцію 1992 р.» Крім того, мешков, спираючись на криміналітет і російських «козаків», «підпорядкував собі кримську міліцію та планував взяти під контроль СБУ». Кінцевою його метою було включення «республіки крим» до складу росії [16].

Опинившись перед загрозою втрати Криму, українська влада перейшла в контрнаступ. 19 травня 1994 р. підрозділ СБУ «Альфа» блискавично провів у Сімферополі операцію «Щит України», що дозволило відновити законність в АРК. Восени 1994 р. Верховна Рада України скасувала понад 40 законів кримської республіки, а 17 березня 1995 р. – її конституцію від 6 травня 1992 р. Одночасно було скасовано й посаду президента «кримської республіки». Самого мешкова російські військові вивезли з Криму й відправили до москви [17].

Поразка «мешковщини» створила умови для завершення переговорів щодо розподілу Чорноморського флоту та підписання 31 травня 1997 р. в Києві «Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і російською федерацією». Однак він лише позірно врегулював українсько-російські відносини. На практиці

москва тільки змінила акценти – пріоритетною стала інформаційна війна за свідомість мешканців Криму, тим більше, що офіційний Київ, зайнятий міжусобицями, фактично не чинив опору.

Одна з найнебезпечніших, на думку автора, таємних операцій російських спецслужб, спрямованих на дискредитацію української влади та зрив курсу України на поглиблення співпраці з НАТО та Європейським Союзом, була проведена в 2000–2001 рр. під прикриттям зникнення 17 вересня 2000 р. опозиційного журналіста Георгія (Гіи) Гонгадзе. 2 листопада його обезголовлене тіло знайшли в лісі біля Таращі на Київщині. 28 листопада 2000 р. у Верховній Раді України голова Соціалістичної партії України Олександр Мороз оприлюднив аудіозаписи з кабінету Президента України Леоніда Кучми, зроблені майором управління державної охорони України Миколою Мельниченком. Він стверджував, що, з власної ініціативи, таємно робив записи в кабінеті президента на диктофон, схованим під диваном. Однак надати його для проведення експертиз відмовився. Згодом з'явилися версія, що запис в кабінеті Президента зробили агенти російської ФСБ з допомогою секретної стаціонарної звукозаписуючої техніки, розміщеної там КДБ ще в радянський час. Зміст плівок дозволяв припускати можливу причетність Л. Кучми та низки інших високопосадовців до викрадення та вбивства Г. Гонгадзе. Небажання влади розкрити правду про вбивство Гіи та відправити у відставку керівників силових відомств спричинили радикалізацію протестних настроїв і їхнє «переростання з 19 грудня в акцію «Україна без Кучми». Після кількох місяців протистояння, 9 березня 2001 р. «невідомі сили спровокували зіткнення демонстрантів із спецпідрозділом міліції «Беркут» біля Адміністрації Президента». Розгін демонстрації та арешти активістів руху «Україна без Кучми» призвели до його поразки [18]. Звернімо увагу, що в січні 2019 р. співкерівник зазначеної акції Юрій Луценко, на той час Генеральний прокурор, висловив впевненість, що «публікація «плівок Мельниченка» була спецоперацією російських спецслужб, які акцію «Україна без Кучми» вдало використали в своїх інтересах. Зокрема вона суттєво послабила Президента України Л. Кучму, погіршила імідж української влади, як демократичної та призвела до посилення впливу росії на Україну» [19].

Російські спецслужби також використали «плівки Мельниченка», для погіршення аме-

रिकано-українських відносин. Вони звернули увагу спецслужб США, що в цих записах є фрагмент, як Президент Л. Кучма «особисто доручає передати Іраку» станцій пасивної радіотехнічної розвідки «Кольчуга» [20]. Восени 2002 р. вибухнув «кольчужний скандал». Вашингтон «заморозив надання Україні фінансової допомоги на 54 млрд доларів і пригрозив санкціями, в разі якщо постачання «Кольчуг» відбудеться». Не допомогло «відбілити імідж України та її Президента й те, що в ході військової операції США та їх союзників «Свобода Іраку», жодних «Кольчуг» не знайшли». Президент України Л. Кучма, звинувачений у вбивстві Гонгадзе та співпраці з с. Хусейном, став світовим ізгоєм. Плани зближення з НАТО та ЄС були зірвані. Україна вимушена була обрати курс на співпрацю з москвою. Підризна операція кремля дала бажаний результат [21].

Зазначений успіх надихнув російське керівництво на думку перевірити здатність України чинити опір прямим зазіханням на її територію. Задля цього воно спробувало за допомогою будівництва дамби з'єднати берег Тамані з українським островом Тузла та анексувати його. Це дозволило б росії контролювати фарватер керченської протоки й отримувати від його експлуатації «близько \$150–180 млн на рік». Будівництво дамби, попри протести України, тривали з 29 вересня до 23 жовтня 2003 року. Розміщення на Тузлі українських прикордонників і погроза Президента України Л. Кучми застосувати для захисту суверенітету держави зброю, змусили москву припинити будівництво дамби. «На той момент між українським кордоном і російськими будівельниками залишалося близько 100 метрів» [22]. Випробування силою України витримала.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, проведений аналіз переконливо засвідчує, що росія впродовж 1991–2003 років послідовно проводила політику підризу соціально-економічної стабільності України, порушення її територіальної цілісності та дискредитації її іміджу на міжнародній арені. Задля досягнення мети російське керівництво широко використовувало різноманітні підривні акції, які обґрунтовано доцільно вважати авангардними боями «гібридної війни» росії проти України. В подальших наукових дослідженнях доцільно проаналізувати діяльність росії проти України в інформаційній сфері та шоубізнесі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Горбатенко В. П. Гібридна війна. *Велика українська енциклопедія*. URL: https://vue.gov.ua/Гібридна_війна.
2. Тараненко М. М. Гібридна війна в Україні: історія та сучасність. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. *Політологія. Соціологія. Право*. Київ, 2016. № 3–4. С. 190–200.

3. Сегеда С. П., Шевчук В. П. Гібридна війна Росії проти України: історичний вимір. *Наука і оборона*. 2019. № 1. С. 31–35.
4. Хоружий Г. Війна росії проти України: російська пропаганда як складова «гібридної війни». *Український науковий журнал Освіта Регіону*. 2016. № 4. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/1392>.
5. Підкова І. Парламентська опозиція в процесах суверенізації Української РСР: Народна рада і Всесоюзний референдум 1991 р. *Історичні студії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2014. № 11–12. С. 107–114.
6. Головка В. В. Політична та соціально-економічна криза (1992–1994). *Енциклопедія історії України: Україна – Українці*. Кн. 2 / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2019. 842 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=2.19.2>.
7. Ковтун А. Місія виконана. 15 років тому Україна завершила вихід із рубльової зони. *Економічна правда*. 2007. 12 лист. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2007/11/12/144068/>
8. Греченко В. А. Економічна політика урядів України на початку 1990-х років: уроки для сьогодення. / Актуальні питання фінансової безпеки держави: Збірн. наук. праць Міжнар. наук.-практ. інтернет-конференції «Актуальні питання безпеки фінансової системи держави», м. Харків, 21 лютого 2014. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/finbezpeka/30_grechenko.pdf
9. Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки від 12.02.91. Відомості Верховної Ради УРСР. 1991, № 9. С. 84.
10. Політичний процес в Автономній Республіці Крим: особливості, суперечності, прорахунки (1991–2014 рр.). Аналітична доповідь. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2016. 304 с. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/polit_process_209.pdf
11. Мокрушин С. Референдум 1991 року: як Крим вибрав незалежну Україну. *Радіо Свобода. Крим. Реалії*. 2021. 1 грудня. URL: <https://ua.krymr.com/a/yak-krymchany-tikaly-z-srsr-u-nezalezhnou-ukrainu/30305482.html>.
12. Постанова Верховної Ради України «Про постанову Верховної Ради Російської Федерації «Про статус міста Севастополя». Відомості Верховної Ради України. 1993. № 36, С. 364.
13. Дорошенко М. Безкарність завжди призводить до вчинення ще тяжчих злочинів. *Главком*. 2017. 25 лютого. URL: <https://glavcom.ua/publications/do-treth-rovkin-okupacii-desyat-faktiv-pro-krim-i-rosiysku-agresiyu-400299.html>.
14. Дорогань А., Шевченко О. Крим Мешкова: від обожнювання до забуття. *Радіо Свобода. Крим. Реалії*. 2019. 5 жовтня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/meshkova-pokhovaly-v-krymu/30200793.html>
15. Сорока М. Кримський детектив за українським сценарієм. *Укрінформ*. 1923. 27 жовтня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3734737-krimskij-detektiv-za-ukrainskim-scenariem.html>.
16. Шурхало Д. 20 років «касетному скандалу»: спочатку на Майдан вийшло 50 людей, невдовзі – 20 тисяч. *Радіо Свобода*. 2020. 29 листопада. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/dvadtsyat-rokiv-kasetnomu-skandalu/30974857.html>
17. Генпрокурор поклав на Кучму політичну відповідальність за вбивство Гонгадзе. *Дзеркало тижня*. 2019. 22 січня.
18. «Українагейт»: найгучніші скандали в історії американо-українських відносин. *Слово і діло*. 2020. 26 травня. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/05/26/infografika/polityka/ukrayinahejt-najhuchnishi-skandaly-istoriyi-amerykano-ukrayinskyx-vidnosyn>.
19. Мола К. Фантомна зброя. Як Україна втрачала обороноздатність. *Грунт*. URL: <https://grnt.media/analytics/yak-ukrayina-vtrachala-oboronozdatnist/>.
20. Лемеха С. Острів Коса Тузла: як росія почала гібридну війну проти України 20 років тому. *АрміяInform*. 2023. 28 вересня. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/09/28/ostriv-kosa-tuzla-yak-rosiya-pochala-gibrydnu-vijnu-proty-ukrayiny-20-rokiv-tomu/>.

МЕТОДИКА СТУДІЮВАННЯ КУРСУ «АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОЇ ПОЛІТИКИ» У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

METHODOLOGY OF STUDYING THE COURSE “TOPICAL ISSUES OF INTERNATIONAL POLITICS” IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF UKRAINE

Постельжук О.П.,

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри політичних наук*

Рівненського державного гуманітарного університету

Валюх Л.І.,

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри політичних наук*

Рівненського державного гуманітарного університету

Постельжук Я.В.,

аспірантка кафедри політичних наук

Рівненського державного гуманітарного університету

У дослідженні висвітлено методику викладання навчального курсу «Актуальні проблеми міжнародної політики» майбутнім магістрам-політологам. Він є обов'язковим компонентом освітньо-професійної програми підготовки магістрів-політологів за освітньою програмою Політологія на кафедрі політичних наук у Рівненському державному гуманітарному університеті (РДГУ).

Вивчення навчального курсу «Актуальні проблеми міжнародної політики» допомагає системно впроваджувати моделі модерної політологічної освіти, яка цілеспрямована на передачу важливої міжнародної інформації соціально-політичного характеру. Вивчаючи курс «Актуальні проблеми міжнародної політики» як дисципліну, магістри-політологи освоюють ключові методики фактологічного аналізу, знайомляться з технікою обробки складної інформації, навчаються працювати з великим масивом англійських даних, критично оцінювати матеріал в іноземних ЗМІ, вчать виконувати звіти та наукові реферати, самостійно писати політологічні есе і виступати з науковими аналітичними доповідями з міжнародної проблематики.

Для посилення науково-аналітичних і професійних компетентностей у контексті цілкового засвоєння знань політологами-магістрами, потрібно використовувати інструментарій та методологію теоретичного аналізу, SWOT-аналіз, Content-аналіз, проводити системний моніторинг (Internet-блогів, міжнародних форумів, соціальних мереж) тощо. Завершуючи студіювання курсу «Актуальні проблеми міжнародної політики», магістри-політологи апробують результати свого навчання у різних наукових журналах, або стають учасниками однієї з регіональних конференцій.

З'ясовано, що у зв'язку з новітніми стандартами та вимогами до фахівців-політологів, основною вимогою до викладачів є застосування нестандартних методів під час навчання, з метою забезпечення розвитку критичного мислення та креативності у здобувачів освіти, які мають бути конкурентоздатними на сучасному ринку праці.

Ключові слова: методологія, навчальний курс, актуальні проблеми, міжнародна політика, транснаціональна політика, міжнародні відносини, політологи, магістри, здобувачі вищої освіти.

The study highlights the methodology of teaching the course “Current Issues of International Politics” to future masters of political science. It is a mandatory component of the educational and professional programme for Master of Political Science students in the educational programme Political Science at the Department of Political Science at Rivne State Humanities University (RSHU).

Studying the course “Actual Problems of International Politics” helps to systematically implement models of modern political science education, which is aimed at transmitting important international information of a socio-political nature. By studying the course “Current Issues in International Politics” as a discipline, master's students in political science master key methods of factual analysis, learn techniques for processing complex information, learn to work with a large array of English-language data, critically evaluate material in foreign media, learn to prepare reports and scientific abstracts, write political science essays and deliver scientific analytical reports on international issues.

In order to strengthen scientific, analytical and professional competences in the context of the complete assimilation of knowledge by political scientists, master's students should use the tools and methodology of theoretical analysis, SWOT-analysis, Content-analysis, systematic monitoring (Internet blogs, international forums, social networks), etc. Upon completion of the course “Current Issues in International Politics”, political science masters test the results of their studies in various scientific journals or become participants in one of the regional conferences.

It is found that in connection with the latest standards and requirements for political scientists, the main requirement for teachers is the use of non-standard methods in teaching, in order to ensure the development of critical thinking and creativity in students who must be competitive in the modern labour market.

Key words: methodology, training course, topical issues, international politics, transnational politics, international relations, political scientists, masters, higher education students.

Постановка проблеми. Трансформація сучасної системи міжнародних відносин, спонукає науково-педагогічних працівників українських закладів вищої освіти до адаптивного впровадження міжнародних курсів. Оскільки, відкидаючи прогресивні академічні парадигми еволюційності освіти, неможливо оволодіти практичним умінням здобути універсальні навички, які в подальшому всіяко сприяють реалізації успішної кар'єри й допомогатимуть підвищенню професійної кваліфікації випускників закладів вищої освіти (ЗВО) з політологічною направленістю, враховуючи швидкий технологічний прогрес. Предметне поле курсу «Актуальні проблеми міжнародної політики» сфокусоване в академічному контурі, який дозволяє оволодіти знаннями в області реалізації регіональної, міжнародної чи транснаціональної політики, зрозуміти специфіку процесу підготовки кадрів глобального рівня й особливості діяльності інститутів світової політики (як і їх фінансових, політичних й економічних можливостей), а також інституціональної взаємодії останніх на державному, національному чи дипломатичному рівнях.

Формування інструментальних аналітично-організаційних компетентностей у магістра-політолога й активізація його наукової активності в міжнародно-політичній сфері (як і оволодіння ним іноземними мовами, зокрема англійською та німецькою) є обов'язковою передумовою для гарантування його подальшої успішної реалізації. Тому, цілком раціональним бачиться якісний процес підготовки до такої практичної роботи у здобувачів (магістерського) рівня за спеціальністю 052 Політологія у час його підготовки в ЗВО. Дисципліна «Актуальні проблеми міжнародної політики» є обов'язковим компонентом освітньо-професійної програми підготовки магістрів за спеціальністю 052 Політологія. Очевидним є той факт, що інтеграція політолога у процес вивчення особливостей міжнародної політики, надає потенційну можливість здобувачеві вищої освіти стати ефективним фахівцем-аналітиком.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Специфіка якісної підготовки політологів-магістрів у закладах вищої освіти є складним процесом і потребує системного дослідження вітчизняної та зарубіжної джерелознавчої бази. Наприклад, серед українських вчених (дослідження яких в області міжнародної політики є важливими з точки зору їх предметно-концептуальної наповненості), варто відзначити наукові праці Вовк Р. [1], Герасимчук Т. [2], Гольцова А. [3], Дещинського Л. [4], Шкуратенко А. [5], Шпакович О. [6], Брусилівської О. [7], Кононенко С. [8], Гелд Д. [9] й інших робіт міжнародної направленості сучасних вчених. Особливо цінним є зарубіжний академічний

«корпус», що представлений працями Бжезинського З. [10], Gilpin R. [11], Brzezinski Zb. [12], Huntington S. [13] та ін.

Окремі з них не лише ґрунтовно вивчали міжнародну політику, але й були безпосередніми архітекторами її політичної та інституціональної трансформації, як наприклад, Г. Кіссінджер [14]. Ознайомлення з науковими роботами політиків міжнародного рівня, має принципово важливе значення для магістра-політолога в процесі його навчання за освітньою програмою «Політологія».

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є означення методологічних особливостей студіювання дисципліни «Актуальні проблеми міжнародної політики» для здобувачів-магістрів вищої освіти за спеціальністю 052 Політологія. Завданням – висвітлення послідовності оволодіння майбутніми політологами інструментами здобуття нових знань і навичок у сфері сучасної міжнародної політики.

Виклад основного матеріалу. Студіювання курсу «Актуальні проблеми міжнародної політики» магістрам-політологам у закладах вищої освіти України, сприяє оволодінню новітніми компетентностями, які вони здобувають для об'єктивного оцінювання діяльності глобальних інститутів світової політики (при ознайомленні, наприклад з доповідями міжнародного рівня) в законодавчій, соціально-економічній та інших сферах міжнародної діяльності, відточуючи вміння прогнозувати можливі міжнародні політичні конфлікти і кризи, формувати здатність фахової інтерпретації міжнародних нормативно-правових актів, необхідного етимологічного й понятійного апарату. Політологи системно розширюють власні знання у міжнародній й політико-дипломатичній сфері, вчать здійснювати комплексний аналіз світових політичних подій на локальному та глобальному рівнях, підвищуючи власну медійну грамотність у сфері публічної політики та інформаційної гігієни.

Засвоєння такого навчального курсу стане у нагоді фахівцю-політологу в класифікації міжнародних організацій [15, с. 581], вмінні практично застосувати інформаційні та комунікаційні технології для презентації міжнародної інформації, проводити пошук, обробку та аналіз даних з англійських джерел, репрезентативно представляти свої інтелектуальні нароби засобом масової інформації (ЗМІ), експертам з міжнародної політики тощо. Кристалізація таких методологічних навичок допомагає їм комплексно розуміти політичну сутність міжнародної політики, предметно освоювати вміння послуговуватися різним діапазоном сучасних міжнародних понять, використовувати методи політичної науки в аналізі міждержавних відносин або зовнішньої політики національних держав, а також об'єктивно орієнтуватися у тон-

коцах транснаціональної політики, її фінансових, економічних й військових аспектах.

Політологи-магістри навчаються моделювати візії для інтерпретації специфіки сучасної політики світового рівня, фахово викладати соціально-поведінкові (спеціалізовані) дисципліни дотримуючись високих стандартів європейської освіти, комплексно розуміти специфіку своєї професійної діяльності й залишатися конкурентним в політичному консалтингу та на ринку праці в Україні загалом.

Студіюючи курс «Актуальні проблеми міжнародної політики», здобувачі-магістри універсализують вміння критично інтерпретувати діяльність міжнародних організацій та її правових [під] суб'єктів, досліджують особливості міжнародної політики у національній, політичній та інформаційній сфері, детально аналізують [Пан]європейську політику, прогнозуючи можливі загрози для політико-правової міжнародної системи з боку імперського та релігійного (новітнього/догматичного) екзистенціалізму. Інтегруючись у новітню теоретичну та прикладну політичну науку, магістри-політологи оволодівають сучасними методами наукового дослідження в області воєнної політики (як дипломатичного управлінського інструменту), вчать розумітися в поняттях конвергентних технологій і впливу технократії на глобальну політику, економіку та академічну освіту, поетапно (системно) вдосконалювати новітню техніку об'єктивного аналізу діяльності транснаціональних корпорацій та фінансово-промислових груп (як провідних гравців глобальної політики сучасного світу). Здобувачі-магістри навчаються працювати з поняттям світове «політичне лідерство та економічна гегемонія», критично (та всебічно) оцінюючи різні моделі міжнародного співробітництва й трансатлантичного військового партнерства в парадигмі «Четвертої промислової революції» тощо.

Вкрай важливим для них є чітке розуміння етапності вивчення сучасної міжнародної політики, що складається з декількох рівнів: 1) правильності означення предмету власного дослідження; 2) ґрунтового вивчення категоріального апарату й нормативно-правової бази; 3) добору сучасних західних методик та інструментів дослідження та практичного оволодіння ними; 4) обробки даних, їх всебічний й глибокий аналіз; 5) аналітичне масштабування; 6) артикуляція об'єктивних систематизованих фактів і висновків; 7) вироблення академічної (сучасної) національної моделі політичного аналізу в сфері міжнародної політики.

Якісне студіювання курсу «Актуальні проблеми міжнародної політики», створює можливість магістру-політологу здобути необхідні компетентності, які закладаються викладачем в освітньо-професійній програмі [16, с. 3]. Серед

них, наприклад, загальні, що означають здобуття ними ключових знань в предметній області й розуміння професійної сутності політолога-міжнародника, а також можливості бути об'єктивним, вміло володіючи комунікаційним компонентом опираючись на новітню інформаційну базу. Важливою також є спроможність до безперервності самоосвіти й набуття політичної ментальності (володіти здатністю культивувати політологічне мисленням концептуального характеру під раціональним маркером) для примноження національних, інституціональних і цивілізаційних цінностей в Україні.

Спеціальні, необхідні в області практичної політики в міжнародній сфері для фахової «експлуатації» понятійних, категоріальних, аналітичних й інших практичних компетентностей. Це створює стійку освітню базу для методологічної еволюції прикладного політологічного інструментарію в контексті освоєння емпіричної бази, глобальних і регіональних студій, політичної та економічної теорії, розуміння специфіки реалізації світової дипломатії, зрештою ідейної апологетики її політичних акторів. Здобуття таких академічних компетентностей, дозволяє якісно реалізуватися політологу як професійному менеджеру, навик якого базуватимуться виключно на системній аналітиці, а це дозволяє надати якісні консультаційні, організаційні чи дорадчі послуги політичного характеру.

Дисципліна «Актуальні проблеми міжнародної політики» також забезпечує виконання задекларованих науко-освітніх завдань: 1) усестороннього освоєння сфери сучасної міжнародної політики; 2) становлення в політологів сучасних етичних (цивілізаційних) атрибутів і практик; 3) вироблення західного типу мислення, його модернізація (ідеологічна трансформація та всеосяжна абстракція [пост]радянського); 4) фахова компетентність і науково-дослідна еластичність; 5) спроможність до політичного (конкурентного) аутсорсингу; 6) публічна демонстрація інноваційного (ринкового) мислення; 7) каналізація маніпулятивних інформаційних і кібертехнологій [16, с. 10].

Архіважливим фактором ефективності студіювання курсу «Актуальні проблеми міжнародної політики» є поетапна інтеграція магістрантів до сучасних західних академічних студій, що безпосередньо стосуються економічної дипломатії (як інструменту дерегуляції європейської та глобальної політики) [17, р. 472], світової безпекової політики (досліджень, що сфокусовані на транснаціональній злочинності та міжнародному тероризмі, як проблемі (в яких аналізується значення і роль приватних військових компаній в гібридних (локальних) «енергетичних війнах» тощо), реалізації політики (під егідою транснаціональних еліт, корпоративних структур і держав гегемонів) під

трендом «Новий світовий порядок» тощо. Значущим є також вироблення ним методології пізнання поняття глобального та національного інтересу, розуміння архітектури міжнародної безпеки, форм і засобів транснаціонального лобізму, опанування навиків досліджень у сфері гендерної рівності, демократичних прав і свобод людини, бінарних політичних систем, міграційної політики та політики у сфері релігії й штучного інтелекту (ШІ).

Політолог-магістр, який зорієнтований наявною освітньою програмою на вивчення сучасної міжнародної політики, формуватиме свої компетентності під час виконання наступних вимог: 1) здійснення системного збору інформації; 2) апробує власну експертну аналітику в науковому виданні; 3) підготує реферат чи політичне есе; 4) безпосередньої участі у заходах міжнародного рівня; 5) ведення фахових політичних дебатів; 6) здійснення ряду прикладних досліджень [16, с. 16–17].

Результативність комплексної діагностики проблем у міжнародній сфері, залежить від методології здійснення політичного аналізу, що може реалізуватися магістром-політологом за допомогою аналітичного конструювання й політичного прогнозування, застосовуючи універсальні методи сучасних наукових досліджень. Реалізація таких завдань, можлива лише у разі набуття політологами практичного досвіду у предметній сфері через покращення дослідницьких та практичних навичок, а також збір, обробку й аналіз міжнародних (академічних) кейсів. Принципово важливим є долучення здобувача до грантових можливостей, що формує здатність швидко реплікувати західні наукові підходи в контексті здійснення різних досліджень. Оскільки, грантові програми глибоко взаємодіють із новітніми апробативними механізмами, відкриваючи академічні можливості щодо присутності на міжнародних круглих столах, конференціях, семінарах. Критично важливим є і фактор самоосвіти, коли магістри не чекають допомоги від представників сучасної науки, які часто не володіють вродженими навичками об'єктивного аналізу (на відміну від постмілениалів).

Об'єктивна абсорбція різних міжнародних фактів крізь призму самоосвіти є теж архіважливою, оскільки продукує кращу ефективність засвоєння знань, ніж аудиторний диспут. Тому, посилення контролю над результатами самостійної роботи політологів-магістрів, активує неklasичні підходи щодо навчального процесу в контексті їхнього аргументованого/публічного захисту. Інформаційно-прикладна направленість майбутніх політологів має ключове значення, оскільки їхня інструментальна база та прикладні компетентності, формуватимуться під «ідейним» маркером інформаційних кейсів, які вони здатні віднайти та опрацювати.

Важливим є постійний моніторинг якості зростання знань у магістрів-політологів на персональному рівні. Тому системний контроль прикладних здібностей останніх з боку викладача, а також аналіз виконаних ними самостійних завдань у контексті існуючої кредитно-модульної системи, створює перспективу поетапного нарощування методологічного механізму в контексті інструментальної корекції освітньої траєкторії студентів. Важливість доповнення практичних занять результатами самостійної та науково-дослідної роботи в контексті теоретичної концептуалізації міжнародних даних, сигналізуватиме викладачеві про рівень готовності магістрів-політологів справлятися з поставленими додатковими завданнями, демонструючи виконавчу дисципліну та психологічну стійкість. Відсутність тотожності й дубляжу в самостійних і практичних завданнях з курсу, активує та масштабує процес самостійного опрацювання матеріалу, а також набуття політологом-магістром універсальних і практичних навиків для наукової роботи [16, с. 16].

Слід зазначити, що більшість інформаційних кейсів міжнародного рівня, можуть бути об'єктивно проаналізовані потенційним магістром лише у тому випадку, якщо останній володіє необхідним алгоритмом розуміння всього інформаційного комплексу і форми його ідейно-засадничої структури, а також специфікою управлінської архітектури для реалізації міжнародної політики. Оскільки, складність та «закритість» міжнародних відносин і кібертехнології (в контексті розуміння намірів діяльності її політичних акторів), не дозволяють швидко спростити процес наукового дослідження міжнародної, функціонально-інституціональної суті, як і її геополітичної направленості.

Очевидно, що здійснення здобувачами освіти такого типу завдань, всіляко сприяє розширенню їх організаційно-прикладного світогляду, формуючи механізми критичного мислення. Це значно полегшує будь-яку науково-дослідну роботу, адже швидко формує необхідні навички для самоорганізації в процесі реалізації різних досліджень, застосовуючи західні аналітичні методики та спеціальні методи політичної науки в Україні загалом. Кваліфікованість магістра-політолога в міжнародній сфері є ключовим фактором для становлення універсального спеціаліста, що здатен розглядати політичний процес на різних рівнях.

Правильність обрання методик студіювання курсу «Актуальні проблеми міжнародної політики», допоможе потенційному політологу зорієнтуватися в правильності обрання ним теми дипломного дослідження. Глибоко засвоївши навчальну дисципліну, здобувач легко складе структуру дипломної роботи, сформулює мету і завдання політичного дослідження використавши означену дослідницьку

алгоритмію та інструментарій. Водночас для того, щоб дипломна робота була написана на високому рівні, не слід забувати про практичну, емпіричну та теоретичну частини, а також якісь усіх узагальнених висновків. Візуальна презентативність результатів дослідження, теж відіграє особливе значення в контексті об'єктивного оцінювання наукової роботи магістра викладачем [16, с. 38].

Основоположним принципом в організації роботи зі здобувачем освітнього рівня магістр є методологічна послідовність, яка направлена на вироблення у нього навиків послідовного застосування новітніх підходів і методів досліджень. Серед них, наприклад, комплексний і порівняльний аналіз джерел і літератури, а також метод експериментального спостереження. Сучасний політолог має освоїти механіку прикладних досліджень, враховуючи фактуру емпіричної (міжнародної) складової. Засвоївши необхідні навички у сфері наукових методик, він зможе значно розширити свої можливості в області системної аналітики. Зокрема здійснювати аналіз амбівалентних концептуальних моделей щодо форм трансформацій інститутів світової політики, органів державного управління та будівництва, транснаціональної та трансатлантичної політики тощо.

Студіюючи курс «Актуальні проблеми міжнародної політики», необхідно зосереджувати увагу здобувача на предметній складовій (інколи, штучно звужуючи означене програмою проблемне поле), фокусуючи увагу на здобутих результатах. Це дозволить (майбутньому) політологу здійснювати комплексну оцінку об'єму проведеної ним (за певний час) дослідної роботи в контексті його результативності. Важливою є автономність, академічна свобода та мобільність, яка гарантує необхідну наукову валідність. Саме вміння визначати необхідні інструментальні механізми для проведення наукових здобутків, означає рівень засвоєння набутих ним компетенцій.

Значущим фактором для цілкового засвоєння навчальної дисципліни (при виборі інструментів і методів дослідної роботи) політологом є вироблення вмінь щодо застосування гіпотетичного мислення та означення причинно-наслідкових зв'язків. Для цього варто використовувати сучасні методи Swot-аналізу, Content-аналізу, системного моніторингу й експертної оцінки та ін. Спроможність обробки великого масиву даних, створює алгоритм достатності для доцільності використання й інших методів прикладного характеру (наприклад, моніторингу соціальних мереж, організації групових експертних опитувань через анкетування тощо). Тому, джерелознавча різносторонність і методологічно-інструментальна комбінаторика, виступають основоположними принципами кількісно-якісних характеристик процесу дослідження даних. Це принципово важливо для написання наукових статей, есе та рефератів, адже їхнє предметне поле має відповідати ключовим засадничим завданням і освітній меті курсу.

Висновки. Отже, при студіюванні курсу «Актуальні проблеми міжнародної політики», основоположним завданням викладача є формування у здобувача аналітичних та організаційних компетентностей з метою створення можливостей якісно здійснювати ним обробку даних і аналіз міжнародно-політичної сфери. Водночас, новітні стандарти та вимоги до таких спеціалістів, які, насамперед, мають бути здатні мислити критично й водночас залишатися креативними на ринку праці, вимагає від професорсько-викладацького складу нестандартних підходів у процесі їхньої підготовки. Результативність і компетентність дипломованого політолога (як і його практичні вміння та освітні навички), відображатимуть модель методологічної траєкторії в контексті обраних лектором підходів щодо викладання таких навчальних курсів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вовк Р. В. Моделювання міжнародних відносин: навчальний посібник. Київ : Знання, 2012. 246 с.
2. Герасимчук Т. Ф. Теоретико-концептуальні основи та методи дослідження міжнародних відносин. *Український історичний журнал*. 2006. № 5. С. 186–199.
3. Гольцов А. Г. Лідерство та гегемонія в геостратегії неформальних неоімперій. *Актуальні проблеми міжнародних відносин. Збірник наукових праць*. Вип. 130. К. 2017. С. 39–49.
4. Дециньський Л. Є. Міжнародні відносини України: історія і сучасність: у 2 ч. Львів : Бескид Біт, 2004. Ч. 2. 320 с.
5. Шкуратенко О. В. Україна у системі міжнародних відносин 40–60-х років ХХ ст. (історико-правовий аспект). *Порівняльно-правові дослідження*. 2011. № 1. С. 148–156.
6. Шпакович О. Місце міжнародних організацій у сучасній системі міжнародних відносин. *Право України*. 2010. № 12. С. 186–192.
7. Міжнародні відносини та зовнішня політика в еру «пост-правди» : монографія / О. Брусиловська та ін. Київ, 2018. 368 с.
8. Кононенко С. Форми політологічного розуміння міжнародних відносин: монографія. К., 2012. 899 с.
9. Гелд Д. Демократія та глобальний устрій / за ред. О. Юдіна. Київ, Port-Royal. 2005. 358 с.
10. Бжезінський З. Україна у геостратегічному контексті / пер. з англ. А. Іценка. К., 2006. 102 с.

11. Gilpin R. War and Change in World Politics. *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism, and Beyond*. Sydney. Allyn & Bacon. 1999. P. 145–153.
12. Brzezinski Zb. Out of Control: Global Turmoil on The Eve of The 21st Century. N. Y.: Robert Stewart book, 1993. 240 p.
13. Huntington S. P. The Clash of Civilizations and The Remaking of World Order. N. Y. : Simon and Shuster, 1996. 368 p.
14. Кіссінджер Г. Світовий порядок. Роздуми про характери націй в історичному контексті / пер. з англ. Н. Коваль. К. : Наш Формат, 2017. 320 с.
15. Алексєєнко І. В. Міжнародні організації в системі міжнародних відносин. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. К., 2005. Вип. 30. С. 577–587.
16. Постельжук О. Актуальні проблеми міжнародної політики. Навчально-методичний посібник (за вимогами кредитно-модульної системи). Рівне : РВВ РДГУ, 2019. 43 с.
17. Herbert A. S. The Architecture of Complexity. *Proceedings of the American Philosophical Society*. 1962. vol. 106, No. 6. PP. 467–482. URL: <https://www2.econ.iastate.edu/tesfatsi/ArchitectureOfComplexity.HSimon1962.pdf>

EU AND NATO STRATEGY TO COUNTER AND PREVENT RUSSIAN PROPAGANDA

СТРАТЕГІЯ ЄС ТА НАТО З ПРОТИДІЇ ТА ЗАПОБІГАННЯ ПРОПАГАНДИ РФ

Roslon D.T.,

*Candidate of Political Sciences,
Senior Lecturer At the Department of Political Science and International Relations
Lviv Polytechnic National University*

Kruzhkova E.M.,

*3rd year student
Institute of Humanities, Social Sciences and Sciences of the National University "Lviv Polytechnic"*

Syvulka U.I.,

*3rd year student
Institute of Humanities, Social Sciences and Sciences of the National University "Lviv Polytechnic"*

The main objective of the EU Strategy on Countering Disinformation and the Impact of Information on the International Order is to support media freedom and establish communication with the media.

NATO, keeping pace with the EU, is also trying to work actively to counter disinformation. The Alliance is focusing on preventing disinformation from affecting military operations and preserving the security of its member states.

In addition, NATO is developing a disinformation action plan. It must include increasing resources for research and analysis of disinformation, as well as establishing cooperation with the public. In addition, it is worth mentioning social media, which is still one of the main sources of disinformation. Therefore, developing mechanisms for recognizing fake information and accounts that spread it is a priority for countering propaganda. Detecting disinformation on social media and during information campaigns can not only help raise public awareness, but also ensure a higher level of international security.

A key element in the EU and NATO strategy is, of course, to raise public awareness of the problem of disinformation and propaganda. To this end, many different information campaigns are being conducted to increase media literacy, such as courses and trainings for people working in the media industry to better identify disinformation. Furthermore, increasing access to independent sources of information will provide the public with more truthful news, as there will be no vested interests.

In general, the EU and NATO strategy to counter and prevent Russian propaganda is an important and indispensable part of ensuring international security and stability. The EU and NATO are actively working to develop new initiatives to effectively combat disinformation and propaganda. This is an important part of the strategy to maintain international order and ensure global security in the modern information age.

Key words: EU, disinformation, strategy, cybersecurity, Russia.

Головним завданням Стратегії ЄС з протидії дезінформації та впливу інформації на міжнародний порядок є підтримка медійної свободи та налагодження комунікації зі ЗМІ.

НАТО, не відстаючи від ЄС, також намагається активно працювати над протидією дезінформації. Альянс зосереджує свою увагу на запобіганні впливу дезінформації на військові операції та на збереженні безпеки держав-членів.

До того ж, НАТО розробляє план дій проти дезінформації. Він має обов'язково включати збільшення ресурсів для досліджень та аналізу дезінформації, а також налагодження співпраці з громадськістю. Крім того, варто згадати про соціальні мережі, які досі залишаються одним з головних джерел дезінформації. Через це розробка механізмів для розпізнавання фейкової інформації та акаунтів, які її розповсюджують є пріоритетним для протидії пропаганді. Виявлення дезінформації в соціальних мережах та під час інформаційних кампаній може не лише допомогти підвищити обізнаність громадськості, але й забезпечити вищий рівень міжнародної безпеки.

Ключовим елементом у стратегії ЄС та НАТО, безумовно, є збільшення свідомості громадськості про проблему дезінформації та пропаганди. Для цього проводять безліч різноманітних інформаційних кампаній з метою збільшення медійної грамотності, такі як: курси і тренінги для людей, що працюють у медія-індустрії, щоб ефективніше виявляти дезінформацію. Більше того, збільшення доступу до незалежних джерел інформації надасть громадкості більше правдивих новин, оскільки не буде заікавлених сторін.

Взагалюму, стратегія ЄС та НАТО з протидії та запобігання пропаганді РФ є важливою та незамінною деталлю в забезпеченні міжнародної безпеки та стабільності. ЄС та НАТО активно працюють над розробкою нових ініціатив з метою ефективної боротьби з дезінформацією та пропагандою. Це важлива частина стратегії задля підтримки міжнародного порядку та забезпечення глобальної безпеки в сучасну інформаційну епоху.

Ключові слова: ЄС, дезінформація, стратегія, кібербезпека, Росія.

Introduction. The EU and NATO strategy to counter and prevent Russian propaganda is a very important topic in the current political situation. Every day, the amount of disinformation in the world is growing, threatening the international order and the internal stability of individual states. The EU and NATO are committed to countering Russian propaganda for the sake of security that meets international standards.

Analysis of latest research. In recent years, the academic community has been increasingly interested in the strategies of the European Union (EU) and NATO to counter and prevent Russian propaganda. Researchers are actively studying the effectiveness of measures taken by both organizations in response to the challenges posed by Russian information campaigns.

In its official publication “NATO-Russia relations: the facts” [7], NATO not only presents specific facts about relations with Russia, but also lays the groundwork for a better understanding of the context of the conflict between NATO and Russia. This is not a simple list of facts, but an attempt to present a broader picture of the relationship.

The article “EU needs to earmark money to withstand Russia, say Foreign Affairs MEPs” [3] attempts to discuss the need to allocate EU funds to effectively counter Russian aggression. The article emphasizes the real challenges facing the EU and the need to allocate sufficient resources to effectively counter them.

In the article “Countering Russian Disinformation” [8], A. Schwartz and P. Montfort (Center for Strategic and International Studies) conduct an in-depth analysis of the effectiveness of the EU and NATO strategies to counter Russian disinformation. The authors not only question the facts, but also analyze their impact and possible consequences.

In doing so, they emphasize the seriousness of the EU-NATO-Russia relationship and emphasize not only the facts, but also a strategic approach to information security.

Highlighting previously unresolved parts of the general problem involves. The purpose of this article is to highlight the current unresolved issues related to the European Union’s (EU) and NATO’s fight against Russian propaganda. One of the most important issues is the need to systematize and classify the threats posed by Russian propaganda. It is currently unclear how to properly systematize these threats in order to respond to them effectively.

Another important issue is the problem of counter-propaganda. Studies do not pay enough attention to the development and implementation of counter-propaganda strategies. It is necessary to find out how to systematically counter Russian disinformation campaigns using Ukraine’s own information tools and effectively reduce their impact.

The impact of Russian propaganda on public opinion in EU and NATO countries should also be

considered. There is a lack of research on the impact of these campaigns on public opinion and attitudes toward important issues. Addressing this issue will help develop more effective strategies for responding to Russian propaganda in the Euro-Atlantic region.

Purpose and objectives. The purpose of this paper was to analyze and evaluate the strategy of the European Union and the North Atlantic Treaty Organization to counteract and prevent propaganda by the Russian Federation. The objectives of the study were several, namely: to consider the main conceptual aspects of the EU and NATO strategies to counter Russian propaganda; to analyze the methods and tools used by the EU and NATO to counter Russian propaganda, including information campaigns, influence programs and cybersecurity measures; to identify the main challenges and threats faced by the EU and NATO in countering Russian propaganda, including the perception of disinformation, manipulation of public opinion and spreading false news; to analyze the successes and shortcomings of the EU and NATO strategies to counter Russian propaganda, assess the effectiveness of the measures taken, and develop recommendations for further improvement of these strategies.

EU and NATO strategy to counter and prevent Russian propaganda. At the level of international organizations, both NATO and the European Union have launched relatively small, low-budget initiatives to combat the problem of disinformation. Chronologically speaking, NATO was the first to do so, with its “NATO-Russia Relations: The Facts” webpage [7]. The strengths of this portal lie in the relative speed with which it was created – in mid-2014 – and its simplicity. It lists 32 of the most common accusations made by Russian officials and media against NATO, and provides NATO’s response in English, French, Russian and Ukrainian.

However, as it primarily addresses the NATO-Russia relationship in a general sense, rather than individual cases of disinformation affecting individual member states, it only challenges a small segment of the overall disinformation spectrum. It is also essentially a passive resource: it is hosted on NATO’s homepage and not regularly promoted to the media and public through other channels. It is managed by the NATO press office, so there is no dedicated staff as such.

The EU StratCom Team, on the other hand, has a small staff. Thus, it is more active and deals with a wider range of disinformation. This group was created within the External Action Service on behalf of the European Council and has three objectives: to explain EU policies, to support journalism and civic engagement, and to expose disinformation [4]. The group fulfills the latter task through two weekly newsletters: “Disinformation Watch on Tuesdays, which discusses disinformation cases submitted by monitors from across the EU, and Disinformation Digest on Fridays,

which identifies key trends. These are distributed to subscribers via email and Twitter.

Launched in September 2015, the initiative has already gained a significant following. However, its scale seems inadequate to the challenge posed by the huge volume of disinformation in the European space. The StratCom team is generally “budget neutral,” which effectively means that all of its staff are paid by their respective governments, not the EU itself. Therefore, they rely on a network of volunteers across Europe to provide them with material, and a gap in volunteers quickly becomes a gap in knowledge.

It is unclear why StratCom has so far allocated so few resources to this issue when the European Council on March 19, 2015 “emphasized the need to challenge Russia’s ongoing disinformation campaigns.” The disinformation reviews and digests are a successful measure; however, providing them with sufficient funding to expand and systematize their work seems to be a belated step. The European Parliament has been slower to take action, although in June 2015, the legislative body approved a resolution calling on the European Commission to “immediately allocate sufficient funding for concrete projects aimed at countering Russian propaganda and disinformation in the EU and beyond” [3].

These measures are generally positive, as different projects and initiatives tend to complement each other rather than contradict each other. It is important that any future projects – both governmental and non-governmental – are designed to be complementary, scalable, affordable, and credible. They can start with minimal staff and funding so that they are not too much of a stretch for potential funders; they must establish governance systems that are robust enough that they cannot credibly be accused of perpetrating disinformation. With these principles in mind, there are a number of initiatives that international institutions could take to strengthen their overall efforts against disinformation. One area in which international coordination is highly desirable is the creation of Russian-language television content to challenge the Kremlin’s current monopoly on information in the Russian-speaking space. This is because the issue of Russian-language information is common to a number of EU countries, and the cost of creating TV content that can compete with high-budget Russian productions will run into millions of euros. However, it should be remembered that Europe is home to thousands of television companies and millions of Russian-speaking people. Thus, there is no need to create a separate broadcasting facility from scratch; rather, governments and international organizations should encourage existing companies to create Russian-language content. Therefore, the EU should consider creating a trust fund for Russian-language television content. The trust fund would pool contributions from interested countries and provide funding to producers

of Russian-language content through a tender process. EU institutions may also offer funding from the EU budget. Taken together, the various national funding streams will be able to create more content than any national contribution alone.

Integration into NATO and the EU has been a necessary shield for the Baltic states. This membership has allowed Estonia, Latvia and Lithuania to develop as free and democratic countries that respect individual rights and value Western political principles. Given the history of almost five decades of Soviet occupation, the Baltic states have made impressive progress, successfully transforming into liberal democracies of the European model and integrating into the international arena. On the one hand, this has ensured the military security of the Baltics. But on the other hand, it has made them attractive targets for Russia [2].

Disinformation is a tool that is widely used by a number of states to sow discord, undermine faith in governing institutions, incite fear, and ultimately achieve certain political goals. Over the past few years, Russia, its government agencies, and associated groups have used a combination of social media and disinformation strategies to increase Russian influence, largely by weakening its enemies. This use of disinformation to weaken the North Atlantic Treaty Organization (NATO), cast doubt on the European Union, and undermine countries around the world has prompted countries to develop countermeasures. Russian foreign policy has long been aimed at undermining NATO and the European Union; the militarization of disinformation has simply given the Kremlin a new way to achieve its old goals [8].

Russia seeks to achieve its strategic goals in the Baltics through influence operations rather than conventional means. Recognizing the resistance to deepening ties with Russia in the Baltic states, Russia has diversified its messages beyond pro-Russian content. Russia’s strategy is to convince the population that their countries’ current alliance with the West, embrace of democracy, and membership in NATO and the EU are somehow harmful, humiliating, or dangerous. For this purpose, Russia actively uses Russian and local traditional media, social media and the Internet [1].

It should be noted that Russia favors hybrid or threshold warfare: a combination of disinformation and political, economic, and military actions aimed at immobilizing or weakening opponents without provoking an adequate response. Russian propaganda is well-funded and entrenched in the Baltic and European media spaces. The Kremlin develops different realities to manipulate its audience and creates narratives that are beneficial for it and at the same time destructive for its opponents [1].

At the same time, the EU’s European Neighborhood Policy seeks to create a “ring of friends” around the Union and encourages these countries to modern-

ize their political, economic and social policies in a way that harmonizes with the EU model and standards. To this end, the EU uses soft power to strengthen civil society, support independent media, and promote the process of democratic transformation. Therefore, this policy directly contradicts the interests of the Russian leadership and post-Soviet partner states that are at the helm of authoritarian systems [1].

Russia has masterfully honed its propaganda tools, and today it uses numerous and diverse sources of Russian propaganda, so NATO should strongly encourage Allies to limit the spread of disinformation and combat misleading messages. Most importantly, the Alliance and the European Union should step up efforts to reach as many audiences as possible with clear and accurate narratives in support of the Baltic states' goals. Organizations should use all possible means to suppress Russian propaganda and minimize its influence. Citizens should receive truthful and reliable information, and this information should be provided through trusted channels to reveal to the target audience Russia's true plans, as well as threats to the "near abroad" and the international order in general [2].

However, it should be recognized that the West has several advantages: time, allies, transparency. Transparency is a potentially devastating tool against authoritarian regimes because when corruption is exposed, it delegitimizes authoritarian regimes. The strength of the West is in its citizens, in their unity and solidarity. The fear and panic caused by Russia's actions are justified. The West should not be misled by the covert nature of these actions. If the progress and success achieved by the Baltic states is undermined, the credibility of NATO as a security organization, in the broadest sense of the word, will also be significantly undermined [1].

Only recently, Russia has been accused of disinformation operations, with Russian media outlets spreading information linking the Covid-19 pandemic to EU and NATO actions. In addition, the Kremlin's tactics are becoming increasingly sophisticated, combining established practices (dissemination through IRA, RT, Sputnik, and the use of bots to spread narratives) with aggressive hacking, whereby false or misleading stories are published through legitimate accounts [8].

Recognizing this threat, in 2018, the European Council approved a plan to counter Russian cyber threats, which included the creation of a rapid warning system. It serves as a kind of clearinghouse for member states to share information and concerns about suspected disinformation campaigns and discuss "best practices" for responding to these malicious campaigns. RAS (The Rapid Alert System) then shares authoritative accounts in response to false or misleading messages that may be spread by EU member states, civil society groups, and social media companies [8].

NATO has also been targeted by Russian disinformation as the Kremlin seeks to sow discord and incite hostility towards the organization amid the Covid-19 pandemic. False stories have been circulated about NATO's intention to withdraw from Lithuania, and Canadian troops allegedly exposing Latvia to the virus. These stories are aimed at undermining NATO's legitimacy and support, as well as weakening individual member states [8].

Also, a few days after the European Union banned RT for its role in spreading propaganda about the war in Ukraine, Russian media was back in the game. To reach Germans, a new site quickly appeared, which was a copy of the sanctioned RT Deutsch. In Spain, several sites that were copies of RT en Español attracted millions of Spanish-speaking readers. According to a study by the think tank Institute for Strategic Dialogue, more than a hundred websites have appeared to distribute French and English-language RT content. This strategy has allowed Russia's prominent state media outlet to reach potentially millions of people in the 27-nation bloc in direct violation of EU sanctions. This raises questions about how effective Brussels' suppression of Kremlin disinformation has been, allowing RT to easily circumvent a ban that was supposed to stifle Moscow's ability to sow distrust and dissent over the war in Eastern Europe. And yet, throughout the time RT was officially banned in Europe, the state-backed media organization remained one step ahead of EU sanctions, defying its approach by promoting its newly created websites through official social media accounts [5].

The experts identified 12 sites, mostly in German or Spanish, that were exact copies of RT Deutsch or RT en Español, and whose IP addresses and Google analytics identifiers – technical tools used to manage websites – were directly linked to the Kremlin's media organization. Another five sites also mirrored RT's sanctioned sites, but were not hosted on servers linked to Moscow. Another 112 news aggregation sites published RT content along with content from Western media organizations, presumably to generate money from online advertising. All of these sites were accessible from the EU as of July 19. While many of these sites remain relatively obscure on their own, they have gained significant visibility through promotion on social media or by appearing in Google search results [5].

After POLITICO contacted Google about some of RT's newly created sites, the search giant removed the sites from its search results. The company added that it had taken steps to reduce the reach of Kremlin-linked media outlets, including removing them from search recommendations and preventing them from earning money through online advertising. However, in the weeks after Europe imposed sanctions and social media either downplayed Russian disinformation or flagged accounts and content as being asso-

ciated with the Vladimir Putin regime, RT managed to direct people to its newly created sites through its official social media accounts [5].

For example, on Twitter, the RT en Español account, which has millions of followers, encouraged people to visit its new Spanish-language sites that circumvent EU sanctions. In total, posts with links to these affiliated sites in the four major European languages were shared more than 450,000 times by 50,000 individual Twitter users between February and June, according to CrowdTangle, a social media analytics company owned by Meta. “In fact, the main amplifiers of the connections were RT accounts, both on Facebook and Twitter,” said Kata Balint, an analyst at the think tank and co-author of the report. In response, Twitter said that it had stopped distributing any tweets related to Russian state media on its platform, even those that official RT accounts had promoted on the social network. Meta also reported that it had downgraded RT content on its global platform, but declined to comment further “so that people do not bypass our systems” [5].

The EU’s exceptional measure is far-reaching and covers any means of transmission or distribution, such as cable, satellite, Internet Protocol television, internet service providers, video-sharing platforms and programs that carry content from RT and Sputnik. Licenses, permits and distribution agreements have also been suspended. The sanctions apply to Sputnik as well as five legal entities of RT, formerly known as Russia Today: RT English, RT UK, RT DE for German-language reports, RT France and RT en Español for Spanish-language reports [5].

“We are convinced that we have a legal framework and we do expect these measures to be challenged. We have independent courts that will review our measures if there is an application, and we will defend them in court,” an EU official told reporters before the sanctions were published. “[The measures] are also time-limited because they have to remain in place until the aggression in Ukraine stops and until Russia and its media stop carrying out propaganda against the Union and the Member States,” the EU official added [5].

European Commission President Ursula von der Leyen announced plans to ban RT and Sputnik as part of a broader package of sanctions in response to Russia’s invasion of Ukraine. In the West, RT has been called a tool of Moscow’s propaganda machine, which aims to manipulate public opinion by spreading pro-Russian rhetoric and justify its invasion, while the EU’s actions are part of a large-scale information war that is unfolding both online and offline. After the ban plans were announced, Google YouTube and News Search, Facebook’s parent company Meta, and TikTok cut access to both outlets (Russia officially asked the three companies to change course). Apple, Microsoft and Google removed them from their mobile app

stores. The Telegram channel RT France was also deactivated [5].

A key part of this Russian effort is a sophisticated propaganda machine that analysts and Western officials say is trying to sow doubt in Western “mainstream media” and even seeks to undermine the very idea of objective truth. Modern technologies have no borders, so misleading stories are easily accessible to EU citizens, including Russian-speaking citizens in the Baltic states, which were once ruled as Soviet satellites from Moscow. “What is obvious is that we don’t have the same means as the Russians,” said an EU diplomatic source, but the EU’s main goal is to monitor Russian news outlets more closely in order to respond as quickly as possible. “It’s not about counter-propaganda, our goal is to set out certain facts and truths more clearly,” said one EU official [1].

For NATO and Europe, this will be a marathon, not a sprint. It is no exaggeration to say that Europe’s history is at a turning point – but, as in the past, crises present an opportunity for the EU to renew itself and reorient itself. Everyone sees the dividends of European integration – a territory of peace, freedom and democracy like no other on earth. But, as Russia’s war of aggression has made crystal clear, this state of affairs is not a given; it is time for the EU to take care of its values and principles.

Europeans are vulnerable to Russian influence because of their open societies, and Russia’s efforts may contribute to increased insecurity in increasingly fragile and fragmented Western societies. However, the EU can protect itself by, among other things, strengthening its own soft power and improving governance in Europe, firmly defending sanctions, improving its knowledge base on Russia, and taking steps to improve pluralism in the Russian-language media space. The European Union should also make a serious offer to its eastern neighbors, including the prospect of EU membership. Moscow is doing everything it can to destabilize and weaken states in order to build a relationship of dependence.

For too long, the EU and NATO have been unproductive in their analysis of events in Russia and other post-Soviet states. In the long term, they must make reform efforts to ensure consolidation in areas where Russian propaganda currently has a soft target. There is always a debate about how firmly and publicly to respond to Russian propaganda operations, especially given Moscow’s propensity for retaliation. In the current environment, European governments should not be held hostage to this risk; on the contrary, they should respond firmly and publicly to all such interventions, regardless of the immediate practical and rhetorical consequences.

First, it should allocate significant funding to the East StratCom team and create a parallel North StratCom team to analyze disinformation from states and non-state actors in the Baltic states. This is a decision

that could be made and implemented quickly, and would contribute to the flow of knowledge on disinformation issues. The credibility of the teams could be ensured by instructing them to focus on incoming disinformation rather than communicating EU policy.

Second, both the EU and NATO should establish member state disinformation working groups to share knowledge, identify common themes, and exchange good practices; if EU and NATO groups could meet jointly, this would further strengthen efforts.

Third, both the EU and NATO should consider establishing trust funds to support non-governmental initiatives that expose disinformation. They should operate under an “arm’s length” policy that requires financial transparency from organizations applying for funding, but leaves editorial decisions in their hands. Unlike the proposed trust fund for content creation, they can be relatively small and focus on filling gaps in the overall knowledge structure.

The regulatory framework should be clearly independent, and any attempt to strengthen the legal framework should set clear and detailed standards, and be evidence-based and proportionate. Standards should be defined and clearly communicated to broadcasters: for example, the fifth section of Ofcom’s Broadcasting Code, which deals with accuracy and due impartiality, contains five pages of rules and definitions, and another sixteen pages of guidance for broadcasters on how to interpret them [6]. The basis for action should be specific incidents and broadcasts, and the level of detail of evidence should go down to the exact form of words or images that are believed to violate broadcasting standards. Sanctions should be proportionate and gradual. A complete ban should be a last resort. A final area in which governments can play a role is in the provision of open-source imagery, especially from satellites.

Finally, the next step for NGOs should be to focus on expanding and consolidating their existing projects and offering education to officials, the public, and the media on how disinformation is produced. Current projects and other initiatives under discussion are developing methods to identify and expose disinformation. However, they are geographically limited and there is an urgent need to expand their coverage to the Baltic States. At the same time, the various groups involved should consider establishing a formal network through which they can exchange ideas and strengthen each other’s work. In each country, they should offer special briefings for politicians and media who are showing a growing interest. These briefings should focus on explaining how disinformation works and how widespread the problem is; they should draw on existing research and case studies and point out where there are gaps in knowledge.

Conclusion. Nevertheless, the Russians do not pose a long-term geopolitical challenge to the West, and European governments should think ahead to re-establishing relations with Russia in the inevitable post-Putin era. Ultimately, Russia is a declining middle-ranked power, and for now it seems to be able to exert disproportionate influence through the concentration of limited resources and political control, as well as a willingness to violate the rules of international behavior. However, this will not last, and the mismanagement of its propaganda is a metaphor for its overall inability to cope with the practical limitations of its position in the long run. Europe needs to find the right balance between protecting itself from Russian propaganda, deterring the Kremlin’s adventurism, and alienating the Russian population.

REFERENCES:

1. Agence France-Presse. EU, NATO Try To Counter Russian Propaganda. Defense News. URL: <https://www.defensenews.com/global/europe/2015/05/03/eu-nato-try-to-counter-russian-propaganda/> (дата звернення 05.11.2023).
2. Burduli I. Testing NATO Vulnerabilities. *Per Concordiam*. URL: <https://perconcordiam.com/testing-nato-vulnerabilities/> (дата звернення: 03.11.2023).
3. EU needs to earmark money to withstand Russia, say Foreign Affairs MEPs. *News European Parliament*. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20150512IPR55015/eu-needs-to-earmark-money-to-withstand-russia-say-foreign-affairs-meps> (дата звернення: 03.11.2023).
4. EU non-recognition policy towards temporarily occupied Crimea. *Ministry of Foreign Affairs of Ukraine*. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/en/2633-relations/spivpracya-ukrayina-yes-u-sferi-zovnishnoyi-politiki-i-bezpeki-politika-neviznannya-yes-shchodo-timchasovo-okupovanoyi-ar-krim-ta-msevastopol>.
5. Kayali L., Goujard C. EU officially boots Russia’s RT, Sputnik outlets. *POLITICO*. URL: <https://www.politico.eu/article/russia-rt-sputnik-illegal-europe/> (дата звернення: 05.11.2023).
6. Most important things need to know about U.K. Ofcom Broadcasting Code. *Bizlaw UK: Consultant Solicitors*. URL: <https://www.bizlawuk.co.uk/most-important-things-need-to-know-about-u-k-ofcom-broadcasting-code/> (дата звернення: 04.11.2023).
7. NATO-Russia relations: the facts. *NATO*. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_111767.htm (дата звернення: 03.11.2023).
8. Schwartz A., Montfort P. Countering Russian Disinformation. *Center for Strategic and International Studies*. URL: <https://www.csis.org/blogs/post-soviet-post/countering-russian-disinformation> (дата звернення 06.11.2023).

ПРИНЦИПИ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ТА ВИКЛИКИ¹

THE EUROPEAN UNION PRINCIPLES OF HUMANITARIAN AID: IMPLEMENTATION AND CHALLENGES

Турчин Я.Б.,

*доктор політичних наук, професор,
директор*

Інституту гуманітарних і соціальних наук Національного університету «Львівська політехніка»

Івасечко О.Я.,

*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

Цебенко О.О.,

*кандидат політичних наук, доцент,
заступник директора
Інституту гуманітарних і соціальних наук
Національного університету «Львівська політехніка»*

У статті розглянуто принципи, нормативне та інституційне забезпечення гуманітарної допомоги Європейського Союзу як глобального гуманітарного лідера. Закцентовано увагу на проблемі політизації гуманітарної допомоги під впливом сучасних світових процесів, а також пріоритетів гуманітарних донорів у зовнішній політиці та посиленні глобального лідерства. З'ясовано, що у випадку Європейського Союзу, то принципи гуманітарної допомоги пов'язані з європейським інтеграційним процесом, розширенням повноважень ЄС у сфері зовнішньої політики та безпеки, виробленням комплексного підходу в досягненні їх цілей. До особливостей гуманітарної допомоги ЄС віднесено: спрямування на роз'язання «забутих криз»; компенсація дефіциту донорської підтримки у важкодоступних регіонах; фінансування гуманітарних потреб, які традиційно відчують недостатність підтримки іншими світовими донорами; посилення уваги до впливу клімату та екологічних факторів; взаємозв'язок між гуманітарною допомогою та розбудовою миру; розробка гуманітарної політики та членство в численних донорських форумах, що дозволяє ЄС визначати формат світової загальногалузевої гуманітарної політики. Розкрито зміст принципів надання гуманітарної допомоги ЄС (гуманності, нейтральності, неупередженості, незалежності) та їх відображення в нормативних документах, а також повноваження ключових інституцій, які визначають політику гуманітарної допомоги ЄС. Виокремлено основні загрози, що можуть призвести до політизації гуманітарних принципів Європейського Союзу, зокрема недосконалість критеріїв відбору гуманітарних партнерів ЄС, пріоритетна увага ЄС на забезпеченні стійкості, посилення комплексного підходу в реалізації зовнішніх дій ЄС, систематична співпраця гуманітарних інституцій з політичними, військовими, безпековими та розвитковими структурами, що здатна спричинити підпорядкування гуманітарної допомоги іншим зовнішньополітичним цілям. Важливо, щоб DG ECHO залишалася автономною структурою і надавала гуманітарну допомогу, виходячи виключно з потреб населення в постраждалих регіонах. Для проведення дослідження використано цілу низку наукових методів, як-от: історичний, аналіз документів, порівняльний, структурно-логічний та прогностичний.

Ключові слова: Європейський Союз, принципи, гуманітарна допомога, політизація, зовнішня політика, DG ECHO, глобальне лідерство.

The article examines the principles, normative and institutional support for humanitarian assistance of the European Union as a global humanitarian leader. Attention is focused on the problem of humanitarian aid politicisation under the influence of current global processes, as well as the priorities of humanitarian donors in foreign policy and strengthening global leadership. It is found that in the case of the European Union, the principles of humanitarian assistance are linked to the European integration process, the expansion of the EU's instruments in the field of foreign policy and security, and the development of a comprehensive approach to achieving their goals. The specific features of EU humanitarian aid include focusing on solving «forgotten crises»; compensation of the donor support deficit in hard-to-reach regions; financing humanitarian needs that traditionally lack support from other global donors; increased attention to the impact of climate and environmental factors; the relationship between humanitarian assistance and peacebuilding; development of humanitarian policy and membership in numerous donor forums, which allows the EU to determine the format of the global

¹ Фінансується Європейським Союзом. Проте висловлені погляди та думки належать лише авторам і не обов'язково відображають погляди Європейського Союзу чи Європейського виконавчого агентства з питань освіти та культури. Ні Європейський Союз, ні грантодавець не можуть нести за них відповідальність. Номер проєкту: 101126654 – EU_LEAD – ERASMUS-JMO-2023-HEI-TCH-RSCH

Funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the authors only and do not necessarily reflect those of the European Union or European Education and Culture Executive Agency. Neither the European Union nor the granting authority can be held responsible for them. Project number: 101126654 – EU_LEAD – ERASMUS-JMO-2023-HEI-TCH-RSCH

sector-wide humanitarian policy. The author reveals the content of the principles of EU humanitarian aid (humanity, neutrality, impartiality, independence) and their reflection in normative documents, as well as the powers of key institutions that determine the EU humanitarian aid policy. The article identifies the main threats that may lead to the politicisation of the EU's humanitarian principles, in particular, imperfect criteria for selecting EU humanitarian partners, the EU's priority focus on sustainability, strengthening of the integrated approach to the implementation of the EU's external actions, and systematic cooperation of humanitarian institutions with political, military, security and development structures, which may lead to the subordination of humanitarian assistance to other foreign policy goals. It is important that DG ECHO remains an autonomous structure and provides humanitarian assistance based solely on the needs of the population in the affected regions. The research was conducted using a number of scientific methods, such as historical, document analysis, comparative, structural and logical, and prognostic.

Key words: European Union, principles, humanitarian aid, politicisation, foreign policy, DG ECHO, global leadership.

Постановка проблеми. З найдавніших часів людство зіштовхується з гуманітарними катастрофами, кількість котрих постійно зростає, а відповідно й чисельність осіб, які потребують гуманітарної допомоги. Так, за оцінками Глобального гуманітарного огляду в 2024 році цей показник сягатиме близько 300 мільйонів людей. Починаючи з 2007 року, гуманітарні потреби людства збільшилися у п'ять разів, а кожна одна з 23 людей у світі потребує гуманітарної підтримки, що актуалізує питання її надання в сучасних умовах.

Провідним донором гуманітарної допомоги у світі є Європейський Союз, який активно просуває норми гуманітарного права та принципи гуманітарної допомоги, взаємодіє тут з іншими гуманітарними акторами, а найперше – Організацією Об'єднаних Націй та Управлінням ООН з координації гуманітарних справ (UNOCHA). ЄС надає допомогу жертвам техногенних і природних катастроф у різних куточках світу. Щорічно понад 130 мільйонів людей отримують гуманітарну допомогу від ЄС, що дозволило Співтовариству стати найбільшим світовим гуманітарним донором [4]. Європейський Союз разом зі своїми державами-членами забезпечує близько 36 % її світових обсягів [1, с. 490]. А у 2020 року трійка найбільших донорів (США, Німеччина та Європейська Комісія) надала 62% від загального світового гуманітарного фінансування [15, с. 10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Позаяк в умовах посилення різноманітних криз сучасного світу питання гуманітарної допомоги актуалізується, то це викликало науковий інтерес чималої кількості дослідників, як-от: М. Атмар, К. Дені, Д. Райнгардт, Ш. Дані, Г. Бандов, Г. Гошович, П. Ван Ельсвеге, Я. Орбі, М. Паріят, Н. Карпчук та ін. У своїх працях вони не лише розглядають історичні аспекти формування гуманітарної допомоги, норми міжнародного гуманітарного права, а й акцентують увагу, власне, на гуманітарній діяльності Європейського Союзу – її принципах, нормативному та інституційному забезпеченні. Ключовою для вивчення є проблема політизації гуманітарної допомоги під впливом сучасних світових процесів, а також пріоритетів гуманітарних донорів у зовнішній політиці та посиленні глобального лідерства.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Щодо Європейського Союзу, то прин-

ципи гуманітарної допомоги є пов'язані з європейським інтеграційним процесом, розширенням повноважень ЄС у сфері зовнішньої політики та безпеки, застосуванням комплексного підходу до їх реалізації. Тому метою представленого дослідження є розкриття процесу вироблення та фіксації принципів гуманітарної діяльності ЄС, її інституційного забезпечення та з'ясування основних загроз, що можуть призвести до політизації гуманітарних принципів Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зіставляючи інші світові приклади, гуманітарна допомога ЄС має цілу низку особливостей. По-перше, її частку (близько 16 %) спрямовано на розв'язання так званих «забутих криз», які втратили свою популярність в інформаційному просторі, це, наприклад, Філіппіни, Буркіна Фасо або Чад. По-друге, нерідко ЄС компенсує прогалини реагування на кризи з боку світових лідерів у важкодоступних регіонах, як-от: Сирії, Судані та Бурунді. По-третє, існують такі напрями гуманітарних потреб, які традиційно відчувають недостатність фінансування від світових донорів, головно, захист та освіта в надзвичайних ситуаціях. Цю прогалину також заповнює Євросоюз. По-п'яте, посилення уваги до впливу клімату та екологічних факторів. Йдеться про адвокацію, випереджувальні дії та готовність до катастроф, яка вже стала невід'ємною частиною гуманітарного реагування ЄС з окремим бюджетом та ключовим елементом довгострокового порядку денного ЄС у сфері зниження ризиків стихійних лих. По-шосте, це взаємозв'язок між гуманітарною допомогою та розбудовою миру [15, с. 10]. По-сьоме, Європейський Союз розробляє політики та є членом численних донорських форумів. У такий спосіб він не лише забезпечує свою глобальну присутність у різних частинах світу, а й впливає на формат і реалізацію світової загальногалузевої гуманітарної політики задля надання ефективної допомоги постраждалому населенню, дотримуючись низки гуманітарних принципів [13, с. 1].

Гуманітарну діяльність ЄС базують на його законодавстві. У 1996 році Європейський Союз у підзаконних актах дав визначення гуманітарної допомоги та встановив її основні цілі, принципи та механізми здійснення. З часу підписання Лісабонського договору, гуманітарна допомога та

співпраця у сфері цивільного захисту чітко визначені як сфери політики ЄС [2]. На рівні Євросоюзу, то ключовими регуляторними документами гуманітарної сфери є Регламент Ради (ЄС) № 1257/96 від 20 червня 1996 року про гуманітарну допомогу [5], а також Європейський консенсус щодо гуманітарної допомоги, який підписали в грудні 2007 року Рада ЄС, Європейський парламент і Європейська комісія [11]. Відповідно до Регламенту, гуманітарна допомога Співтовариства включає операції з надання допомоги на недискримінаційній основі, підтримку та захист населення третіх країн, особливо найбільш вразливих категорій. Перевагу надають країнам, що розвиваються, жертвам стихійних лих, антропогенних криз, таких як війни та бойові дії, або виняткових ситуацій чи обставин, прирівняних до стихійних лих чи антропогенних катастроф.

Від початку операцій із надання гуманітарної допомоги Євросоюз керується низкою принципів, які ґрунтуються на міжнародному гуманітарному праві. Всі держави-члени ЄС зобов'язалися дотримуватися їх, ратифікувавши Женевські конвенції 1949 року. Йдеться про чотири ключових принципи, як-от: 1) Гуманність означає, що на людські страждання потрібно реагувати, де б вони не відбувалися, приділяючи особливу увагу найбільш вразливим верствам населення; 2) Нейтральність означає, що гуманітарна допомога повинна надаватися без переваги жодній стороні у збройному конфлікті чи іншій суперечці; 3) Неупередженість означає, що гуманітарну допомогу здійснюють виключно на основі потреб без будь-якої дискримінації; 4) Незалежність означає автономність гуманітарних цілей від політичних, економічних, військових або інших завдань [10]. Отже, єдиною метою гуманітарної допомоги є «полегшення та запобігання стражданню жертв гуманітарних криз» [8, с. 27–28].

Варто зазначити, що стаття 214 ДФЄС визначає «неупередженість, нейтралітет і недискримінацію» як основоположні принципи надання гуманітарної допомоги Європейським Союзом. Тоді як Консенсус фіксує дещо інший перелік фундаментальних принципів гуманітарної допомоги Євросоюзу – нейтралітет, гуманність, незалежність і неупередженість. Така розбіжність пояснюють особливостями інтеграційного процесу ЄС та передісторією прийняття Лісабонського договору, коли під час перемовного етапу було очевидним, що включення терміну «незалежність», на відміну від «гуманність», спровокує гострі дискусії. Адже його змістове значення певною мірою суперечить бажання європейських партнерів розвивати й посилювати «комплексний» підхід до реагування на кризові ситуації. Саме з таких міркувань, Європейська комісія запропонувала включити всі чотири гуманітарні принципи до Європей-

ського консенсусу, але не до Лісабонського договору через побоювання, що це відкриє «скриньку Пандори». Попри безпосередню термінологічну відсутність принципів гуманності та незалежності у статті 214 (2) ДФЄС, то, фактично, компенсуванням тут, є твердженням про необхідність дотримання принципів міжнародного права. Так, відповідно до статті 21 ДФЄС, у своїй зовнішній діяльності ЄС повинен керуватися з-поміж іншого «повагою до людської гідності, правами людини та принципами рівності і солідарності, повагою до принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй та міжнародного права», коли останнє включає також й принципи гуманності та незалежності [8, с. 26–29].

У сучасному політологічному дискурсі досить часто розглядають проблему політизації гуманітарної допомоги, тобто фактичне дотримання в таких діях неупередженості, нейтральності та незалежності, зокрема Європейським Союзом як провідним гуманітарним донором у світі. Існують різні підходи до визначення самого поняття «політизація гуманітарної допомоги». Так, Д. Райнгардт розуміє його як використання гуманітарної допомоги в цілях, які суперечать гуманітарним принципам – гуманності, нейтральності та неупередженості, підриваючи довіру та збільшуючи ризики в роботі організацій, які здійснюють таку діяльність [16]. Натомість М. Атмар вважає, що політизація гуманітарної допомоги держави – це, фактично, реалізація її зовнішньої та внутрішньої політики із застосуванням гуманітарних засобів [3]. Відповідно сам термін «політизація гуманітарної допомоги» нерідко стосують для опису ситуацій, в яких принципи гуманітарної діяльності поставлено під загрозу через її політичну оцінку [6]. Беручи до уваги різні підходи, хорватські дослідники гуманітарної діяльності ЄС Г. Бандов і Г. Гошович доходять обґрунтованого висновку про те, що політизація гуманітарної допомоги відбувається тоді, коли її використовують як інструмент для досягнення внутрішніх і зовнішніх політичних цілей, що призводить до порушення міжнародного гуманітарного права. Вчені констатують, що гуманітарна допомога неминуче зазнає впливу політики, проте його рівень різниться в кожному окремому кейсі та безпосередньо залежить від процесу прийняття рішень тими політичними інститутами, що визначають гуманітарну допомогу [4, с. 27].

Розглядаючи проблему політизації гуманітарної допомоги ЄС, німецька дослідниця Ш. Дані, пропонує диференціювати розуміння такого явища в контексті процесів інструменталізації, мілітаризації та девелопменталізації, які також можуть комбінуватися між собою. Інструменталізація означає, що гуманітарну допомогу використовують для просування політичних, економічних

або безпекових інтересів. Результати низки досліджень вказують, що багато донорів відходять від суворого підходу, заснованого на потребах, наприклад, переважно надаючи допомогу тим регіонам, які становлять для них стратегічний інтерес. Це ставить під загрозу дотримання принципу неупередженості. Мілітаризація гуманітарної допомоги означає, що розмежування діяльності гуманітарних і військових суб'єктів стає розмитим. Тут Ш. Дані описує реальні практики, коли гуманітарна допомога стала частиною стратегії боротьби з повстанцями в Афганістані під час війни з тероризмом чи, наприклад, постачання гуманітарної допомоги є під захистом представників збройних сил або приватних військових компаній. Це ставить під загрозу принципи нейтралітету і незалежності. Натомість девелопменталізація означає, що гуманітарна допомога розширює свою сферу, приймаючи більш довгострокові та політичні зобов'язання. Так, чимало гуманітарних організацій розширили свій функціонал завданнями щодо захисту прав людини або просування демократії у світі. Подібно зменшення різниці між гуманітарною допомогою і допомогою в цілях розвитку, відволікає увагу від вузького розуміння її ключової мети – порятунку життів і полегшення людських страждань. Це загрожує дотриманню принципів нейтральності, неупередженості та навіть незалежності, позаяк часто передбачає тіснішу співпрацю з урядами країн [6].

У контексті цього тематичного дискурсу, неурядові організації також неодноразово висловлювали застереження, що гуманітарні принципи можуть опинитися під тиском, власне через редакцію статті 214 ДФЄС. Побоювання викликав підхід, коли гуманітарна допомога інтегрована у зовнішню діяльність ЄС, що може негативно вплинути на незалежність гуманітарної діяльності Євросоюзу [9, с. 29]. Згідно зі статтею 214 (1) ДФЄС, гуманітарна допомога ЄС повинна не тільки надаватися, відповідно до загальних принципів міжнародного (гуманітарного) права, але й здійснюватися «в рамках принципів і цілей зовнішньої діяльності Союзу», посилюючи у такий спосіб узгодженість дій Європейського Союзу на міжнародній арені. З огляду на це, гіпотетично гуманітарну допомогу можуть використовувати як інструмент для досягнення широкого переліку цілей, згаданих у статті 21 ДФЄС. Йдеться про збереження миру, запобігання конфліктам і зміцнення міжнародної безпеки. Потенційно це може обмежити незалежність гуманітарних операцій; призвести до політизації гуманітарної допомоги – інструментального її використання для досягнення інших зовнішньополітичних цілей. Проте, згідно зі статтею 214 (2) ДФЄС, Союз уповноважений здійснювати політику гуманітарної допомоги виключно з дотриманням міжнародного (гуманітарного) права

та принципів неупередженості, нейтралітету та недискримінації. Такий підхід виключає можливість використання гуманітарних операцій для досягнення політичних, військових або економічних цілей зовнішньої діяльності ЄС, перелічених у статті 21 Договору про функціонування Європейського Союзу. Більше того, стаття 40 ДФЄС є додатковою гарантією незалежності гуманітарної допомоги ЄС від потенційних зовнішньополітичних та військових впливів. Відповідно до її змісту, реалізація заходів СПБО не може впливати на застосування процедур і обсяги повноважень інституцій, що діють у рамках інших заходів ЄС, не пов'язаних із СПБО, і навпаки. Таким чином, включення спеціального положення Договору про гуманітарну допомогу допомагає консолідувати особливості діяльності ЄС у цій сфері, не вирішуючи, однак, часто розмиті на практиці межі з іншими сферами політики [9, с. 31–33].

На думку бельгійських науковців П. Ван Ельсвеге та Я. Орбі, запровадження статті 214 Договору про заснування Європейського Союзу підсумовує тривалий процес поступової європейської інтеграції у сфері гуманітарної допомоги. Ця інтеграція охопила три взаємопов'язані між собою процеси, а саме: 1) формування правової бази для здійснення політики ЄС у сфері гуманітарної допомоги; 2) зміцнення правової бази для реалізації політики ЄС у сфері гуманітарної допомоги протягом багатьох років; 3) посилення професіоналізації політики ЄС у сфері гуманітарної допомоги завдяки інституційним реформам у рамках ЄСНО, відокремленості гуманітарної допомоги ЄС від кризового менеджменту та політики розвитку, відповідно до міжнародних гуманітарних принципів [9, с. 22; 8].

Власне, одним із механізмів протидії політизації гуманітарної допомоги ЄС є вдосконалення інституалізації її провадження, «розведення» повноважень між різними структурами. Ключовими інституціями, які визначають гуманітарну політику ЄС є: 1) держави-члени ЄС, які є одними із найбільших донорів гуманітарної допомоги, що, відповідно, надає їм певні важелі впливу впливу; 2) Європейська Комісія, яка є політичним органом і представляє інтерес ЄС, визначає пріоритетні напрями гуманітарної допомоги; 3) Європейський Парламент – який, фактично, наділений інструментами контролю за діяльністю Європейської Комісії з надання допомоги, а також разом з Європейською Радою обговорює та приймає рішення щодо політичних пропозицій ЄК; 4) Генеральний директорат з питань європейського цивільного захисту та операцій з гуманітарної допомоги (DG ECHO) – операційно автономна та незалежна структура. Спочатку в 1990-х роках було засновано Гуманітарний офіс (ECHO) як спеціальну службу Європейської Комісії для надання гума-

нітарної допомоги. Створивши таку інституцію, Єврокомісія прагнула не лише підвищити ефективність гуманітарної допомоги, а й сформувати простір для її надання без політичного втручання держав-членів ЄС, які зазвичай прагнули вибірково надати гуманітарну підтримку, головню, колишнім колоніям або політичним союзникам. Уже в 2004 році ЕСНО трансформували зі Служби Комісії на Генеральний Директорат, якому було доручено виконувати роль центрального органу з надання й координації гуманітарної допомоги та цивільного захисту в надзвичайних ситуаціях як у державах-членах ЄС, так і за межами Євросоюзу [14, с. 5].

Отож, основна відповідальність за гуманітарну допомогу покладена на Генеральний директорат з питань європейського цивільного захисту та гуманітарних операцій, який надає гуманітарну допомогу через партнерів-виконавців, таких як неурядові організації, Агенції ООН та Міжнародний комітет Червоного Хреста. DG ЕСНО співпрацює, але водночас є інституційно відокремленим від Генерального директорату з питань міжнародного співробітництва та розвитку (DG DEVCO), Генерального директорату з питань з сусідства та розширення (DG NEAR) та Європейської служби зовнішньої діяльності (ЄСЗД). Незалежна оцінка, проведена ще в 2014 році визначила ключові аспекти доданої вартості Генерального директорату, а саме: глобальну присутність та спроможність опиратися на мережу представництв ЄС і польові офіси ЕСНО; технічний досвід співробітників на місцях; критичну масу фінансування та ізолюваність від стратегічних (політичних, економічних, військових) цілей. Також DG ЕСНО відіграє важливу роль у просуванні гуманітарних принципів на рівні інституцій та держав-членів ЄС [12].

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Гуманітарну допомогу завжди використовували для досягнення зовнішньополітичних цілей та покращення іміджу держави, організації чи інших суб'єктів міжнародних відносин. Винятком тут не є і Європейський Союз, де принципи гуманітарної допомоги формувалися в контексті розвитку загального інтеграційного процесу, посилення комплексного підходу в досягненні зовнішньополітичних цілей ЄС. За останні десятиліття тут відбулися зміни, спрямовані на те, щоб зробити гуманітарну допомогу більш незалежною від зовнішньополітичних інтересів. Найперше йдеться про розробку та прийняття вищезгаданих нормативних документів, інституційні зміни в організації гуманітарної допомоги (фінансуванні, процедурах прийняття рішень тощо). Важливим кроком стало створення

ЕСНО, що вважають найуспішнішим прикладом незалежності, нейтральності та неупередженості надання гуманітарної допомоги. Причиною того слугують особливості його організації, зокрема, фінансова незалежність, можливість самостійно приймати рішення щодо розподілу свого гуманітарного бюджету, наявність механізмів захисту від втручання держав-членів ЄС та інших інституцій Євросоюзу у сферу професійної діяльності DG ЕСНО.

Хоча гуманітарна правова база ЄС, дійсно, може слугувати прикладом для інших країн, але гіпотетично існують можливості неповного дотримання гуманітарних принципів на практиці. Йдеться про гуманітарних партнерів, а щодо Європейського Союзу, то їх близько 200. Для реалізації гуманітарних цілей вони отримують фінансування від ЄС або країн-членів Євросоюзу. Наприклад, ЕСНО, відбираючи партнерів для фінансування, найперше послуговується критерієм їхньої спроможності виконувати гуманітарні завдання. Однак при цьому залишається ймовірність наявності в таких організаціях прихованих намірів, наприклад, дискредитувати через свої дії гуманітарний імідж ЄС на міжнародній арені. Їхня діяльність також може не відповідати принципу нейтральності [4, с. 37].

Також пріоритетна увага ЄС на стійкості призводить до розмивання різниці між гуманітарною допомогою та співпрацею в цілях розвитку. Проте ці напрями діяльності реалізують на цілком відмінних принципах. Зокрема, стійкість на практиці спрямовують на ті сфери та регіони, де посилений підхід до її забезпечення матиме найбільший вплив, а гуманітарну допомогу – до сфер і регіонів, населення котрих мають найбільші потреби. Стійкість також націлена на уряди. Тому акцент на забезпеченні стійкості є ще одним потенційним чинником політизації гуманітарної допомоги [7, с. 434].

Отож посилення комплексного підходу в реалізації зовнішніх дій ЄС може призвести до порушення гуманітарних принципів і політизації гуманітарної допомоги. А систематична співпраця гуманітарних інституцій з політичними, військовими, безпековими та розвитковими структурами здатна спричинити підпорядкування гуманітарної допомоги іншим зовнішньополітичним цілям. Важливо, щоб ЕСНО залишалася автономною структурою і надавала гуманітарну допомогу, виходячи виключно з потреб населення в постраждалих регіонах. Також необхідно вдосконалювати механізми подальшого незалежного моніторингу, контролю і регулярної оцінки гуманітарних партнерів ЄС задля уникнення порушень принципів гуманітарної допомоги, що може стати предметом подальших наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кицюк І. В. Бізнес та промисловість. Зелений і безпечний Європейський Союз: монографія / А. О. Бояр (кер. авт. кол.), І. В. Кицюк, Н. І. Романюк та ін.; за ред. А. О. Бояра, В. Й. Лажніка. Луцьк: Вежа-друк, 2023. 592 с.
2. Консолідовані версії договору про Європейський Союз (вчиненого в Маастрихті сьомого дня лютого тисяча дев'ятсот дев'яносто другого року) та Договору про функціонування Європейського Союзу (вчиненого в Римі двадцять п'ятого дня березня місяця року одна тисяча дев'ятсот п'ятдесят сьомого). *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення: 12.01.2024).
3. Atmar M. H. Politicisation of humanitarian aid and its consequences for Afghans. *Disasters*. 2001. № 4(25). P. 321–330. URL: https://reliefweb.int/report/afghanistan/politicisation-humanitarian-aid-and-its-consequences-afghans?gad_source=1&gclid=Cj0KCQiAnfmsBhDfARIsAM7MKi2hFpGIO5yplfUGGZ-xdVQnOFifs87JoxRNk9ljgW4Zt2zMdzLSotMaAovaEALw_wcB (date of appeal: 12.01.2024).
4. Bandov G., Gošović G. Humanitarian Aid Policies within the European Union External Action. *Journal of Liberty and International Affairs*. 2018. № 2(4). P. 25–39. URL: <https://e-jlia.com/index.php/jlia/issue/view/17> (date of appeal: 12.01.2024).
5. Council Regulation (EC) No 1257/96 of 20 June 1996. *Legislation.gov.uk*. URL: (date of appeal: 12.01.2024).
6. Dany C. Beyond Principles vs. Politics Humanitarian Aid in the European Union. ARENA Working Paper II. November. University of Oslo: ARENA Centre for European Studies, 2014. 26 p. URL: <https://www.sv.uio.no/arena/english/research/publications/arena-working-papers/2014/wp11-14.pdf> (date of appeal: 12.01.2024).
7. Dany C. Politicization of Humanitarian Aid in the European Union. *European Foreign Affairs Review*. 2015. №20(3). P. 419–438. URL: https://www.fb03.uni-frankfurt.de/58457321/EERR_20_3_Charlotte_Dany__3.pdf (date of appeal: 12.01.2024).
8. Elsuwege V. P., Orbie J. The EU's Humanitarian Aid Policy after Lisbon: Implications of a New Treaty Basis. *EU Management of Global Emergencies: Legal Framework for Combating Threats and Crises*, edited by Inge Govaere and Sara Poli, Brill Nijhoff, 2014. P. 21–46. URL: https://brill.com/display/book/edcoll/9789004268333/B9789004268333_004.xml (date of appeal: 12.01.2024).
9. Elsuwege Van P., Orbie J., Bossuyt F. Humanitarian aid policy in the EU's external relations: The Post-Lisbon Framework. *The Swedish Institute for European Policy Studies*, 2016. 68 p. URL: https://www.academia.edu/25603434/Humanitarian_aid_policy_in_the_EU_s_external_relations_The_Post_Lisbon_Framework (date of appeal: 12.01.2024).
10. European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations. Humanitarian principles. *European Commission*. URL: https://civil-protection-humanitarian-aid.ec.europa.eu/who/humanitarian-principles_en (date of appeal: 12.01.2024).
11. European Commission. European Consensus On Humanitarian Aid. *European Commission*. 32 p. URL: https://ec.europa.eu/echo/files/media/publications/consensus_en.pdf (date of appeal: 12.01.2024).
12. Friesen I., Veron P., Mazzara V. EU Humanitarian Aid: Caught between Nexus and Independence. *ETTG*. 2020. 18 p. URL: <https://ettg.eu/institute/ettg/eu-humanitarian-aid-caught-between-nexus-and-independence/> (date of appeal: 12.01.2024).
13. Pariat M. The EU Humanitarian Aid Policy: Progress and Challenges. *European Foreign Affairs Review* 24. 2019. № 1. P. 1–6. URL: <https://kluwerlawonline.com/api/Product/CitationPDFURL?file=Journals\EERR\EERR2019001.pdf> (date of appeal: 12.01.2024) (date of appeal: 12.01.2024).
14. Perchinig B., Rasche L., K. Schaur. Humanitarian aid and civil protection policies in the European Union and the MICIC Agenda. Vienna: ICMPD, 2017. 47 p. URL: https://micicinitiative.iom.int/sites/g/files/tmzbd1426/files/documents/micic_summarypaper_eu_responses.pdf (date of appeal: 12.01.2024).
15. Pichon E. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council on the EU's Humanitarian Action: New Challenges, Same Principles. *European Parliament*. (2023). 3 p. URL: <https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/carriage/humanitarian-aid-in-the-context-of-the-covid-19-pandemic-and-beyond/report?sid=7601> (date of appeal: 12.01.2024).
16. Reinhardt D. Paper for the Panel: The Politicization of Humanitarian Aid. *Ecpr. EU*. URL: <https://ecpr.eu/Events/Event/PanelDetails/870> (date of appeal: 12.01.2024).

ФОРМИ УЧАСТІ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ РАДИ В ОРГАНІЗАЦІЇ ВІДСІЧІ РОСІЙСЬКИМ АГРЕСОРАМ

FORMS OF PARTICIPATION OF VOLYN REGIONAL COUNCIL IN ORGANIZATION OF REBUFF TO RUSSIAN AGGRESSORS

Козюпа О.А.,

*начальник відділу забезпечення діяльності керівництва
Волинської обласної ради*

Військова агресія РФ проти України внесла суттєві корективи у діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування: чинником забезпечення життєдіяльності громад стала зміна режиму функціонування органів регіональної і місцевої влади шляхом утворення військових адміністрацій та інших структур, спрямованих на ефективний спротив ворогу. Метою статті є аналіз форм участі депутатського корпусу Волинської обласної ради в організації відсічі російським агресорам. Органи місцевого самоврядування виконують свої повноваження, спрямовані на розв'язання питань місцевого значення на територіях громад з урахуванням специфіки функціонування в умовах воєнного стану. Першою реакцією депутатів Волинської обласної ради на агресивні дії з боку РФ, окупацію Криму та захоплення частини міст і територій на Сході України у 2014 р. стало ініціювання низки звернень до вищого керівництва країни та міжнародних організацій. У зв'язку із введенням воєнного стану в Україні, обласна рада делегувала обласній військовій адміністрації низку повноважень, внесено зміни до обласного бюджету та реалізації низки регіональних програм тощо. Реагування та вирішення питань життєдіяльності та життєзабезпечення області після повномасштабного вторгнення агресора, потребувало створення певних структурних підрозділів та інституцій, діяльність яких мала бути скоординованою. З цією метою створено Координаційний центр, який очолив заступник начальника Волинської обласної військової адміністрації. Утворення військових адміністрацій та введення воєнного стану потребувало від обласної ради координації зусиль з органами державної влади та інституціями громадянського суспільства, релігійними конфесіями тощо, спрямованими на здійснення заходів щодо гарантування безпеки жителям Волині, допомоги ЗСУ і ТрО у вирішенні питань організації побуту військових, забезпечення їх усім необхідним у місцях дислокації.

Ключові слова: місцеве самоврядування, Волинська обласна рада, російсько-українська війна, волонтерський рух, Збройні сили України, внутрішньо переміщена особа.

The military aggression of the Russian Federation against Ukraine has made significant adjustments to the activities of state authorities and local self-government: the factor of ensuring the life of communities was the change in the functioning of regional and local authorities through the formation of military administrations and other structures aimed at effective resistance to the enemy. The article is aimed at analyzing the forms of participation of the deputy corps of the Volyn Regional Council in organizing resistance to Russian aggressors. Local self-government bodies exercise their powers aimed at solving issues of local importance in the territories of communities, taking into account the specifics of functioning in the conditions of martial law. The first reaction of the deputies of the Volyn Regional Council to the aggressive actions of the Russian Federation, the occupation of Crimea and the seizure of a part of the cities and territories in the East of Ukraine in 2014 was the initiation of a series of appeals to the top leadership of the country and international organizations. In connection with the introduction of martial law in Ukraine, the regional council delegated a number of powers to the regional military administration, amended the regional budget and the implementation of a number of regional programs, etc. Responding to and solving issues of livelihood and life support of the region after the full-scale invasion of the aggressor required the creation of certain structural units and institutions whose activities had to be coordinated. For this purpose, there was created a Coordination Center, headed by the deputy chief of the Volyn Regional Military Administration. The formation of military administrations and the introduction of martial law required the regional council to coordinate efforts with state authorities and institutions of civil society, religious denominations, etc., aimed at implementing measures to ensure the safety of Volyn residents, helping the Armed Forces of Ukraine and the Territorial Defense to organize the military's everyday life, and providing them with everything they need at their deployment locations.

Key words: local government, Volyn Regional Council, Russian-Ukrainian war, volunteer movement, Armed Forces of Ukraine, internally displaced person.

Постановка проблеми. 24 лютого 2022 р. розпочалося відкрите повномасштабне вторгнення військ Російської Федерації на територію України, яке шокувало світ своєю жорстокістю та ігноруванням норм міжнародного гуманітарного права. Обстріли всієї території України і подальша тимчасова окупація окремих районів є черговою фазою міжнародного збройного конфлікту, який розпочався ще в лютому 2014 р. із вторгнення російських військ і тимчасової окупації Авто-

номної Республіки Крим та м. Севастополя і продовжився шляхом тимчасової окупації частини Донецької і Луганської областей.

Війна не лише нанесла великої шкоди економіці України – зруйновано соціальний уклад людей, багато з яких втратили своє здоров'я і, навіть, життя. У щорічному Посланні глави держави до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України» у 2022 р. зазначено, що понад 2,7 млн людей залишилися без

житла. Бойові дії спричинили порушення систем життєзабезпечення (газо-, тепло-, електро- та водопостачання). Це призвело до знелюднення частини території країни. За даними Міжнародної організації з міграції, під впливом ризиків війни з України після 24 лютого виїхали понад 7 млн осіб. Внутрішньо переміщеними особами (ВПО) стали понад 6,9 млн українців. Переміщення такої маси людей стало найбільшою міграційною кризою в Європі з часів Другої світової війни [1, с. 13].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Російсько-українська війна спонукала не лише до мобілізації усіх ресурсів українського суспільства на організацію відсічі ворогу, а й до її наукового осмислення, вивчення витоків, сучасних форм проведення та наслідків не лише для України, а й у глобальному масштабі. Свідченням уваги наукової спільноти до цієї проблеми – організація конференцій в провідних ЗВО. Зокрема, в Ужгородському національному університеті на тему «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті російсько-української війни» (м. Ужгород, 23 вересня 2022 р.) та КНУ імені Тараса Шевченка «Розвиток громадянського суспільства в умовах воєнного часу» (м. Київ, 22 квітня 2023 р.). Серед публікацій останнього часу, де розглядалися окремі аспекти проблема дослідження слід назвати роботи С. Байрака, О. Вінничука, В. Гапоненко, О. Долженка, А. Матвійчука, О. Панькової та О. Касперович, К. Пастушенко, М. Ярмістого та ін. [2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9]. Попри значну увагу науковців до проблеми російсько-української війни, питання аналізу форм організації відсічі російським агресорам на рівні Волинської обласної ради практично не досліджувалося.

Метою статті є аналіз форм участі депутатського корпусу Волинської обласної ради в організації відсічі російським агресорам.

Виклад основного матеріалу. Збройна агресія РФ проти України та анексія Криму позначилися на спрямованості суспільно-політичного життя на Волині. Тема війни стала однією із провідних у політичному дискурсі різних політичних сил: почали виникати нові громадські організації та ініціативи, набув поширення масовий волонтерський рух. Першою реакцією депутатів Волинської обласної ради на агресивні дії з боку РФ, окупацію Криму та захоплення частини міст і територій на Сході України стало ініціювання низки звернень до вищого керівництва країни та міжнародних організацій.

Так, 18 липня 2014 р. обласна рада прийняла звернення до Президента України, Верховної ради та Кабінету Міністрів щодо військово-політичної ситуації, з вимогою негайного ухвалення рішення про введення воєнного стану. 13 березня 2015 р. депутати обласної ради прийняли чергове звер-

нення, що адресовано вже світовим міжнародним організаціям та парламентам світу – про визнання РФ державою-агресором. 10 вересня 2020 р. Волинська обласна рада ухвалила звернення до вищого керівництва країною про необхідність створення тимчасової слідчої комісії з розслідування обставин загибелі українських воїнів під Іловайськом, Дебальцевим та Слов'янськом, а також щодо присвоєння посмертно усім воїнам АТО/АОС, які загинули у російсько-українській війні звання «Почесний громадянин Волині». А це на той час 168 бійців [10].

З метою додаткового матеріально-технічного забезпечення заходів територіальної оборони, потреб з посилення антидиверсійної боротьби в області, депутати внесли відповідні зміни до Програми матеріально-технічного забезпечення військових частин (установ), підрозділів правоохоронних органів, заходів територіальної оборони та комплектування військових частин, підготовки до оборони держави в області на 2021–2025 роки. Це було одним із перших рішень обласної ради щодо внесення змін до регіональних програм, яке приймалося на початку військової агресії Російської Федерації проти України [11].

Формально першим кроком щодо організації громадськості на відсіч російським агресорам після повномасштабного вторгнення стало звернення голови Волинської обласної ради Г. Недопада до волинян 23 лютого 2022 р. Нова фаза російсько-української війни зумовила внесення 1 березня 2022 р. змін до обласного бюджету. У зв'язку із введенням воєнного стану в Україні, обласна рада делегувала Волинській обласній військовій адміністрації повноваження щодо внесення змін до доходів, видатків, фінансування та кредитування обласного бюджету, розподілу вільного залишку коштів обласного бюджету, залишку коштів субвенцій з державного бюджету, розподілу та перерозподілу міжбюджетних трансфертів з державного бюджету і місцевих бюджетів, а також щодо затвердження нових та внесення змін до чинних регіональних програм.

Під час позачергової XII-ї сесії обласної ради в другій половині лютого 2022 р. депутати ухвалили низку рішень щодо зміцнення оборонного потенціалу краю. У ході розгляду питання про підтримку територіальної оборони депутати заслухали інформацію керівників підрозділів обласної державної адміністрації з мобілізаційної та оборонної роботи, цивільного захисту, а також обласного територіального центру укомплектування, бригади територіальної оборони (ТрО), ДСНС, прикордонного загону про повноваження та завдання кожного із них в умовах ескалації та загрози вторгнення. Йшлося про мобілізаційну підготовку, доокомплектування особового складу підрозділів ТрО та військових частин, готовність

захисних споруд та автоматизованої системи оповіщення, дії при надзвичайних ситуаціях, охорону державного кордону, протидію провокаціям та диверсіям тощо. У контексті розглянутих питань депутати підтримали виділення 2 млн 660 тис. грн на потреби територіальної оборони [12].

Із початком повномасштабного вторгнення РФ Рада національної безпеки та оборони України 23 лютого 2022 р. ухвалила запровадження на всій території України надзвичайного стану. Відповідно до закону упродовж 48 годин остаточне рішення мала прийняти Верховна Рада України. Аби докладно роз'яснити волинянам, що передбачає режим надзвичайного стану, керівництво області ініціювало брифінг для місцевих ЗМІ за участі військовослужбовців, спецслужб, рятувальників, прикордонників, правоохоронців, керівників структурних підрозділів виконавчої влади та об'єктів критичної інфраструктури. Щодо комендантської години, то на території Волинської області її запровадили 24 лютого 2022 р.

Реагування та вирішення питань життєдіяльності та життєзабезпечення населення в умовах війни потребувало створення певних структурних підрозділів та інституцій, діяльність яких мала бути скоординованою. З цією метою створено Координаційний центр, який очолив заступник начальника Волинської обласної військової адміністрації.

На період воєнного стану обласна рада заборонила на території області торгівлю алкоголем. Відповідне рішення депутати ухвалили під час XIII-ї сесії, спираючись на закони «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про правовий режим воєнного стану». Правоохоронним органам, силовим структурам, військовим та громадським формуванням, що забезпечують дотримання громадського порядку, рекомендовано слідкувати за дотриманням цього рішення. Водночас обмежено функціонування публічних електронних реєстрів та інформаційно-комунікаційних систем, у тому числі Єдиного порталу відкритих даних. Новий порядок пріоритетності використання бюджетних коштів також унеможливив виконання укладених обласною радою з редакціями ЗМІ договорів про висвітлення діяльності найвищого представницького органу краю, в тому числі і трансляції наживо пленарних сесійних засідань та програми «Відкрита влада».

У зв'язку з введенням воєнного стану в Україні, обласна рада делегувала Волинській обласній військовій адміністрації повноваження з унесення змін до доходів, видатків, фінансування та кредитування обласного бюджету, розподілу вільного залишку коштів обласного бюджету, залишку коштів субвенцій з державного бюджету, розподілу та перерозподілу міжбюджетних трансфертів з державного бюджету і місцевих бюджетів.

Після початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну перші зміни до обласного бюджету відбулися вже 1 березня 2022 р. Під час XIII-ї сесії депутати обласної ради одноставно підтримали рішення про внесення змін до бюджету 2022 р. у частині виділення додаткових коштів на потреби краю в період воєнного стану. Депутати виділили на це майже 22,5 млн грн. Із них більше 17,5 млн грн заплановано на фінансування Програми матеріально-технічного забезпечення військових частин, підрозділів правоохоронних органів, проведення заходів територіальної оборони та комплектування військових частин, мобілізаційної підготовки та мобілізації в області. Майже на 3 млн грн збільшено коштів на реалізацію Комплексної регіональної програми захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій [13].

Варварські бомбардування українських міст за відсутності потужних сил ППО в Україні, гостро поставили питання про захист українського неба від ворожих ракет. За таких умов під час позачергової XIV-ї сесії депутати обласної ради одностайно схвалили звернення до Президента США Дж. Байдена, Президента Франції Е. Макрона, Федерального канцлера Німеччини О. Шольца про закриття повітряного простору над Україною для ворожих літаків та ракет. У зверненні, зокрема, йшлося про те, що «агресор вдається до варварських бомбардувань українських міст та сіл, знищує цивільне населення і критичну інфраструктуру, створює гуманітарну катастрофу. Ворог користується своєю перевагою у повітрі і дефіцитом в Україні авіації та сучасних систем ППО і ПРО. У цій війні український народ захищає не тільки свою державу, а й Європу та весь світ від абсолютного та непередбачуваного зла. ... Ми, депутати Волинської обласної ради, закликаємо Вас негайно закрити повітряний простір над Україною та надати новітні системи ППО і ПРО, як єдиний варіант гарантувати безпеку мирним мешканцям наших міст та сіл, зберегти критичну інфраструктуру, убезпечити країну та світ від можливих екологічних і техногенних катастроф», – наголошувалося у зверненні [14].

Прикордонний статус Волині, яка межує з Республікою Польща та Білоруссю, визначили її особливі відносини з народами цих країн. Якщо поляки оказують українцям повномасштабну військову та гуманітарну допомогу, то режим Лукашенка відкрито виступив на боці росіян, загрожуючи відкритим вторгненням на територію області.

У зв'язку з цим, на початку квітня 2022 р. під час XV-го пленарного засідання депутати обласної ради прийняли звернення до білоруського народу. У документі, зокрема, підкреслювалося, що злочинний режим Путіна не полишає намірів залучити до війни проти України і збройні сили Республіки Білорусь. Кожного дня з білоруської

землі на українські міста та села летять балістичні ракети та російські літаки, що атакують Україну. Ракетно-бомбовими ударами вони знищують цілі міста, гинуть тисячі мирних громадян, жінок, дітей. Настає момент істини і точка неповернення. «Якщо на догоду путіну білоруські війська увійдуть на територію суверенної України, історія багаторічної дружби, добросусідства та партнерства між українським і білоруським народами буде знищена. Вільна Білорусь неможлива без вільної суверенної України. Майбутнє Білорусі вирішується на теренах України! Слава Україні! Живе Беларусь!», – йшлося у зверненні [15].

Заборонити діяльність проросійської опозиції (ОПЗЖ) і позбавити мандатів її нардепів вимагала обласна рада у зверненні до Президента України та Голови Верховної Ради під час XVI-ї позачергової сесії. У заяві, зокрема, зазначено, що у часи, коли Україна веде самовіддану і героїчну боротьбу, сплачуючи за свою свободу, незалежність і територіальну цілісність втратами життів воїнів і мирних громадян, руйнуванням цивільної та військової інфраструктури, мільйонами вимушених біженців, більше не можливо замовчувати той факт, що велика частка відповідальності за російську агресію лежить на колаборантах, які діють всередині України.

Найважливішим для обласної ради, як і для кожного українця, є завдання щодо найрізноманітнішої підтримки військових. У співпраці з волонтерами та благодійниками депутати прагнули в найкоротші терміни знаходити усе необхідне за запитами українських військових та прикордонників. За цей період їм доправлено значну кількість автомобілів, військової амуніції, тактичного спорядження, спеціального обладнання, інше життєво необхідне для військових речей, а також індивідуальні аптечки, повербанки, натільну білизну, засоби гігієни, антисептики, продукти тривалого зберігання тощо.

Співпраця обласної ради з благодійними фондами, волонтерськими організаціями, громадськими рухами, релігійними організаціями тощо відбувалася в рамках підписаних меморандумів і домовленостей. Гуманітарна допомога, що надавалася, була багатовекторною, у тому числі – добровільним батальонам, ТрО, громадським структурам, які здійснювали евакуацію із зони бойових дій та прифронтових територій загиблих героїв, постраждалим регіонам країни та внутрішньо переміщеним особам, соціально вразливим категоріям населення тощо, обласним закладам охорони здоров'я і соціального захисту тощо. Одним із напрямів роботи, що не припиняється, є організація відпочинку за кордоном дітей, чий батьки боронять країну [11].

Задля налагодження взаємодії та співпраці, об'єднання усіх сил та засобів проводилися спільні

наради за участі керівництва області, голів громад та райадміністрацій, а також командирів військових формувань, центру комплектування, прикордонної служби, поліції та рятувальників. Мета зібрання – об'єднання фінансових, матеріальних та організаційних ресурсів для підвищення обороноздатності області та допомоги волинським підрозділам, які нині воюють на передовій. У ході зібрань визначалися напрямки, де необхідне підсилення, а також забезпечення першочергових матеріальних ресурсів. Йшлося про нарощування інженерних загороджень, фортифікаційних споруд та розширення системи віддаленого тепловізійного спостереження на лінії кордону; обладнання опорних пунктів, оборонних рубежів, технічне оснащення і тактичне спорядження для підвищення бойової злагодженості підрозділів територіальної оборони; формування нових військових частин і забезпечення їх засобами аеророзвідки, зв'язку та пересування тощо.

Неодмінною умовою перемоги у війні є збереження життя та здоров'я не лише військових, а й мирних громадян, насамперед, дітей. У цьому контексті важливим є створення безпечних умов для організації навчального процесу. Відповідно на засіданнях обласної комісії з техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій розглядалися питання підготовки до нового 2023-го навчального року. Очну форму навчання планувалося запровадити лише в тих освітніх закладах, які мали належно облаштовані укриття, або ж укладений договір на користування захисною спорудою, що розміщена на відстані 100–200 м. В результаті обстеження фахівцями визначено 409 таких навчальних установ, з яких: 60 мали спеціалізовані захисні споруди, у 175 – підвальні приміщення, придатні для облаштування укриттів, ще 74 освітні заклади могли скористатися бомбосховищами, розташованими на відповідній відстані. Решта 236 потребували облаштування у терміни до до 1 вересня [16].

Запорукою успішних бойових дій щодо відсічі ворогу, є належна підготовка новобранців. Чим краще підготовка, тим ефективніше діятимуть бійці під час зустрічей з ворогом. Широкомасштабне вторгнення РФ до України виявило брак центрів підготовки військових. З іншого боку, ворог цілеспрямовано знищував виявлені ним центри такої підготовки. Відповідно постала нагальна потреба у відкритті нових, сучасних центрів та полігонів для відповідного навчання мобілізованих громадян.

У цьому контексті на XX-й сесії представницького органу краю і було підтримано звернення, адресоване Міністру оборони України щодо створення на базі однієї з військових частини Центру підготовки мобілізованих військовослужбовців. Йшлося про потреби облаштування локації для

проведення занять із дисципліни загальновійськової підготовки, а також польового базового табору. Як зауважив ініціатор документу, вже є попередня домовленість з польськими партнерами про надання для цих потреб сучасного технологічного наметового містечка.

Обласна рада всіляко підтримує місцеві підприємства, які з початком повномасштабної війни переорієнтували свої виробництва на армійські потреби. Так, швейна компанія «Едельвіка» восени 2023 р. виготовила близько 13 тис. зимових комплектів одностроїв відповідно до стандартів і вже відшила 3,5 тис. літньої польової форми. Для виготовлення зимової форми у японських партнерів придбали синтепух, який за характеристиками не поступається гусячому пухові. Зі свого боку сімейна фабрика «Вадрус» спеціалізувалася на модельному взутті, але вже у перший тиждень великої війни почала виготовляти тактичне взуття в дві зміни. До початку зими 2023 р. відправлено військовим понад 15 тис. пар, які користуються підвищеним попитом [17].

Теза про єдність фронту і тилу, відома з часів Другої світової війни, у реаліях сьогодення наповнюється новим смислом. Всебічна допомога бійцям на фронті, їх впевненість у безпеці своїх близьких в тилу, надає воїнам додаткових сил, полегшує їх важкі військові будні. У цьому аспекті показовим є захід – День родини, який в Україні відзначають 8 липня. Його організовано волонтерами для військових та сімей загиблих українських героїв. До участі у заходах долучилися керівництво обласної ради, очільник ОВА, обласний військовий комісар, а також військовослужбовці та благодійники. Команда волонтерів БФ «Добра справа» спільно з військовими в обласному центрі та Луцькій громаді відвідали з подарунками та листами вдячності близько 100 родин загиблих героїв, які з 2014 р. віддали своє життя у боротьбі з ворогом.

Свідченням значного внеску Волинської обласної ради у зміцнення обороноздатності країни та її Збройних сил є нагородження її голови Г. Недопада Головнокомандувачем ЗСУ особистою відзнакою Головнокомандувача ЗСУ В. Залужного. Церемонія нагородження відбулася наприкінці грудня 2022 р. на Тернопільщині в каплиці-пантеоні, зведеної у 2014 р. на честь загиблих Героїв у війні з російськими окупантами.

Як зазначив Президент України у своєму щорічному посланні українському парламенту, широкомасштабна агресія ще більше активізувала український волонтерський та благодійний рух. За даними звіту про нові гуманітарні пріоритети в Україні, підготовленого на замовлення Центру гуманітарних інновацій Великої Британії, упродовж перших тижнів війни волонтери організували практично всю гуманітарну допомогу

всередині країни, до якої долучилися близько 150 уже наявних та 1700 новостворених громадських об'єднань гуманітарного спрямування. Уже з перших днів війни волонтерські та благодійні громадські організації сконцентрували свої зусилля на двох ключових напрямках: – усебічному сприянні силам оборони у відсічі російській агресії (зокрема матеріально-технічному, медичному та продовольчому забезпеченні Збройних Сил України, підрозділів територіальної оборони, інших військових формувань); подоланні гуманітарних наслідків війни [1, с. 42–43].

Серед благодійних організацій, що опікуються військовими ЗСУ, внутрішньо переміщеним особам тощо на Волині, слід відзначити такі як волонтерській штаб гуманітарної допомоги «АНГАР», БО та фонди: «Відродження України», «ВолиньSOS», «Добра справа», «Доброта», «Медицина в дії», «Софія-Шанс», «СпівДія», «Співдружність-Волинь», «Сучасна Україна», «Тільки разом», «ТурботаPRO», «Фонд Національного Розвитку», Всеукраїнське об'єднання українок «Яворина» та ін.

Під час повномасштабної агресії РФ проти України особливої ваги набуває організація депутатами Волинської обласної ради волонтерської допомоги ЗСУ та силам територіальної оборони. Вона включає координацію волонтерського руху не лише у масштабах України, а й за кордоном, створення логістичних хабів для гуманітарної допомоги, підтримка творчих ініціатив на місцях, безпосередня участь керівництва ради та її депутатів у здійсненні допомоги, включно виїзди на фронт.

Депутатський корпус Волинської обласної ради бере активну участь у волонтерській діяльності і як звичайні волонтери, і як організатори допомоги тим, хто її найбільш потребує. Цю роботу можна умовно поділити на три напрями: організація допомоги регіонам, що постраждали унаслідок війни, поміч внутрішньо переміщеним особам та підтримка ЗСУ, формувань ТрО тощо. Важливо відзначити ефективну взаємодію українських волонтерів з місцевою владою щодо здійснення соціального супроводу внутрішньо переміщених осіб: евакуації громадян з територіальних громад, які перебували під загрозою окупації у більш безпечні регіони України; надання їм допомоги в пошуку тимчасового житла, розміщення в новостворених притулках (шелтерах); забезпечення родин переселенців, особливо тих, які втратили своє житло, всім необхідним (продуктами харчування, ліками, одягом, постільною білизною тощо), а також надання медико-психологічної допомоги, здійснення правового захисту та юридичного представництва людей, які опинились в кризових ситуаціях.

Отже, обласна рада проводить велику роботу щодо розвитку волонтерського руху на Волині,

докладаючи багато зусиль до координації її діяльності не лише в масштабах країни, а й за її межами. Обласна рада разом із громадою краю беруть активну участь у вирішенні нагальних проблем внутрішньо переміщених осіб, використовуючи різноманітні джерела матеріальної допомоги, організації життя і побуту людей, які тимчасово опинилися у скрутній життєвій ситуації. Депутати обласної та місцевих рад є активними реципієнтами волонтерської допомоги, її розподілення та спрямування тим, хто її найбільш потребує. Часто, не дивлячись на небезпеку депутати особисто доправляють вантаж у районі, що постраждали від обстрілів російського агресора.

Висновки. Участь депутатського корпусу Волинської обласної ради в організації відсічі російським агресорам передбачає низку форм, які вписуються в загальнонаціональний контекст діяльності української влади як відповідь на загарбницькі дії РФ. Початок цієї діяльності фактично розпочався улітку 2014 р. з прийняттям

обласною радою низки заяв до вищого керівництва країни, світової спільноти щодо негайного ухвалення рішення про введення воєнного стану та визнання РФ державою-агресором. Утворення військових адміністрацій та введення воєнного стану потребувало від обласної ради координації зусиль з органами державної влади та інституціями громадянського суспільства, спрямованими на здійснення заходів щодо гарантування безпеки жителям Волині, допомоги ЗСУ і ТрО у вирішенні питань організації побуту військових, забезпечення їх усім необхідним у місцях дислокації. У цьому контексті значні зусилля депутатського корпусу ради спрямовано саме на організацію волонтерського руху. Оскільки війна продовжується, депутати обласної ради і надалі будуть робити усе можливе для організації ефективної відсічі ворогу, активно працювати з волонтерами, меценатами і міжнародними партнерами, аби забезпечити всім необхідним українських воїнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Доповідь до щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України». *Національний інститут стратегічних досліджень*. 2022. 135 с. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-12/ad-nisd-do-poslannya-prezidenta-ukraini-2022.pdf> (дата звернення: 09.01.2024).
2. Байрак С. О. Особливості функціонування місцевих органів влади в умовах воєнного стану та їх взаємодія з органами місцевого самоврядування. *Політологічні читання імені професора Богдана Яроша*: зб. наук. та навч.-метод. праць / за заг. ред. В. І. Бортнікова, Я. Б. Яроша. Луцьк: Вежа-Друк, 2023. Вип. 11. С. 10–17.
3. Вінничук О. В. Волонтерський рух в умовах російсько-української війни. *Розвиток громадянського суспільства в умовах воєнного часу*: зб. матеріалів та доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 22 квітня 2023 р.). Ред. кол. А. Є. Конверський (голова), О. В. Батрименко, Ф. П. Власенко [та ін.]. Київ: ВАДЕКС, 2023. С. 161–165.
4. Гапоненко В. А. Еволюція механізмів взаємодії інститутів держави і громадянського суспільства в умовах воєнного стану. *Розвиток громадянського суспільства в умовах воєнного часу*: зб. матеріалів та доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 22 квітня 2023 р.). Ред. кол. А. Є. Конверський (голова), О. В. Батрименко, Ф. П. Власенко [та ін.]. Київ: ВАДЕКС, 2023. С. 14–17.
5. Долженко О. Гібридна війна як інноваційний компонент сучасної геополітики. *Політична наука та методологія викладання суспільно-політичних дисциплін*. 2022. Вип. 31. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/38374> (дата звернення: 10.01.2024).
6. Матвійчук А. В. Волонтерський рух як самоорганізація українського громадянського суспільства в умовах протистояння російської агресії. *Розвиток громадянського суспільства в умовах воєнного часу*: зб. матеріалів та доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 22 квітня 2023 р.). Ред. кол. А. Є. Конверський (голова), О. В. Батрименко, Ф. П. Власенко [та ін.]. Київ: ВАДЕКС, 2023. С. 180–184.
7. Панькова О., Касперович О. Українське волонтерство в умовах збройної російської агресії: зміцнення потужностей через залучення ресурсів цифровізації, платформізації, ікт та мережевих технологій. *Економічний вісник Донбасу*. 2022. № 2. С. 113–123. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/188015/13-Rankova.pdf?sequence=1> (дата звернення: 02.11.2023).
8. Пастушенко К. Чому після війни в Україні важливо продовжити децентралізацію. *Економічна правда*. 23 березня 2023 року. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/03/23/698335/> (дата звернення: 14.10.2023).
9. Ярмистий М. Місцеві органи влади в умовах воєнного стану: повноваження та співпраця військових адміністрацій з органами місцевого самоврядування. *Буковинський вісник державної служби та місцевого самоврядування*. 04.04.2022. URL: <http://surl.li/fkjvg> (дата звернення: 22.02.2023).
10. Усіх загиблих в АТО/АОС волинян визнали почесними громадянами області. *СУСПІЛЬНЕ. НОВИНИ*. 2020. 10 верес. URL: <https://suspline.media/61907-usih-zagiblih-v-atooos-volinan-viznali-pocesnimi-gromadanami-oblasti/> (дата звернення: 02.12.2021).

11. Про звіт голови Волинської обласної ради за 2022 р.: Рішення Волинської обласної ради № 20/2 від 16.03.2023 р. URL: <https://new.volynrada.gov.ua/resolutions/pro-zvit-golovy-volynskoyi-oblasnoyi-rady-vosmogosklykannya-za-2022-rik/> (дата звернення: 02.06.2023).

12. Волиньрада учергове спрямувала кошти на тероборону. *Офіційний сайт Волинської обласної ради*. 16.02.2022. URL: <https://new.volynrada.gov.ua/2022/volynrada-uchergove-spryamuvala-koshty-na-teroboronu/> (дата звернення: 15.07.2022).

13. Все – для фронту: Волиньрада спрямувала понад 22 млн на оборону. *Офіційний сайт Волинської обласної ради*. 01.03.2022. URL: <https://new.volynrada.gov.ua/2022/vse-dlya-frontu-volynrada-spryamuvala-ponad-22-mln-na-oboronu/> (дата звернення: 22.02.2023).

14. Про звернення депутатів Волинської обласної ради до Президента США Джо Байдена, Президента Франції Емманюеля Макрона, Федерального канцлера Німеччини Олафа Шольца про закриття повітряного простору над Україною для ворожих літаків та ракет. *Офіційний сайт Волинської обласної ради*. URL: <https://volynrada.gov.ua/session/14/2-1> (дата звернення: 02.06.2023).

15. «У нас спільна історія і спільний ворог», – Волиньрада звернулася до білорусів. *Офіційний сайт Волинської обласної ради*. 01.04.2022. URL: <https://new.volynrada.gov.ua/2022/u-nas-spilna-istoriya-i-spilnyj-vorog-volynrada-zvernulasya-do-bilorusiv/> (дата звернення: 26.04.2022).

16. До навчальної програми внесуть обов'язкові уроки безпеки під час війни. *Офіційний сайт Волинської обласної ради*. 11.08.2022. URL: <https://new.volynrada.gov.ua/2022/do-navchalnoyi-programy-vnesut-obovyazkovi-uroky-bezpeky-pid-chas-vijny/> (дата звернення: 13.02.2023).

17. Свій – до свого – для своїх. *Офіційний сайт Волинської обласної ради*. 05.04.2023. URL: <https://new.volynrada.gov.ua/2023/svij-do-svogo-dlya-svoyih/> (дата звернення: 18.09.2023).

ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТІЯ ЯПОНІЇ У КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

JAPAN'S PUBLIC DIPLOMACY IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Хорішко Л.С.,

доктор політичних наук,

професор кафедри політології

Запорізького національного університету

Досліджено публічну дипломатію як інструмент синхронізації політико-комунікативної діяльності політичних суб'єктів з метою спільного реагування на глобальні виклики сьогодення. Публічна дипломатія забезпечує вплив на громадськість з метою реалізації національних інтересів держави, координації зусиль суб'єктів політики у популяризації цінностей, напрямів діяльності за допомогою залучення лідерського потенціалу та формування довгострокового партнерського співробітництва. До основних форм публічної дипломатії відносять: організацію спеціальних подій, формування порядку денного, перманентний діалог із стейкхолдерами.

Повномасштабне російське вторгнення в Україну актуалізувало питання неієздатності існуючої системи світової колективної безпеки. Це стало каталізатором активізації публічного дискурсу щодо підтримки боротьби українського народу та зміни підходів до зовнішньої політики з врахуванням сучасних викликів. Очільники Японії рішуче засудили російську агресію, що на їх думку підвищує ризики зміни балансу сил в Індо-Тихоокеанському регіоні. У цьому контексті Японія прагне підвищити рівень суб'єктності у світовій політиці з метою захисту національних інтересів. Цьому сприяють дипломатичні зусилля японських урядовців у соціально-економічній та безпековій сферах на засадах свободи, демократії та дотримання принципів міжнародного права.

Публічна дипломатія є ключовим інструментом формування японо-українських відносин в умовах сучасної політичної дійсності. Прем'єр Міністр Японії та очільники міністерств активно долучаються до включеності питання всебічної допомоги Україні у міжнародний порядок денний через участь у різних форматах комунікаційної взаємодії – публічні виступи, двосторонні візити, пресконференції. За головування Японії саміт G-7 став платформою для політичного діалогу держав-членів щодо підтримки боротьби українського народу проти зовнішньої агресії. Значна уваги приділяється активізації японо-українських відносин, передусім, в економічній та військово-політичній сферах.

Ключові слова: зовнішня політика, співробітництво, комунікація, порядок денний, публічна дипломатія.

The article investigated the relevance of the use of public diplomacy as an effective tool for political and communicative activity, which contributes to the formation of collective responsibility in responding to global challenges of today. Public diplomacy as a set of means of influencing the public, contributing to the realization of national interests of the state. It was specified that public diplomacy were aimed at coordinating the efforts of political actors to promote their values, programs of activities by attracting leadership potential of leaders, expanding channels of communication, resulting in the formation of long-term partnerships. The main tools of public diplomacy are the organization of special events, agenda formation, dialogue with stakeholders.

Russia's full-scale invasion of Ukraine has actualized the issue of the incapacity of the existing system of global collective security. This was a catalyst for intensifying public discourse on supporting the struggle of the Ukrainian people and changing approaches to foreign policy to meet current challenges. Japan's leaders strongly condemned Russia's aggression, which, in their opinion, increases the risks of changing the balance of forces in the Indo-Pacific region. Therefore, Japan seeks to increase the level of subjectivity in world politics in order to protect national interests. This is facilitated by the diplomatic efforts of the Japanese government in the socio-economic and security spheres on the basis of freedom, democracy and respect for the principles of international law.

Public diplomacy is a key tool for building Japan-Ukraine relations in the current political reality. The Prime Minister of Japan and heads of ministries are actively involved in putting the issue of comprehensive assistance to Ukraine on the international agenda through participation in various formats of communication interaction – public speeches, bilateral visits, press conferences. Under Japan's presidency, the G-7 summit became a platform for political dialogue between member states to support the Ukrainian people's struggle against external aggression. Considerable attention is paid to the development of Japan-Ukraine relations, especially in the economic and military-political spheres.

Key words: foreign policy, cooperation, communication, agenda, public diplomacy.

Постановка проблеми. Повномасштабне російське вторгнення в Україну стало каталізатором змін міжнародного порядку денного у сфері безпеки та оборони, активізувавши пошук нових форм комунікації та співпраці. По-перше, стійкість у протистоянні державі-агресору є життєво важливим питанням для України у контексті збереження державної суб'єктності у міжнародному політич-

ному просторі. Відтак поглиблення співпраці з різними стейкхолдерами, залучення їх ресурсного потенціалу до забезпечення національної стійкості в умовах війни – це один із ключових аспектів зовнішньополітичної діяльності правлячої еліти в Україні. По-друге, неспровокована російська агресія проти суверенної держави поставила під сумнів дієвість існуючої системи колективної без-

пеки, змусивши деякі держави, наприклад, Японію не тільки активізувати підтримку України, але й розпочати процеси перегляду національної доктрини безпеки з метою зміни підходів до зовнішньої політики з врахуванням викликів сьогодення. У цьому контексті публічна дипломатія є ключовим інструментом налагодження україно-японських відносин в умовах сучасної політичної дійсності. Йдеться про формування порядку денного, організацію спеціальних подій, політичний діалог та співробітництво.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження поняття та змісту публічної дипломатії, особливостей використання її ресурсного потенціалу в реалізації національних інтересів сучасних держав досить широко представлені в наукових розвідках закордонних і українських вчених [1; 2; 3]. Водночас актуалізується потреба нових наукових розвідок щодо національного досвіду та особливостей використання ресурсного потенціалу публічної дипломатії у контексті глобальних викликів сьогодення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основна мета наукової розвідки – дослідити основні форми дипломатичної співпраці Японії та України в економічній та військово-політичній сферах в умовах російського повномасштабного вторгнення. Досягнення поставленої мети передбачає розв’язання наступних завдань: визначення особливостей публічної дипломатії Японії у контексті російсько-української війни, аналіз напрямів використання її ресурсного потенціалу в україно-японських відносинах з метою підвищення стійкості реагування на виклики сьогодення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прем’єр Міністр Японії Ф. Кісіда наголосив на зміні ключових підходів у зовнішній політиці та сфері безпеки держави [4]. Йдеться про усвідомлення реальних загроз стабільності та порядку на глобальному рівні, що мотивує Японію до підвищення рівня суб’єктності у міжнародній політиці й активізації політичного діалогу та співпраці з державами-партнерами заради спільного майбутнього. Разом з тим підвищення рівня суб’єктності у міжнародній політиці має забезпечуватися змінами у сфері національної безпеки та оборони, серед яких – підвищення витрат на обороноздатність до 2% ВВП, розширення можливостей комплексної протидії гібридним загрозам, зміцнення оборонної позиції у південно-західному регіоні держави.

За ініціативи уряду було внесено зміни до Трьох принципів постачання оборонного обладнання та технологій [5]. По-перше, йдеться про можливість постачати озброєння, виготовлене в Японії за іноземною ліцензією, до країни-ліцензіата. По-друге, надання дозволу на постачання певних складових озброєння, що не несуть прямої загрози (напри-

клад двигуни літаків) та оборонного обладнання країнам, які зазнали незаконного вторгнення. У цьому документі зазначено, що відповідні зміни спрямовані на активізацію підтримки міжнародної безпеки, поглиблення дипломатичної співпраці Японії та держав-партнерів у сфері безпеки та оборони, розвиток оборонних та технологічних потужностей держави в умовах глобальних викликів сьогодення.

У доповіді «Оборона Японії» було констатовано, що російська агресія проти України порушила, встановлені після Другої світової війни, принципи функціонування міжнародної політики, а також актуалізувала потребу комплексного підходу до формування системи національної безпеки, враховуючи гібридні загрози в економічній, енергетичній, політичній, інформаційній сферах. На думку очільників Міністерства оборони Японії, російська агресія проти суверенної держави формує передумови нестабільності та зміни балансу сил в Індо-Тихоокеанському регіоні [6]. Відтак Японія прагне поглиблювати дипломатичні зусилля та співпрацю з державами-партнерами з метою реалізації національних інтересів у контексті сприяння транскордонному співробітництву світової спільноти в соціально-економічній та безпековій сферах на засадах свободи, демократії та дотримання принципів міжнародного права. Одним із фундаментальних принципів національної безпеки Японії визначено політику «активного внеску в мир», реалізація якої, у співпраці з партнерами, забезпечуватиме протидію деструктивним впливам, які підривають мир і стабільність функціонування світового співтовариства.

Можемо констатувати, що повномасштабне російське вторгнення в Україну розглядається очільниками Японії крізь призму порушення архітектури колективної безпеки, що створює додаткові ризики зміни балансу сил в Індо-Тихоокеанському регіоні, а також нівелювання значущості універсальних цінностей життєдіяльності людства. Це спонукає Японію до підвищення рівня суб’єктності в міжнародній політиці через посилення оборонних спроможностей, активізацію політичного діалогу та співробітництва заради мирного співіснування та сталого розвитку. У цьому контексті Японія зайняла послідовну позицію щодо підтримки України, використовуючи ресурсний потенціал публічної дипломатії, а саме – сприяння включеності українського питання до порядку денного, участь у спеціальних подіях, поглиблення політичного діалогу та співробітництва.

Прем’єр Міністр Японії Ф. Кісіда активно долучається до включеності українського питання у міжнародний порядок денний через участь у різних форматах комунікаційної взаємодії. У першій за сорок років політичній промові перед слухачами універ-

ситету Дж. Хопкінса японський Прем'єр Міністр акцентував увагу на тому, що російська агресія проти України не тільки стала проявом неповаги до існуючого світового порядку, але й поставила під сумнів значущість таких універсальних цінностей як суверенітет, свобода, демократія, права людини [7]. Японія прагне заручитися підтримкою світової спільноти щодо засудження російської агресії та розширення можливостей надання допомоги Україні. У промові також було зазначено, що японське головування у 2023 році у G-7 сприятиме узгодженню позицій сторін щодо санкційної політики проти держави-агресора й активізації політичного діалогу, особливо з країнами Глобального Півдня та Індо-Тихоокеанського регіону, для надання допомоги українському народу у боротьбі за свободу, демократію, відновлення суверенітету та територіальної цілісності.

Під час свого виступу в Індійській раді по міжнародним справам Ф. Кісіда наголосив на потребі перегляду існуючої парадигми міжнародних відносин, в основі яких мають бути такі цінності як свобода, верховенство права, інклюзивність. На його думку, дотримання принципів Статуту ООН, серед яких – повага до суверенітету та територіальної цілісності, протидія одностороннім змінам кордонів силовим шляхом сприятиме миру та процвітанню світової спільноти [8]. У цьому контексті Японія рішуче засуджує російську агресію та зосереджує зусилля на наданні допомоги Україні за принципом діалогу та співпраці.

У новорічному зверненні до громадян Прем'єр Міністр наголосив на продовженні політики лідерства Японії на міжнародній арені, оскільки 2024 рік буде вимагати відповідного реагування на російську агресію проти України, ситуацію в Ізраїлі та Палестині, а результати національних виборів на різних континентах можуть суттєво змінити політичний ландшафт світової політики [9]. На його думку, Японія здатна використати свій економіко-технологічний та дипломатичний потенціал у подоланні глобальних викликів сьогодення, демонструючи послідовність дій та дипломатичне лідерство.

Японія долучається до проведення спеціальних подій, в ході яких акцентує увагу на підтримці України. За головування Японії відбувся саміт G-7 в Хіросімі (травень, 2023), який відвідав Президент України на запрошення японського Прем'єр Міністра. Напередодні саміту Посол Японії в Україні М. Кунінорі зазначив, що саміт G-7 є дієвою платформою для політичного діалогу держав-членів щодо підтримки українського народу, узгодження механізмів відновлення України та посилення санкційного тиску на державу-агресор, а місце його проведення є доволі символічним у контексті глобальних викликів сьогодення, серед яких і ядерна загроза [10].

За результатами саміту була прийнята окрема спільна заява лідерів G-7 щодо України [11]. У ній акцентовано увагу на всебічній підтримці дипломатичних зусиль України та світової спільноти у реалізації Формули миру, активізації політичного діалогу щодо гарантій безпеки, узгодженні механізмів післявоєнного відновлення української інфраструктури та економіки. Відзначено також лідерство Японії у координації зусиль світової спільноти щодо забезпечення економічної стійкості України. У цьому контексті інституції фінансування розвитку країн G-7 та ЄБРР створили Українську інвестиційну платформу в Токіо [12]. Її мета – поглиблення співпраці та комунікації стейкхолдерів щодо відновлення української економіки, відбудови промислових та інфраструктурних об'єктів, а також сприяння розвитку приватного сектору.

Прем'єр Міністр Японії приймав активну участь у відкритих дебатах «Дотримання цілей і принципів Статуту ООН крізь призму багатосторонньої взаємодії: підтримка миру та безпеки в Україні», що проводилися на рівні Ради Безпеки ООН [13]. У ході дискусії акцентував увагу, що зміна територій в односторонньому порядку є порушенням Статуту ООН, ядерні погрози та мілітаризація Запорізької АЕС становлять загрозу для сталого розвитку світової спільноти. Активізація політичного діалогу, рішучі дії щодо дотримання Статуту ООН та імплементації формули миру, запропонованої В. Зеленським – це ключові інструменти протидії російській агресії. Відсутність конкретних рішень з боку Ради безпеки щодо держави-агресора може створити прецедент «панування беззаконня». Ф. Кісіда наголосив, що Японія прагне сприяти «людиноцентричному міжнародному співробітництву» з метою подолання політичних і ціннісних розбіжностей, захисту людської гідності.

Японія активізує політичний діалог і багатостороннє співробітництво з Україною з метою розширення її ресурсного потенціалу в протидії державі-агресору. Цьому сприяє двостороння комунікація високопосадовців обох держав. У березні минулого року Прем'єр Міністр Японії Ф. Кісіда мав зустріч з Президентом України В. Зеленським у Києві, за результатами якої зроблено спільну заяву щодо глобального партнерства між обома країнами [14]. У ній акцентовано увагу на: 1) незмінності японської підтримки українського народу в боротьбі за відновлення територіальної цілісності та суверенітету; 2) залученні ініціативи країн G-7 до розширення політичних, фінансових, енергетичних можливостей України у протидії державі-агресору; 3) поглибленні багатостороннього українсько-японського співробітництва у здійсненні зеленого економічного переходу, торгівельно-економічній сфері, а також реалізації спільних проектів щодо

відновлення інфраструктури та розвитку освітньо-наукового середовища; 4) координації спільних зусиль щодо формування євроатлантичної та індійсько-тихоокеанської безпеки, дотримання фундаментальних цінностей людства, серед яких свобода, демократія, права людини.

Результативним був також візит до Києва Міністра закордонних справ Японії Й. Камікаві, яка мала зустрічі з Президентом України, Прем'єр-Міністром та Міністром закордонних справ. На позачерговій пресконференції вона зазначила, що Японія рішуче підтримує 10 пунктів Форуму миру, а зокрема очолюватиме робочу групу з ядерної безпеки, сприяючи досягненню справедливого та тривалого миру в Україні [15]. Велика увага була приділена вирішенню питань щодо організації японсько-української конференції зі сприяння економічній реконструкції, що відбудеться в Токіо 19 лютого 2024 р. Під час роботи конференції заплановано підписання близько 10 меморандумів про співпрацю у різних сферах із залученням ініціативи приватного сектору. Організація та проведення такого заходу розглядається Японією як складова всебічної підтримки України та залучення ініціативи міжнародної спільноти до процесів повоєнного відновлення української економіки.

Японія активізує багатостороннє співробітництво в економічній, військово-політичній сферах з метою сприяння стійкості України у протидії держав-агресору та реалізації проєктів відновлення критичної інфраструктури. Фінансова підтримка японського уряду у 2023 році склала 3.7 млрд доларів, які були надані у межах реалізації проєктів Світового банку та Японського агентства з міжнародного співробітництва. Кошти спрямовані на посилення стійкості реагування українського уряду та виконавчих структур на кризові ситуації, здійснення соціальних виплат, відновлення об'єктів критичної інфраструктури, підтримку підприємницької та громадської ініціативи в забезпеченні соціальної стійкості [16]. Світовий банк прийняв рішення про надання позики у розмірі 1.5 млрд доларів на відновлення України під гарантії уряду Японії в межах «Трастового фонду ADVANCE Ukraine» [17]. Вказані кошти направлені на підтримку урядових ініціатив щодо посилення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб, підвищення прозорості та підзвітності витрат державних ресурсів, покращення функціонування фінансового, енергетичного, земельного ринків в умовах війни.

Під час роботи японсько-української конференції зі сприяння економічній реконструкції, що відбудеться в Токіо, заплановано проведення дис-

кусій щодо двосторонньої співпраці у різних сферах. Японія зацікавлена в інвестуванні в розвиток відновлювальної енергетики в Україні. Йдеться про передачу технологій та відповідного обладнання з виробництва біопалива. На думку японських урядовців, Україна має необхідні ресурси та можливості щодо розвитку цього напрямку відновлювальної енергетики, що сприятиме підвищенню рівня енергетичної незалежності та виконанню міжнародних зобов'язань по декарбонізації економіки. Розширення потужностей у перспективі сприятиме експорту української відновлювальної енергії до країн ЄС, які мають амбітні цілі по досягненню кліматичної нейтральності до 2050 року. Японія також зацікавлена у впровадженні smart-технологій у розвиток сільськогосподарського виробництва в Україні. Йдеться про використання датчиків і технологій штучного інтелекту для оптимізації виробництва сільськогосподарських культур [18].

Перспективним є також військово-політичне співробітництво у контексті змін, що відбулися в японському законодавстві відносно можливостей реекспорту зброї. Вказані зміни створюють передумови непрямого експорту озброєння чи боєприпасів, виготовлених за іноземною ліцензією, до країни-ліцензіата. Наприклад, Японія виробляє ракети до системи ППО Patriot за ліцензією американської компанії. Це може бути важливим фактором сприяння опосередкованій підтримці України в умовах розгортання виборчої кампанії та блокування рішення щодо виділення військової допомоги у США. Японія, вивчивши потреби українських військових, зробила внесок у розмірі 37 млн доларів до трастового фонду НАТО, що будуть використані для закупівлі систем виявлення БПЛА [15]. Це сприятиме більш ефективному захисту критичної інфраструктури України від російських атак.

Висновки. Глобальні виклики сьогодення активізують не тільки питання зміни підходів у сфері безпеки та оборони, але й спонукають Японію реалізовувати лідерський потенціал у захисті ключових цінностей світової спільноти. Підтримка боротьби України проти держави-агресора розглядається очільниками держави як внесок Японії у забезпечення миру та сталого розвитку світової спільноти. Цьому сприяє залучення ресурсного потенціалу публічної дипломатії, а саме – забезпечення включеності питання допомоги Україні до міжнародного порядку денного, організація спеціальних подій з метою залучення ресурсів стейкхолдерів до забезпечення стійкості України, активізація японо-українських відносин, передусім в економічній та військово-політичній сферах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Leonard M. Public diplomacy. London : The Foreign Policy Centre, 2002. 183 p.
2. Manheim J. Strategic Public Diplomacy and American Foreign Policy: The Evolution of Influence. New York : Oxford University Press, 1994. 202 p.
3. Хорішко Л. С. Публічна дипломатія України в умовах сучасної політичної дійсності. *Політикус*. 2022. № 3. С. 60–64.
4. Japan's Two Big Decisions in Foreign and Security Policy. URL: https://www.japan.go.jp/kizuna/2023/02/decisions_in_foreign_and_security_policy.html (last accessed: 07.01.2024).
5. Three Principles on Transfer of Defense Equipment and Technology. URL: <https://www.mofa.go.jp/files/000034953.pdf> (last accessed: 05.01.2024).
6. Defense of Japan 2023 (Reference). URL: https://www.mod.go.jp/en/publ/wpaper/wp2023/DOJ2023_EN_Reference.pdf (last accessed: 05.01.2024).
7. In a Speech at SAIS, Japan's Prime Minister Highlights Major Policy Shift. URL: <https://sais.jhu.edu/news-press/event-recap/speech-sais-japan-prime-minister-highlights-major-policy-shift> (last accessed: 05.01.2024).
8. 41st Sapru House Lecture on “The Future of the Indo-Pacific – Japan’s New Plan for a “Free and Open Indo-Pacific” – “Together with India, as an Indispensable Partner” by H.E. Mr. Fumio Kishida, Prime Minister of Japan, 20 March 2023. URL: https://www.icwa.in/show_content.php?lang=1&level=2&ls_id=9826&lid=5970 (last accessed: 05.01.2024).
9. New Year's Reflection by Prime Minister Kishida Fumio. URL: https://japan.kantei.go.jp/101_kishida/statement/202401/01nentou.html (last accessed: 14.01.2024).
10. Посол Японії про саміт G7 в Хіросімі: Україна буде «найважливішою темою». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-samit-hrupa-smey-posol-ukrayina/32417835.html> (дата звернення: 20.01.2024).
11. G7 Leaders' Statement on Ukraine. URL: https://www.g7hiroshima.go.jp/documents/pdf/230519-01_g7_en.pdf (last accessed: 14.01.2024). EBRD-led Ukraine Investment Platform launched in Tokyo. URL: <https://www.ebrd.com/news/2023/ebrdled-ukraine-investment-platform-launched-in-tokyo.html> (last accessed: 14.01.2024).
12. Statement by Prime Minister Kishida Fumio at the Security Council High Level Open Debate on “Upholding the purposes and principles of the UN Charter through effective multilateralism: maintenance of peace and security of Ukraine”, 20 September 2023. URL: <https://www.mofa.go.jp/files/100556266.pdf> (last accessed: 18.01.2024).
13. Statement by Prime Minister Kishida Fumio at the Security Council High Level Open Debate on “Upholding the purposes and principles of the UN Charter through effective multilateralism: maintenance of peace and security of Ukraine”, 20 September 2023. URL: <https://www.mofa.go.jp/files/100556266.pdf> (last accessed: 18.01.2024).
14. Joint Statement on Special Global Partnership between Japan and Ukraine. URL: <https://japan.kantei.go.jp/content/000124686.pdf> (last accessed: 25.01.2024).
15. Extraordinary Press Conference by Foreign Minister Yoko Kamikawa. URL: https://www.mofa.go.jp/press/kaiken/kaikenwe_000001_00023.html (last accessed: 18.01.2024).
16. У 2023 році Японія є третім за величиною донором фінансової допомоги Україні з 3,7 млрд доларів бюджетної підтримки. URL: <https://www.kmu.gov.ua/en/news/u-2023-rotsi-iaponiia-ie-tretim-naibilshym-donorom-finansovo-i-dopomohy-ukraini-37-mlrd-dolariv-ssha-biudzhetnoi-pidtrymky> (дата звернення: 20.01.2024).
17. World Bank's New \$1.5 Billion Loan to Ukraine Will Provide Relief to Households, Mitigate Impacts of Russia's Invasion. URL: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2023/06/29/world-bank-new-1-5-billion-loan-to-ukraine-will-provide-relief-to-households-mitigate-impacts-of-russian-invasion> (last accessed: 28.01.2024).
18. Japan to give Ukraine biofuel technology to support reconstruction. URL: <https://english.kyodonews.net/news/2024/01/ef9ea00c3c9c-japan-to-give-ukraine-biofuel-technology-to-support-reconstruction.html> (last accessed: 27.01.2024).

РОЗДІЛ 4

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

UDC 321

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.36.20>

LEFT VS. RIGHT: THE FACES OF POPULISM IN CONTEMPORARY EUROPE AND LATIN AMERICA

ЛІВІ ПРОТИ ПРАВИХ: ОБЛИЧЧЯ ПОПУЛІЗМУ В СУЧАСНІЙ ЄВРОПІ ТА ЛАТИНСЬКІЙ АМЕРИЦІ

Garaschuk D.V.,*Postgraduate Student at the Department of International Relations and Political Management
Zhytomyr State Technological University*

This study presents a detailed comparative analysis of left-wing populism in Latin America, with a specific focus on Venezuela, Bolivia, Ecuador, Brazil and Argentina, and right-wing populism in Europe, centering particularly on the United Kingdom, Italy, Hungary, Poland, and Austria. It explores the nuanced socio-political, economic, and cultural dimensions of these movements, highlighting how they diverge and converge in various aspects. In Latin America, countries like Venezuela under Hugo Chávez and Bolivia under Evo Morales have witnessed populist policies centered around social equity and wealth redistribution, driven by ideologies that challenge traditional power structures and neoliberal economics. These policies have significantly reshaped the political and social landscape, aiming to empower marginalized groups and address deep-rooted inequalities. In contrast, the rise of right-wing populism in Europe, exemplified by the Brexit movement in the UK, reveals a different set of priorities and concerns. Here, the focus shifts to national sovereignty, cultural identity, and skepticism towards supranational entities like the European Union. Economic policies in this context tend to emphasize protectionism and prioritizing the native population, reflecting concerns about globalization's impact on national economies and cultures. The study also scrutinizes the varied approaches to immigration policies, the impacts on democratic institutions and the rule of law, and the foreign policy orientations of these populist movements. Furthermore, it delves into the distinct populist rhetoric and communication styles employed in Latin America and Europe, highlighting how they resonate with their respective publics. The social policies of these regions are also compared, showing the contrast between Latin America's focus on social justice and Europe's conservative, nationalistic agenda. This comprehensive exploration aims to deepen the understanding of the multifaceted nature of populism in the contemporary global political landscape, contributing to the discourse on populism's influence and challenges. The study provides insights into the enduring impact of populism and potential pathways for addressing its underlying causes, offering a valuable resource for policymakers, scholars, and those interested in the dynamics of global politics.

Key words: left-wing populism, right-wing populism, Latin America, Europe, populism's comparative analysis.

У цьому дослідженні представлено детальний порівняльний аналіз лівого популізму в Латинській Америці, з особливим акцентом на Венесуелі, Болівії, Еквадорі, Бразилії та Аргентині, а також правого популізму в Європі, зокрема у Великій Британії, Італії, Угорщині, Польщі та Австрії. У ньому досліджуються тонкі соціально-політичні, економічні та культурні виміри цих рухів, підкреслюється, як вони відрізняються і збігаються в різних аспектах. У Латинській Америці такі країни, як Венесуела за часів Уго Чавеса та Болівія за часів Ево Моралеса, стали свідками популістської політики, зосередженої на соціальній справедливості та перерозподілі багатства, рушійною силою якої стали ідеології, що кидають виклик традиційним структурам влади та неоліберальній економіці. Ця політика суттєво змінила політичний і соціальний ландшафт, спрямована на розширення прав і можливостей маргіналізованих груп та подолання глибоко вкоріненої нерівності. На противагу цьому, зростання правого популізму в Європі, прикладом якого є рух "Brexit" у Великій Британії, виявляє інший набір пріоритетів і проблем. Тут фокус зміщується на національний суверенітет, культурну ідентичність і скептичне ставлення до наднаціональних утворень на кшталт Європейського Союзу. Економічна політика в цьому контексті має тенденцію наголошувати на протекціонізмі та наданні пріоритету корінному населенню, що відображає занепокоєння щодо впливу глобалізації на національні економіки та культури. У дослідженні також розглядаються різні підходи до імміграційної політики, вплив на демократичні інститути та верховенство права, а також зовнішньополітичні орієнтації цих популістських рухів. Крім того, у дослідженні розглядається особлива популістська риторика та стилі комунікації, що застосовуються в Латинській Америці та Європі, і підкреслюється, як вони знаходять відгук у суспільстві. Також порівнюються соціальні політичні стратегії цих регіонів, що демонструє контраст між зосередженістю Латинської Америки на соціальній справедливості та консервативним, націоналістичним порядком денним Європи. Це комплексне дослідження має на меті поглибити розуміння багатогранної природи популізму в сучасному глобальному політичному ландшафті, сприяючи дискусії про вплив популізму та його виклики. Дослідження дає уявлення про тривалий вплив популізму та потенційні шляхи усунення його першопричин, пропонуючи цінний ресурс для політиків, науковців та тих, хто цікавиться динамікою глобальної політики.

Ключові слова: лівий популізм, правий популізм, Латинська Америка, Європа, порівняльний аналіз популізму.

Introduction. Populism has emerged as a significant political force in the 21st century, gaining momentum in both Europe and America. The rise of populist movements has sparked intense debates about the causes and consequences of this phenomenon. Populism has often been associated with disillusionment and discontent among segments of the population that feel marginalized or left behind by political and economic systems. The appeal of populist rhetoric lies in its promise to address the grievances of these individuals and restore power to the «voice of the people.» This trend has led to the rise of charismatic leaders who capitalize on anti-establishment sentiments and employ polarizing rhetoric to rally support [1].

By analyzing the impact of populism on political landscapes and societies, we aim to gain a comprehensive understanding of this divisive force shaping the contemporary world. As we navigate through the intricacies of populism in the 21st century, it becomes imperative to consider the implications for democratic institutions, international relations, and the global order. By critically analyzing the multifaceted nature of populism, we can gain insights into its enduring influence and the potential pathways for addressing its underlying causes [2].

This examination of populism also confronts the challenge of maintaining democratic norms and social stability in an era of rapid change, a concern crucial for both political theorists and policymakers. Furthermore, understanding populism's rise and its socio-economic underpinnings is essential for developing effective strategies to mitigate its divisive effects and to reinforce democratic resilience in diverse societies.

Latest research and publications. The study of left-wing populism in Latin America has been addressed by several scholars who have explored a range of topics and ideas. Carlos de la Torre and Andrés Ortiz Lemos have focused on the effects of populist polarization on democracy, particularly in the Ecuadorian context. Torquato Di Tella has examined the relationship between populism and broader socio-economic reforms, highlighting the emergence of new social classes and industrialization impacts. Sebastian Edwards has critically assessed the economic outcomes of populist policies, while María Pilar García-Guadilla has delved into grassroots political participation and empowerment through urban land committees. Gino Germani's work sheds light on the interplay between politics and society during periods of significant transition. Richard Gott's contributions provide an in-depth look at the Venezuelan case, exploring ideological shifts and political impacts. Kirk A. Hawkins offers a comparative perspective of Chávez's regime, placing it within an international framework. Gabriel Hetland's analysis tracks the evolution from populist mobilization to participatory

democracy in Venezuela, offering insights into the changing nature of political engagement under Chavez.

The research on right-wing populism in Europe has been advanced by scholars who have explored a variety of themes. Matthijs Rooduijn's work focuses on the commonalities among the voter bases of populist parties, analyzing what unites them across different countries. Leonce Röth, Alexandre Afonso, and Dennis C. Spies have examined the socio-economic policy impacts of electing populist right-wing parties. Eva Anduiza, Marc Guinjoan, and Guillem Rico have suggested that populist parties may increase political participation, impacting political equality. Further studies by Bruno Castanho Silva and Elina Kestilä-Kekkonen, along with Peter Söderlund, delve into the specifics of populist radical right parties and their effects on mass polarization in European countries. These scholarly contributions provide a comprehensive view of the multifaceted nature of right-wing populism in Europe, from voter dynamics to policy implications and political participation effects.

Purpose of the study. The purpose of this study is to identify and delve into previously unresolved dimensions of populism, focusing on the nuanced differences and similarities between left-wing populism in Latin America and right-wing populism in Europe. While considerable discourse exists on populism, a detailed comparison within these specific geopolitical contexts, especially regarding their socio-political, economic, and cultural interplays, remains less explored.

Additionally, the study sets out to comprehensively analyze and contrast the ideological frameworks, policy approaches, and broader impacts of these populist movements. This includes examining their influence on areas such as economic policies, national identity, globalization, immigration, democratic institutions, and foreign policy, thereby enhancing the understanding of populism's multifaceted role in contemporary global politics.

Research method. In this article, a historical and comparative analysis method is primarily employed, supplemented by case study examination and qualitative content analysis. These methodologies facilitate a nuanced understanding of the phenomena of left-wing populism in Latin America and right-wing populism in Europe, enabling an exploration of their origins, ideological underpinnings, and policy implications within respective geopolitical contexts.

The main research material. Left-wing populism has been a defining feature of the political landscape in Latin America, with leaders like Hugo Chavez in Venezuela and Evo Morales in Bolivia embodying this trend. These leaders have mobilized support by championing the cause of the marginalized and advocating for socialist policies that seek to address economic inequality and social injustice.

The success of left-wing populist movements in Latin America has redefined the region's political dynamics, challenging traditional power structures and posing a direct challenge to the neoliberal policies advocated by the United States. The rise of leaders who promise radical change and social welfare programs has resonated with many in Latin American societies, especially those who have historically been excluded from the benefits of economic growth [3].

Despite the initial appeal of left-wing populism and its ability to deliver social programs and economic reforms, critics argue that this approach can lead to authoritarianism and unsustainable economic policies [4].

The narrative of left-wing populism in Latin America is best understood through a detailed exploration of its key proponents in Venezuela, Bolivia, Ecuador, Brazil, and Argentina. Each of these countries exemplifies a different facet of populist governance, offering a comprehensive understanding of its diverse impacts on the political and socio-economic landscape.

Venezuela's experience with left-wing populism, particularly under the presidency of Hugo Chávez and subsequently Nicolás Maduro, presents a compelling case of how populism can shape a nation's political, economic, and social trajectory. Hugo Chávez, who came to power in 1999, embodied left-wing populism in Venezuela. His presidency was marked by a charismatic leadership style, a strong connection with the masses, and policies aimed at redistributing wealth and reducing inequality. Chávez's rhetoric was grounded in Bolivarianism, invoking the legacy of Simón Bolívar to promote a vision of social justice, anti-imperialism, and regional solidarity [5]. Chávez's administration introduced various socialist measures with significant funding coming from Venezuela's substantial oil earnings. Key initiatives included nationalizing significant sectors of the economy, such as the oil industry, and implementing social programs like *Misión Barrio Adentro* (a healthcare mission) and *Misión Robinson* (a literacy campaign). These programs were aimed at improving the quality of life for the poor and marginalized communities, and they initially resulted in significant reductions in poverty and improvements in health and education indicators [6]. Chávez's time in office was defined by attempts to centralize authority and transition the nation towards a socialist system. This involved significant changes to the constitution, the establishment of community councils as a form of parallel governance, and increasing control over the media and other state institutions. While Chávez maintained high levels of popular support, his policies and approach to governance were divisive and sparked significant political polarization in Venezuela [7].

Following Chávez's death in 2013, Nicolás Maduro inherited a presidency amidst mounting economic

troubles. Under Maduro, Venezuela has faced severe economic decline, marked by hyperinflation, shortages of basic goods, and a significant drop in oil production. These challenges have been exacerbated by international sanctions and declining oil prices [8]. Maduro's administration has been accused of further eroding democratic institutions and human rights. The political situation has become increasingly fraught, with accusations of electoral fraud, suppression of opposition parties, and crackdowns on protests [9].

Venezuela's background with left-wing populism under Chávez and Maduro illustrates the intricacies and potential pitfalls of populist governance. While initially successful in implementing social programs and rallying popular support through charismatic leadership and redistributive policies, the long-term sustainability of these policies has been brought into question. The country's deepening economic crisis and political turmoil underscore the challenges of maintaining a populist agenda in the face of external pressures, declining resources, and internal divisions.

Evo Morales' presidency in Bolivia from 2006 to 2019 is another notable example of left-wing populism's impact in Latin America. As Bolivia's first indigenous president, Morales represented a populist response to the historical marginalization of indigenous populations and elite-dominated politics. His administration was marked by significant populist policies and initiatives [10]. Morales advocated for the nationalization of important sectors, such as gas and oil, in order to redistribute wealth more broadly. This approach led to significant economic expansion and a decrease in poverty and social disparity, reflecting populist principles related to fairer distribution of wealth and societal fairness [11]. Culturally, Morales' government emphasized indigenous rights and identity, reflecting populist tendencies to empower groups that have been historically marginalized. The 2009 constitution, recognizing Bolivia as a plurinational state and elevating indigenous languages and symbols, was a significant populist gesture towards inclusivity and diversity [12].

Politically, Morales' Movement for Socialism (MAS) shifted Bolivia's political landscape, challenging the traditional dominance of elite-controlled political systems. However, his attempts to extend presidential terms sparked controversy, illustrating a common critique of populist regimes: the centralization of power and challenges to democratic norms [10]. In international relations, Morales aligned with other leftist governments, opposing U.S. influence in the region, a stance typical of populist leaders who often frame their policies in opposition to external powers [13]. Morales' time in Bolivia demonstrates how left-wing populism can dramatically change a nation's political discussion and policy environment, focusing on economic redistribution, cultural inclusivity, and challenging traditional power

structures. However, it also reveals the challenges and risks of populist leadership, particularly in terms of democratic principles and institutional stability.

Ecuador under Rafael Correa, from 2007 to 2017, presents another evident example of left-wing populism's influence in Latin America. Correa's administration was characterized by its populist rhetoric and policies, which sought to fundamentally transform Ecuadorian society and economy. Correa's administration adopted a set of populist measures with a focus on economic aspects. These encompassed amplified investment in social welfare, primarily funded by revenues from the heavily regulated and taxed oil industry. This strategy aimed to redistribute wealth and alleviate the notable disparities within Ecuadorian society. The government's actions resulted in substantial decreases in poverty rates and enhancements in social benchmarks, reflecting ideals of economic fairness and equality often associated with populism [14]. Politically, Correa's leadership was characterized by a prominent populist approach. His language frequently portrayed 'the people' in opposition to the established elites and multinational corporations, casting his policies as a struggle for the Ecuadorian population against both external and internal adversaries. This stance was symbolized in the 2008 constitutional revision, which amplified government involvement in the economy and broadened social entitlements. The revised constitution represented a key feature of Correa's populist program, emphasizing greater state regulation and welfare provisions [15].

Correa's government promoted a sense of national identity that was inclusive of Ecuador's indigenous and marginalized communities, aligning with populist strategies to rally various social groups around the government's agenda. In the field of international relations, Correa positioned Ecuador alongside the leftist and populist administrations in the area, particularly forming alliances with Venezuela under Hugo Chávez and Bolivia under Evo Morales. He openly criticized U.S. actions in Latin America, reflecting a populist strategy of projecting threats externally and garnering local backing through anti-imperialist language [16]. However, Correa's administration also faced criticism for undermining democratic institutions and press freedom, a common issue in populist regimes. His government was accused of consolidating power, manipulating electoral laws, and restricting media freedoms, raising concerns about the long-term health of Ecuador's democratic institutions [17].

Rafael Correa's presidency in Ecuador is a textbook example of how left-wing populism can impact a nation, with significant changes in economic policy, political discourse, and national identity. His administration's focus on social justice, anti-elitism, and national sovereignty resonates with populist

themes. The obstacles to democratic principles during his leadership also illustrate the potential drawbacks of populist administration.

Brazil's experience with left-wing populism during the presidencies of Luiz Inácio Lula da Silva (2003–2010) and his successor, Dilma Rousseff (2011–2016), from the Workers' Party (Partido dos Trabalhadores – PT), is a significant episode in the country's political history. These administrations were marked by policies aiming at economic growth, social welfare, and reducing inequalities, characteristic of left-wing populist governance [18].

Under Lula's leadership, Brazil experienced robust economic growth, largely fueled by the global commodities boom. This economic prosperity enabled the funding of extensive social programs, with the Bolsa Família program being the most prominent. This program, providing financial assistance to impoverished families conditional on children's school attendance and vaccinations, was instrumental in reducing poverty and inequality in Brazil. Both Lula and Rousseff emphasized policies for social inclusion, focusing on uplifting lower socio-economic segments, which aligned with their populist approach of championing the cause of the marginalized [19]. Lula's presidency was also distinguished by his charismatic leadership and a political style deeply resonant with the working class. His ability to connect with ordinary Brazilians was a hallmark of his populist approach. Rousseff's tenure, although less charismatic, followed a similar policy trajectory. However, both presidencies navigated through Brazil's complex political landscape marked by coalition politics, which sometimes led to policy compromises and allegations of corruption [20].

The later years of Rousseff's presidency and the post-presidential period for Lula were overshadowed by significant corruption scandals, notably the Operation Car Wash (Lava Jato) investigation. This scandal implicated several high-ranking officials and business leaders and played a pivotal role in the political discourse of the country. Rousseff's presidency ended with her impeachment in 2016, a process steeped in controversy and political division, reflecting deepening polarization in Brazilian politics [21]. The impact of the Workers' Party's governance on Brazil was profound. The policies implemented during this period led to a notable reduction in extreme poverty and social inequality. However, the era was also characterized by heightened political polarization, partly due to the circumstances surrounding Rousseff's impeachment and legal challenges faced by Lula. This era in the history of Brazil demonstrates the drawbacks of leftist populism, showing how substantial societal advancements can be accompanied by issues like corruption and political polarization [22].

In terms of foreign policy, Brazil under Lula and Rousseff aligned with other left-wing governments in

Latin America. This period saw Brazil taking a stand against U.S. intervention in the region and promoting regional integration initiatives, reflecting the government's populist stance of prioritizing national and regional sovereignty over external influences.

The political landscape of Argentina has been profoundly shaped by left-wing populism, particularly during the presidencies of Néstor Kirchner (2003–2007) and his wife, Cristina Fernández de Kirchner (2007–2015). Their administrations, often referred to as Kirchnerismo, represent a pivotal period in Argentina's contemporary history, characterized by substantial social and economic measures, as well as a distinct populist language [23].

Néstor Kirchner's presidency commenced in the aftermath of Argentina's severe economic crisis of 2001–2002. His government implemented a range of policies aimed at stabilizing the economy, reducing unemployment, and addressing social inequalities. Kirchner's approach to governance was characterized by a strong state intervention in the economy, a hallmark of left-wing populism. This intervention included renegotiating the national debt, nationalizing key industries, and implementing protectionist policies to bolster domestic industries [24].

Cristina Fernández de Kirchner's successive terms continued and expanded upon these policies. Her government focused on expanding social welfare programs, increasing public expenditures, and maintaining strong state control over key sectors of the economy. Both Kirchners' administrations were marked by a rhetoric that frequently positioned the government as a defender of the common people against perceived injustices of international financial institutions and domestic elites [25].

However, both presidencies faced allegations of corruption, and their economic policies led to high inflation rates and fiscal deficits. Their time in office was characterized by a confrontational style of governance, particularly in dealing with the media, the judiciary, and the political opposition, leading to criticisms of authoritarian tendencies and undermining of institutional checks and balances. The period of Kirchnerismo was marked by a reorientation of Argentine politics towards a more pronounced left-wing populist stance, emphasizing social justice, economic redistribution, and national sovereignty. However, the Kirchners' approach to governance also contributed to heightened political polarization in Argentina, a legacy that continues to influence the country's political landscape [26]. Argentina, during the Kirchners' time, formed alliances with fellow left-wing administrations in Latin America, including those led by Hugo Chavez in Venezuela and Evo Morales in Bolivia. This alignment was indicative of a larger regional pattern of leftist populism that opposed neoliberal measures while promoting increased regional autonomy and collaboration [27].

The presidencies of Kirchner in Argentina present a multifaceted view of the capacity of left-wing populism to bring about substantial social and economic transformations. However, they also underscore the difficulties associated with populist leadership in upholding democratic institutions and ensuring economic stability. The influence of their governance on Argentine society, economy, and politics continues to be extensively discussed and examined within contemporary Latin American political circumstances.

In contrast to the left-wing populism prevalent in Latin America, Europe has witnessed a surge in right-wing populism in recent years. Leaders like Viktor Orban in Hungary, Matteo Salvini in Italy, and Marine Le Pen in France have capitalized on anti-immigrant sentiments and nationalist rhetoric to fuel their political agendas. The rise of right-wing populism has challenged the principles of liberal democracy and highlighted the tensions surrounding issues such as immigration, multiculturalism, and national sovereignty [28]. The Brexit referendum in the United Kingdom, resulting in its decision to leave the European Union, served as a pivotal moment that underscored the widespread disillusionment with the political establishment and the growing influence of right-wing populist movements. The rhetoric of reclaiming national sovereignty and restoring control over borders resonated with many in the UK, reflecting a broader trend across Europe [29]. As right-wing populist leaders advocate for stricter immigration policies, economic protectionism, and a rejection of supranational governance, they have garnered significant support from segments of the population who feel threatened by globalization and cultural change. However, critics have raised concerns about the divisive nature of right-wing populism and its potential to undermine social cohesion and human rights [30]. The implications of the rise of right-wing populism in Europe extend beyond domestic politics, influencing the dynamics of EU decision-making, intergovernmental relations, and the broader global order. By examining the strategies and rhetoric employed by right-wing populist leaders, we can gain insights into the complex interplay between identity politics, socio-economic grievances, and the reconfiguration of political alliances [31].

Having outlined the broader contours of right-wing populism's ascent in Europe, it becomes imperative to delve into specific national contexts to fully grasp the complexity and diversity of this phenomenon. Each country further highlighted – Italy, Hungary, Poland, and Austria – offers a unique perspective, shaped by its historical experiences, cultural identity, and socio-political fabric. By examining these individual cases, we can better understand how right-wing populism adapts to and capitalizes on local conditions, and the varied impacts it has on

each nation's political ecosystem. In Italy, the rise of leaders like Matteo Salvini exemplifies the populist response to immigration and economic challenges, reshaping traditional politics. Hungary, under Viktor Orbán, presents a case where populist governance has led to significant constitutional and societal shifts, often challenging the EU's liberal democratic ideals. Poland's experience under the Law and Justice Party highlights the interplay between nationalism, religious conservatism, and populist politics. Meanwhile, Austria demonstrates how mainstream parties have responded to and, at times, embraced populist themes, particularly around immigration and national identity. These cases not only illustrate the different trajectories and manifestations of right-wing populism in Europe but also provide insights into the broader challenges facing liberal democracies in the 21st century. Navigating through each country's experience, we will discover a tapestry of common themes and distinct national narratives, offering a deeper understanding of right-wing populism's role in reshaping European politics.

The political landscape of Italy in recent decades provides a compelling case study of right-wing populism's rise and influence. Italy's encounter with right-wing populism, particularly under the leadership of figures like Silvio Berlusconi and Matteo Salvini, illustrates a complex interplay of nationalist rhetoric, anti-immigrant sentiment, and political discontent. Silvio Berlusconi's tenure as Prime Minister, spanning several terms since the mid-1990s, marked the emergence of right-wing populism in modern Italian politics. Berlusconi, a media mogul turned politician, embodied populist characteristics through his charismatic leadership, personal control over media narratives, and a political style that often bypassed traditional party structures. His term was marked by a combination of economic liberalism, conservative social policies, and a rhetoric that often invoked national pride and skepticism towards the European Union [32].

In more recent years, Matteo Salvini and his party, The League (Lega), have represented a more explicit form of right-wing populism. Salvini's rise to prominence was marked by a hardline stance on immigration, Euroscepticism, and the promotion of Italian sovereignty against perceived external threats, particularly from the European Union and immigration. Under Salvini's leadership, The League transformed from a regional party advocating for the autonomy of Northern Italy to a national force pushing a broader right-wing populist agenda [33]. The impact of right-wing populism in Italy has resulted in substantial changes in policies, particularly concerning immigration and Italy's relationship with the European Union. Additionally, it has contributed to divisions within both politics and society, challenging the traditional political alignments and

discourse of the country [34]. The Italian experience with right-wing populism mirrors broader patterns seen in other European settings, where economic insecurities, concerns about national identity, and skepticism towards supranational institutions like the EU have fueled populist feelings. However, the case of Italy also emphasizes how charismatic leadership and media influence play a significant role in shaping and propelling the populist narrative.

The political evolution of Hungary, particularly under the leadership of Viktor Orbán and his party, Fidesz, presents a salient example of right-wing populism's ascendancy and its implications in a European context. Orbán's tenure, beginning in 2010 and continuing into the present, has been marked by a distinct shift towards right-wing populist policies, characterized by nationalist rhetoric, authoritarian tendencies, and a contentious relationship with the European Union. Viktor Orbán's rise to power and the transformation of Fidesz from a liberal youth party to a right-wing populism advocate is indicative of the broader political and social shifts within Hungary. Orbán's governance has been hallmarked by a strong emphasis on Hungarian sovereignty, cultural conservatism, and a pronounced skepticism towards external influences, particularly from the European Union. His rhetoric frequently frames Hungary as being at the forefront of defending European Christendom against various perceived threats, including immigration and liberal social policies [35].

Central to Orbán's populist approach has been the concept of "illiberal democracy," which he has openly endorsed [36]. This model emphasizes national sovereignty and traditional values, often at the expense of liberal democratic principles such as freedom of the press, judicial independence, and minority rights. Under Orbán, Hungary has seen significant constitutional and legal changes, consolidating power within the executive and limiting the checks and balances typical of liberal democracies [37]. The impact of right-wing populism in Hungary extends to the broader European political discourse, particularly regarding immigration and the role of nation-states within the EU. Fidesz's policies have often put Hungary at odds with other EU member states and institutions, challenging the Union's cohesion and values [38]. Furthermore, Hungary's populist turn has contributed to political polarization within the country, galvanizing support among those who feel left behind by globalization and liberal policies, while alienating and raising concerns among pro-EU, liberal segments of the population [39].

When examining Hungary's experience with right-wing populism, it is crucial to consider the interplay of historical, social, and economic factors that have shaped its trajectory. Orbán's Hungary exemplifies how right-wing populism can leverage historical narratives, cultural identity, and societal anxieties to

effect substantial changes in governance and policy, posing significant challenges to traditional liberal democratic norms and institutions.

Poland's political landscape since the late 2000s, particularly under the influence of the Law and Justice Party (Prawo i Sprawiedliwość, PiS), offers a profound illustration of right-wing populism's impact in a Central European context. The ascendancy of PiS, notably under the leadership of Jarosław Kaczyński, has been characterized by a fusion of nationalist rhetoric, conservative social policies, and a complex relationship with the European Union [40]. The rise of PiS in Poland reflects a broader trend of populist sentiment in the region, driven by a combination of historical, cultural, and economic factors. PiS's political narrative centers around protecting Polish traditional values and sovereignty against what they perceive as external threats, including influences from the European Union and liberal social policies [41]. This approach has resonated with significant portions of the Polish electorate, particularly those who feel marginalized by the rapid social and economic changes in the post-Communist era. Under PiS, Poland has witnessed a significant shift towards conservative policies, particularly in areas like judiciary reform, media freedom, and minority rights. The party's governance has been marked by efforts to assert greater control over the judiciary, leading to accusations of undermining the rule of law and democratic principles [42]. These changes have spurred domestic opposition and have placed Poland in a contentious position with the European Union, particularly regarding adherence to EU democratic standards.

A key aspect of PiS's populism is its emphasis on promoting a homogeneous national identity, often expressed through a conservative, Catholic lens. This focus has led to policies and rhetoric that are at times exclusionary, particularly towards LGBTQ+ communities, and has fueled social divisions within Poland [43]. The PiS government has also been characterized by its welfare and economic policies, which include generous social spending programs aimed at families and the elderly. These policies have bolstered the party's support among various socio-economic groups, aligning with populist themes of supporting the «common people» against perceived elite indifference [44]. Poland's experience with right-wing populism under PiS is a critical case study in understanding the nuances of contemporary populism in Europe, highlighting how populist movements can capitalize on national identity and cultural changes, also marking the challenges posed by such movements to the principles of liberal democracy and European integration.

Austria's encounter with right-wing populism, especially through the influence of the Freedom Party of Austria (Freiheitliche Partei Österreichs, FPÖ)

and the People's Party (Österreichische Volkspartei, ÖVP) under the leadership of Sebastian Kurz, presents a distinct European case study of the populist phenomenon. This experience is characterized by nationalist rhetoric, anti-immigration sentiment, and a redefinition of the political landscape. The FPÖ, established as a significant right-wing populist force in Austria, has been known for its hardline stance on immigration, its Eurosceptic positions, and its emphasis on protecting Austrian national identity. The party's rise, particularly under leaders like Jörg Haider and Heinz-Christian Strache, has been fueled by growing public discontent over issues like immigration, integration, and the perceived loss of national sovereignty within the European Union framework [45]. Sebastian Kurz's leadership in the ÖVP marked a strategic shift towards a more hardline stance on immigration and integration, mirroring some of the populist rhetoric of the FPÖ. This shift was partly a response to the growing popularity of right-wing populist themes among the electorate and represented a broader trend in European politics where traditional center-right parties have adopted aspects of populist rhetoric to regain or maintain political relevance [46].

Under these parties, Austria saw significant policy shifts, especially regarding immigration and asylum laws. These changes included stricter border controls, a focus on integration measures for immigrants, and a discourse that framed immigration as a threat to Austrian cultural and social norms. These policies reflected broader European anxieties about immigration and identity in the context of globalization and the European refugee crisis [47]. The influence of right-wing populism in Austria has also led to heightened political polarization. The FPÖ, in particular, has been involved in several controversies and scandals, which have raised concerns about the health of democratic institutions and political culture in Austria. The party's emphasis on Austrian identity and skepticism towards the EU has resonated with a significant segment of the Austrian population but has also alienated others, contributing to a more divided political landscape [48]. In foreign policy, Austria's right-wing populist parties have often been critical of the European Union, advocating for a reassertion of national sovereignty and a reevaluation of Austria's role within the EU. This stance is indicative of the broader Eurosceptic trend observed in several European countries in response to increased centralization and integration efforts by the EU.

The United Kingdom's experience with right-wing populism, culminating in the Brexit referendum of 2016, stands as one of the most prominent and consequential examples of this political phenomenon in recent history. The rise of right-wing populism in the UK, primarily through the UK Independence Party (UKIP) and significant factions within the

Conservative Party, has dramatically reshaped the country's political landscape and its relationship with the European Union [49]. UKIP, under the leadership of Nigel Farage, played a pivotal role in mainstreaming right-wing populist rhetoric in the UK. The party's platform centered on opposition to the European Union, strict immigration controls, and a broader critique of globalist policies. Farage's charismatic leadership and his ability to tap into public anxieties about sovereignty, immigration, and a perceived detachment of the political elite from the concerns of ordinary citizens were instrumental in mobilizing support for Brexit [50]. The Conservative Party, particularly under the leadership of David Cameron and later Theresa May and Boris Johnson, also grappled with right-wing populist sentiments within its ranks. Cameron's decision to hold a referendum on EU membership was partly a response to this internal pressure and the broader political climate influenced by UKIP's success [51].

The Brexit referendum and its aftermath highlight the profound impact of right-wing populism on national policy and discourse [52]. The campaign leading to the referendum was marked by polarizing rhetoric, particularly around issues of national sovereignty, immigration, and the UK's role in global affairs. The result, a vote to leave the EU, marked a significant shift in the UK's foreign policy and economic orientation [53]. Brexit's implications extended beyond the referendum. It led to political and economic uncertainty, reshaped the UK's political parties, and intensified debates about national identity, the future of the United Kingdom (particularly in Scotland and Northern Ireland), and the country's place in the world [54]. The UK's experience with right-wing populism, culminating in Brexit, serves as a clear example of how populist movements can leverage public discontent to effect significant political change. It underscores the power of nationalist and anti-establishment sentiment in altering the course of a nation's history. Analyzing the UK's journey towards Brexit requires a nuanced understanding of the interplay between domestic political dynamics, economic factors, historical contexts, and the broader trend of rising populism in Europe and globally.

The tapestry of populism, colored distinctly by Latin America's left-wing and Europe's right-wing shades, sets the stage for a nuanced interplay of themes and ideologies. As these paths cross, they reveal a landscape rich in contrast and similarity, spanning diverse realms such as economic policies, nationalism and identity politics, attitudes towards globalization and supranational entities, immigration policies, and the impact on democratic institutions and the rule of law. This intricate weave extends further, touching upon foreign policy orientations, the nuances of populist rhetoric and communication styles, and the shaping of social policies.

Through an exploration of key areas, from economic strategies to cultural narratives, the multifaceted nature of populism can be unraveled, shedding light on its varied expressions and impacts across Latin America and Europe.

In a comprehensive analysis of the economic policies of left-wing populism in Latin America and right-wing populism in Europe, one observes distinct approaches reflective of their differing historical and socio-economic contexts. Latin American left-wing populists have typically focused on wealth redistribution, state intervention in the economy, and extensive social welfare programs. This approach is often rooted in a response to deep-seated inequalities and a history of neoliberal economic policies that are perceived to have benefited elite groups at the expense of the broader population. Nationalization of key industries, particularly natural resources, has been a common strategy to redirect wealth for social spending. Prominent examples include Venezuela's oil industry under Hugo Chávez and Bolivia's gas industry under Evo Morales. These policies aim to address socio-economic disparities and are often accompanied by rhetoric emphasizing social justice and economic independence from international financial institutions [55; 56; 57]. Contrastingly, right-wing populism in Europe, while sharing the critique of establishment economic policies, often takes a different route. The economic stance here is characterized by protectionism, skepticism towards global trade agreements, and a focus on supporting native industries and workers [58]. European right-wing populists frequently voice concerns about the economic impacts of immigration and globalization, positioning themselves as protectors of the domestic workforce and traditional industries. Welfare chauvinism, where social welfare benefits are seen as primarily for the native population, can also be a feature of this approach. This economic narrative appeals to those who feel left behind by globalization and the perceived economic liberalization policies of the European Union [59; 60]. The divergence in economic policies between these two forms of populism can be attributed to their different historical trajectories and economic structures. Latin America's history of colonialism and its aftermath have heavily influenced its economic policies, leading to a focus on rectifying historical inequalities and achieving economic sovereignty. In contrast, right-wing populism in Europe emerges from a context of relatively stable welfare states, where economic anxieties are often tied to issues of national identity and sovereignty in the face of globalization and European integration [61].

While both left-wing populism in Latin America and right-wing populism in Europe arise from a critique of the prevailing economic order and a promise to represent the 'common people,' their approaches to

economic policy differ significantly. Latin American populists tend to advocate for redistributive policies and state-led economic models, whereas European right-wing populists often focus on protectionism and prioritizing the native population in economic policies. These differences highlight the adaptability of populist movements to their specific regional and socio-economic contexts.

The intersection of nationalism and identity politics presents a pivotal area of divergence between left-wing populism in Latin America and right-wing populism in Europe, each shaped by distinct historical and cultural narratives [62]. Latin American left-wing populism often embraces a form of inclusive nationalism that integrates indigenous and broader regional identities [63]. This approach typically challenges historical narratives of colonialism and imperialism, seeking to reassert a pan-Latin American identity that emphasizes solidarity across national borders within the region. For example, leaders like Evo Morales in Bolivia have foregrounded indigenous rights and cultures as central components of national identity, marking a departure from traditional narratives that marginalized these groups [64]. Similarly, Hugo Chávez in Venezuela promoted a form of Bolivarianism, which sought to cultivate a sense of unity among Latin American countries based on shared history and opposition to U.S. influence. This inclusive nationalism is often framed in a way that aims to redress historical injustices and create a more equitable society that acknowledges and celebrates its diverse cultural heritage [65].

On the other hand, right-wing populism in Europe tends to advocate a more exclusive form of nationalism, often centered on ethnic, cultural, or religious homogeneity. This brand of nationalism is frequently reactive, emerging in opposition to perceived threats from immigration, multiculturalism, and globalization, which are seen as diluting national identity and sovereignty [66]. For instance, the Alternative for Germany (AfD) has capitalized on anxieties about immigration and Islam, framing these issues as existential threats to national identity and cultural continuity. This form of nationalism often glorifies an idealized version of the past and promotes a monocultural vision of the nation-state, appealing to those who feel alienated or threatened by rapid social changes [67]. The differing approaches to nationalism and identity politics in these regions can be understood as responses to their specific socio-historical contexts. In Latin America, where societies are often characterized by a mix of indigenous, European, African, and other ancestries, left-wing populism's inclusive nationalism seeks to forge a common identity that encompasses this diversity. In Europe, however, right-wing populism's exclusive nationalism often arises from fears of losing a perceived homogeneous cultural identity

amidst increasing immigration and the supranational governance of the EU.

The attitudes towards globalization and supranational entities further accentuate the differences between left-wing populism in Latin America and right-wing populism in Europe, reflecting distinct historical experiences and regional dynamics.

Latin American left-wing populists typically adopt a critical stance towards globalization, viewing it as an extension of neocolonialism or a mechanism that perpetuates economic and social inequalities [65]. This perspective is rooted in the region's historical experience with colonialism and its aftermath, where external economic and political influences often had exploitative dimensions. Consequently, left-wing populist leaders like Hugo Chávez of Venezuela and Evo Morales of Bolivia have been vocal critics of international financial institutions such as the IMF and World Bank, which they accuse of imposing neoliberal economic policies detrimental to their nations' sovereignty and social welfare. The emphasis is often on economic independence and regional integration as a counterweight to global economic forces, with initiatives like ALBA (Bolivarian Alliance for the Peoples of Our America) reflecting this approach [68; 69].

In contrast, European right-wing populism's skepticism towards globalization and supranational entities primarily centers around issues of national sovereignty and cultural identity [70; 71]. European right-wing populists often perceive globalization as a threat to national identity and job security, with particular animosity directed towards the European Union, which they argue undermines national sovereignty through supranational governance. Parties like the UK's UKIP under Nigel Farage have capitalized on these sentiments, advocating for a return to national sovereignty and stricter controls on immigration as a means of protecting national culture and the economy [72]. The Brexit referendum in the UK is a quintessential manifestation of this trend, where the desire to reclaim control over national borders and laws was a driving force.

These contrasting attitudes towards globalization and supranational entities can be understood within the broader context of each region's integration into the global economy and political order. Latin American left-wing populism's opposition to globalization is informed by a desire to redress historical patterns of exploitation and dependency, whereas European right-wing populism's skepticism is more rooted in preserving national sovereignty and cultural homogeneity in the face of global and regional integration processes.

The divergence in immigration policies between Latin American left-wing populism and European right-wing populism is a reflection of their distinct socio-political landscapes and historical contexts.

In Latin America, left-wing populist regimes generally have not made immigration a central issue in their political rhetoric or policy agenda, in stark contrast to their European counterparts [73]. This difference is partly due to the varying nature of immigration patterns in these regions. In Latin America, immigration has often involved regional migration, with countries experiencing both emigration and immigration. The discourse around immigration in Latin America has historically been less charged than in Europe, as the concerns have often been more about emigration and the treatment of their citizens in foreign countries, particularly in the United States and Europe [74].

In contrast, right-wing populism in Europe has frequently placed immigration at the forefront of its agenda. European right-wing populist parties and leaders have capitalized on public anxieties about immigration, particularly in the context of the refugee crisis and migration from Muslim-majority countries [75; 76]. Parties like the Alternative for Germany (AfD), and Italy's League have all espoused stringent anti-immigration policies. They frame immigration as a threat to national identity, economic stability, and social cohesion [77]. This stance is often coupled with Eurosceptic sentiments, criticizing the European Union's immigration and asylum policies as infringements on national sovereignty.

The contrasting approaches to immigration can be attributed to the different economic conditions, social structures, and historical experiences with immigration in these regions. In Latin America, the narrative around immigration is more about diaspora and regional mobility, often lacking the urgency and alarmist tones found in European right-wing populist discourse. In Europe, however, the recent surge in immigration, particularly during the refugee crisis, has ignited debates about national identity, cultural integration, and security, which right-wing populists have effectively used to mobilize support.

The relationship of left-wing populism in Latin America and right-wing populism in Europe with democratic institutions and the rule of law reveals significant contrasts, shaped by their respective political cultures and historical contexts.

Latin American left-wing populism has often been characterized by a contentious relationship with existing democratic institutions and the rule of law. Leaders like Hugo Chávez in Venezuela and Evo Morales in Bolivia have been accused of consolidating power by weakening checks and balances, including the judiciary and legislative bodies, and by manipulating electoral processes to maintain their grip on power [4]. This concentration of power is often justified as necessary for implementing broad social and economic reforms against entrenched elite interests. However, critics argue that such moves undermine democratic norms and lead to authoritarianism.

These populist regimes have also been involved in reshaping constitutions to align with their ideological perspectives, further entrenching their authority and sometimes enabling indefinite re-elections [78].

In Europe, right-wing populism also poses challenges to democratic institutions and the rule of law, albeit in different ways. European right-wing populists, such as those in the Alternative for Germany (AfD) or the Freedom Party of Austria (FPÖ), often gain influence within the existing democratic framework. They typically do not seek to dismantle democratic institutions outright but have been known to challenge the independence of the judiciary, undermine press freedom, and erode norms of political civility and discourse. In countries like Hungary and Poland, where right-wing populists have gained significant control, there have been notable efforts to restrict judicial independence and media freedoms, raising concerns about democratic backsliding [79; 36].

The populist challenge to democratic institutions and the rule of law in both regions stems partly from their portrayal of the existing system as corrupt and unresponsive to the people's needs. In Latin America, this is often framed as a struggle against oligarchic structures and foreign interference, while in Europe, it is more about national sovereignty and resistance to perceived overreach by supranational bodies like the European Union. However, the impacts on democratic institutions and the rule of law vary. In Latin America, left-wing populists have at times radically altered the political system and governance structures, while in Europe, right-wing populists often operate within the existing system, seeking to shift policies and discourse rather than overhaul the system entirely.

The foreign policy orientations of left-wing populism in Latin America and right-wing populism in Europe reflect their distinct ideological underpinnings and regional contexts, highlighting divergent approaches to international relations and global engagement.

In Latin America, left-wing populist regimes have typically pursued foreign policies centered on regional solidarity, anti-imperialism, and resistance to neoliberal global economic policies [80]. This approach is deeply rooted in the historical context of the region, marked by experiences of colonialism and U.S. interventions. Leaders of Venezuela and Bolivia sought to forge alliances based on ideological affinity, as seen in the creation of organizations like ALBA (Bolivarian Alliance for the Peoples of Our America). These alliances aimed to counterbalance the influence of traditional Western powers and international financial institutions like the IMF and World Bank, which are often viewed as perpetuators of economic dependency. The foreign policy rhetoric of these leaders frequently emphasized themes of Latin American unity, sovereignty, and a collective

resistance to economic and political pressures from more developed countries [82; 80].

Contrastingly, European right-wing populism's foreign policy orientation is primarily characterized by Euroscepticism, skepticism towards multilateralism, and a strong emphasis on national sovereignty. Parties such as the UK Independence Party (UKIP), and Italy's League have been critical of the European Union, advocating for a reclamation of national decision-making authority from Brussels. This stance reflects broader concerns about national identity, cultural preservation, and economic autonomy in the face of globalization and European integration. While not necessarily isolationist, these parties often favor bilateral over multilateral agreements, viewing the latter as constraints on national sovereignty. The Brexit vote in the UK is a quintessential example of this trend, where the desire for national autonomy in legislative and immigration matters trumped the perceived benefits of EU membership.

The rhetoric and communication style of populists, whether in Latin America's left-wing or Europe's right-wing spheres, play a crucial role in mobilizing support and shaping public discourse. Despite their ideological differences, both forms of populism share certain rhetorical strategies, yet they apply them in distinct ways reflective of their unique political and cultural contexts.

Latin American left-wing populists typically employ a rhetoric that revolves around social justice, equality, and anti-imperialism. Their narrative often positions the populace against the 'elite' or external forces, such as multinational corporations or foreign governments, portrayed as oppressors or exploiters [83]. This rhetoric is rooted in the region's history of colonialism and economic inequality, using charismatic and passionate rhetorical expressions to appeal to the common people. Their communication often involved direct engagement with the public through frequent broadcasts and speeches, aiming to establish a connection with the populace while bypassing traditional media outlets [84; 85].

In contrast, European right-wing populists tend to employ a rhetoric that emphasizes national sovereignty, cultural identity, and a sense of lost greatness. Their discourse often frames the current socio-political situation as a decline from a once-great past, attributing this decline to factors like immigration, EU bureaucracy, or liberal policies [86]. Leaders such as Viktor Orbán in Hungary and Matteo Salvini in Italy have mastered the art of appealing to cultural and historical sentiments, often using provocative and polarizing language to galvanize support [87]. Right-wing populists in Europe also make extensive use of social media and alternative media channels to disseminate their message, circumventing traditional media which they often portray as part of the 'corrupt elite'.

Both Latin American left-wing and European right-wing populists share a common strategy of portraying themselves as the true representatives of the people, standing against a corrupt, detached elite. They also both tend to favor a charismatic leadership style and direct, often simplistic messaging that resonates with everyday concerns of the electorate. However, the content and thematic focus of their rhetoric differ, reflecting their divergent ideological underpinnings and the specific socio-political issues prevalent in their respective regions.

The comparison of social policies between Latin American left-wing populism and European right-wing populism unveils fundamentally different priorities and approaches, reflecting their respective ideological foundations.

Latin American left-wing populists typically prioritize social policies aimed at reducing inequalities and enhancing social welfare. These policies often include increased spending on education, healthcare, and poverty alleviation programs, with a focus on empowering traditionally marginalized groups such as indigenous communities and the poor. This approach stems from the historical context of deep social and economic disparities in the region [88; 89]. For instance, in countries like Bolivia and Venezuela, governments implemented substantial social programs funded by revenues from nationalized industries. These programs aimed to redistribute wealth and provide greater social security to the populace, reflecting the populist commitment to social justice and equity.

In contrast, European right-wing populism tends to focus on social policies that emphasize traditional values and national identity, often coupled with a skepticism of social liberalism. The social policy agenda in this context may include stricter controls on immigration, policies aimed at reinforcing traditional family structures, and in some cases, rolling back certain liberal social reforms [90]. For example, the Law and Justice Party (PiS) in Poland has promoted policies that align with conservative social values, including opposition to same-sex marriage and increased support for traditional family units. In Hungary the government has implemented policies that incentivize traditional family life, such as financial benefits for large families, while maintaining a strong stance against immigration [91].

The divergence in social policies is a reflection of the contrasting ideological underpinnings of these populist movements. Latin American left-wing populism is rooted in a struggle against social and economic inequality, leading to policies that aim to uplift the lower segments of society. European right-wing populism, conversely, is driven by a desire to protect national culture and identity, often perceived as being under threat from liberal social policies and immigration. This leads to a social policy agenda that is more conservative and nationalistic.

Conclusion. In concluding this analysis of left-wing populism in Latin America and right-wing populism in Europe, it is clear that these movements, while sharing a common populist label, manifest distinctly in response to their unique regional contexts. The article has demonstrated that Latin American left-wing populism, with its emphasis on social justice, economic redistribution, and opposition to neoliberalism, differs fundamentally from the right-wing populism of Europe, which prioritizes national sovereignty, cultural identity, and is often characterized by anti-immigration sentiments and Euroscepticism.

The deep dive into countries like Venezuela and Bolivia in Latin America, and the United Kingdom in Europe, has provided critical insights into how populism can shape national policies, impact international relations, and redefine political discourse. The study has shown that populism, regardless of its ideological leaning, tends to emerge in times of significant social, economic, and political upheaval, offering simple solutions to complex problems and often challenging the status quo. One of the key findings of this research is the impact of populism on democratic institutions

and the rule of law. In Latin America, populist regimes have often led to the erosion of democratic norms and institutions, while in Europe, right-wing populism has challenged the principles of liberal democracy and the post-war consensus on European integration. This has significant implications for the future of democratic governance and the liberal international order. Additionally, the study has highlighted the role of charismatic leadership in populism, the utilization of direct communication channels to bypass traditional media, and the framing of populist narratives that resonate with a significant portion of the population. These tactics, while effective in garnering support, often lead to increased polarization and social division. As the global political landscape continues to evolve, it is imperative to monitor the trajectory of populist movements. Future research should focus on understanding the long-term impacts of populism on social cohesion, economic stability, and international cooperation. There is also a need to explore the potential for populist movements to adapt and change in response to new global challenges, such as climate change, technological advancements, and shifting geopolitical dynamics.

REFERENCES:

1. J.-W. Müller, "What Is Populism?" Jan. 2016. doi: 10.9783/9780812293784.
2. M. D. Witte, "Populism is a political problem that is putting democracy at risk, Stanford scholars say". Mar. 2020. [Online]. Available: <https://news.stanford.edu/press-releases/2020/03/11/populism-jeopardies-around-world/>
3. K. Weyland, "LATIN AMERICAN NEOPOPULISM", *Third World Quarterly*, vol. 24, no. 6, pp. 1095–1115, Dec. 2003, doi: 10.1080/01436590310001630080.
4. S. Levitsky and J. Loxton, "Populism and competitive authoritarianism in the Andes", *Democratization*, vol. 20, no. 1, pp. 107–136, Jan. 2013, doi: 10.1080/13510347.2013.738864.
5. M. Shifter, "In Search of Hugo Chávez", *Foreign Affairs*, vol. 85, no. 3, pp. 45–45, Jan. 2006, doi: 10.2307/20031966.
6. M. Hidalgo, "Hugo Chávez's 'Petro-socialism,'" *Journal of Democracy*, vol. 20, no. 2, pp. 78–92, Jan. 2009, doi: 10.1353/jod.0.0073.
7. S. Ellner, "Chávez Pushes the Limits: Radicalization and Discontent in Venezuela", *NACLA Report on the Americas*, vol. 43, no. 4, pp. 7–12, Jul. 2010, doi: 10.1080/10714839.2010.11722190.
8. "Economic policy of the Nicolás Maduro administration – Wikipedia". Jun. 2014. [Online]. Available: https://en.wikipedia.org/wiki/Economic_policy_of_the_Nicol%C3%A1s_Maduro_administration
9. G. Hetland, "The Promise and Perils of Radical Left Populism: The Case of Venezuela", *Journal of World-Systems Research*, vol. 24, no. 2, pp. 277–292, Aug. 2018, doi: 10.5195/jwsr.2018.868.
10. S. Anria, "Social Movements, Party Organization, and Populism: Insights from the Bolivian MAS", *Latin American Politics and Society*, vol. 55, no. 03, pp. 19–46, Jan. 2013, doi: 10.1111/j.1548-2456.2013.00201.x.
11. D. L. Hicks, B. Maldonado, B. Piper, and A. G. Rios, "Identity, Patronage, and Redistribution: Economic Inequality in Bolivia under Evo Morales", *Journal of Economics, Race, and Policy*, vol. 1, no. 1, pp. 26–41, Jul. 2018, doi: 10.1007/s41996-018-0005-9.
12. A. Augsburg, "The Struggle for Hegemony and the Articulation of Plurinationality: Contrasting Visions of Social Change and State Transformation in Bolivia's Proceso de Cambio", Jan. 2018, [Online]. Available: <https://escholarship.org/uc/item/5m41477m>
13. L. Wehner and C. G. Thies, "The nexus of populism and foreign policy: The case of Latin America", *International Relations*, vol. 35, no. 2, pp. 320–340, Jul. 2020, doi: 10.1177/0047117820944430.
14. B. Bull and F. S. López, "Élites y populistas: los casos de Venezuela y Ecuador", *Iberoamericana: Nordic Journal of Latin American and Caribbean Studies*, vol. 49, no. 1, pp. 96–106, Jan. 2020, doi: 10.16993/iberoamericana.504.
15. C. M. Conaghan and C. de la Torre, "The Permanent Campaign of Rafael Correa: Making Ecuador's Plebiscitary Presidency", *The International Journal of Press/Politics*, vol. 13, no. 3, pp. 267–284, Jul. 2008, doi: 10.1177/1940161208319464.

16. C. D. L. Torre, "Populist Playbook: The Slow Death of Democracy in Correa's Ecuador | World Politics Review". Mar. 2015. [Online]. Available: <https://www.worldpoliticsreview.com/populist-playbook-the-slow-death-of-democracy-in-correa-s-ecuador/>
17. K. Weiland, "Why Latin America Is Becoming Less Democratic – The Atlantic", Jul. 2013, [Online]. Available: <https://www.theatlantic.com/international/archive/2013/07/why-latin-america-is-becoming-less-democratic/277803/>
18. O. E. do Amaral and T. J. Power, "The PT at 35: Revisiting Scholarly Interpretations of the Brazilian Workers' Party", *Journal of Latin American Studies*, vol. 48, no. 1, pp. 147–171, Dec. 2015, doi: 10.1017/s0022216x15001200.
19. P. C. Paiva, "Lula's Political Economy: Changes and Challenges", *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 606, no. 1, pp. 196–215, Jul. 2006, doi: 10.1177/0002716206288952.
20. R. Roett, "Toodle-oo, Lula: Brazil Looks Forward with Dilma", *Current history*, vol. 110, no. 733, pp. 43–48, Feb. 2011, doi: 10.1525/curh.2011.110.733.43.
21. "Impeachment of Dilma Rousseff – Wikipedia". Apr. 2016. [Online]. Available: https://en.wikipedia.org/wiki/Impeachment_of_Dilma_Rousseff
22. K. Hochstetler and M. Oliveira, "Old Ways and New Alternatives in Brazilian Politics", *Current history*, vol. 114, no. 769, pp. 62–67, Feb. 2015, doi: 10.1525/curh.2015.114.769.62.
23. M. Fernández and J. de Diego, "Un devenir populista: comunicación política y mediatización en el kirchnerismo", *DeSignis*, no. 31, pp. 271–282, Jul. 2019, doi: 10.35659/designis.i31p271-282.
24. C. Wylde, "State, Society and Markets in Argentina: The Political Economy of Neodesarrollismo under Néstor Kirchner, 2003–2007", Mar. 2011, doi: 10.1111/j.1470-9856.2011.00527.x.
25. L. Trujillo, "La Argentina kirchnerista: Alcances y límites de una experiencia democrática sobre la distribución del ingreso (2003–2015)", *Polis (santiago)*, vol. 16, no. 46, pp. 99–126, Apr. 2017, doi: 10.4067/s0718-65682017000100099.
26. A. Margheritis, "Politics and Policy in Contemporary Argentina", *Oxford Bibliographies Online Datasets*. Apr. 2013. doi: 10.1093/obo/9780199756223-0064.
27. A. Malamud, "Argentine Foreign Policy Under the Kirchners: Ideological, Pragmatic, or Simply Peronist?", *Palgrave Macmillan US eBooks*. pp. 87–102, Jan. 2011. doi: 10.1057/9780230118270_6.
28. W. A. Gaston, "The rise of European populism and the collapse of the center-left | Brookings", Mar. 2018, [Online]. Available: <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2018/03/08/the-rise-of-european-populism-and-the-collapse-of-the-center-left/>
29. S. B. Hobolt, "The Brexit vote: a divided nation, a divided continent", *Journal of European Public Policy*, vol. 23, no. 9, pp. 1259–1277, Sep. 2016, doi: 10.1080/13501763.2016.1225785.
30. A. Martinelli, "National Populism and the European Union", *Populism*, vol. 1, no. 1, pp. 59–71, Sep. 2018, doi: 10.1163/25888072-01011000.
31. A. Noury and G. Roland, "Identity Politics and Populism in Europe", *Annual Review of Political Science*, vol. 23, no. 1, pp. 421–439, May 2020, doi: 10.1146/annurev-polisci-050718-033542.
32. A. Benvenuti, "Between myth and reality: the euro crisis and the downfall of Silvio Berlusconi", *Journal of Modern Italian Studies*, vol. 22, no. 4, pp. 512–529, Aug. 2017, doi: 10.1080/1354571x.2017.1350027.
33. R. D'Alimonte, "How the Populists won in Italy", *Journal of Democracy*, vol. 30, no. 1, pp. 114–127, Jan. 2019, doi: 10.1353/jod.2019.0009.
34. M. Caiani, "The populist parties and their electoral success: different causes behind different populisms? The case of the Five-star Movement and the League", *Contemporary Italian Politics*, vol. 11, no. 3, pp. 236–250, Jul. 2019, doi: 10.1080/23248823.2019.1647681.
35. T. S. Pappas, "Populist Democracies: Post-Authoritarian Greece and Post-Communist Hungary", *Government and Opposition*, vol. 49, no. 1, pp. 1–23, Jul. 2013, doi: 10.1017/gov.2013.21.
36. M. F. Plattner, "Illiberal Democracy and the Struggle on the Right", *Journal of Democracy*, vol. 30, no. 1, pp. 5–19, Jan. 2019, doi: 10.1353/jod.2019.0000.
37. B. Vezjak, "Axis of illiberalism | Eurozine", Jul. 2018, [Online]. Available: <https://www.eurozine.com/axis-of-illiberalism/>
38. A. Tremlett and V. Messing, "Hungary's future: anti-immigration, anti-multiculturalism and anti-Roma?", Aug. 2015, [Online]. Available: <https://www.opendemocracy.net/en/can-europe-make-it/hungarys-future-antiimmigration-antimulticulturalism-and-antiro/>
39. F. Vegetti, "The Political Nature of Ideological Polarization: The Case of Hungary", *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 681, no. 1, pp. 78–96, Dec. 2018, doi: 10.1177/0002716218813895.
40. F. Melito, "Finding the roots of neo-traditionalist populism in Poland: 'Cultural displacement' and European integration", *New Perspectives*, vol. 29, no. 1, pp. 23–44, Sep. 2020, doi: 10.1177/2336825x20954756.
41. M. Kotwas and J. Kubik, "Symbolic Thickening of Public Culture and the Rise of Right-Wing Populism in Poland", *East European Politics and Societies*, vol. 33, no. 2, pp. 435–471, Apr. 2019, doi: 10.1177/0888325419826691.
42. W. Sadurski, "How Democracy Dies (in Poland): A Case Study of Anti-Constitutional Populist Backsliding", *Social Science Research Network*, Jan. 2018, doi: 10.2139/ssrn.3103491.

43. C. Ryzak, "The Law and Justice Party's Moral Pseudo-Revolution", *Dissent*, vol. 67, no. 4, pp. 138–147, Jan. 2020, doi: 10.1353/dss.2020.0077.
44. S. Sierakowski, "Poland's Populist Party Keeps Winning Thanks to Its Welfare State Model", Oct. 2019, [Online]. Available: <https://foreignpolicy.com/2019/10/09/polands-populism-winning-welfare-state/>
45. A. J. McGann and H. Kitschelt, "The Radical Right in The Alps", *Party Politics*, vol. 11, no. 2, pp. 147–171, Mar. 2005, doi: 10.1177/1354068805049734.
46. M. Rooduijn, "The Rise of the Populist Radical Right in Western Europe", *European View*, vol. 14, no. 1, pp. 3–11, Jun. 2015, doi: 10.1007/s12290-015-0347-5.
47. D. Thiele, B. Sauer, and O. Penz, "Right-wing populist affective governing: a frame analysis of Austrian parliamentary debates on migration", *Patterns of Prejudice*, vol. 55, no. 5, pp. 457–477, Oct. 2021, doi: 10.1080/0031322x.2021.2014089.
48. R. Heinisch, A. Werner, and F. Habersack, "Reclaiming national sovereignty: the case of the conservatives and the far right in Austria", vol. 21, no. 2, pp. 163–181, Jun. 2019, doi: 10.1080/23745118.2019.1632577.
49. A. Hunt, "UKIP: The story of the UK Independence Party's rise – BBC News", Nov. 2014, [Online]. Available: <https://www.bbc.com/news/uk-politics-21614073>
50. E. Fieldhouse *et al.*, "EU Accession Immigration and the Rise of UKIP", *Oxford University Press eBooks*. pp. 74–93, Dec. 2019. doi: 10.1093/oso/9780198800583.003.0005.
51. T. Bale, "Who leads and who follows? The symbiotic relationship between UKIP and the Conservatives – and populism and Euroscepticism", *Politics*, vol. 38, no. 3, pp. 263–277, Feb. 2018, doi: 10.1177/0263395718754718.
52. H. D. Clarke, M. Goodwin, and P. Whiteley, "Why Britain Voted for Brexit: An Individual-Level Analysis of the 2016 Referendum Vote", *Parliamentary Affairs*, vol. 70, no. 3, pp. 439–464, Apr. 2017, doi: 10.1093/pa/gsx005.
53. M. Freeden, "After the Brexit referendum: revisiting populism as an ideology", *Journal of Political Ideologies*, vol. 22, no. 1, pp. 1–11, Dec. 2016, doi: 10.1080/13569317.2016.1260813.
54. T. W. Chan, M. Henderson, M. Sironi, and J. Kawalerowicz, "Understanding the social and cultural bases of Brexit*", *The British Journal of Sociology*, vol. 71, no. 5, pp. 830–851, Oct. 2020, doi: 10.1111/1468-4446.12790.
55. G. A. Flores-Macías, "Statist vs. Pro-Market: Explaining Leftist Governments' Economic Policies in Latin America", *Comparative politics*, vol. 42, no. 4, pp. 413–433, Jul. 2010, doi: 10.5129/001041510x12911363510033.
56. S. Edwards, "Protectionism and Latin America's historical economic decline", *Journal of Policy Modeling*, vol. 31, no. 4, pp. 573–584, Jul. 2009, doi: 10.1016/j.jpolmod.2009.05.011.
57. G. León, "Strategic redistribution: The political economy of populism in Latin America", *European Journal of Political Economy*, vol. 34, pp. 39–51, Jun. 2014, doi: 10.1016/j.ejpoleco.2013.12.005.
58. L. Ennser-Jedenastik, "Welfare Chauvinism in Populist Radical Right Platforms: The Role of Redistributive Justice Principles", *Social Policy & Administration*, vol. 52, no. 1, pp. 293–314, Jun. 2017, doi: 10.1111/spol.12325.
59. D. Swank and H.-G. Betz, "Globalization, the welfare state and right-wing populism in Western Europe", *Socio-Economic Review*, vol. 1, no. 2, pp. 215–245, May 2003, doi: 10.1093/soceco/1.2.215.
60. D. Rodrik, "Populism and the economics of globalization", *Journal of International Business Policy*, vol. 1, no. 1–2, pp. 12–33, Feb. 2018, doi: 10.1057/s42214-018-0001-4.
61. C. Mudde and C. R. Kaltwasser, "Exclusionary vs. Inclusionary Populism: Comparing Contemporary Europe and Latin America", vol. 48, no. 02, pp. 147–173, Apr. 2013, doi: 10.1017/gov.2012.11.
62. N. Miller, "The historiography of nationalism and national identity in Latin America", *Nations and Nationalism*, vol. 12, no. 2, pp. 201–221, Mar. 2006, doi: 10.1111/j.1469-8129.2006.00237.x.
63. R. L. Madrid, "The Rise of Ethnopolitism in Latin America", *World Politics*, vol. 60, no. 3, pp. 475–508, Apr. 2008, doi: 10.1017/s0043887100009060.
64. S. Warren, "Latin American Identity Politics: Redefining Citizenship", *Sociology Compass*, vol. 6, no. 10, pp. 833–844, Sep. 2012, doi: 10.1111/j.1751-9020.2012.00491.x.
65. J. F. Siekmeier, "Nationalism and Globalization in Latin America", *Current history*, vol. 114, no. 769, pp. 68–72, Feb. 2015, doi: 10.1525/curh.2015.114.769.68.
66. C. Postelnicescu, "Europe's new identity: The refugee crisis and the rise of nationalism", *Europe's Journal of Psychology*, vol. 12, no. 2, pp. 203–209, May 2016, doi: 10.5964/ejop.v12i2.1191.
67. R. Wodak and S. Boukala, "European identities and the revival of nationalism in the European Union", *Journal of Language and Politics*, vol. 14, no. 1, pp. 87–109, May 2015, doi: 10.1075/jlp.14.1.05wod.
68. B. R. Roth and S. F. Lean, "A Bolivarian Alternative? The New Latin American Populism Confronts the Global Order", *Cambridge University Press eBooks*. pp. 221–248, Apr. 2015. doi: 10.1017/cbo9781107239357.008.
69. C. de la Torre, "A Populist International?: ALBA's Democratic and Autocratic Promotion", *The SAIS review of international affairs*, vol. 37, no. 1, pp. 83–93, Jan. 2017, doi: 10.1353/sais.2017.0007.
70. R. Cuperus, "The Populist Revolt against Globalisation", *DOAJ (DOAJ: Directory of Open Access Journals)*, Jun. 2017, [Online]. Available: <https://www.clingendael.org/pub/2017/3/the-populist-revolt-against-globalisation/>

71. A. Zaslove, "Exclusion, Community, and a Populist Political Economy: The Radical Right as an Anti-Globalization Movement", *Comparative European Politics*, vol. 6, no. 2, pp. 169–189, Jun. 2008, doi: 10.1057/palgrave.cep.6110126.
72. L. Peitz, K. Dhont, and B. Seyd, "The Psychology of Supranationalism: Its Ideological Correlates and Implications for EU Attitudes and post-Brexit Preferences", *Political Psychology*, vol. 39, no. 6, pp. 1305–1322, Dec. 2018, doi: 10.1111/pops.12542.
73. D. Acosta, "Free Movement in South America: The Emergence of an Alternative Model?" Aug. 2016. [Online]. Available: <https://www.migrationpolicy.org/article/free-movement-south-america-emergence-alternative-model>
74. D. A. Arcarazo and L. F. Freier, "Turning the Immigration Policy Paradox Upside Down? Populist Liberalism and Discursive Gaps in South America", *International Migration Review*, vol. 49, no. 3, pp. 659–696, Sep. 2015, doi: 10.1111/imre.12146.
75. J. F. Downes, M. Loveless, and A. H. W. Lam, "The Looming Refugee Crisis in the EU: Right-Wing Party Competition and Strategic Positioning", *JCMS: Journal of Common Market Studies*, vol. 59, no. 5, pp. 1103–1123, Feb. 2021, doi: 10.1111/jcms.13167.
76. L. Hadj-Abdou, T. Bale, and A. Geddes, "Centre-right parties and immigration in an era of politicisation", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 48, no. 2, pp. 327–340, Feb. 2021, doi: 10.1080/1369183x.2020.1853901.
77. B. Podobnik, M. Jusup, D. Kovač, and H. E. Stanley, "Predicting the Rise of EU Right-Wing Populism in Response to Unbalanced Immigration", *Complexity*, vol. 2017, pp. 1–12, Jan. 2017, doi: 10.1155/2017/1580526.
78. X. V. V. Guachalla and C. Hummel, "Latin America Erupts: When Does Competitive Authoritarianism Take Root?", *Journal of Democracy*, vol. 32, no. 3, pp. 63–77, Jan. 2021, doi: 10.1353/jod.2021.0034.
79. W. A. Galston, "The Populist Challenge to Liberal Democracy", *Journal of Democracy*, vol. 29, no. 2, pp. 5–19, Jan. 2018, doi: 10.1353/jod.2018.0020.
80. G. L. Gardini and P. Lambert, "Latin American Foreign Policies", *Palgrave Macmillan US eBooks*. Jan. 2011. doi: 10.1057/9780230118270.
81. L. Vitor, "Stratégie vénézuélienne d'accord sur l'ALBA face à l'expansion commerciale États-Unis d'Amérique latine", *International Journal of Science and Society*, vol. 3, no. 4, pp. 153–166, Dec. 2021, doi: 10.54783/ijssoc.v3i4.401.
82. S. Waisbord and A. Amado, "Populist communication by digital means: presidential Twitter in Latin America", *Information, Communication & Society*, vol. 20, no. 9, pp. 1330–1346, May 2017, doi: 10.1080/1369118x.2017.1328521.
83. K. Weyland et al., *Populism in Latin America: Second Edition*. Tuscaloosa: The University of Alabama Press, 2012. Accessed: Jan. 27, 2024. [Online]. Available: <https://muse.jhu.edu/pub/181/monograph/book/22550>
84. E. Block and R. Negrine, "The populist communication style: toward a critical framework", *International Journal of Communication*, vol. 11, pp. 178–197, 2017.
85. M. Ekström, M. Patrona, and J. Thornborrow, "Right-wing populism and the dynamics of style: a discourse-analytic perspective on mediated political performances", *Palgrave Communications*, vol. 4, no. 1, Jul. 2018, doi: 10.1057/s41599-018-0132-6.
86. G. Bobba and D. McDonnell, "Different Types of Right-Wing Populist Discourse in Government and Opposition: The Case of Italy", *South European Society and Politics*, vol. 21, no. 3, pp. 281–299, Jul. 2016, doi: 10.1080/13608746.2016.1211239.
87. H. L. Pase and C. C. Melo, "Políticas públicas de transferência de renda na América Latina", *Revista de administração pública*, vol. 51, no. 2, pp. 312–329, Mar. 2017, doi: 10.1590/0034-7612150770.
88. M. A. G. Rodriguez, C. W. G. Cárdenas, J. F. Socarrás, and J. B. Lucca, "El método comparado y el estudio de las políticas sociales en América Latina y el Caribe", *Revista Latinoamericana de Metodología de las Ciencias Sociales*, vol. 8, no. 2, pp. e044–e044, Dec. 2018, doi: 10.24215/18537863e044.
89. M. Fenger, "The social policy agendas of populist radical right parties in comparative perspective", vol. 34, no. 3, pp. 188–209, Oct. 2018, doi: 10.1080/21699763.2018.1483255.
90. G. Meardi and I. Guardiancich, "Back to the familialist future: the rise of social policy for ruling populist radical right parties in Italy and Poland", *West European Politics*, vol. 45, no. 1, pp. 129–153, May 2021, doi: 10.1080/01402382.2021.1916720.

НОТАТКИ

Наукове видання

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 36

Коректура • *Наталія Пирог*

Комп'ютерна верстка • *Вікторія Гайдабрус*

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 15,35. Замов. № 0224/141. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.